

**UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI
FACULTATEA DE STUDII EUROPENE
ȘCOALA DOCTORALĂ „PARADIGMA EUROPEANĂ”**

TEZĂ DE DOCTORAT

Conducător științific:

Acad. Prof. Univ. dr. Basarab NICOLESCU

Doctorand:

Maria-Lucia MUREȘAN

**Cluj-Napoca
2012**

**UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI
FACULTATEA DE STUDII EUROPENE
ȘCOALA DOCTORALĂ „PARADIGMA EUROPEANĂ”**

UN MODEL TRANSDISCIPLINAR AL COMUNICĂRII

Componența comisiei de doctorat:

Președinte:	prof. univ. dr. Nicolae PĂUN , Decan, Facultatea de Studii Europene, Universitatea „Babeș- Bolyai”, Cluj-Napoca
Conducător științific:	acad. prof. univ. dr. Basarab NICOLESCU , Facultatea de Studii Europene, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca
Referenți:	prof. univ. dr. Simona MODREANU , Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași conf. univ. dr. Pompiliu CRĂCIUNESCU , Facultatea de Litere, Universitatea de Vest, Timișoara prof. univ. dr. Virgil CIOMOȘ , Facultatea de Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca

Cluj-Napoca
2012

MULȚUMIRI

Cercetarea actuală s-a dezvoltat pe parcursul unui drum pe de o parte sinuos și dificil, datorită asumării unui traseu complex multi-disciplinar - pe de altă parte însă, ea a beneficiat de prezența providențială, în momentele cheie, a personalităților centrale culturale ale domeniilor fundamentale în elaborarea sa.

Sunt sincere mulțumirile pe care le datorez astfel, în primul rând, domnului academician Basarab Nicolescu, profesorul-autor al transdisciplinarității, prin darul și exigența căruia această cercetare a devenit în sfârșit posibilă. Sunt numeroase momentele în care am realizat rolul de „catalizator” al înțelegerii pe care prezența și îndrumarea sa de excepție l-au avut pentru fiecare din noi.

Înțelegerea relației dintre lingvistica integrală și transdisciplinaritate – unul din cele mai incitante și actuale subiecte atât prin complexitate cât și prin importanța sa – a fost susținută de asemenea de privilegiul unic al întâlnirii personalităților cheie ale lingvisticii integrale. Îi mulțumesc domnului profesor Mircea Borcilă pentru faptul de a-mi fi oferit „momentul arhimedic” al investigației; îi mulțumesc pentru laboratoarele vii de lingvistică și integralism, pentru faptul de a ne fi îndrumat inegalabil tuturor pașii în sensul „schimbării” culturale care trebuie să aibă loc și la care, astfel, ne-a făcut inevitabil părtași. Îi datorez de asemenea recunoștință pentru încrederea unică pe care mi-a acordat-o, permițându-mi astfel deschiderea și formarea reală.

Membrilor cercului de integralism de la Cluj, care au fost, printr-o frumoasă coincidență, în marea lor majoritate și colegii mei de masterat, le mulțumesc pentru anii în care am realizat împreună primii pași la fel de uimiți în tainele cunoașterii creative. Îi mulțumesc în mod special Eugeniei Bojoga pentru căldura cu care mi-a fost aproape atât ca lector și cunoscător al lingvisticii integrale dar și ca prieten, apartenența sa la familia Coșeriu fiindu-mi împărtășită cu o căldură și simplitate pentru care îi sunt recunoscătoare. De asemenea, apreciez și aduc mulțumirile mele lui Cornel Vilcu, a cărui personalitate și operă este deja un far în domeniul interferențelor

disciplinare, pentru prietenia și deschiderea cu care a avut bunăvoința să mă însoțească în demersul realizării acestei teze dar și dincolo de ea.

Adresez sincere mulțumiri referenților oficiali, doamnei prof. univ. dr. Simona Modreanu și domnului conf. univ. dr. Pompiliu Crăciunescu, pentru competența și prezența lor formatoare în spiritul unei culturi autentice; îi mulțumesc în același sens domnului profesor Virgil Ciomoș, căruia îi sunt recunoscătoare, de asemenea, pentru privilegiul de a participa la unul din cursurile de cea mai înaltă ținută culturală în domeniul fenomenologiei.

Conceperea modelului integralist al comunicării a cărei primă aplicație este instituționalismul european, nu ar fi fost posibilă înafara unui cadru cultural adecvat; mulțumiri speciale datorez în acest sens domnului prof. univ. dr. Nicolae Păun pentru radicalismul său conceptual, domnului prof. univ. dr. Ladislau Gyemant pentru faptul de a-mi fi prilejuit înțelegerea sensului istoriei europene și domnului prof. univ. dr. Andrei Marga pentru privirea integrativă asupra demersului european.

Recunoștința mea se îndreaptă de asemenea spre prof. univ.dr. Aurel Codoban pentru orientarea de excepție în cercetarea filozofică, păr. prof. univ. dr. Ioan I. Ică jr. pentru importante sublinieri și diferențieri culturale, cu înțelegerea corectă a semnificației dogmatismului ortodox și a poziției ortodoxiei în cultura lumii, păr. prof. univ. dr. Ioan Chirilă pentru îndrumarea complexă și încurajările sale în momentele dificile. Îi sunt recunoscătoare lect. univ. dr. Eugen Băican care mi-a îndrumat primii pași în filozofie, ridicând de la început amplitudinea cercetărilor mele la nivel holomeric organizațional.

Neprețuite mulțumiri îi adresez doamnei director al Universității Populare din Cluj, Maria Florescu, alături de care s-au format de-a lungul anilor echipe de tineri formatori în domenii complexe spirituale și căreia puțin știu că îi datorăm faptul de a fi azi împreună cu domnul profesor Basarab Nicolescu; totul a început în ziua în care s-a înființat la Cluj, sub îndrumarea doamnei Florescu, primul Centru de Studii Transdisciplinare din România.

Colegilor mei de doctorat le datorez bucuria și împlinirile unui drum de excepție: împreună am reușit să înțelegem miracolul firescului transdisciplinar, coagulați în jurul personalității căruia îi suntem nu doar contemporani ci și discipoli, Basarab Nicolescu.

Prietenilor mei clujeni – mulți dintre ei medici – pe care i-am regăsit de fiecare dată „în gardă” atât privind viețile semenilor cât și interogările asupra realității, le

sunt recunoscătoare pentru sprijin și colaborare; de asemenea, am avut în tot acest timp sprijinul și dăruirea noilor prieteni și colegi din București, prin care tot acest drum a devenit realizabil.

Mulțumesc familiei pentru răbdarea și înțelegerea cu care m-a înconjurat și în mod special copiilor mei, prin care virtualul devine real și fiecare investiție se transformă în dar, încât traseul tezei a devenit prin ei autenticitate. Tuturor celor care m-au sprijinit le ofer cele mai bune gânduri și recunoștință.

CUPRINS

INTRODUCERE / 9

I. LINGVISTICA INTEGRALĂ ȘI INTEGRALISMUL LINGVISTIC. SCURTĂ PREZENTARE / 13

1. Aspectele definitorii fundamentale și scurtă biografie Eugen Coșeriu / 13
 2. Contextul istoric general al apariției lingvisticii integrale / 16
 3. Contextul istoric imediat al apariției lingvisticii integrale / 18
 4. Câteva considerații necesare / 29
 5. Realitatea limbajului și creativitatea lingvistică. Marea răsturnare lingvistică / 30
 6. O primă schiță a lingvisticii integrale / 36
 - 6.1. Determinare și cadru / 37
 - 6.2. Sistem, normă și vorbire / 42
 - 6.3. Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice / 51
 7. Aspectele fundamentale ale lingvisticii integrale și deontologia culturii / 70
 8. Superlativul lingvisticii integrale: universalile și problema temporalității / 77
 - 8.1. Universalile limbajului (și altele) / 77
 - 8.2. Timp și limbaj / 79
- Concluzii / 86

II. TRANSDISCIPLINARITATEA / 88

1. Transdisciplinaritatea: scurt istoric și definiție / 88
 2. Contextul apariției transdisciplinarității și deducerea elementară a noțiunilor sale fundamentale / 91
 3. Aspectele fundamentale ale abordării transdisciplinare / 105
 4. Deschideri transdisciplinare. Educația și umanismul transdisciplinar / 118
- Concluzie / 122

III. REALITATEA LIMBAJULUI ȘI LIMBAJUL REALITĂȚII. ÎNTRE LINGVISTICA INTEGRALĂ ȘI TRANSDISCIPLINARITATE / 124

1. Ion Barbu. Congruențe – inedit / 125
 2. Realitatea limbajului și realismul cultural / 130
 3. Limbajul realității și realismul lingvistic / 150
 4. Congruențe – dezvoltare / 156
 5. Metodologia „ascunsă” / 171
- Concluzie / 176
- Contribuții / 177

IV. REPERE PENTRU UN INTEGRALISM CULTURAL / 178

1. Determinarea integralismului cultural / 178
1.1.Determinările cadru / 179
1.2.Determinările fundamentale: universalitățile / 189
1.3. Între lingvistica integrală și un integralism cultural. Conjunția congruențelor / 195
2. Este posibil un bootstrap științific complet? Relația cu fizica cuantică - repere / 206
Concluzii / 210
Contribuții / 211

V. SCHIȚA UNUI MODEL INTEGRALIST TRANSDISCIPLINAR / 213

1. Metoda de cercetare pentru constituirea unui model. Propunere / 213
2. Conjugarea conjuncțiilor / 221
3. Schița unui model integralist - transdisciplinar / 224
Concluzii / 234
Contribuții / 234

VI. MODELUL INTEGRALIST-TRANSDISCIPLINAR AL COMUNICĂRII / 236

1.Trăsăturile fundamentale ale modelului integralist transdisciplinar al comunicării / 236
2. Aplicații și deschideri / 244
Concluzii / 246
Contribuții / 246

CONCLUZII / 248

BIBLIOGRAFIE / 251

- 1. Bibliografie principală / 251**
- 2. Bibliografie secundară / 255**

ANEXE /260

Anexa 1. Program integralist-transdisciplinar de guvernare. Schiță / 260
Anexa 2. Preludiu la o nouă umanitate / 262

“ Limbajul este, pe de o parte, baza culturii, a întregii culturi și, pe de altă parte, este o formă a culturii. Adică, numai limbajul are această posibilitate de a fi limbaj și realitate, în același timp, și de a vorbi și despre sine însuși. Muzica nu poate vorbi despre muzică, nici sculptura despre sculptură. Deci, limbajul are această proprietate că este, pe de o parte, baza culturii și, pe de altă parte, este și o formă a culturii.” (Eugen Coșeriu)

INTRODUCERE

Subiectul acestei cercetări a fost dezvoltat de-a lungul a peste două decenii, pe parcursul unui traseu intuitiv transdisciplinar. Firul roșu al investigațiilor a fost elucidarea relației dintre *discursul prin limbaj* și „*om ca eveniment de discurs*”-conjuncția posibilă dintre limbaj și conștiință.

Primele evenimente care au declanșat cercetarea au fost legate de faptul că, pe parcursul facultății de medicină, am observat o relație între boala fiecărui pacient și tipul de discurs pe care acesta îl avea / construia; studiile pe care le-am urmat au fost nu doar de tip academic ci și alternativ, astfel încât am observat de la început că vindecarea are rădăcini mai adânci decât presupuneau aspectele fizice considerate (determinate, locale).

După „momentul medical” a urmat cel filosofic, unde am constatat că, dincolo de o semiologie, poate fi dezvoltată o extrem de complexă hermeneutică medicală; există de fapt o constelație mult mai profundă și unică a fiecărei boli, ale cărei conexiuni se dovedeau a fi coerente mult dincolo de limitele locale cauzale considerate de disciplinele medicale academice.

Momentul lingvistic a fost cel care a constituit punctul arhimedic al cercetării noastre, datorită lingvisticii integrale care resistemiza fundamentul culturii – lingvistica, teoria discursului – în manieră dinamică, creativă. Conceptul creativității din actul lingvistic, cu toată încadrarea universală și contextuală care i se dădea, au însemnat pentru noi prima perspectivă capabilă de a restructura autentic conceptul vindecării – în toate conexiunile sale umane și universale, - și totuși într-o formă simplă și unitară, coerent accesibilă.

Cercetarea contextelor vindecării – a unei legitime bunăstări umane cu alte cuvinte – ne-a permis surprinderea aspectelor complementare legate de modul în care individul / persoana în cauză se integrează în comunitate; comunitatea deține anumite structuri concentrice (familie, instituție, localitate, stat, până la univers) al căror numitor comun este instituționalizarea și am găsit, în egală măsură, dependența statusului instituționalizării de discurs – de comunicare.

Desigur că pentru rafinarea înțelegerii privind întrepătrunderea vie dintre „starea de sănătate” (bunăstare umană, accesul la „normalitate”) și modul

instituționalizării unui individ – au fost necesare o serie de alte studii: teologie, sociologie, fenomenologie, studii europene – pe care le-am corelat încercând mereu să definim obiectele corecte, reale de studiu.

Elucidarea relației dintre limbaj și conștiință s-a dovedit în cele din urmă posibilă prin intermediul unei *alte metodologii* decât cea care structura, ghida demersul propriu al fiecăreia din disciplinele pe care am fost nevoiți să le străbatem, fără a afla însă vreun răspuns. Singurul sprijin pe care l-am găsit - ca și „moment arhimedic” - centrat pe discurs așa cum propria noastră cercetare era, a fost domeniul restructurat al lingvisticii integrale; din acest motiv, am remarcat că în restructurarea domeniului său, autorul lingvisticii integrale se folosea, de fapt, de o nouă metodologie.

Momentul care a soluționat întreaga cercetare, conferindu-i în cele din urmă coerență, a fost momentul întâlnirii cu *transdisciplinaritatea*; am realizat în anii studiului transdisciplinar, oarecum „invers” – după ce faptele s-au consumat - că aceasta este baza în care poate fi sistematizat întregul nostru demers și astfel, i se poate conferi un sens. De asemenea, studiul integralismului lingvistic a fost „titrat” transdisciplinar - încât, elucidarea pe care o căutam, s-a dovedit a fi posibilă tocmai prin înțelegerea relației dintre lingvistica integrală și transdisciplinaritate. Iar pentru a stabili aceasta relație am constatat necesitatea “extragerii”, ca etapă intermediară, din integralismul lingvistic - a unui “integralism cultural”.

Pașii propriu-ziși ai cercetării actuale – în urma efortului de a citi și sistematiza coerent transdisciplinar cercetarea noastră din toți acești ani – sunt, așadar, următorii:

Mai întâi, pentru a putea determina relația posibilă dintre integralism și transdisciplinaritate, am prezentat pe rând cele două doctrine, în primele două capitole ale lucrării. Lingvistica integrală - dificil de sistematizat înafara cunoașterii propriiei sale metodologii, am ales să o prezentăm în sensul constituirii sale istorice (bazându-ne pe faptul sigur că rezultatul și calea alcătuiesc împreună un tot unitar) - încadrată de ceea ce autorul considera a fi firul roșu al cercetării sale (dinamicitatea limbajului)

și de ceea ce noi considerăm a fi „excelența” lingvisticii integrale (universalitățile și temporalitatea¹).

Transdisciplinaritatea este expusă, în urma acestui exercițiu, de asemenea în manieră istorică, urmărind deducerea elementară a noțiunilor sale fundamentale. Definirea sa și prezentarea aspectelor fundamentale au pregătit terenul pentru dezvoltarea deschiderilor pe care transdisciplinaritatea le poate determina, în mod special privind educația și umanismul real al omului încadrat în comunitate dar în egală măsură și în univers.

În capitolul următor (III) se poate dezvolta așadar tema intersecției lingvisticii integrale cu transdisciplinaritatea, - temă pe care am ales să o prezentăm în perspectiva congruențelor multiple pe care le-am observat între cele două doctrine. Există, așa cum vom vedea, congruențe inedite – vorbim de o întâlnire autentică a autorilor lor - dar inedit este de asemenea, considerăm, însăși faptul că *toate elementele lor fundamentale sunt congruente*. Pentru a ilustra acest aspect, am prezentat de multe ori „încrucișat” întâlnirea doctrinelor - respectiv, am făcut vizibilă intersecția lor; spre exemplu, de la *realitatea limbajului* dezvoltată de Eugen Coșeriu se poate ajunge la un realism cultural – iar pornind de la *limbajul realității*, explicat de Basarab Nicolescu, este necesar să formulăm un realism lingvistic. Acest realism lingvistic, preconizat drept indispensabil în „scrierea cărții naturii” de către om, - va avea drept ghid, în mod necesar, un realism cultural.

Începând cu capitolul IV putem dezvolta așadar *integralismul general cultural*, pornind de la integralismul lingvistic. Este nivelul conjuncției congruențelor prezentate – căci pe lângă determinarea specifică lingvisticii integrale, avem nevoie de o determinare specifică a transdisciplinarității pentru a construi cultural, în actul fundamental al creativității umane. Tot în acest capitol ne întrebăm asupra relației fundamentale cu fizica cuantică și dacă este posibil, în perspectivă culturală, un bootstrap științific complet.

În continuare putem schița un model integralist transdisciplinar în reperele sale generale: capitolul al V-lea. Pentru aceasta avem nevoie de o metodă specifică – pe care am denumit-o metoda derivărilor – modelul fiind nivelul conjugării conjuncțiilor obținute la nivelul integralismului cultural. O dată cu modelul integralist

¹ „Temporalitatea” nu este considerat un concept central în lingvistica integrală însă în cercetarea noastră „recuperarea” temporalității - din perspectiva integralismului lingvistic - are, așa cum vom vedea, o importanță specială.

transdisciplinar se conturează obiectele de studiu integralist transdisciplinare și perspectiva necesară a intersubiectivității în înțelegerea acestora.

Capitolul VI este consacrat prezentării generale a modelului integralist – transdisciplinar al comunicării precum și deschiderilor pe care acesta le face posibile. Așa cum am spus de la început, parcursul obținerii sistemului nostru a fost axializat de cercetarea pentru discurs și obiectele pe care le-am vizat țin de vindecare și instituționalizare; acestea sunt explicitate din perspectiva relaționării la mai multe niveluri de Realitate și din perspectiva mai multor niveluri de percepție, în cadrul unui model dinamic al unei creativități pentru care intersubiectivitatea este constitutivă.

Anexele lucrării prezintă o propunere de program integralist-transdisciplinar de abordare a unificării europene (anexa I) și elementul *sine qua non* în opinia noastră al unei culturi și umanități autentice (anexa II).

Concluziile tezei caută să sublinieze o dată în plus – din perspectiva privilegiată a două mari opere care susțin imperativ necesitatea schimbării mecanismelor intime atât ale culturii cât și ale civilizației în care trăim, convingerea că există momente privilegiate ale acestei schimbări - corelate în egală măsură cu cunoașterea exterioară cât și cu conștiința situațiilor prin care trecem și pe care le determinăm.

CAPITOLUL I

LINGVISTICA INTEGRALĂ ȘI INTEGRALISMUL LINGVISTIC. SCURTĂ PREZENTARE

1. Aspectele definitorii fundamentale și scurtă biografie Eugen Coșeriu

Prin succinta prezentare a integralismului lingvistic pe care o propunem urmărim să definim, în fapt, *conceptele fundamentale care diferențiază radical poziția coșeriană asupra limbajului de celelalte poziții lingvistice existente*. Prezentarea se dorește a fi una “neutră”, respectând proporțiile interne ale principalelor aspecte “constitutive” ale sistemului lingvistic coșerian; ceea ce va ghida însă totuși, demersul nostru, va fi scopul prim al tezei și anume, *extragerea “principiului integrării”* din integralismul constituit al lingvisticii (singurul sistem integralist conceput până în prezent).

E. Coșeriu își concepe teoria într-o manieră unică și inedită, preluând explicit și/sau prelucrând, - *după o metodologie proprie, precizarea acesteia fiind o altă miză a cercetării de față* -, idei semnificative din tradiția filozofică universală și aspecte sistematic diferențiate din tradiția lingvistică mondială, pe care le “transferă” coerent propriei viziuni extrem de consistente despre limbaj și locul acestuia în cultură.

Construcția sa are astfel, considerăm, trei aspecte definitorii fundamentale:

1. „Determinarea” continuă spre „integralitate” cu formularea concepției integraliste pentru disciplinele lingvistice (dintre care, unele „ad-hoc” diferențiate și structurate);
2. Fundamentare filozofică esențială cu delimitarea continuă a lingvisticii de filozofie;
3. *Situarea coerentă, conceptualizată a lingvisticii în întreg câmpul culturii, cu precizări esențiale continue privind delimitarea științelor și a unor principii fundamentale integraliste inclusiv pentru cultură în general* (identificarea și structurarea acestui ultim aspect fiind în mare parte obiectul cercetării noastre).

Această atitudine științifică întrutotul particulară a dus la crearea unui sistem impresionant, *singular în acest moment în lume*, supranumit „integralist”. Profesorul Mircea Borcilă, unul din cei mai reputați discipoli ai lui Coșeriu și eminent exeget coșerian, precizează că „termenul de lingvistică 'integrală' nu reprezintă o inovație coșeriană”², fiind vorba de „un ideal permanent al lingvisticii moderne, acela de a se constitui ca disciplină unitară, fără a exclude din domeniul ei nici un aspect esențial al obiectului ei de studiu (...). Sensul mai profund și singurul valid al lingvisticii 'integrale' coșeriene este (...) acela că ea reușește, pentru prima oară și în mod definitiv, să redefinească, în mod unitar, fundamentul epistemologic, perspectiva de abordare, obiectul și subdomeniile parțiale ale științei limbajului, în așa fel încât *investigația completă și coerentă a întregului domeniu* devine teoretic întemeiată și practic legitimă și organizată (i.e., 'disciplinată')”³.

Interviurile realizate de lect. Eugenia Bojoga ilustrează prin ineditul exprimărilor unor întâlniri personale cu Eugen Coșeriu, atât amploarea încă inestimată a operelor cât și personalitatea cu totul specială a marelui lingvist.⁴ Desigur au existat și interpretări care au redus sistemul coșerian la simple „sinteze” (juxtapuneri) între diferite aspecte ale unor curente lingvistice importante; pentru a depăși acest obstacol oarecum formal dar și pentru a preciza câteva importante puncte de plecare pentru teoria coșeriană și diferențierile marcante pe care aceasta le realizează în raport cu doctrine pre-existente, este necesar să prezentăm pe scurt cadrul în care lingvistica integrală apare. Dar mai întâi, câteva precizări biografice ale fondatorului primului sistem integralist științific disciplinar.

Profesorul E. Coșeriu s-a născut la 27 iulie 1921 în satul Mihăileni din Basarabia. A urmat școala din satul natal, Liceul Ion Creangă din Bălți iar din 1939 este student la Facultatea de Litere și Filozofie a Universității din Iași, de unde pleacă

² F. de Saussure aspira, la începutul secolului trecut, spre o lingvistică pe care o numea și el 'integrală' iar Roman Jakobson și-a dezvoltat întreaga operă sub semnul aceleiași căutări; în M. Borcilă, 2003.

³ M. Borcilă, *ibid.*

⁴ Pentru a ilustra convergența unor multiple direcții exegetice înspre aceeași viziune valorizatoare, propunem și un citat din R. Meisterfield, important cercetător actual în cadrul proiectelor Arhivei Coșeriu: „Ceea ce impresionează la Profesorul Coșeriu, este coerența sistematică cu care mai întâi și-a formulat, apoi și-a dezvoltat teoria. În domeniul nostru, așa cum știți, aceasta reprezintă o raritate. (...) majoritatea teoriilor se referă, de obicei, la un singur compartiment al lingvisticii. Or, E. Coșeriu nu doar că a „revoluționat” mai multe domenii particulare ale lingvisticii, cum ar fi tipologia lingvistică, semantica lexicală, lingvistica textului etc., ci le-a inclus pe toate într-o concepție unitară și coerentă asupra limbajului. De aceea, exegeții i-au numit teoria *lingvistică integrală*, deoarece el integrează absolut toate aspectele limbilor istorice, ale discursului și ale limbajului în general.” ; în E. Bojoga, 2007a.

cu o bursă de studii în Italia. Susține consecutiv două doctorate, în litere la Roma (1944) și în filozofie la Milano (1949). Și-a început cariera universitară la Milano, din 1951 profesează la Universitatea din Montevideo (Uruguay) iar din 1961 și până la sfârșitul vieții (7 septembrie 2002) a lucrat ca și profesor (predând filologie romanică și lingvistică generală) la Universitatea din Tübingen. Aici s-a format școala științifică a profesorului Coșeriu, cu dezvoltare universală și având discipoli în toată lumea (inclusiv Japonia, America de Sud, Africa).

Supranumit pentru meritele sale extraordinare în cercetarea limbajului “Lingvistul secolului XX”, “Regele lingvisticii”, “Colosul din Germania” - Coșeriu cunoștea peste 30 de limbi din care vorbea și scria curent în 11. A publicat peste 45 de volume și a scris sute de articole, în totalitate mii de pagini de exegeză care impresionează prin amplitudine, documentare și exemplaritate.⁵

“Mutația” pe care Eugen Coșeriu o realizează în lingvistica contemporană este apreciată de tot mai mulți autori ca fiind o adevărată *revoluție copernicană*, autorul integralismului fiind considerat ca “adevăratul întemeietor al disciplinei centrale a umanităților” (M. Bercilă); în opinia pe care o vom formula în această teză, el *deschide posibilitatea de conceptualizare a fundamentului culturii în totalitatea sa, având drept ax lingvistica integrală*.

Vom iniția demersul demonstrării acestui aspect începând chiar cu acest capitol de “simplă redare” a operei coșeriene (care nu poate fi, în fapt, o redare obișnuită, disciplinară) - și anume, operînd o necesară diferențiere între “integralismul lingvistic” și “lingvistica integrală”: *integralismul lingvistic* se referă cu precădere la particularitatea care face ca sistemul lingvistic coșerian să fie unul *integralist* (“soft”-ul, pentru a risca o analogie în termeni foarte actuali), în timp ce *lingvistica integrală* este vastul domeniul însăși al lingvisticii resistemizat în manieră integralistă (“hard”-ul, în virtutea aceleiași analogii).⁶

⁵ Anatol Ciobanu, 2002.

⁶ După datele de care dispunem, această diferențiere a fost realizată numai de profesorul Mircea Bercilă.

2. Contextul istoric general al apariției lingvisticii integrale

Lingvistica modernă (diversele curente care s-au afirmat la începutul secolului XX) este marcată de o diversitate care deconectează și astăzi nu doar profanii ci și pe cercetătorii acestui vast domeniu. Se afirmă adesea că lingvistica tradițională (numită „istorică”) era mai „concretă” și mai unitară, în interiorul ei existând un acord substanțial cel puțin cu privire la temele de cercetare – în timp ce „lingvistica modernă prezintă o varietate atât de mare de teme, concepții și ipoteze formulate adeseori într-un limbaj pe care nu ezităm să-l numim ’ezoteric’, încât începătorul poate să rămână adeseori impresionat, dar și deconcertat.”⁷

În cadrul acestei situații de „frapantă noutate” și diversitate este necesar, menționează Coșeriu, „să distingem între noutatea efectivă și dezvoltarea în termeni moderni a unor teme care, în realitate, sunt vechi.”⁸ Distingând între lingvistica istorică și comparată (singura demnă de „apelativul” științifică conform unei opinii curente extrem de răspândite), pe de o parte și cea generală (teoretică, descriptivă) pe de altă parte, - marele savant precizează că există o succesiune oarecum circulară a acestora în timp: între antichitatea clasică și Renaștere predomină *definirea* (esența limbajului, categorii ale limbilor, etc...) și *descrierea* în studiul limbilor și limbajului, în timpul Renașterii este accentuată *atitudinea comparativ-istorică*, în secolul al XVIII-lea (epoca gramaticii generale și a descrierii amănunțite a câtorva limbi moderne) se discută din nou despre *teorie și descriere* pentru a se reveni, o dată cu secolul al XIX-lea, la problematica Renașterii, interesul cercetătorilor concentrându-se din nou asupra *comparației și istoriei* însă cu posibilitățile noi ale epocii. „De aceea cei care – împărțind opinia că abia acum s-ar stabili o metodă istorico-critică, fixează constituirea lingvisticii științifice la începuturile acestui secol, - ignoră pur și simplu cercetarea anterioară, identificând lingvistica științifică cu lingvistica comparativ-istorică, ca și cum aceasta ar fi ’adevărata’ natură a disciplinei noastre.”⁹ În lingvistica actuală predomină din nou teoria, reprezentată de curente și concepții profund diferite între ele - dar se dezvoltă în continuare și aspecte legate de descriere și aplicare precum și moduri de abordare practică, reelaborându-se cu mijloace noi problematica secolului al XVIII-lea.

⁷ E. Coșeriu, 2000, p.2.

⁸ *Idem.*

⁹ *Idem*, p. 5.

Urmărind traseul acestor dezvoltări, Coșeriu arată că „lingvistica actuală se dovedește a fi, prin urmare, mult mai veche și mai tradițională decât lingvistica numită 'tradițională' ”¹⁰, ilustrând această afirmație prin câteva exemple. Importantă distincție între „*semnificant*” (partea materială a semnului lingvistic) și „*semnificat*” (conținutul mental al semnului) i se atribuie în general lui F. de Saussure când, în realitate, atrage atenția autorul, ea este dezbătută deja (în alți termeni) de Aristotel. Distincția, la prima vedere foarte recentă, dintre limbajul numit „*primar*” (având ca obiect realități extralingvistice) și „*metalimbaj*” (având ca obiect limbajul însuși) apare în formă implicită la Sf. Augustin. Privind distincția vitală pentru lingvistica actuală dintre *sincronie* și *diacronie*, atribuită de asemenea lui Saussure, aceasta se regăsește, indică Coșeriu, deja la J. Harris¹¹ iar mai târziu la A. Bello (1874) și spre sfârșitul secolului al XIX-lea la Gabelentz care face clar distincția între „fapte simultane” care „aparțin limbii înseși” și cele „succesive”, - distincție regăsită la Saussure aproape literal.

Insistând puțin asupra acestor aspecte am dorit să sugerăm, pe lângă cadrul foarte general al istoriei lingvisticii, importanța deontologică pe care Coșeriu o acorda (re)considerării tradiției în activitatea științifică; mergând de fiecare dată pe firul devenirilor istorice până la izvoarele recunoscute ale culturii el receptează „sevele” culturale universale („universalile” specifice) ale umanității și forța constitutivă specifică a acestora.

Sintetizând, putem spune că *premisele teoretice și descriptive* ale lingvisticii actuale se regăsesc în antichitate, evul mediu și secolul al XVIII-lea iar cele *istorice și comparative* în perioada Renașterii și secolul al XIX-lea. Lingvistica, în calitate de disciplină cu o metodă proprie de cercetare, a apărut în primii ani ai secolului al XIX-lea ca lingvistică comparată și istorică, marcată de o ideologie romantică (și abia mai târziu evoluând spre pozitivism). Această lingvistică „autonomă” relevă Coșeriu s-a afirmat mai ales ca lingvistică indoeuropeană – respectiv, ca și gramatică comparată a limbilor indoeuropene, în special a limbilor clasice, romanice și germanice.¹²

¹⁰ *Idem*, p. 6.

¹¹ „Hermes, or a Philosophical Inquiry Concerning Language and Universal Grammar” (Londra, 1751) - una din cele mai importante lucrări de lingvistică din acel secol, precizează Coșeriu, în E. Coșeriu, 2000, p. 4.

¹² E. Coșeriu, 2000, p. 19.

3. Contextul istoric imediat al apariției lingvisticii integrale

Lingvistica secolului XX se constituie, în ansamblul ei, ca o reacție față de lingvistica imediat anterioară. Ea este o reacție hotărâtă împotriva „ideologiei” neogramaticilor, „care nu este altceva decât forma pe care a dobândit-o teoria evoluționistă și pozitivistă în lingvistică”¹³.

Pozitivismul a dominat, cu precădere în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, *toate formele culturii* nu doar lingvistica sau disciplinele umaniste. Coșeriu identifică și formulează *cele patru principii esențiale ale pozitivismului*, delimitând situațiile față de care se articulează, începând aproximativ cu anul 1900, reacțiile antipozitiviste în cultură.

Aceste principii sunt prezente mai curând implicit decât explicit pentru că „ideologia pozitivistă, ca orice ideologie comună, este generică și difuză”¹⁴ fiind mai degrabă „delimitată negativ” de reacțiile care apar împotriva ei.¹⁵ Pornind (nu atât de la dezvoltarea istorică a gramaticii comparate, care se gasește în manualele de istorie a lingvisticii, ci mai degrabă) de la contextul general al culturii și al activității științifice, de la „atitudinea” științifică generală și „fundamentul” său teoretic, Coșeriu prezintă în Lecțiile sale de lingvistică generală *principiile care caracterizează fundamental pozitivismul ca ideologie și metodologie a științelor*, pe care însuși le formulează:

1. principiul individului sau al faptului individual (al „atomismului” științific)
2. principiul substanței
3. principiul evoluționismului
4. principiul naturalismului.

Dat fiind importanța fundamentală a acestor principii pentru întreaga cercetare vom acorda un spațiu mai mare prezentării lor, urmând să le examinăm implicațiile în sensul cercetării pe parcursul lucrării /la capitolele respective din lucrare.

Primul dintre principii, al faptului individual (sau „atomismului” științific, din punctul de vedere al reacției împotriva pozitivismului), se referă la faptul că atenția

¹³ E. Coșeriu, 2000, p.16.

¹⁴ „(...)în timp ce concepțiile personale reprezintă cu totul altceva.”, spune în continuare Coșeriu, elucidând și cum a fost posibilă susținerea unei asemenea situații; „Într-un cuvânt, este o ideologie schematică, cum se prezintă de obicei ideologia cercetătorului minor de tip academic, care, fără o filozofie proprie și fără principii explicite, se limitează să aplice aspectele cele mai elementare ale disciplinei pe care o cultivă; nu este, firește, ideologia creatorului care manifestă totdeauna o independență fermă de gândire” , în E.Coșeriu, 2000, p 57.

¹⁵ E. Coșeriu, 2000, p. 57.

cercetătorului se concentrează asupra fiecărui fapt particular iar „universalitatea este considerată ca fiind rezultatul unei operații de abstractizare și generalizare pornind de la un număr mare de fapte particulare.” În literatură spre exemplu se examinează „indivizii” unor forme literare și se stabilesc trăsăturile acestora pe baza particularităților similare detectabile. Clasa „arbore” se va ști ce reprezintă în baza confruntării dintre diferiți arbori, așa cum în psihologie se consideră că pe baza unei serii de experiențe particulare, „prin suprapunere și colaționare”, se ajunge la „concepțe”. Corolarul acestui principiu îl reprezintă, spune Coșeriu, convingerea că experiența și studiul faptelor trebuie să preceadă oricărei teorii, teoria însăși nefiind posibilă decât ca o generalizare a unui număr cât mai mare de fapte - situație vizibilă în afirmații de tipul „E prea devreme să construim o teorie, deoarece nu cunoaștem încă un număr suficient de fapte”.¹⁶

Prin cel de al doilea principiu pe care îl delimitează - al substanței - Coșeriu are în vedere că în pozitivism faptele ajung să fie considerate prin ceea ce „sunt” (substanța lor) și nu prin funcție sau finalitate. „Substanță” sunt considerate aspectele constatabile în ceea ce operele înseși „reprezintă” pentru experiența imediată, de aceea este corect să vorbim despre un „principiu” al substanței.

Al treilea principiu coșerian al pozitivismului spune că clasele de fapte sunt analizate și explicitate esențial ca faze ale unei evoluții, adeseori chiar predeterminate (spre exemplu, după model organismic). Arta spre exemplu este interpretată uneori ca și formă evoluată a jocului, muncii sau anumitor manifestări primitive.

Cel de al patrulea principiu – al naturalismului – reduce toate faptele la tipul natural de fapte. Științele naturii sunt luate ca model pentru științe în general și faptele culturale sunt privite ca și fapte naturale, guvernate de „cauze” și legi ale necesității. Se estimează că prin cunoașterea faptelor se pot extrage legi cu caracter general și în cele din urmă se pot prevedea dezvoltări viitoare; se consideră în virtutea acestui principiu că o știință este „matură” atunci când este capabilă să facă previziuni.

Implicațiile pozitivismului în lingvistică sunt semnificative. Atenția acordată „faptului particular” - principiului atomismului - duce la delimitări *structurale* nereale (stabilirea spre exemplu a unor clase de sunete în fonologie sau a unor tipuri de accepții / semnificate contextuale în gramatică) având, în fond, caracter funcțional.

¹⁶ E.Coșeriu, 2000, p 22.

Cum anume se stabilesc clasele și deci *frontierele* între acestea (când, spre exemplu, în fonologia experimentală se demonstrează existența unui *continuum* fără nici o divizare tranșantă între vocale – neexistând două vocale perfect identice nici măcar în pronunția aceluiași vorbitor) este o problemă pe care abordarea pozitivistă nu o poate soluționa, atrage atenția Coșeriu, deoarece „motivarea efectivă (implicită) a acestor delimitări are caracter funcțional”.¹⁷ Corolarul principiului faptului individual (‘studiul empiric înaintea teoriei’) aplicat în lingvistică face ca „faptele” să fie studiate făcând abstracție de orice „filozofie” – atitudine pe care, anticipăm, o regăsim în foarte multe domenii, cu consecințe semnificative pentru întreaga activitate umană - și/sau teoria să fie situată explicit după studiul empiric, ca un scop final al acesteia; se consideră spre exemplu că o teorie demnă de acest nume poate fi realizată numai după studiul cât mai multor limbi și a cât mai multor aspecte ale acestora.

Principiul substanței în lingvistică spune că faptele din limbaj sunt considerate drept ceea ce „sunt” și deci prin „substanța” lor materială. Identificarea „faptelor” din limbi diferite se referă la a le identifica prin substanță – în pofida faptului că statutul funcțional al acestora în sistemele respective nu este identic. Rapoartelor de continuitate materială li se acordă de fiecare dată pentru identificare o importanță mai mare decât semnificatelor formelor considerate (decât unui statut relațional - funcțional).

Din punctul de vedere al principiului evoluționismului se consideră că obiectul lingvisticii poate fi doar istoria limbilor și doar „evoluția” poate explica esența faptelor. Gramatica istorică, ordonând cronologic faptele, stabilește „fazele evolutive” ale unei limbi pornind de la o fază originară, iar descrierea trebuie să adopte punctul de vedere istorico-evolutiv. Presupunând că trecutul formelor, modul în care ele au apărut și se dezvoltă explică și esența lor actuală, se face confuzia între istorie și teorie.

În ce privește al patrulea principiu, limbile sunt considerate în virtutea acestuia, mai mult sau mai puțin explicit, ca obiecte naturale iar metodologia științifică prin excelență este cea a științelor naturii. Se pune întrebarea care este „cauza” unei anumite „evoluții” - schimbări lingvistice (atunci când o limbă trece de la o stare A la o stare B) iar în ce privește „cauzele” se consideră că acestea sunt similare celor constatate în lumea naturală (acționează conform acelorași principii).

¹⁷ E. Coșeriu, 2000, p.25.

Este momentul să anticipăm puțin și să spunem că E. Coșeriu consideră ca „fapt primar” producerea însăși a limbilor, creativitatea lingvistică propriu-zisă iar „schimbarea”, drept obiectivare istorică a acesteia.

În jurul anului 1900, sub influența unor noi curente filozofice (fenomenologia, estetica, intuiționismul), încep să apară în științe și în cultură în general reacțiile antipozitiviste.¹⁸

Principiului faptului individual ca și punct de pornire în generalizarea faptelor i se opune principiul *universalității individului* (fiecare „individ” conține și manifestă în sine propria universalitate)¹⁹: universalitatea unui fapt nu se construiește prin abstractizare și generalizare, *acestea implicând defapt o intuiție prealabilă a universalului*. În stabilirea trăsăturilor generale ale unui fapt/obiect nu avem în realitate ca și punct de plecare examinarea acelui fapt/obiect ci, punctul de plecare real este acela că noi știm deja de fapt ce este acel obiect - altfel, am examina (și) alte lucruri sau fapte; abstractizarea și generalizarea implică deja o intuiție prealabilă a universalului ²⁰– o cunoaștere antepredicativă²¹, o intuiție a esenței obiectului pe care îl clasificăm.

Tocmai de aceea, spune Coșeriu, conceptele nu se formează prin abstractizare și generalizare ci prin intuiția imediată a modului de a fi al unui obiect pe care dorim să îl luăm în studiu (iar ceea ce se formează efectiv prin intermediul abstragerii unor trăsături comune mai multor obiecte nu este un concept, ci un obiect generic și schematic – spre exemplu, omul abstract din manualele de anatomie).

Este foarte importantă distincția pe care o face Eugen Coșeriu în acest moment între *generalitate* și *universalitate* – distincție ignorată de pozitivisti. „*Generalitatea* reprezintă ansamblul particularităților constatate pe care, având deja conceptul, le constatăm efectiv într-o clasă de obiecte (...). *Universalitatea*, în schimb, este *condiția* constatării trăsăturilor comune în obiecte, modul necesar de a fi al anumitor obiecte: ceea ce aparține *conceptului* unui obiect sau poate fi dedus din concept, adică ansamblul acelor trăsături fără de care un obiect nu ar fi ceea ce este. Iar aceste

¹⁸ Menționăm că, deși *contribuțiile integraliste* pe care Coșeriu le introduce aici nu se încadrează propriu-zis în antipozitivism, el le menționează în continuitate cu prezentarea antipozitivismului și noi am respectat din motive care vor fi înțelese pe parcurs, acest format.

¹⁹ Coșeriu descoperă acest principiu ca existând înainte de Husserl deja la Aristotel, v. E. Coșeriu, 2000, p. 36, nota 1.

²⁰ E. Coșeriu, 2000, p. 36.

²¹ Noțiune husserliană, pe linia de accepțiune Husserl-Coșeriu.

trăsături nu e nevoie să fie abstrase pe baza observației, deoarece știm în prealabil că ele sunt prezente în obiecte; în caz contrar, obiectele nu ar fi ceea ce sunt”²²

Pentru un al doilea sens al principiul atomist al pozitivismului - acela de a izola faptele (obiectele) care se iau în studiu, pentru o mai bună vedere, interpretare a lor – antipozitivismul aduce în scenă *principiul sistemului de fapte*, al *contextului* sau al *structurii*: un fapt dobândește sensul său deplin nu ca fapt izolat, ci în cadrul unei structuri mai ample, în interiorul unui sistem de relații din care face parte.

Revenind la corolarele principiului atomismului, Coșeriu spune că principiul antiatomismului implică distincția dintre studiul empiric (descriere și istorie) și teorie; aceasta rezidă în faptul că *teoria se referă la ceea ce este universal*, în timp ce *studiul empiric stabilește ceea ce este general* în faptele cercetate, diferențiere care poate servi unei *noi fundamentări a științelor culturii*. Raportul temporal între studiul empiric și teorie se inversează în sensul că *teoria nu poate fi situată după studiul empiric pentru simplul fapt că, asimilând ceea ce este universal, nu poate fi dedusă prin abstracție și generalizare; ea este și trebuie să fie în mod ideal anterioară unui asemenea studiu*.

Mai exact, ea trebuie să se situeze *înaintea* studiului empiric ca fundament prealabil și ca motivare a delimitării faptelor studiate; *în timpul* studiului drept cadru în interiorul căruia sunt descrise, interpretate și ordonate faptele și *după*, ca teorie îmbogățită față de postulatele inițiale.²³ În științele naturii sunt necesare *ipoteze* cu privire la universalitatea faptelor înaintea studiilor empirice, care să le ghideze constituindu-le fundamentul și cadrul; în științele culturii în schimb, fiind vorba de creații umane, de ceea ce omul însuși produce liber și intenționat, nu poate fi vorba de „ipoteze” ci de *cunoaștere originară*, de „intuiția” pe care omul o are cu privire la activitățile sale libere – și care se precizează, se modifică (modelează) în urma studiului empiric.

Dezbătând cu fina și complexa analiză caracteristică riscurile care însoțesc pe cercetător atunci când acesta are în vedere dimensiunea universală (pentru construirea unei teorii fiind suficient un singur fapt în universalitatea sa), Coșeriu precizează că *teoria bine înțeleasă este întotdeauna teorie a realului: captarea universalului în faptele înseși*.²⁴

²² E. Coșeriu, 2000, p.37.

²³ E. Coșeriu, 2000, p.41.

²⁴ E. Coșeriu, 2000, p. 42.

Privind contextele, dat fiind că principiul antiatomismului implică inversarea raportului dintre faptul individual și sistem, se poate ajunge la primatul relațiilor asupra faptelor încât acestea să ignore pur și simplu esența faptelor.

Principiului substanței i se opune, în antipozitivism, principiul funcției și al formei, adesea acestea fiind identificate (diferite forme de funcționalism, formalism, sau cum se întâmplă în cazul glosematicii unde conceptul de funcție nu este interpretat activ ci matematic, termenii relației putând fi considerați inclusiv indiferenți).

Ideologia antipozitivistă opune principiului evoluționismului, principiul stării de lucruri sau al esențialității statice: esența faptelor trebuie să se poată manifesta în orice moment al devenirii lor, nu este necesar să recurgem la origine și dezvoltare. Apar discipline pur analitice și descriptive (știința generală a artei) și în general raportul dintre istorie și descriere reprezentativ pentru pozitivism se inversează. Atrăgând atenția că „există fapte a căror ‚esență’ coincide cu/sau se manifestă în ‚devenire’”²⁵, Coșeriu arată că o problemă fundamentală a mai multor discipline ar fi în prezent tocmai integrarea istoriei cu descrierea, adică „a modului în care să fie îmbinate esența și devenirea faptelor într-o viziune unică și unitară a realității lor”.²⁶

Principiului naturalismului i se opune în antipozitivism principiul *culturii*. Științele naturii nu mai sunt acceptate ca model al științelor în general, care trebuie la rândul lor să fie considerate potrivit obiectului lor. Coșeriu accentuează în acest punct faptul că este greșită opinia potrivit căreia științele culturii ar fi mai puțin științifice decât cele ale naturii utilizând mai mult capacitatea intuitivă decât metodele riguroase - arătând că în sine acestea sunt tot atât de riguroase și de exacte. Condiția de bază a activității științifice fiind „obiectivitatea”, adică adecvarea la obiectul corespunzător, - ceea ce deosebește științele culturii de științele naturii este și trebuie să fie tocmai adecvarea la obiectul lor: „distincția se face în *interiorul* genului ‚știință’, nu înafara acestuia (între ‚știință’ și ‚nonștiință’), nici – ceea ce este un nonsens – între științe cu grade diferite de ‚științificitate’. Pur și simplu, ‚științele generalului’ (opuse istoriei, care e știință a individualului²⁷), prin specificul obiectului lor, se divizează în științe naturale, matematice și culturale”.²⁸ Din același considerent, aceste trei tipuri de

²⁵ E. Coșeriu, 2000, p. 49.

²⁶ *Idem.*

²⁷ Ideea conform căreia istoria este știința individualului ține de conceptul propriu coșerian asupra „istoriei”, pe care îl vom prezenta în subcapitolul I.6.6.3.

²⁸ E. Coșeriu, 2000, p. 50.

științe, spune în continuare Coșeriu, prezintă și trebuie să prezinte *abordări și metode* diferite. Științele culturii nu sunt „mai științifice” dacă adoptă abordări și metode naturaliste ci dimpotrivă, devin pseudoștiințe contravenind exigenței de bază a obiectivității științifice (spunând lucrurile cum *nu* sunt), după cum științele naturale dacă împrumută abordări și metode culturale, devin mitologie.²⁹

Precizările pe care le face Coșeriu în continuarea expunerii principiilor antipozitiviste – dar nu în continuitate cu ele – privind caracterul specific al culturii, insistând asupra distincțiilor necesare, încă neoperate suficient față de „principiile naturii”, sunt deci, esențial, următoarele:

Obiectele naturale aparțin lumii „necesității”, guvernată de „cauze”, ce produc anumite „efecte”, încât constatarea a ceea ce se întâmplă în mod regulat în anumite condiții reprezintă o „lege naturală”, de necesitate empirică. Spre deosebire de acestea, *obiectele culturale* aparțin lumii specific umane a libertății, activităților și creațiilor libere ale omului, unde „faptele” create nu sunt determinate de cauze, ci se produc în vederea unei finalități. Finalitatea poate fi și exterioară (există „instrumente” culturale) sau coincide cu faptele însăși (finalitatea Iliadei este Iliada).

Cu toate că această distincție este realizată de peste două secole de G. Vico³⁰, pozitivistii o ignoră și ajung să identifice obiectele culturii cu cele ale naturii, reducând toate științele (cu excepția matematicilor) la tipul științelor naturii.

Consecințele acestei distincții „decisive pentru metodologia științelor culturii”, spune Coșeriu, sunt:

1. Fundamentul teoretic prealabil al științelor culturii, care se ocupă de ceea ce e *creat de către om* (și nu de ceea ce este preluat din natură) nu îl constituie „ipotezele” ci cunoașterea originară. În cazul lingvisticii, această cunoaștere originară este *cunoașterea intuitivă* a vorbitorilor. Științele culturii sunt în acest sens *mai exacte* decât cele ale naturii, deoarece acest fundament nu e doar presupus, ipotetic ca și în

²⁹ Precizări privind „problema general-științifică, ca problemă a ființei claselor de obiecte și a stărilor de lucruri” se găsesc în E. Coșeriu, „Istoria filozofiei limbajului. De la începuturi până la Rousseau”, Ed. Humanitas, București, 2011, p.30.

³⁰ Coșeriu îl socotește pe Giambattista Vico, cel care operează primul această distincție în „*Scienza nuova seconda*” (1730), drept *marele precursor și cvasifondator al științelor culturii* în sensul lor propriu. Distincția completă pe care Vico o realizează este ternară, pornind de la distincția între trei tipuri de obiecte: pur formale (matematice), naturale și culturale. Se revine hotărâtor la această distincție spune Coșeriu abia după un secol și jumătate, mai ales în Germania și mai ales prin Kant (este vorba de distincția între „necesitate” și „libertate”). Pentru alți autori cu contribuții în acest sens v. și E. Coșeriu, 2000, nota 7, pg 51.

cazul științelor naturii ci, *verum*-ul obiectiv coincide cu *certum*-ul subiectiv³¹, omul are o siguranță în intuiție care se suprapune peste realitate (și care trebuie ulterior „verificată”, modelată metodologic).

2. Domeniul culturii nu admite abordări cauzale, ci doar *abordări finaliste*. Faptele culturale nu au „cauze” în sens naturalist, adică nu au cauze externe libertății, explică Coșeriu; întrebarea pe care trebuie să ne-o punem nu este „de ce”, „din ce cauză” se prezintă aceste fapte conform schemei „cauză-efect” (fapte naturale) - ci, *pentru ce, cu ce finalitate* se produc ele.³² Coșeriu precizează că această abordare, care corespunde *lumii libertății*, ar trebui să fie aplicată *tuturor formelor culturii*, nu doar limbajului ci și mitului, artei, tehnicii, religiei, științei și filozofiei – toate acestea fiind determinate *în sens finalist*.

3. Științele culturii nu trebuie să stabilească *legi de necesitate empirică*, ceea ce nu înseamnă că în cultură nu sunt sau nu ar trebui să existe „legi”. În cultură pot fi stabilite doar legi de probabilitate referitoare la modul obișnuit de a acționa al libertății – ceea ce e *mult mai mult* în comparație cu posibilitățile științelor naturale. O limbă este un sistem de „legi” pe care le „aplicăm” când vorbim; analogul legilor naturale în domeniul culturii îl reprezintă faptele înseși care produc, acestea având legitățile lor interne - și sistemele pe care omul le elaborează pentru dezvoltarea activităților sale.

4. Pentru că nu există legi empirice ci norme ale libertății, științele culturii nu pot și nu trebuie „să prevadă” dezvoltări viitoare – așa cum pozitivismul (aplicarea

³¹ Din nou o idee care se întâlnește deja la Vico, menționează autorul, în E. Coșeriu, 2000, p. 52.

³² Cu privire la cauzalitate, Coșeriu preia distincția aristotelică prin care sunt definite cele patru cauze: cauza eficientă, cauza materială, cauza formală și cauza finală. Autorul motivează astfel: „Când se vorbește de cauzalitate și se înțelege că lucrurile sunt produse de cauze, adică sunt efecte ale aceluiași cauze, aceste cauze sunt *cauze eficiente*. Or, în tot ce este tradiție, tot ce este știut, nu există această cauzalitate externă, fiindcă limba însăși nu este un obiect extern, ci este ceva care se știe, și este o tradiție internă. Deci, cauza eficientă aici este totdeauna omul, totdeauna vorbitorul; nu trebuie să căutăm alte cauze.(...) Cauza eficientă este totdeauna omul. Însă omul istoric nu creează *ex nihilo*, ci creează totdeauna într-un cadru anumit, istoric, în anumite condiții istorice. Aceste condiții istorice – de exemplu decadența culturală sau faptul că sistemul prezintă anumite dezavantaje la un moment dat, sau faptul că există mari diferențe sociale și culturale, care încearcă să se depășească – toate aceste fapte sunt *condiții*, nu sunt *cauze*, fiindcă ele nu produc nimic de la sine, sunt condițiile în care operează libertatea. Și se înțelege că libertatea este libertate rațională și, deci, ține seama de aceste condiții. Însă acestea nici măcar nu sunt condiții dacă nu au fost luate în seamă de libertate, dacă nu se întâmplă nimic. Deci, se poate spune, fără îndoială, că e adevărat că s-a făcut ceva ca să poată fi simplificat un sistem”. Nu este vorba de simple „împrejurări”, ci, împrejurările dacă sunt luate în seama pentru a simplifica un sistem, ele devin ”condiții”. *Cauza materială* este materia cu care se face ceva – în cazul limbii sunt sunetele, semnificațiile și toate posibilitățile limbajului; *cauza formală* este ceea ce corespunde noțiunii obiectului care se creează iar *cauza finală* se referă la scopul, motivarea finală pentru care se face ceva: „se face ceva nu pentru că este confuzie în sistem ci ca să fie rezolvată”. Finalitatea este o finalitate subiectivă și nu obiectivă în dezvoltarea limbii (finalitatea fiecăruia, de ce a dorit tocmai acel lucru, poate fi diferită) ; în E. Coșeriu, 1996, p. 90 – 91;

modelului natural în științele culturii) reclamă. În realitate, atrage atenția Coșeriu, nici o știință nu a elaborat „previziuni”, fiind vorba întotdeauna *doar de aplicarea unei legi empirice generale la cazuri particulare*. În cazul științelor culturii există în acest sens două variabile și nu una - nu doar cazurile particulare sunt variabile ci și legea însăși se poate schimba. Trebuie din nou să constatăm, spune Coșeriu, că aceasta nu constituie deloc o deficiență a științelor culturii ci dimpotrivă, întrucât nu este vorba de „aplicarea” unor „legi” deja constatate ci de producerea unor „legi” noi, ceea ce face specificul devenirii / libertății umane.

Privind situarea lingvisticii actuale între pozitivism și antipozitivism, ne vom limita să enunțăm generic la acest nivel precizarea autorului Lecțiilor de lingvistică generală că aceasta „ideologie” aplică, mai mult sau mai puțin explicit, primele trei principii antipozitiviste – care în fond, alcătuiesc *mai curând o unitate difuză, o bază generică și implicită a noii lingvistici*. Această situație dă naștere la o varietate mare de concepții, moduri de abordare și metode, care duce la „caracterul aparent abscons și inaccesibil, pentru cei neinițiați, al lingvisticii actuale”³³. Dacă în lingvistica tradițională lingviștii se deosebeau între ei simplu, prin *domeniile* limbajului și prin limbile de care se ocupau (foneticieni, gramaticieni, romaniști, germaniști,...) – lingviștii moderni aparțin în primul rând unui curent de *metodă*, unei încercări de metodă chiar și în cazul lingviștilor minori (ceea ce, combinat cu multitudinea domeniilor actuale, face orientarea în ansamblul faptelor dificilă).

Anticipăm din nou subiectul tezei, spunând că în ce ne privește, identificăm în aceste încercări de metodă din lingvistica secolului XX năzuința în fond spre *o nouă metodologie*, care să poată gestiona faptele incontestabil de variate și deci complexitatea situațiilor din lingvistică și cultură, care se diversifică accelerat datorită schimbărilor care au loc la toate nivelurile culturii și civilizației.

³³ Un începător trebuie să cunoască într-un fel lingvistica modernă înainte de abordarea unui studiu, spune mai departe Coșeriu: *el trebuie să poată identifica cel puțin cărei orientări îi aparține autorul* ceea ce, dat fiind multitudinea de metode nesistematizate *conform unui unic concept acceptat* (fie *metodologic*, am spune noi) este, înafara unei structurări impecabile a domeniilor și tendințelor (așa cum se întâmplă în cazul lui Coșeriu și aceasta este o situație recunoscut unică), imposibil. Înafara unei bune orientări, pe începător „îl va pândi riscul de a confunda concepții diferite, de a lua drept originalitate ceea ce este generic și drept teze arbitrare ceea ce poate fi motivat într-o anumită concepție; de a rămâne surprins de ceea ce este evident și fascinat de ceea ce este trivial. Într-un cuvânt, el nu va putea înțelege exact despre ce este vorba în fiecare caz (cu toate că adesea lucrurile expuse sunt foarte simple și elementare).” E. Coșeriu, 2000, p. 103.

În ce privește cel de al patrulea principiu, referitor la distincția între științele naturii și științele culturii, acesta se aplică mult mai puțin din mai multe motive, determinate istoric – din care semnificative ar fi: științele naturii sunt considerate în continuare exemplare în ideologia curentă și, în general în lingvistică, reacțiile antipozitiviste nu se racordează la concepte filozofice contrare pozitivismului ci se petrec în plin pozitivism. Sistemele lingvistice se reifică, fiind tratate ca „lucruri”, obiecte naturale și nu tradiții ale unei activități libere a omului - limbajului aplicându-i-se principii și metode naturaliste: se vorbește de „cauzele” faptelor și se caută „legi de necesitate”. Coșeriu conchide, în urma unei analize în care își structurează justificându-și poziția (distanța) față de toate orientările importante istorice existente, faptul că *lingvistica interpretată ca o autentică știință a culturii, coerentă în toate aspectele sale, reprezintă sarcina prezentului și a viitorului.*³⁴

Marile doctrine care domină cercetarea lingvistică în anii în care autorul lingvisticii integrale își desfășoară activitatea sunt structuralismul, generativismul și pragmatica. Dintre acestea le vom prezenta succint doar pe primele două, *structuralismul* pentru că „opera principală a lui Coșeriu s-a concentrat asupra reexaminării dihotomiilor saussuriene care stau la baza aproape a întregului structuralism european: între *langue* și *parole*, 'formă' și 'substanță', sincronie și diacronie”³⁵ și *generativismul*, pentru că „rolul jucat de generativism în desfășurarea lui analitică este departe de a se fi încheiat”³⁶ și Coșeriu își asumă explicit sarcina asimilării critice a contribuțiilor acestor curente. În ce privește cel de al treilea curent menționat, *pragmatica*, cu toate că reprezintă astăzi paradigma dominantă și „concurrentă” prin excelență (nu doar în lingvistică)³⁷, Coșeriu respinge explicit posibilitatea ca viitorul autentic al lingvisticii să fie unul de tip pragmatist și nu consacră nici un moment critic acestui mod de abordare.

Dacă lăsăm la o parte relațiile contingente și aspectele superficiale, structuralismul și gramatica transformațională se dovedesc a fi, ca metodă și

³⁴ E. Coșeriu, 2000, p. 80.

³⁵ N.C.W. Spence, 1996, p. 10-13.

³⁶ Cornel Dumitru Vîlcu, 2010, p. 222: în finalul capitolului dedicat gramaticii generative, autorul lasă deschisă posibilitatea unui dialog constructiv între integralism și generativism, pe care îl situează ca fiind probabil la nivelul dimensiunii *determinării* din lingvistica vorbirii.

³⁷ Cornel Dumitru Vîlcu, 2010, p. 282.

concepție, atrage atenția Coșeriu, contrare.³⁸ Pentru ușurința expunerii preferăm să le prezentăm din acest punct de vedere „comun” (locul unde sunt contrare).

În timp ce structuralismul concepe limba ca sistem de semne, adică de forme cu anumite funcții semantice (care se folosesc în vorbire pentru a desemna ceea ce poate corespunde acestor funcții), - în gramatica transformațională limba este interpretată ca „mecanism”, sistem de reguli (pentru a uni anumite conținuturi extralingvistice, *meanings* - cu anumite expresii, reprezentări fonice). Ambele disting între limba și vorbire, dar în timp ce structuralismul își propune să stabilească cum sunt făcute limbile prin vorbire (metodă analitică) – generativismul își propune să stabilească cum se vorbește prin intermediul limbilor (metodă sintetică).

Privind procedeele, structuralismul este în esență „semasiologic” (pornește de la forme pentru a stabili funcțiile lor), în timp ce gramatica transformațională este în esență „onomasiologică” (urmărește să stabilească cum se exprimă într-o limbă conținuturile de gândire). Structuralismul este „idiomatic” sau „imanentist”, spune Coșeriu, neadmițând altă structură de adâncime decât structura semantică proprie fiecărei limbi, în timp ce gramatica transformațională tinde să fie „universalistă”.

Sintetizând, structuralismul pornește *de la ceea ce este dat empiric*, de la ceea ce este „produs” (propoziții și texte), *spre competență* (aspirând să descopere prin intermediul analizei a ceea ce este produs, competența respectivă și structurile sale) – în schimb, generativismul pleacă *de la competență* (pe care dorește să o prezinte ca o cunoaștere activă, sub formă de reguli pentru „producerea” propozițiilor) *spre ceea ce este dat* (având pretenția să prezinte/ reconstruiască / „simuleze” această competență).³⁹ În realitate, spune Coșeriu, „cele două metodologii sunt într-un sens complementare” și ar putea să colaboreze în descrierea limbilor, cu toate că majoritatea adepților au convingerea că ele se exclud reciproc.⁴⁰

Acordând un spațiu puțin mai extins aspectelor istorice și de cadru actual în continuitatea cărora apare integralismul lingvistic, am urmarit să „pregătim terenul”

³⁸ E.Coșeriu, 2000, p.131.

³⁹ Pornind de la tezele susținute de teoreticienii acestui curent și prin prisma experienței cercetării structurale, E.Coșeriu formulează pentru prima oară *principiile fundamentale ale structuralismului analitic*, expuse în mai multe cursuri și conferințe începând cu 1961. Acestea sunt: principiul funcționalității, principiul opoziției, principiul sistematicității și principiul neutralizării, - primele trei caracterizând structuralismul în general iar al patrulea fiind specific celui european (cu toate că decurge firesc din celelalte, structuralismul nord-american îl neagă – v. E.Coșeriu, 2000, p. 159).

⁴⁰ E.Coșeriu, 2000, p.158. Anticipăm puțin aici ceea ce va fi formulat începând cu capitolul al III-lea, și anume „factura” *transdisciplinară* a demersurilor coșeriene.

pentru identificarea mai ușoară și evidențierea în cele ce urmează a diferențierilor, determinărilor și reorientărilor pe care le face Coșeriu în vederea constituirii lingvisticii sale. Așa cum am precizat, el acordă o importanță foarte mare tradiției și situărilor corecte în istorie (ceea ce implică în același timp identificarea și contextualizarea corectă a situațiilor luate în calcul), prin care în fond își operează desprinderile cu totul unice de faptele culturale existente, înaintând printr-un „progres” propriu și inconfundabil înspre formularea unor principii și concepte cu totul noi.

Concepția coșeriană nu este, așa cum am precizat deja, doar antipozitivistă dar el *nu o definește din punct de vedere metodologic* (nu își precizează metodologia cu totul particulară); vom anticipa punctul nostru de vedere asupra acesteia spunând că *întotdeauna demersul coșerian urmează o „a treia cale”, construind sistemul său dincolo de o simplă „luptă a contrariilor”*. Scopul acestui demers este așadar evidențierea ulterior a aspectelor esențiale care țin de metodologia de lucru coșeriană (capitolul III) pe de o parte - pe de altă parte o mai ușoară sistematizare a prezentării în cele ce urmează a aspectelor fundamentale pentru noi din opera sa.

4. Câteva considerații necesare

Am menționat la începutul acestui capitol că el se dorește a fi un capitol de „prezentare pură” – dar că, totuși, va trebui să îl orientăm spre interesul nostru; sensul intern al lucrării corespunde în acest capitol cu evidențierea, pentru extragerea și utilizarea sa ulterioară - din integralismul lingvistic, a unui „*integralism autonom*”.

Diferențierea care se impune realizată în vederea acestui scop încă de pe acum, este tocmai aceea dintre „lingvistica integrală” și „integralismul lingvistic”: *lingvistica integrală* este sistemul integralist disciplinar pe care îl construiește E. Coșeriu (existând așa cum vom preciza particularități unice pentru care acest fapt istoric este posibil pentru prima oară în domeniul lingvistic și nu în altul) și care *implică integralismul lingvistic*, - în timp ce *integralismul lingvistic* este acea „stare activă” însăși („starea universală” dar și generală, tocmai de aceea fiind greu de „poziționat”⁴¹) care recuperează și restructurează ceea ce este esențial în vastul și

⁴¹ Coșeriu realizează o diferențiere unică și precisă între „general” și „universal” în cadrul lingvisticii integrale; în ce privește raportarea acestor concepte la integralismul lingvistic, vom reveni pe parcursul lucrării cu precizări.

contradictoriul domeniu, determinându-l să devină „integralist”; *integralismul (lingvistic) s-a obținut în baza și prin intermediul formulării lingvisticii integrale.*

Urmărind « liniile de forță » ale sistemului integralist, este esențial de asemenea să constatăm că *în orice parte* a operei sale Coșeriu (re)configurează, într-un mod sau altul, de fiecare dată, *întreaga* doctrină/ întregul său sistem - pe care îl prezintă întotdeauna „rotund”. Această situație demonstrează pe de o parte „calitatea” doctrinei de a fi „integralistă” (conținând „totul” în fiecare parte a sa – nu simplu juxtașus ci de fiecare dată, „holomeric”, ceea ce înseamnă de asemenea și faptul de a conține totul „tot timpul”, cu semnificație *și temporală*, nu doar spațială⁴²) - pe de altă parte însă, face sistemul dificil de prezentat (prezentare, cum ar fi și firesc, liniară; această liniaritate tocmai nu vom putea din motive profunde să o respectăm). Toate aceste elemente – dincolo de vastitatea și ariditatea domeniului, pe care Coșeriu îl stăpânește și prezintă unic impecabil – fac aproape imposibilă pătrunderea în sistemul său înafara unei „chei” autentice de citire cum ar fi o foarte bună exegeză coșeriană sau mai exact exegetul însuși (Coșeriu menționa tocmai în cazul său, într-un interviu acordat prof. N. Saramandu, că este posibilă și înafara autorului înțelegerea și activitatea în domeniul integralist dar „mai greu”⁴³).

Ar fi necesar să adăugăm că, dat fiind importanța, noutatea și ineditul ideilor coșeriene, am paștrat de multe ori cuvintele și expresiile autorului în enunțurile proprii lingvisticii integrale; sistemul fiind prezentat foarte pe scurt, densitatea expresiilor sale este foarte mare – urmând ca pe măsură ce înaintăm să încercăm să formulăm un discurs (mai) propriu. Am încercat de asemenea să specificăm cât mai des momentele în care Coșeriu (re)formulează temele respective.

5. Realitatea limbajului și creativitatea lingvistică. Marea răsturnare lingvistică

La începutul amplului interviu acordat profesorului N. Saramandu⁴⁴ în luna mai 1993, E.Coșeriu menționează că *ideea sa inițială* a fost aceea de a împăca „concepția saussuriană și adevărurile care se găsesc la F. de Saussure cu concepția filosofică idealistă a limbajului⁴⁵ și, în același timp, cu realitatea însăși a limbii și a

⁴² Asupra acestor supoziții vom reveni începând cu capitolul IV .

⁴³ N. Saramandu, 1996, p. 37.

⁴⁴ N. Saramandu, 1996.

⁴⁵ „Maeștrii” pe care i-a avut Coșeriu în filozofia limbajului au fost Aristotel și Hegel. Pentru concepțiile idealiste în lingvistică menționează de asemenea pe Croce, Pagliaro, anumiți profesori de la Roma (Maver) și Milano (Antonio Banfi).

limbajului”⁴⁶. Aceasta presupunea pe de o parte stabilirea a ceea ce urma să formuleze mai târziu ca fiind *posibilități, virtualități de dezvoltare în limbaj* - și pe de altă parte, *stabilirea limitelor fiecărei concepții care existau într-o anumită perspectivă* și care nu reușeau să capteze „toată realitatea limbajului”. Coșeriu mărturisește că avea de la început această idee, pe care o numește *ideea sa fundamentală*, și că ea s-a dezvoltat apoi coerent, „chiar s-a desfășurat, s-a manifestat așa, deși era conținută deja *in nuce* de la început.”⁴⁷

Viziunea lingvistică a lui Coșeriu se limpezește între cele două doctorate, '44 (litere) și '49 (filozofie). Astfel, ideea de a împăca creativitatea limbajului cu „tradițiile” fixate și cu normele sociale ale limbajului, capătă contur în „Limba lui Ion Barbu” (1949), unde arată că creațiile acestuia sunt *posibilități ale limbii române*: cu toate că aceste tipuri de construcții pe care Ion Barbu pare că le forțează nu există în norma limbii române, deci nu se găsesc în dicționar, ele nu sunt devieri. Aceste tipuri de construcții *sunt date ca posibilități în limba română*, explică Coșeriu: există o creativitate care corespunde virtualităților limbii române „și atunci există o realitate a acestor virtualități”⁴⁸.

Una din cele mai importante preocupări a fost, începând cu Limba lui Ion Barbu, rezolvarea problemei „dinamicității limbajului”, - a înțelegerii sensului în care limbajul este dinamic, creator. Stabilind că există *o identitate originară între limbaj și poezie*, găsim la Croce și la Humboldt principiul că *nu se învață o limbă, ci se învață a crea într-o limbă* - nu doar ceea ce s-a spus deja ci și ceea ce se poate spune – Coșeriu se apropie de Saussure pentru a studia *valoarea distincțiilor acestuia în comparație cu realitatea limbajului*, cunoscută de fiecare subiect vorbitor, realitate operantă în dezvoltarea limbilor și în realizarea limbilor în vorbire.

Dezvoltarea concepției coșeriene asupra limbajului s-a realizat din punct de vedere pragmatic, între anii 1952 și 1962 la Montevideo, în lucrări originale de mare amploare: *Sistem, normă și vorbire* (1952), *Formă și substanță în sunetele limbii* (1954), *Logicism și antilogicism în gramatică* (1957), *Determinare și cadru* (1957), *Sincronia, diacronia și istoria* (1958).

⁴⁶ N. Saramandu, 1996, p.10.

⁴⁷ N. Saramandu, 1996, p. 11.

⁴⁸ *Idem*, p.13

Concepția coșeriană s-a dezvoltat practic plecând de la F. de Saussure și distincțiile fundamentale pe care acesta le face între *limbă* și *vorbire*, *sincronie* și *diacronie*, (*formă* și *substanță*, puțin mai târziu).⁴⁹ Aceste distincții sunt privite de Coșeriu de la început ca foarte importante metodologic însă trebuiau revizuite cu privire la *posibilitățile din limbaj*. În „Determinare și cadru” (1957) se arată că exista deja semnalată necesitatea unei „lingvistici a vorbirii” (1948) - ca și reacție la strictețea limitelor impuse lingvisticii atunci când aceasta era înțeleasă în sens saussurian (ca *știință a limbii*) – însă nu se indicau cu claritate care ar trebui să fie problemele unei asemenea științe.

Reliefând o multitudine de aspecte care împiedicau sistematizarea faptelor extrem de eterogene care rămân când din „vorbire” se separă „limba”, mai cu seamă dacă era acceptată distincția stabilită de Saussure între limbă și vorbire (*langue* și *parole*) ca fiind „reală”⁵⁰ - Coșeriu atrage atenția că această distincție este în fond „formală”, metodologică, vorbirea cuprinzând în realitate și limba.

Saussure a introdus distincția *langue-parole pentru a indica drept unic obiect al lingvisticii limba (fr. langue)* „în sine și pentru sine” – și aceasta este direcția în care s-a orientat întreaga lingvistică saussuriană structuralistă. Dar această distincție a avut și efectul contrar, subliniază Coșeriu, acela de a sublinia importanța problemelor vorbirii (*fr. parole*) și de a justifica, chiar dacă în sens negativ, o lingvistică a lor.⁵¹ Interesant este că, în ciuda negativității tezelor saussuriene privitoare la *parole*, nimeni nu se îndoia privitor la exactitatea lor fundamentală și se considera că o lingvistică a vorbirii ar trebui să își afle locul prin schema saussuriană și în interiorul ei.

Coșeriu face aceste constatări și arată că lingvistica vorbirii este semnalată ca necesară doar secundar și pentru că se admite implicit faptul că lingvistica este știința „limbii” – dar de fapt trebuie să ne întrebăm dacă există o lingvistică fără să fie o lingvistică a vorbirii, limba însăși nefiind altceva decât un aspect al vorbirii. Înlocuind termenul *parole* (care poate fi ambiguu) cu *hablar* (activitatea de a vorbi, în spaniolă), spune că *obiectul real al lingvisticii* („știința limbajului”) poate fi numai *limbajul*

⁴⁹ Această dezvoltare se regăsește în conținuturile și chiar în titlurile importantelor publicații coșeriene: *Sistem, normă și vorbire* (1952), *Determinare și cadru* (1957), *Sincronie, diacronie și istorie* (1958).

⁵⁰ Este un aspect important pentru cercetarea noastră deoarece astăzi încă se consideră în majoritatea mediilor distincția saussuriană ca fiind reală - cu tot cortegiul de probleme pe care această interpretare le antrenează.

⁵¹ Eugeniu Coșeriu, 2004, p.289.

însuși, sub toate aspectele sale – iar limbajul se înfățișează în mod concret ca *activitate* și anume ca *vorbire*.

Pornind de la observația lui Humboldt că limbajul nu este *ergon* (produs) ci *energeia* (activitate) – Coșeriu ajunge la Aristotel unde găsește că cele două aspecte sunt prinse de fapt într-un ternar, orice activitate umană putând fi considerată în trei moduri diferite: al treilea „termen” al relației este *dynamis* (potență) și *energeia de fapt nu poate fi conceput fără referință la dynamis*. *Energeia* este actul creator anterior propriei sale *dynamis* - iar *dynamis* este facultatea, posibilitatea de a realiza o activitate; există acest *in potentia* al activității, care duce la o deprindere – abilitate; *dynamis* se poate învăța prin experiență și prin studiu pe când *energeia* nu, ea este întodeauna „a întrece” *dynamis*-ul.⁵²

Coșeriu revine la limbaj pentru a aplica *energeia* împreună cu acest concept de potență, *dynamis* și se întreabă cum poate aplica la limbaj nu o pereche de noțiuni opuse – *energeia-ergon* – ci cele trei. El se întreabă ce este această *energeia*, unde se află această depășire a tehnicii învățate – și observă că este în activitatea însăși, „adică activitatea este *energeia*, nu în sensul că ar fi *energeia* totală, fiindcă asta nu există la om, ci în sensul că, într-o măsură oarecare, *energeia* este act creator, este act de invenție.”⁵³

Este important să subliniem că în distincția aristotelică nu este vorba de trei activități diferite ci de *trei moduri de a considera aceeași realitate*. Totodată vorbirea este o activitate *universală*, care se realizează prin indivizi *particulari*, ca membri ai unor comunități *istorice* – deci poate fi considerată în sens universal, în sens particular și în sens istoric.⁵⁴

Dat fiind că întotdeauna *energeia* umană se bazează pe o *dynamis*, avem o *saber*, o „știință” pe care am învățat-o și pe care o aplicăm și o întrecem, o depășim în vorbire. Vorbirea este „știința” de a vorbi (sp. *saber hablar*) și se disting: o treaptă universală (vorbirea pur și simplu, activitatea lingvistică concretă, privită în general), una particulară (discursul – actul sau seria de acte al unui individ într-o anumită

⁵² Aristotel spune că *energeia* pură, fără *dynamis*, este Dumnezeu (act creator pur) iar la om *energeia* nu este niciodată totală, ci e totdeauna „a întrece” *dynamis*-ul adică a inventa ceva, fără a inventa totul de la început. Omul, în măsura în care este creator, în care realizează *energeia*, este demiurg. Este evident, spune Coșeriu, că Aristotel înțelege aici activitățile culturale, adică creația artistică, științifică, etc, în care omul se bazează fără îndoială pe o tradiție, pe ce a învățat, pe o tehnică însă întrece tehnica, merge mai departe decât această tehnică. – în N. Saramandu, 1996, p. 63.

⁵³ N. Saramandu, 1996, p. 65

⁵⁴ E. Coșeriu, 2004, p. 291.

împrejurare) și alta istorică (limba concretă, adică un mod de a vorbi al unei anumite comunități).

Ergon-ul, produsul în sine nu are calități universale, cel mult se poate vorbi de „totalitatea textelor”. În plan particular, vorbirea ca produs este „textul” iar în plan istoric se identifică din nou cu „limba”.⁵⁵

Daca întreaga lingvistică trebuie să fie de fapt o lingvistică a vorbirii („lingvistica limbilor”, istorică, fiind tot o lingvistică a vorbirii, căci limbile se vorbesc ori s-au vorbit; „limba” este, concret, un mod istoric de a vorbi) – în ce sens trebuie să mergem, se întreabă în continuare Coșeriu, pentru a constitui o nouă lingvistică, a vorbirii? Pare necesară spune el *o schimbare radicală a punctului de vedere: nu trebuie explicată vorbirea din punctul de vedere al limbii, ci invers; limbajul este în mod concret vorbire, activitate - iar vorbirea e mai cuprinzătoare. Trebuie inversat cunoscutul postulat al lui F. de Saussure – în loc de a ne situa pe terenul limbii, trebuie să ne situăm din primul moment pe terenul vorbirii și să luăm vorbirea ca normă a tuturor celorlalte manifestări ale limbajului, inclusiv ale limbii.*⁵⁶ În loc să considerăm vorbirea, precum Pagliaro, ca „momentul subiectiv al limbii”, ar fi mai convenabil să considerăm *limba* ca „momentul istoricește obiectiv al vorbirii”, spune în continuare Coșeriu. Limba nu este un aspect abstract, nici exterior vorbirii înseși – *încât studiul limbii e studiul unui moment al vorbirii*, fundamental desigur - căci vorbirea e întotdeauna istorică, înseamnă întotdeauna „a vorbi o limbă”.

O lingvistică a vorbirii se justifică deci ca lingvistică teoretică, urmând să se considere problemele limbajului din perspectiva activității lingvistice concrete. Trebuie să facem mereu distincție între *problemele istorice* ale limbilor (care pot fi „generale”) și *problemele universale* ale vorbirii, atrage atenția Coșeriu; „adoptarea la nivelul universal a punctului de vedere al ‚limbii’ duce la absurdități incredibile sau la impasuri fără ieșire, și implică renunțarea din capul locului la rezolvarea problemelor care se pun. Astfel, funcțiunile lingvistice nu se pot defini prin raportare la limbi, ci

⁵⁵ *Idem*; toate aceste distincții sunt contribuții coșeriene.

⁵⁶ E. Coșeriu, 2004, p. 293; Coșeriu realizează prima oară aceasta dezbateră în „Determinare și cadru” - pe care apoi o reia pentru fundamentarea sau descrierea concepțiilor sale în majoritatea celorlalte lucrări.

numai prin raportare la vorbire ⁵⁷ (...) Iar anumite probleme care se dovedesc a fi insolubile se prezintă în acest fel tocmai pentru că se pun în planul ‚limbii’, unde nu au soluție.”

Aici Coșeriu exemplifică prin problema „schimbării lingvistice” și a „cauzelor” ei – pe care o va relua fundamental în „Sincronie, diacronie și istorie”-concept fundamental al lingvisticii integrale. În principiu, „o asemenea problemă nu există: în realitate, e vorba de problema permanentei constituirii și transiterii a limbii prin intermediul vorbirii, de felul în care creația – determinată în diferite moduri – devine tradiție.” Acest fapt e corelat în continuare de Coșeriu în modul în care se produce (și autoîntreține) cu problema „cauzalității”: numita „schimbare lingvistică” *nu este o problemă cauzală* ci o problemă de tipul *pentru ce* și *cum*, nu de tipul „de ce”. Explicația acestei confuzii rezidă, se arată în continuare, în faptul că „există condiții în interiorul cărora acționează libertatea lingvistică și *rațiuni de ordin final* ale acestei libertăți, dar ele nu sunt ’cauze’ și nu acționează asupra ’limbii’.”⁵⁸

Semnificația acestor „răsturnări” este radicală nu doar pentru lingvistică ci, așa cum vom încerca să arătăm în capitolele care urmează, și pentru cultură în ansamblul ei - încât ele trebuie analog preluate și sistematizate pentru deducerea unui *integralism* „autonom”. Am dori să revenim în acest moment la precizarea că este „riscant” să te depărtezi în expunerea sistemului coșerian - de discursul lui, de termenii și chiar de cuvintele pe care le folosește în sensul construirii conceptelor sale (cu totul noi în cultură). Este vorba așa cum spuneam de o nouă așezare în pagină a unui întreg sistem, ceea ce implică inițial o „răsturnare” a celui existent⁵⁹ (cu explicitarea treptată, din noua perspectivă *care chiar în acest mod se construiește* - a confuziilor existente,

⁵⁷ *Idem.*, p. 293. Categoriile verbale, exemplifică în continuare Coșeriu, nu au „definiție” paradigmatică și nici sintagmatică și nu sunt clase lexicale ale limbilor, ci moduri semnificative ale vorbirii și de aceea „universale” (ele nu sunt „generale” din punct de vedere istoric); în limbi determinate, le corespund moduri formale determinate ale expresiei (care pot fi atât paradigmatic, cât și sintagmatic). „Nu putem să definim o categorie ‚într-o limbă’, ci putem numai să verificăm dacă ea există sau nu în limba respectivă și, dacă există, să arătăm care este schema formală căreia îi corespunde”. Pentru relația între paradigmatic și sintagmatic v. și „Lecții de lingvistică generală”, p 138-143.

⁵⁸ E. Coșeriu, 2004, p.294.

⁵⁹ Raportarea fundamentală este - din motive foarte clar expuse de Coșeriu și pe care am încercat să le redăm în esență și proporționalitatea lor - la sistemul saussurian, dar în același timp la cultura lingvistică și filozofică universală.

pentru a putea înainta) – astfel că majoritatea termenilor importanți implicați sunt treptat redefiniți.⁶⁰

Am dorit de asemenea să păstrăm „circularitatea” expunerii coșeriene pe care am enunțat-o la începutul acestui capitol, din motive pe care parțial le-am enunțat (astfel se prezintă „obiectiv” expunerea coșeriană); este vorba de aspectul holonic al *integralismului* pe care vom încerca să îl elucidăm (principial) până la finalul acestei cercetări.

6. O primă schiță a lingvisticii integrale

Înainte de a continua cu prezentarea unei prime schițe a lingvisticii integrale, este necesar să facem o precizare privind *tehnica vorbirii*, adică „*acel 'a ști să faci', 'tehnică' în sensul de τέχνη din greacă, adică acea 'știință' care are bază intuitivă, însă este foarte sigură.*”⁶¹

Noțiunea de limbă ca „tehnică” a vorbirii este preluată de Coșeriu în lingvistică de la Pagliaro, care concepea limba ca un „sistem tehnic”; compunând aceasta idee cu gradele cunoașterii deosebite de greci: 1. părerea nesigură și subiectivă, 2. „știința” care se arată *în acțiune*, în „a face” ceva, însă nu are nevoie să fie justificată fiind cu totul sigură, și 3. știința justificată prin cele două baze ale științei (experiență și studiu), - Coșeriu situează limba la nivelul τέχνη adică „a ști să faci”, „a ști să vorbești”, în acest caz, - care este „știința” pe care o aplică cineva atunci când vorbește și când înțelege ce se vorbește.⁶²

Din perspectiva filozofiei, autorul preia modelul gradelor de cunoaștere de la Leibniz, care se opune în *De cognitione, veritate et ideis* („Despre cunoaștere, adevăr și idei”, 1684) lui Descartes și anume, distincției prea rigide a acestuia între cunoaștere (cunoaștere cu idei clare) și necunoaștere, spunând că în realitate există mai multe grade de cunoaștere. El deosebește „cunoașterea obscură” (nu permite identificarea obiectului – spre exemplu, este recunoscut un om de cineva, dar acesta

⁶⁰ Este probabil unul din motivele pentru care Coșeriu nu este foarte cunoscut - alături de faptul că, în interiorul „disciplinei”, se consideră că el poate fi foarte bine asumat de către lingviști (ceea ce totuși nu se întâmplă); în opinia noastră, *resistematizarea integralistă a unei „discipline” („câmp disciplinar”)* – și de aici credem că pornesc problemele de asumare și „popularizare” a lui Coșeriu – este o problemă care nu ține în primul rând de disciplină respectivă – aici, lingvistica - ci de redefinirea integralistă a culturii în ansamblul ei. Revenim asupra diferențierii (care ne va fi necesară) dintre *lingvistica integrală* (lingvistica așezată pe baze integraliste) și *integralismul lingvistic* (perspectiva integralistă conferită lingvisticii); spre finalul capitolului de prezentare a „lingvisticii integrale” vom încerca să degajăm, într-o primă fază a temei noastre, „integralismul lingvistic”.

⁶¹ E. Coșeriu, 1996, p. 14.

⁶² E. Coșeriu, 1996, p. 14.

nu îl identifică) de „cunoașterea clară” (permite recunoașterea obiectului, în diferite grade). Cunoașterea clară la rândul ei poate fi o cunoaștere clară „confuză” – *cognitio clara confusa* unde *confusa* nu se traduce corect prin „confuz”ci semnifică de fapt o cunoaștere clară care are toată siguranța a ceea ce cunoaște însă nu poate justifica – și o cunoaștere clară „distinctă”, cea care are justificare.⁶³ Leibniz deosebește în continuare încă două grade în cunoașterea clară distinctă și anume, cunoașterea distinctă inadecvată (*distincta inadequata*) care poate da primele justificări (corespunde tehnicianului, expert în ceva, specialist fără a fi om de știință) și cunoașterea distinctă adecvată (*distincta adequata*) care tinde să justifice până la sfârșit.

Limbajul se situează evident, pe treapta *cunoașterii sigure însă fără justificare*, spune Coșeriu; poate exista o afirmație de tip „așa se spune în limba X” sau există o justificare imediată, - dar vorbitorii nu au în general justificarea completă a lingvistului (istorică, funcțională, etc.).

6.1. Determinare și cadru

Dacă se acceptă necesara tripartiție a punctelor de vedere cu privire la activitatea lingvistică, este loc - spune Coșeriu, este posibilă constituirea unei *lingvistici a vorbirii*, în sens strict. Există și e solid constituită lingvistica limbilor - *a vorbirii la nivel istoric*, există o lingvistică a textului – *a vorbirii la nivel particular* („stilistica vorbirii” spre exemplu) dar nu există, ca disciplină constituită, lingvistica *vorbirii la nivel universal*.

Existau premise pentru constituirea acestei lingvistici dar, risipite în lucrări cu caracter general, nesistematizate și nesistematizabile în plan descriptiv – și de aceea, inoperante. E. Coșeriu consideră că *o lingvistică a vorbirii în sens strict* ar fi o adevărată *gramatică a vorbirii* - o gramatică indispensabilă atât pentru interpretarea sincronică și diacronică a „limbii” cât și pentru analiza textelor. Sincronic vorbind, limba nu oferă numai instrumentele și schemele exprimării, cum se înțelege în general – *ci și instrumentele de transformare a „științei” de a vorbi în activitate*, iar din punct de vedere diacronic, *tot ce se întâmplă în limbă se întâmplă numai prin vorbire*; de asemenea, pentru o analiză corectă a textelor este necesară cunoașterea tehnicii

⁶³ Baumgarten, prin care Coșeriu ajunge la Leibniz, situa cunoașterea estetică la nivelul *cognitio clara confusa*, (spre exemplu, un tablou place privitorului însă nu știe să spună de ce, persoana respectivă are *siguranța* gustului însă *fără justificare*); în E. Coșeriu, 1996, p. 15.

activității lingvistice, dat fiind că „depășirea limbii – care se manifestă în orice discurs – se poate explica numai prin posibilitățile universale ale vorbirii.”⁶⁴

Obiectul propriu al „gramaticii vorbirii” ar fi prin urmare, spune în continuare Coșeriu, *tehnica generală a activității lingvistice*. Sarcina ei ar trebui să fie *recunoașterea și descrierea funcțiilor specifice ale vorbirii* precum și *indicarea instrumentelor ei posibile* (atât verbale cât și extraverbale). Vorbirea, mai cuprinzătoare decât limba, își utilizează propriile circumstanțe - în timp ce limba e înafara circumstanțelor (și recurge la activități complementare nonverbale - mimică, gesturi, chiar tăcerea – aspecte cărora lingvistica doar le recunoaște și le semnalează funcția de „modificatori ai vorbirii concrete”).

Coșeriu identifică în vederea fundamentării acestei tehnici generale a vorbirii *determinarea* – ca ansamblu de operații și *cadrele* – ca instrumente circumstanțiale ale activității lingvistice. În lucrarea sa „Determinare și cadru” elucidează problema determinării în sensul *determinării nominale*, „inventariază”, delimitându-le astfel, o serie de cadre „care, de obicei, nu sunt percepute sau se confundă unele cu altele”⁶⁵ și specifică „posibile linii directoare” pentru studiul sistematic al funcțiilor acestora.

Fără să detaliem aceste probleme, vom semnala aici doar câteva aspecte generale și definiții pentru importanța lor ulterioară în cercetare.

„Corespund domeniului 'determinării' toate acele operații care, în limbaj ca activitate, se execută *pentru a spune ceva despre ceva prin intermediul semnelor limbii*, adică pentru 'a actualiza' și a orienta spre realitatea concretă un semn 'virtual' (aparținând 'limbii') sau pentru a delimita, preciza și orienta referința unui semn (virtual sau actual).”⁶⁶ Coșeriu oferă reperele acestui domeniu doar *pentru determinarea nominală* și anume, din cadrul acesteia, *pentru limbajul enunțiativ* (adică independent de orice intenție stilistică) - dar chiar și așa, precizează el, este vorba de o tehnică „îndeajuns de complexă”. „Determinarea nominală” cuprinde cel puțin patru tipuri de operații, pe care le numește convențional: *actualizare*, *discriminare*, *delimitare* și *identificare* iar „instrumentele verbale” care îndeplinesc aceste funcții sunt numite *determinatori nominali*.⁶⁷

⁶⁴ E. Coșeriu, 2004, p.295.

⁶⁵ E. Coșeriu, 2004, p. 296.

⁶⁶ E. Coșeriu, 2004, p. 296.

⁶⁷ Cea mai importantă încercare anterioară în sensul unei asemenea sistematizări, este cea a lui C. Bally, care stabilește o distincție, între „actualizare” și „caracterizare”, - dar la care Coșeriu identifică mai multe confuzii; în E. Coșeriu, 2004, p. 297-302.

Exemplul la care ne rezumăm aici este cel al operației determinative fundamentale („și în mod ideal, primară”), *actualizarea*. Cu precizarea că intenția de semnificare a vorbitorului este cea care actualizează (observație valabilă pentru toate instrumentele verbale și în general pentru limbajul folosit de lingvistica descriptivă), „actualizatorul” în sine nefăcând altceva decât să facă cunoscută în mod material actualizarea, - Coșeriu definește simplificat astfel actualizarea: *orientarea unui semn conceptual către domeniul obiectelor*.

Numele (denumirile) pe care le integrează știința lingvistică sunt *virtuale* (nu actuale) și semnifică *concepte* (nu obiecte). *Un concept este semnificația virtuală a numelui însuși* și, în măsura în care ține de dynamis, *un nume numește un concept* și numai potențial *desemnează* toate obiectele ce cad sub acel concept. Numai în vorbire un nume poate *denota* obiecte și pentru a transforma „știința” lingvistică în vorbire – pentru a *spune* ceva despre ceva cu ajutorul numelor – este necesar să *orientăm* semnele respective spre obiecte, transformând desemnarea potențială în desemnare reală (*denotare*).⁶⁸ Este vorba, așadar, la Coșeriu, de integrarea primară între o „cunoaștere” actuală și o „știință” anterioară, care se manifestă prin denotarea a ceea ce se cunoaște cu numele a ceea ce este știut.

Actualizatorul prin excelență este articolul numit „definit” sau „hotărât”; în limbile în care articolul nu există, actualizarea se exprimă implicit prin cadre (sau cadre și alte funcții).

Dat fiind că simpla actualizare nu implică altceva decât sensul „obiectiv” („non-conceptual”) al intenției semnificative – transformarea desemnării virtuale în desemnare actuală – denotarea necesită determinări ulterioare atunci când este vorba de entități particulare (și nu de entități în general). Astfel sunt definite: discriminarea – cu subspeciile cuantificare, selectare, situare -; delimitarea – cu subspeciile explicare, specializare, specificare, aceasta din urmă având două tipuri – specificare distinctivă și informativă sau identificare (considerată tip autonom de determinare datorită unor particularități funcționale).

Determinarea asigură pur și simplu folosirea limbii – integrarea lingvistică dintre o cunoaștere actuală și o „știință anterioară”. Posibilitatea ca *vorbirea să*

⁶⁸ Mai strict, „actualizarea este operația prin care semnificația nominală se transferă de la 'esență' (identitate) la 'existență' (ipsitate) și prin care numele unei 'ființe' (de exemplu, sp. *hombre* 'om') devine denotatul unei 'entități' (de exemplu, *el hombre* 'omul'), al unui 'existențial' căruia identitatea semnificată i se atribuie prin actul însuși al denotării”, în E. Coșeriu, 2004, p. 299.

semnifice și să fie înțeleasă dincolo de ceea ce se spune și dincolo de limbă este dată în mod special de circumstanțele în care se vorbește adică de *cadre* (și de activități expresive complementare). Cadrele intervin în mod necesar în orice activitate de vorbire (nu există discurs care să nu se producă într-o anumită circumstanță) – orientând orice discurs, dându-i un sens și determinându-i chiar nivelul de adevăr al enunțurilor. Dată fiind importanța lor recunoscută, „e ciudat cât de puțină atenție le-a fost acordată din punct de vedere descriptiv și analitic”, spune Coșeriu; există teorii ale „contextelor” dar încă nu s-a făcut o înregistrare sistematică a diferitelor cadre posibile⁶⁹ (de obicei se disting două, cel mult trei cadre).

„Până acum este teoria cea mai complexă a contextelor”, spune Coșeriu, distingând o serie amplă de cadre pe care le grupează în patru tipuri: *situație*, *regiune*, *context* și *univers de discurs*. Prin *situație* „trebuie să înțelegem ceva mult mai limitat și mai puțin ambiguu decât ceea ce se înțelege în mod curent, și anume numai circumstanțele și relațiile spațio-temporale care se creează în mod automat prin însuși faptul că cineva vorbește (cu cineva și despre ceva) într-un punct în spațiu și într-un moment în timp.”⁷⁰ Situația este spațio-timpul discursului, ceva creat de discursul însuși și ordonat în raport cu subiectul discursului, precizează în continuare Coșeriu. Determinarea denumită „situație” depinde în întregime de acest cadru (capătă înțeles numai prin raportare la el) și de asemenea pronumele pot denota numai datorită situației (au semnificație categorială dar nu au semnificație lexicală, nu numesc și nu desemnează nimic și de aceea se pot referi doar la obiecte deja prezente în discurs).

Contextul vorbirii este cadrul în care limbajul este efectiv întrebuințat – „toată realitatea care înconjoară un semn, un act verbal sau un discurs, ca ’știință’ a interlocutorilor, ca prezență fizică și ca activitate”.⁷¹ Coșeriu distinge trei tipuri de contexte: *idiomatic* (limba însăși ca „fond” al vorbirii), *verbal* (discursul însuși în calitate de „cadru” al fiecăreia dintre părțile sale) și *extraverbal* (toate circumstanțele de natură nelingvistică percepute direct de către vorbitori – cu subtipurile *fizic*, *empiric*, *natural*, *practic*, *istoric* și *cultural*).⁷²

Regiunea – spre deosebire de contextul vorbirii – se referă la zona de valabilitate a unui semn: este „spațiul între ale cărui limite un semn funcționează în

⁶⁹ E. Coșeriu, 2004, p. 315.

⁷⁰ E. Coșeriu, 2004, p. 316.

⁷¹ *Idem*, p. 319 – 320.

⁷² Descrierea acestor contexte este realizată în E. Coșeriu, p. 321 – 323.

sisteme determinate de semnificație”.⁷³ Sunt deosebite trei tipuri de regiune: *zona* (regiunea în care este cunoscut și folosit în mod curent un semn - limitele depinzând de tradiția lingvistică; zona este cu alte cuvinte o „izoglosă”), *domeniul* (regiunea în care „obiectul” este cunoscut ca element al orizontului vital al vorbitorilor iar limitele sale sunt nelingvistice; domeniul este un *orizont de experiență obiectivă*) și *mediul* (regiune stabilită social sau cultural: familia, școala, comunitățile profesionale – sunt medii, în măsura în care posedă moduri proprii de a vorbi).⁷⁴

„Prin *univers de discurs* înțelegem sistemul universal de semnificații căruia îi aparține un discurs (sau un enunț) și care îi determină validitatea și sensul”.⁷⁵ Exemple de „universuri de discurs” – ca „teme” sau „lumi de referință” – sunt literatura, mitologia, științele, matematica, universul empiric – în sensul de sisteme de semnificații.⁷⁶

Coșeriu subliniază în continuare importanța teoriei cadrelor pentru gramatică, pentru teoria literară și pentru teoria limbajului, prin intermediul utilizării lor realizându-se condiții pentru eliminarea unor vechi și persistente erori dar și pentru crearea unor diferențieri necesare. O lingvistică propriu-zis *funcțională* nu poate neglija cadrele, nici măcar pe cele „extraverbale”, „căci funcțiile reale nu apar în limba abstractă, ci în vorbirea concretă”; privind teoria limbajului, se elimină în primul rând ideea falsă a unei „limbi perfecte din punct de vedere logic” ca și ideea pretenției „imperfecțiuni” sau „insuficiențe” a limbajului – iar în ce privește teoria literară este evident, spre exemplu, faptul că a explica o opera înseamnă în primul rând a-i reconstrui cadrele.⁷⁷

Parafrazându-l pe Coșeriu, am putea spune că este ciudat de data aceasta că, existând o asemenea teorie a cadrelor, ea nu a fost valorizată până în prezent – și, de asemenea, determinările atât de precis și riguros formulate nu sunt „captate” în teorii și metode lingvistice ulterioare. În ce privește determinările, C. Vîlcu opinează pentru o „conjugare” a lor cu aspecte ale teoriei generative⁷⁸ – deci un demers oarecum „trans-disciplinar”; în ce ne privește vom propune valorizarea acestei inestimabile contribuții coșeriene printr-un demers analogic cu ajutorul căruia să recuperăm, să

⁷³ E. Coșeriu, 2004, p. 317.

⁷⁴ *Idem*, p. 317 – 318.

⁷⁵ E. Coșeriu, 2004, p. 324.

⁷⁶ *Idem*, p. 324 - 325.

⁷⁷ *Idem*, p. 325 – 329.

⁷⁸ C.D.Vîlcu, 2010, p. 218 – 222.

propunem „transferarea” acestor sistematizări la un nivel „general cultural”, construind în finalul cercetării un „model” *trans-disciplinar* de comunicare.

„Am făcut toate aceste deosebiri pentru a funda o lingvistică autonomă a vorbirii, explică Coșeriu. (...) am semnalat mereu faptul că problemele lingvisticii vorbirii sunt altele decât ale limbilor”⁷⁹ și de asemenea, diversitatea problemelor din cadrul unei lingvistici a limbilor, respectiv specificitatea lingvisticii textului. O primă schiță a lingvisticii integrale apare așadar, timpuriu, având la bază necesara tripartiție a limbajului: 1. limbajul în general, vorbirea (nivel universal), 2. limba (nivel istoric) și 3. discursul/textul (nivel particular). Aceștia le corespund/vor fi arondate lingvistica vorbirii, lingvistica limbii și lingvistica discursului sau a textului – justificând ulterior ca fundament tripartit al acestora și faptul că le corespund trei tipuri diferite de conținut (desemnarea, semnificația și sensul).

6.2. Sistem, normă și vorbire

Observînd nenumăratele dificultăți care survin în definirea conceptelor de „limbă” și „vorbire” - aparținînd lui Ferdinand de Saussure – și deci, *insuficiența dihotomiei saussuriene*, E. Coșeriu ajunge să schițeze o teorie tripartită a vorbirii și a formalizării sale.

Câteva din aceste mai celebre „incoerențe și contradicții în enunțurile despre ’limbă’ și ’vorbire’”⁸⁰ sugerează importanța și utilitatea unei alte distincții:

„Limba” (language) ar fi „un fel de plural al vorbirii”, „limbaj colectiv”, „conceptul comun care se extrage din limbajele individuale” (iar limba unei națiuni ar fi „ansamblul deprinderilor prin care membrii unei națiuni obișnuiesc să comunice unii cu alții”) – în timp ce „vorbirea” (speech), „în sensul cel mai propriu și mai strict”, ar fi acțiunea lingvistică momentană exercitată de către individ în conformitate, în măsură mai mică sau mai mare, cu uzul lingvistic al persoanelor din jur (Jespersen, 1947); „vorbirea” (speech) „este ansamblul activităților fizice și mentale implicate în actul prin care o persoană comunică alteia un anumit concept (gând, noțiune sau emoție)” - iar „limba” (language) e „ansamblul de convenții

⁷⁹ În lingvistica vorbirii este necesară și o știință generală a contribuției lucrurilor și a cunoașterii lucrurilor – atât prin experiența, cît și prin cultură – la vorbire. Foarte multe fapte – și în construcțiile gramaticale, și în întrebuințarea vocabularului – sunt fapte de vorbire în general, care țin de această lingvistică a vorbirii; în N. Saramandu, 1996, p. 137.

⁸⁰ E. Coșeriu, 2004, p. 19-44.

adoptate și sistematizate de către o masă socializată de utilizatori ai vorbirii” (H. Palmer, 1924); vorbirea este „limba în acțiune, limba actualizată, în echilibru și în plină funcționare”, de asemenea e un instrument al vieții afective, exprimă sentiment și acțiune – iar limba e sistemul organizat, ce ar cuprinde elementele referitoare la comunicarea și înțelegerea gândurilor (Ch. Bally, 1913); vorbirea este activitatea de a vorbi în general dar și fiecare act particular de vorbire - iar ceea ce se cheamă ’limbaj individual’ nu este vorbire ci limbă (Gardiner, 1951/ed.II) ; există și tripartiții semnalate (care până la urmă se confundă tot în duble aspecte în diverse variante de combinare) dar în general se „testează” variantele sau se împinge până la ultimele consecințe opoziția limbă-vorbire.

Apar idei legate de „normă” (ca „sistem” al limbii, de natură socială și ideală sau formală - în timp ce „vorbirea” sau „ritmul” limbii ar fi individuală și reală; V. Brondal, 1932). Unii îl interpretează și încearcă să îl depășească pe Saussure (Delacroix, Buhler, Trubetzkoy) dar în concepțiile lor subzistă, explicit sau implicit, identificarea între „social” și „sistematic” (structural, funcțional).⁸¹ W. Von Wartburg, în încercarea de a rezolva antinomia fundamentală dintre *langue* și *parole*, reușește doar să accentueze interdependența dintre cele două aspecte ale limbajului (vorbirea este activitate individuală și în același timp psiho-fizică-fiziologică, prin care se valorizează ocazional sistemul limbii de către individ, iar limba este socială, ’limbaj supraindividual’, ’obiect pur sufletesc-spiritual’, ’întreg sistemul de exprimare care, în interiorul unei comunități umane, servește ca mijloc de înțelegere’, ’patrimoniu social sau mai bine zis aptitudine particulară’...etc), contradicțiile conținute în doctrină fiind evidente⁸²; nu putem identifica concepte atât de deosebite (sumă-sistem, patrimoniu-aptitudine) și nu putem considera ca fiind valabilă, din punct de vedere științific, recurgera la opoziții atât de ambigue și de arbitrarie (spirit individual-spirit colectiv), spune în continuare Coșeriu. De asemenea lingvistica idealistă (Croce,Vossler) „a contribuit foarte puțin la elucidarea relațiilor dintre *limbă* și *vorbire*, care nu este o pseudo-problemă, și nici o problemă lipsită de importanță, ci este problema însăși a constituirii lingvisticii ca știință perfect conștientă de obiectul său”.⁸³

⁸¹ E. Coșeriu, 2004, p.29-30.

⁸² *Idem*, p. 32

⁸³ *Idem*, p. 36

Divergențele serioase și evidente din concepțiile post-saussuriene sunt puse de autorul lingvisticii integrale pe seama diversității punctelor de vedere, - *a planurilor în fond în care se stabilesc opozițiile*⁸⁴; uneori, *gradele de abstractizare* care se iau ca bază pentru a defini „limba” nu sunt identice (se merge de la sistemul de cuvinte concrete pâna la rețeaua de funcții), alteori apar discrepanțe pentru că *fie se definește limba prin raportare la vorbire fie vorbirea prin raportare la limbă*, iar alteori se iau ca bază de pornire *convenții semantice specifice* (identificarea „abstractului” cu „irealul”, „concretului” cu „obiectivul”). Pe lângă aceasta, poate să intervină un anumit mod de a considera *istoria* (Pagliaro), opus concepției comune sincronice, ajungând să se pună în opoziție fapte necorelative (de exemplu, activitate - sistem), sau acestea se combină și se asociază în caracterizarea conceptelor pe care caută să le definească.⁸⁵

Dincolo de extensiunile diferite și uneori contradictorii care se atribuie celor două concepte (încât ceea ce este *limbă* în cadrul unei concepții este *vorbire* sau în parte *vorbire* în cadrul altor concepții), apar și incoerențe, care „se datoresc unei serii de rațiuni mai profunde, care privesc, pe de o parte, punerea problemei și, pe de alta, fondul însuși al problemei”.⁸⁶

În urma analizei critice pe care o face doctrinelor existente cu privire la limbaj și aspectele acestuia, Coșeriu deduce în continuare⁸⁷ : în mod concret, limbajul există numai și în mod exclusiv ca activitate lingvistică: *vorbitul*; limba și vorbirea nu pot fi

⁸⁴ Unii consideră limbajul *în determinările sale externe*, în existența sa în individ și comunitate (astfel apar opoziții de tipul aspect individual – aspect social, acte individuale – patrimoniu sau instituție socială, acte individuale – produs istoric colectiv), alții consideră limbajul din punctul de vedere al *conformației* sale (apar opoziții de tip ocazional – general, asistematic – sistematic, realizare – sistem), iar alții interpretează distincția saussuriană ca fiind *identică cu cea a lui Humboldt* (energeia-ergon) opunând activitatea lingvistică produsului lingvistic, sau interpretează distincția saussuriană ca fiind *reversul opoziției humboldtiene* (știință-activitate, instrument-utilizare); în E. Coșeriu, 2004, p 40-41.

⁸⁵ Spre exemplu, caracterul *social* intervine în aproape toate definițiile dar în timp ce pentru unii, aspectul social se regăsește în individ și actele sale, alții consideră individul abstract, asocial, opus colectivității; în E. Coșeriu, 2004, p. 41.

⁸⁶ Este vorba de: distincțiile se stabilesc în cadrul unui limbaj abstract, aprioric conceput ca entitate organică; *limba* și *vorbirea* sunt considerate două realități autonome; dihotomia stabilită fie nu epuizează întreaga realitate a limbajului fie unește aspecte eterogene sub aceeași etichetă, manifestându-și insuficiența; există interferențe între diverse puncte de vedere, cu respectiva opoziție stabilită între planuri necorelative; sunt considerate ca echivalente extensiv concepte ca „avere lingvistică”, „aspect social al limbajului”, „sistem”, „sistem funcțional”; în E. Coșeriu, 2004, p. 42.

⁸⁷ Datorită importanței cu totul speciale a etapelor pe care Coșeriu le parcurge în deducerea sistemului său radical diferit de toate celelalte sisteme existente în domeniu, este necesar să precizăm în amănunt acești pași; dificultatea „redării” constă și în faptul că autorul este extrem de concis, nu folosește nici un cuvânt „în plus” și nu are nici o abatere de la traseul gândirii, încât ceea ce spune adeseori nu poate fi „rezumat”.

realități autonome și net separabile, dat fiind că, pe de o parte, *vorbirea* este *realizare a limbii* și, pe de altă parte, *limba* este *condiție a vorbirii*, se constituie pe baza vorbirii și se manifestă în mod concret numai în vorbire; etichetele sub care se plasează realitatea limbajului se pot multiplica, după punctele de vedere și criteriile adoptate; în majoritatea cazurilor, opozițiile care se stabilesc constituie numai caracterizări și interpretări ale unei opoziții fundamentale între *virtual* și *real*, *abstract* și *concret* (sistem-realizare); diversele concepții cărora li se dă numele de limbă nu sunt echivalente, deoarece reprezintă tipuri distincte și grade diferite de abstractizare.⁸⁸

Conform cu cele de mai sus, principiile pe care trebuie să se bazeze o doctrină coerentă și realistă privind distincțiile necesare în cadrul limbajului sunt: eventualele distincții și opoziții trebuie să se stabilească în primul rând în realitatea concretă a limbajului – în *vorbire*; *vorbitului* ca atare nu i se poate opune *limba* ca realitate distinctă dat fiind că aceasta este prezentă în vorbitul însuși, cei doi termeni desemnând diferite modalități de a privi fenomenul lingvistic și diferite grade de formalizare ale aceleiași realități obiective; după adoptarea criteriului diferitelor grade de abstractizare, trebuie să recunoaștem și să numim distincțiile care se evidențiază fără a încerca să le reducem la modelul faimoasei dihotomii; planul în care trebuie să stabilim distincțiile este planul „conformației” limbajului (planul în care se ia în considerare felul cum se manifestă acest fenomen numit limbaj) și nu planul esenței sale (al realității sale intrinseci, care este un plan de unificare și sinteză, nu de diferențiere și analiză); unele din conceptele cu care se identifică limba vor fi eliminate din discuție (concepte aparținând mai degrabă psihologiei limbajului etc).⁸⁹

Punând în evidență printr-o suită de scheme insuficiențele dihotomiei saussuriene⁹⁰ (identificarea individualului cu concretul, ignorarea punctului în care „limba” și „vorbirea” se întâlnesc - „*actul verbal*”- și care va trebui să fie exact punctul de plecare pentru o concepție unitară și coerentă asupra limbajului; rigiditatea concepției despre individ – complet separat de societate și care nu ar fi el însuși „colectivitate”), Coșeriu se întreabă dacă Saussure a ignorat cu bună știință

⁸⁸ E. Coșeriu, 2004, p.43.

⁸⁹ *Idem*, p. 43-44.

⁹⁰ *Idem*, p. 44-58.

aceste aspecte - care duc prin abstractizare până la considerarea fenomenului lingvistic independent de subiect⁹¹ - și identifică la acesta premise pentru diferențierea între *sistem normal* și *sistem funcțional* (în acest sens folosind ulterior termenii de *normă* și *sistem*) și pentru structurarea ulterior a conceptului de *normă*; printr-o fină analiză, autorul arată că acest concept este *decisiv pentru constituirea sistemului limbii ca sistem abstract de opoziții funcționale*.

Conceptul de *normă* va fi construit de Coșeriu pornind de la diferențierea treptată între *sistem normal* și *sistem funcțional*, însă impulsul decisiv pentru constituirea în continuare a celor două concepte provine din cercetarea empirică a faptului lingvistic (în general, lingvistica structurală).

Studiind inovațiile - mai ales cele sintactice și semantice - constatate în poezia lui Ion Barbu, E. Coșeriu stabilește încă din 1948 că acestea sunt „îndrăznețe și surprinzătoare”, „anormale” într-un anumit fel, - dar totuși nu sunt aberante din punctul de vedere al sistemului (nu se percep ca „erori” de către „simțul lingvistic” al cititorilor de aceeași limbă)⁹². Realizând încă de atunci (în termeni oarecum imprecizi, spune autorul) o distincție între *sistem funcțional* și *convenție (realizare) normală*, - își pune problema că majoritatea inovațiilor poetice trebuie să fie de același tip: amplificări ale *normei*, permise de *sistem*.

Această constatare generică fundamentală este conjugată de Coșeriu cu rezultate provenind din cercetarea structurală. Exemplele demonstrative pentru oportunitatea tripartiției sunt evidente mai ales în domeniul fonetic⁹³ - „poate tocmai datorită faptului că pentru acest domeniu există o doctrină a opozițiilor pertinente perfect dezvoltată”, spune Coșeriu⁹⁴ - dar se pot da exemple suficient de clare din domeniul morfologiei propriu-zise⁹⁵, al derivării și compunerii⁹⁶, al sintaxei⁹⁷ și

⁹¹ *Idem*, p. 57.

⁹² „Procedeul lui Barbu este totdeauna același: reprezintă extinderea unor întrebări particulare la alte cazuri, logic asemănătoare, dar în care convenția normală este diferită”, în E. Coșeriu, „La lingua di Ion Barbu” (Milano, 1949), cit. în E. Coșeriu, 2004, p. 64 – 65.

⁹³ Există spre exemplu alterări regionale ale realității lingvistice sau diferite particularități de generație, sex, comunități profesionale sau culturale – care nu schimbă sistemul respectiv lingvistic.

⁹⁴ E. Coșeriu, 2004, p. 72.

⁹⁵ Aici sunt ilustrative „erorile privind flexiunea pe care le fac copiii sau, în general, persoanele care nu cunosc suficient norma (...) asemenea erori provin aproape întotdeauna dintr-o aplicare a opozițiilor funcționale ale sistemului contrară aplicării care s-a impus ca normală în comunitatea lingvistică respectivă (...)”. Spre exemplu, un copil francez spune sg. *carnaval*, pl. *carnavaux* (în loc de *carnavals*) și „aceasta se întâmplă pentru că sistemul conține efectiv ca legitime astfel de opoziții, dar în normă ele nu se realizează în aceste cazuri, ci în altele” (*cheval-chevaux*); în E. Coșeriu, 2004, p. 77-79.

⁹⁶ E. Coșeriu, 2004, p. 80-81.

lexicului⁹⁸. La toate nivelele, - în cadrul tuturor funcțiilor care pot fi luate în considerare în limbaj, el arată astfel că este posibil și necesar să distingem, pentru o mai profundă înțelegere a faptelor lingvistice, între *normă* și *sistem* – adică, pe lângă *sistemul funcțional*, să distingem *realizarea normală*, un grad inferior de abstractizare care de asemenea caracterizează limbile.⁹⁹

În continuare, autorul situează cele două concepte într-o viziune coerentă și unitară a limbajului ca activitate creatoare. Termenul „limbaj” semnifică un concept care se identifică cu vorbitul concret – activitatea lingvistică¹⁰⁰ - dar care în același timp indică ansamblul de concepte vorbit (*vorbitul concret*) – „tezur” lingvistic („*avere*” lingvistică) – limbă, având în vedere faptul că este vorba, în ultimă instanță, de același fenomen considerat din trei puncte de vedere diferite (respectiv în realitatea sa concretă, în virtualitatea sa și ca abstracțiune care se structurează pe baza actelor lingvistice concrete), - iar limba apare numai în vorbirea concretă.

Pe baza acestei vorbiri concrete, așadar, trebuie să se elaboreze, spune autorul, conceptele de *normă* și *sistem* – și nu ca realități autonome și opuse vorbitului; *ele sunt forme care apar (se prezintă) în vorbitul însuși*. Actele lingvistice sunt acte de creație inedită (corespund unor intuiții inedite) - și sunt în același timp acte de re-creare (se structurează după modele precedente, pe care noile acte le conțin și le depășesc).

Vorbitul constatat în mod efectiv este actul lingvistic înregistrat *concret* chiar în momentul producerii lui. Norma reprezintă *primul grad de abstratizare*, care

⁹⁷ Ca de obicei, menționează Coșeriu, se întâlnește și aici o dezvoltare unilaterală a unei idei saussuriene, considerându-se că sintaxa aparține mai degrabă vorbirii decât limbii; totuși, „până la ce punct propoziția aparține vorbirii?” se întreabă Saussure; E. Coșeriu elucidează acest aspect în E. Coșeriu, 2004, p. 81-86, în sensul: „adevărata dificultate provine, după noi, din faptul că deja în vorbitul concret funcția sintactică este o funcție de tip special: este o funcție de relație”.

⁹⁸ „(...) dificultățile cele mai mari în ceea ce privește distincția între *normă* și *sistem* se întâlnesc în domeniul lexicului propriu-zis, (...). Dar este vorba nu de dificultăți inerente distincției înseși, ci de dificultăți care se datoresc extraordinarei complexități și infinitei varietăți a opozițiilor care se stabilesc în acest domeniu (...)”; în E. Coșeriu, 2004, p. 87-91.

⁹⁹ Există situațiile „extreme” în care norma poate să coincidă aparent cu sistemul (acesta oferă o singură posibilitate) sau realizarea individuală poate să coincidă cu norma, „dar asta nu înseamnă că putem să nu mai facem distincție între cele două concepte, care se referă la planuri diferite de abstractizare.”; distincția este mai evidentă acolo unde sistemul admite o serie de variante de realizare. O altă observație este aceea că nu este vorba de *normă* în sensul unor criterii de corectitudine (acestea de asemenea pot coincide) ci, „norma normală” precede „norma corectă”, fiind întotdeauna anterioară propriei codificări; în E. Coșeriu, 2004, p. 91-92.

¹⁰⁰ Aspectele psihice „însoțitoare” ținând de limbajul „virtual” (pe de o parte de „memoria stratificată”, pe de alta fiind condiție și posibilitate a unei noi vorbiri concrete) nu sunt deci luate în calcul; v. în acest sens E. Coșeriu, 2004, p.93-94.

conține numai ceea ce în vorbitul concret este repetiție de modele anterioare; această operație de abstractizare implică eliminarea a tot ceea ce în vorbit este aspect total inedit, variantă individuală ocazională sau momentană, păstrându-se numai aspectele comune care apar în actele lingvistice considerate și în modelele lor. Sistemul este/reprezintă *al doilea grad de abstractizare* / formalizare, care conține numai ceea ce în normă este formă indispensabilă, opoziție funcțională - după eliminarea prin noua operație de abstractizare a tot ceea ce în normă este simplă obișnuință, tradiție constantă, element comun în vorbirea întregii comunități (dar neesențial în ceea ce privește opozițiile semnificative fundamentate care asigură funcționarea sistemului).¹⁰¹

Așadar, în stabilirea conceptului de normă se efectuează o dublă operație de abstractizare: pe de o parte se elimină tot ceea ce este pur subiectiv (și aparține vorbirii) – iar pe de altă parte se extrage o normă generală pentru comunitatea de vorbitori (din perspectiva posibilităților sistemului).¹⁰²

Coșeriu prezintă în continuare o seamă de afirmații cu privire la noile concepte obținute și diferențierile prin care acestea se fac / pe care acestea le impun, sugestive pentru diferențierea făcută și care „stabilizează” puțin aceste concepte.

„Sistemul este sistem de posibilități, de coordonate care indică drumuri deschise și drumuri închise. Poate fi considerat ca ansamblu de 'impuneri', dar, de asemenea, și chiar mai bine, poate fi considerat ca *ansamblu de libertăți*, dat fiind că admite infinite realizări și pretinde numai să nu fie afectate condițiile funcționale ale instrumentului lingvistic: el are, mai degrabă, un caracter consultativ decât 'imperativ'. Dacă ni se permite o analogie, am spune că sistemul nu se impune vorbitorului în mai mare măsură decât i se impune pictorului pânza și culorile: pictorul nu poate să renunțe la pânză și nu poate folosi culori pe care nu le are, dar, în cadrul limitelor impuse de pânză și de culorile de care dispune, libertatea sa de exprimare este absolută. Așadar, am putea spune că sistemul, mai degrabă, i se oferă decât i se impune individului, punându-i la dispoziție mijloacele pentru exprimarea sa inedită, dar în același timp inteligibilă pentru cei care utilizează același sistem.

¹⁰¹ E. Coșeriu, 2004, p. 96-98.

¹⁰² „(...) putem spune că *sistemul* este un ansamblu de opoziții funcționale; *norma* este realizarea 'colectivă' a sistemului, care conține sistemul însuși și, în plus, elementele 'nepertinente' din punct de vedere funcțional, dar normale în vorbitul unei comunități; *vorbitul* (sau, dacă vrem, *vorbirea*) este realizarea individual-concretă a normei, care conține norma însăși și, în plus, originalitatea expresivă a indivizilor vorbitori.”; în E. Coșeriu, 2004, p. 100. Pentru diferențierea vorbit-vorbire v. op.cit., p. 99.

Ceea ce se impune, în realitate, individului, limitându-i libertatea de exprimare și restrângând posibilitățile oferite de sistem la cadrul fixat de realizările tradiționale, este *norma*. Norma este, într-adevăr, un sistem de realizări obligatorii, de impuneri sociale și culturale, și variază în funcție de comunitate.”¹⁰³

Sistemul apare într-o oarecare măsură autonom și separat de utilizarea sa, dat fiind că în vorbire se utilizează de fiecare dată forme noi, care în sistem își au doar condiția, tiparul ideal, - activitatea spirituală a individului vorbitor constând tocmai în aplicarea originală a sistemului, în limitele și în afara limitelor impuse de normă; activitatea spirituală a unei colectivități se manifestă chiar în normă.

Sistemul ar fi locul unde se manifestă norma și vorbitul concret; în activitatea sa lingvistică, individul cunoaște norma și are în măsură mai mare sau mai mică conștiința sistemului iar dacă nu cunoaște norma, el se ghidează (în măsura posibilității) după sistem. Norma poate fi respectată în cadrul unor limite mai mult sau mai puțin modeste de expresivitate sau, poate fi încălcată conștient ca și în cazul marilor creatori de limbă (Dante, Cervantes, Shakespeare, Pușkin), aceștia valorificând în cel mai înalt grad posibilitățile sistemului.

Distincția dintre normă și sistem rezolvă integral dificultățile pe care le implică opoziția dintre limbă și vorbire, evidențiind caracterul convențional pe care se bazează mult discutata opoziție.¹⁰⁴ O dată cu înțelegerea divergențelor dintre diferitele concepții despre limbă - în lumina noilor distincții -, este de dorit să se evite („sau, cel puțin, să utilizăm cu circumspecție”) utilizarea în *domeniul analizei vorbitului* a unui „termen atât de ambiguu și care se pretează la atâtea confuzii” cum este cel de *limbă*.

Conceptul de limbă nu este *analitic*, spune Coșeriu, ci *descriptiv* și *sintetic*, (constituindu-se ca sistem de aspecte comune, *sistem de isoglose*, pe baza a ceea ce numim *material lingvistic* care este sumă de acte lingvistice) - de aceea el corespunde lingvisticii istorice mai degrabă decât lingvisticii teoretice (fiind chiar fundamentul lingvisticii istorice). Iar conceptul curent de limbă nu se stabilește exclusiv pe baza criteriilor lingvistice ci și pe bază de criterii culturale.

¹⁰³ E. Coșeriu, 2004, p. 100.

¹⁰⁴ O ultimă analiză arată că, pentru patru concepte fundamentale care există în acest caz (1. sistem -2. normă - 3. normă individuală - 4. vorbitul concret) există alte *trei concepte care corespund trecherilor între diferitele planuri de abstractizare*: a) fapte de vorbire, b) fapte de normă individuală și c) fapte de normă socială; în E. Coșeriu, 2004, p. 103.

Conceptul de *sistem* și *normă* nu sunt antitetice; aspectele comune dintr-o serie de acte lingvistice sunt în mod necesar *normale* și, la un nivel superior de formalizare, *funcționale*. De asemenea, putem vorbi de normă și sistem referindu-ne la o limbă (sistem de isoglose) în loc să ne referim exclusiv la vorbit - dar atunci, trebuie să se ia în considerare faptul că limba are extensiune și în timp nu doar în spațiu (limbile sunt istorice - spre exemplu, „limba spaniolă de la origini până în zilele noastre”); prin raportare la limbă, sistemul și norma corespund, „sincronic”, unei „stări de limbă”, adică unei situații înafara timpului, „izolându-se, printr-o necesară – deși discutabilă – abstracție științifică, de mișcarea perpetuă a *limbii*”.¹⁰⁵

Importanța distincției între *normă* și *sistem* este teoretică și metodologică, spune în finalul lucrării sale Coșeriu. Manifestându-se în aspectele formale ale vorbitului concret însuși, evidențiază caracterul convențional al opoziției limbă-vorbire; de asemenea, luând în considerare limbajul din punct de vedere descriptiv și istoric – nu analitic și interpretativ, conceptul de *limbă* își găsește și el locul cuvenit. Totodată, distincția dintre normă și sistem lămurește mai bine funcționarea limbajului, activitatea lingvistică.

Aceeași distincție justifică și lămurește bazele diferitelor aspecte, ale diferitelor tendințe și orientări în lingvistică.¹⁰⁶ Înainte de toate însă, distincția clarifică înțelegerea mecanismului intim al schimbării lingvistice;¹⁰⁷ nu mai puțin, contribuții ulterioare vor putea demonstra utilitatea acesteia în cazul diferitelor probleme lingvistice de dificultate unanim recunoscută.

În opinia noastră, distincțiile și conceptele coșeriene din *Sistem, normă și vorbire* își vor găsi pe deplin utilitatea în cadrul și în sensul unui *integralism cultural* „general” - evident „universalist” dar care poate fi formulat doar plecând de la integralismul constituit al lingvisticii integrale (ceea ce nu înseamnă o simplă generalizare); abia apoi distincția tripartită va putea fi valorizată „ca sistem” de cercetare / realizare chiar și în cadrul lingvisticii pentru că întotdeauna este necesar un „prag cultural general” pentru a se putea instala propriu-zis activitatea / noutatea într-

¹⁰⁵ E. Coșeriu, 2004, p.105.

¹⁰⁶ *Idem*, p. 106-107.

¹⁰⁷ *Idem*, p. 108-114.

un domeniu (a fi suficient de cunoscută și însușită pentru a se putea realmente înainta).

6.3. Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice

Acest studiu a fost scris în ceea ce are el esențial în anul 1955 și publicat prima dată la Montevideo, în 1958; în ciuda difuzării limitate, a fost primit cu interes de mediile științifice. Prima ediție a studiului a fost însoțită de următoarea precizare preliminară: „*Pentru a preveni eventualele neînțelegeri, îmi permit să subliniez aici faptul că obiectul acestei lucrări nu este schimbarea lingvistică, ci problema schimbării lingvistice. Nu mi-am propus să scriu încă un studiu despre așa-zisele 'cauze' ale schimbării lingvistice, nici să cercetez tipurile de schimbări în diferite limbi, ci să studiez problema însăși a schimbării ca problemă rațională și din punctul de vedere al activității lingvistice concrete.*”¹⁰⁸

Faptul de a pune problema schimbării lingvistice în termeni cauzali, „de a ne întreba *de ce se schimbă limbile* (ca și cum n-ar trebui să se schimbe) pare să indice o *staticitate naturală* perturbată sau chiar negată de procesul 'devenirii' care ar fi contrar esenței înseși a limbii.”¹⁰⁹ Limba este considerată prin definiție sincronică de marea majoritate a autorilor precoșerieni și a o considera instabilă - în schimbare și evoluție - ar însemna adoptarea unui punct de vedere incompatibil cu ideea însăși de limbă, dacă o considerăm pe aceasta un sistem în sensul strict al termenului (Malmberg); ea poate funcționa doar dacă nu se schimbă (Ch. Bally), își îndeplinește adecvat funcția ca sistem numai dacă are stabilitate (E.A.Llorach). Există însă o instabilitate a limbii generată de factori externi, înafara cărora sistemul lingvistic, echilibrat prin definiție, ar fi destinat unei stabilități continue, imobilității (A.G.Haudricourt și A.G. Juilland); apare, astfel punând problema, cunoscuta distincție între factori externi și interni – primii s-ar opune schimbării iar cei din urmă ar restabili sistemul perturbat (E.A. Llorach; elementul evolutiv există numai datorită intervenției acestor factori externi și imperfecțiunii sistemelor - Malmberg).

¹⁰⁸ E. Coșeriu, „Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice”, Ed. Enciclopedică, București, 1997, Note preliminare [la edițiile a doua și a treia].

¹⁰⁹ E. Coșeriu, 1997, p. 11.

Originea acestor afirmații se află, spune Coșeriu, în concepția statică saussuriană despre limbă - conform căreia, în el însuși, sistemul este imuabil; în diacronie, ceea ce s-ar percepe nu mai este limba ci o serie de evenimente care o modifică.

Coșeriu opune acestor discuții un sistem particular de raționare prin care restructurează întregul câmp semnificațional al cuplului „*sincronie-diacronie*”, - motiv pentru care vom prezenta în continuare în întregime *scopul* lucrării „Sincronie, diacronie și istorie”, așa cum este conceput de autor:

„ (...) scopul lucrării de față este să arate:

a) că pretinsa aporie a schimbării lingvistice nu există decât în virtutea unei erori de perspectivă, care se manifestă, în esență, în identificarea - explicită sau implicită - a noțiunii de 'limbă' cu cea de 'proiecție sincronică';

b) că problema schimbării lingvistice nu poate și nu trebuie să fie pusă în termeni cauzali;

c) că, totuși, afirmațiile citate se întemeiază pe o intuiție sigură, însă umbrită și interpretată echivoc prin faptul că se atribuie obiectului ceea ce nu e decât o exigență a cercetării: de aici contradicțiile cu care aceste afirmații se confruntă în mod inevitabil;

d) că, în realitate, antinomia *sincronie* - *diacronie* nu aparține planului obiectului, ci aparține planului cercetării: nu se referă la limbă, ci la lingvistică;

e) că, chiar în opera lui Saussure - în măsura în care realitatea limbajului i s-a impus pe deasupra și împotriva propriilor postulate - se pot găsi elemente pentru a depăși antinomia, în sensul în care ea poate fi depășită;

f) că, însă, concepția saussuriană și concepțiile care derivă din ea prezintă un viciu fundamental, care nu le permite să depășească contradicțiile lor interne;

g) că nu există nici o contradicție între 'sistem' și 'istoricitate', ci, dimpotrivă, natura istorică a limbii implică esența ei sistematică;

h) că, în planul cercetării, antinomia *sincronie* - *diacronie* poate fi depășită numai în și prin istorie.”

În realitate, arată Coșeriu, rigidele antinomii saussuriene (limbă - vorbire, sincronie - diacronie) sunt totuși aparente, în sensul că „pretinsele prăpăstii” nu există și au apărut doar pentru că „planul obiectului cercetat a fost adesea confundat cu

planul procesului cercetării”. Incompatibilitatea dintre schimbare și limbă este în realitate, remarcă autorul, o incompatibilitate între schimbare și o anumită *idee* despre limbă.¹¹⁰

Limba care nu se schimbă este *limba abstractă* (reală și ea, dar diferența dintre concret și abstract nu trebuie confundată cu diferența dintre real și ireal): un dicționar sau o gramatică nu se modifică de la sine. Cea care se află în perpetuă schimbare este *limba reală*, în existența ei concretă; aceasta însă nu poate fi izolată de „factorii externi”, prin tot ceea ce constituie materialitatea, istoricitatea și libertatea de expresie a vorbitorilor (căci ea se manifestă numai în vorbire).

De asemenea nu se schimbă *limba considerată sincronă* – și nici nu există posibilitatea de a constata schimbarea ca atare în sincronie deoarece „primul lucru care se face în acest mod de a considera limba este ignorarea deliberată a succesiunii și a schimbării”. Pentru Saussure, aspectul sincronic poate fi comparat cu proiecția unui corp pe un plan – astfel „sincronicul” lui Saussure sau „starea de limbă” nu este realitatea istorică a stării de limbă ci „proiecția stării de limbă pe ecranul static al cercetătorului”. Este necesar să ne imaginăm pentru exigența cercetării limba reală (aflată în echilibru dinamic) ca imobilă – dar nu ne-o putem imagina în același timp ca imobilă și mobilă. Faptul de a situa descrierea *sistemului* și descrierea *mișcării* (a sistemului în mișcare) în două perspective diferite ține, atrage atenția Coșeriu, nu de realitatea limbii ci de *atitudinea cercetătorului*.

Saussure¹¹¹ nu distinge între starea de limbă „reală” (istorică) și starea de limbă „proiectată”. Independentă de diacronie este *descrierea sincronă* – și nu starea de limbă reală (care e întotdeauna rezultatul unei alte stări, anterioare, și este -chiar și la Saussure- produs al unor factori istorici); deci în realitate, Saussure vorbește despre *descriere*. Antinomia saussuriană, eronat transpusă în planul obiectului, nu este altceva decât deosebirea dintre descriere și istorie, conchide autorul.

Într-o descriere *pur sincronă* limba nu se schimbă; faptul că în realitate cercetătorul adoptă pe rând puncte de vedere sincronice și diacronice confirmă distincția saussuriană sincronie – diacronie, dar în sensul în care aceasta este totuși valabilă (nu în sensul lui Saussure).

¹¹⁰ „Aparentele conflicte dintre rațiune și realitate sunt întotdeauna conflicte ale rațiunii cu sine însăși, căci nu realitatea trebuie să se adapteze intelectului, ci viceversa.”, E. Coșeriu, 1997, p. 15.

¹¹¹ Saussurianismul este regăsit și în alte dimensiuni ale vieții spirituale / culturale – așa cum vom arăta începând cu cap. IV.

În realitate, limba este, prin natura ei, un „obiect istoric”; întrebarea referitoare la istorie este însă esențial diferită de întrebarea referitoare la structura unui obiect (nu putem identifica, așa cum se întâmplă, lingvistica cu istoria lingvistică). Saussure sesizează această deosebire, ceea ce îl conduce la concepția structurală despre limbă și la o justă revalorizare a descrierii sistematice. Caracterul sistematic al limbii este însă preconizat așa cum arată Coșeriu de mulți alți autori¹¹², încât încercările de a face ca lingvistica să înceapă cu Saussure – și anume, ca sistematic structuralistă - nu au propriu-zis justificare.

În încercarea de a delimita importanța și autonomia cunoașterii structurale, Saussure a accentuat autonomia structurii în proiecția sa sincronică – subestimând diacronia și continuitatea limbii în timp, - reducând limba la o stare de limbă; a ajuns, cu alte cuvinte, „să atribuie obiectului 'limbă' nu numai caracterul sistematic (care apare în 'proiecție', căci aparține obiectului), ci și imobilitatea, care aparține numai 'proiecției'”.¹¹³

Pe aceste două identificări succesive (limbă = stare de limbă = proiecție sincronică) se întemeiază ideea de *limbă sincronică* și *imobilă*¹¹⁴ dar nu numai atât, cum vom vedea – ci și o întreagă cultură care își vede / preconizează obiectul de studiu în aceeași manieră.¹¹⁵

Dacă prima identificare este justificată până la un punct de o exigență tehnică a descrierii sistematice – cea de a doua nu se justifică în nici un fel, concluzia sa depășind elementele date, clarifică în continuare Coșeriu. Așa cum în sincronie nu putem constata schimbarea - nici în diacronie nu putem constata neschimbarea (imobilitatea); dacă limba ar fi sincronică prin natura ei - faptul acesta ar trebui să îl dovedim în diacronie.

Cele două identificări succesive capătă însă în post-saussurianism un caracter dogmatic iar distincției sincronie-diacronie i se atribuie atât un caracter radical cât și o importanță pe care nu o are în realitate. Se spune adesea că distincția saussuriană are o evidență inatacabilă însă, subliniază Coșeriu, prin ceea ce ea are evident (incontestabil) – distincția nu este saussuriană iar prin ceea ce este saussurian, este inacceptabilă.

¹¹² E.Coșeriu, 1997, p. 20-22.

¹¹³ E. Coșeriu, 1997, p 22.

¹¹⁴ *Idem*, p. 23

¹¹⁵ Idee dezvoltată începând cu capitolul IV al lucrării.

Coșeriu este de acord cu ideea că Saussure dorește să introducă în lingvistică o distincție paralelă cu distincția realizată de A. Comte între „sociologia statică” și „sociologia dinamică”¹¹⁶ – precizând că Saussure ajunge însă să desconsidere studiul istoric (identificat cu diacronia „atomistă”) - subliniind în plus că este de mirare faptul că aceste probleme se pun numai în domeniul lingvisticii, ca și cum limbile ar fi singurele obiecte sistematice sau singurele obiecte istorice.

Neistoricitatea aparține naturii descrierii și nu naturii limbii; nu trebuie confundată definiția unui concept (*teoria*) cu descrierea obiectelor care îi corespund (și, cu atât mai puțin, cu descrierea *unui singur moment* al unui obiect).¹¹⁷ Așa cum, a afirma că limba este un obiect *istoric* nu înseamnă a exclude *descrierea* și *teoria*. Descrierea, istoria și teoria nu sunt activități antitetice sau contradictorii ci complementare, și constituie o singură știință.¹¹⁸ De fapt, istoria și descrierea nu se exclud din punctul de vedere al obiectului ci, ca operații: sunt *operații* diferite.

Saussure n-a făcut ontologie, ci *metodologie*, susține Coșeriu; încercând să diferențieze punctul de vedere diacronic de cel sincron în lingvistică, el face în fond nu teoria limbajului sau a limbii ci *teoria lingvisticii*¹¹⁹. Dar chiar și pe acest teren punctul său de vedere asupra diacroniei (care are în opinia sa un profund caracter asistematic), trebuie corectat. În ceea ce privește însă *transferarea distincției de la cercetare la obiect*, este vorba nu de o simplă eroare, spune Coșeriu, ci de o *veritabilă confuzie* care trebuie eliminată urgent.

Desigur schimbarea lingvistică nu este, pe de altă parte, nici totală și perpetuă; dacă ar fi așa, limba nu s-ar putea constitui. O stare de limbă este în mare măsură reconstituirea alteia anterioare – schimbarea însăși fiind „schimbare” în raport cu o stare (limbă) anterioară – în timp ce, pentru *limba actuală*, ea este cristalizarea unei noi tradiții (non-schimbare). Astfel, conchide autorul, schimbarea este factor de discontinuitate față de trecut și în același timp, factor de continuitate față de viitor.

Perplexitatea în fața schimbării lingvistice se datorează, spune Coșeriu, faptului că se pleacă de la limba considerată ca *ergon* (produs), abstractă și deci statică în esență – astfel că problema schimbării se pune în termeni cauzali: nefiind vorba de intenționalitatea vreunui subiect, modificările sunt atribuite unor „cauze

¹¹⁶ H. Schuchardt-Brevier, cit. de E. Coșeriu în op. cit, p. 23-24.

¹¹⁷ E. Coșeriu, 1997, p.24

¹¹⁸ *Idem*, p. 24.

¹¹⁹ *Idem*, p.25.

externe”. Dacă însă înțelegem limba mai întâi funcțional – căci limba nu funcționează fiindcă este sistem ci este sistem *pentru* a îndeplini o funcție – observăm că limbile nu aparțin ordinii cauzale ci ordinii finaliste. Limbile se modifică spre a continua să funcționeze ca atare – o „limbă moartă” istoric fiind tocmai limba care încetează să se mai transforme și astfel încetează să mai funcționeze, cu toate că poate funcționa înfinit ca un „cod”: codurile însă nu au istoricitate.

O limbă „vie” este determinată mereu de funcțiunea ei, nu este făcută ci se *face* continuu prin activitatea lingvistică concretă – ea nu este *ergon* ci *energeia* (o „formă” și o „potență” a unei *energeia*). Într-un anumit sens limba este și un rezultat – un produs –, dar *rezultatul nu constituie efectiv un întreg decât împreună cu devenirea*¹²⁰ – încât „produsul” este potențialitate în același timp, condiție pentru acte ulterioare; dacă rezultatul / produsul este definitiv, avem de a face cu o „limbă moartă”.

Vorbirea este locul unde limba funcționează și poate fi percepută concret. Astfel, nu numai ceea ce este *diacronic*, ci și ceea ce este *sincronic* în limbă există *numai prin vorbire*; parafrazându-l în sens opus pe Saussure, Coșeriu spune: „trebuie să ne situăm din primul moment pe terenul vorbirii și să luăm vorbirea ca normă pentru toate celelalte manifestări ale limbajului” – inclusiv ale „limbii”.

Față de Saussure, care a văzut cu destulă claritate faptul că întreaga ființă a limbajului alternează între acești doi poli dar – vrând să iasă din cercul *limbă-vorbire-limbă* a optat cu hotărâre pentru „limbă” (eludând în acest fel neplăcerile mobilității, varietății și eterogenității „vorbirii”) – o dată cu lingvistica integrală trebuie să optăm „pentru calea cea mai grea: nu trebuie să ieșim din cerc, fiindcă este vorba despre cercul însuși al realității limbajului și nimic nu ne îndreptățește să socotim pe unul din cei doi poli ca primar”.¹²¹

Lingvistica saussuriană recurge în cele din urmă la un concept particular de „limbă”, ajungând să separe „sistemul” de vorbirea indivizilor și să-l situeze în societate sau în „masă”; s-a observat în repetate rânduri că această metodă urmează în cele mai mici detalii doctrina durkheimiană a „faptului social”¹²² – care ar fi *exterior* individului (independent de indivizi) și *impus* acestuia, având așadar un caracter coercitiv. Raționamentele lui Durkheim – care devin pentru sociologie un fel de „ou al

¹²⁰ Hegel, cit. de E. Coșeriu, în E. Coșeriu, 1997, p. 28.

¹²¹ E. Coșeriu, 1997, p. 29

¹²² E. Coșeriu, 1997, p. 30 – 40.

lui Columb” așa cum raționamentele lui Saussure ajung să fie considerate pentru lingvistică – se întemeiază însă, arată Coșeriu, pe o serie întreagă de erori - cele două doctrine constituindu-se pe firul acelorași paralogisme.

Privind existența faptului social independent de conștiințele individuale, se poate spune că sociologia durkheimiană greșește atribuind o *valabilitate permanentă* – chiar atemporalitate – unei constatări legate de un moment determinat (momentul în care indivizii nu se născuseră încă), extinde la *toți* indivizii ceea ce constată cu privire la un individ (o constatare trebuie însă aplicată *omnibus* – tuturor dar considerați individual și nu *cunctis* – tuturor în ansamblu) și ce este mai grav, notează Coșeriu, indivizii lui Durkheim *nu sunt aceiași* în premise și în concluzie (pornește raționamentul de la indivizi la naștere – care găsesc faptul social constituit – și îl aplică celor care sunt deja membrii ai societății). Că faptele sociale sunt independente de cei care nu participă la ele și de cei nenăscuți încă este un truism care nu are nevoie de demonstrație; „în realitate, *nu faptele sociale sunt exterioare față de indivizi, ci 'individul' lui Durkheim este exterior față de societate*”, conchide Coșeriu.¹²³

Cea de a doua caracteristică atribuită de Durkheim faptului social – coerciția – spune că tipurile de conduită și gândire nu sunt doar exterioare ci se impun imperativ individului - cu sau fără voia sa; din nou se atribuie o valoare absolută unei constatări *sub conditione* pentru că totuși, remarcă Coșeriu, individul este cel care schimbă faptul social, atunci când și alți indivizi acceptă schimbarea – ceea ce așadar, depinde *atât* de el *cât* și de ceilalți. Treptat, Durkheim are nevoie de și concepe o *entitate imaginară* căreia îi atribuie „faptele sociale” și pe care o denumeste „conștiință colectivă” (cu toate că „unitatea conștiinței este un fapt primar, constatat de conștiința însăși”¹²⁴); tot astfel, Saussure - deși spune că limbajul are o latură individuală și o latură socială „care nu se pot concepe una fără cealaltă”, – ia ca normă a limbajului limba separată de vorbirea indivizilor și plasată în „conștiința colectivă” a „masei”, situându-se astfel „tocmai, pe terenul a ceea ce nu se poate concepe”.¹²⁵ „Pozitivismul lingvistic, cu tendința lui de a prefăce abstracțiile în 'lucruri', ajunge să considere 'limba' și 'vorbirea' ca două *lucruri* diferite și, în loc de a situa limba în vorbire, situează 'vorbirea' în indivizi și 'limba' în societate (sau, și mai rău, în 'masă'), ca și

¹²³ E. Coșeriu, 1997, p.33.

¹²⁴ *Idem*, p.34.

¹²⁵ *Idem*, p.37.

cum indivizii ar fi asociale și societatea ar fi independentă de indivizi și de relațiile lor interindividuale.”¹²⁶

Limba este un fapt social, arată Coșeriu, în sensul cel mai autentic al termenului „social” - care este acela de „specific uman”; nu este însă un fapt social între altele ci fundamentul însuși a tot ceea ce este social. Dar faptele sociale nu sunt, așa cum și le imagina Durkheim, exterioare indivizilor, nu sunt extraindividuale ci *interindividuale* - corespunzând prin aceasta modului de a fi al omului, care este un „a fi împreună cu alții”¹²⁷. Faptul social – limba, în particular, îl depășește pe individ în măsura în care aparține și altora – *dar nu îi este în nici un fel exterior*, căci este specific omului „a ieși din sine însuși”, a se depăși pe sine ca simplu individ - modul specific al acestei depășiri de sine fiind tocmai limbajul. Iar forma specifică de a „crea” faptul social este tocmai *participarea*, adoptarea și recunoașterea ca „propriu” a ceea ce se recunoaște ca fiind „și al altora”.

De asemenea, individul poate realiza schimbarea faptului social / limbii însă, în mod normal, nu își propune să schimbe limba; faptul că totuși, acest lucru se întâmplă, trebuie să aibă motive mai profunde decât simplul hazard saussurian – trebuie să își găsească justificarea în însăși funcția limbii și în modul ei concret de a exista. Este necesar să luăm ca bază a întregii teorii a limbii faptul că ea funcționează și se percepe concret în vorbire – ceea ce înseamnă a porni de la afirmația lui Humboldt ca limbajul nu este *ergon*, ci *energeia*. Termenul *energeia* însă nu trebuie înțeles ca activitate oarecare – ca simplă „acțiune”, – ci în sensul pe care Aristotel i-l conferă, acela de activitate liberă și finalistă, care conține în sine scopul său, este realizare a scopului și care, în sens ideal, este anterioară „potenței”.

Astfel, privind analogia evidentă dintre limbaj și artă, se impune să constatăm că vorbirea este activitate liberă, creatoare – iar obiectul activității libere este în mod necesar infinit, nu este niciodată complet realizat; limbajul nu poate fi definit doar ca activitate care *întrebuințază* semne ci, în primul rând, ca activitate *creatoare* de semne. Orice act de vorbire este în același timp *istoric* (utilizează o limbă istoric determinată) și *liber* (este îndreptat spre o finalitate semnificativă inedită – care trece astfel dincolo de limba anterior stabilită).

¹²⁶ *Idem*, p.46.

¹²⁷ E. Coșeriu, 1997, p.39.

Limba există numai în și prin vorbire – acte lingvistice individuale în „istoria care se întâmplă”; pentru „istoria care sistematizează și studiază ceea ce se întâmplă”, ea devine obiect unic „în evoluție”.¹²⁸ Limba nu este prin natura ei nici sincronică, nici diacronică deoarece nu există obiecte sincronice sau obiecte diacronice și pe de altă parte nu este vorba de două modalități de a fi contradictorii: din punct de vedere *diacronic*, limba este un ansamblu de modalități lingvistice tradiționale (*tradiție lingvistică*) iar din punct de vedere *sincronic*, ea este un ansamblu de modalități comune actuale (la momentul considerat – *stare de limbă*) care, totuși, nu încetează prin aceasta să fie tradiționale (transmise).

În limba reală coincid sistematicul, culturalul, socialul și istoricul (dar limitele diferitelor structuri sistematice, culturale, sociale și istorice pot să nu coincidă); interindividualitatea „științei” lingvistice (știința clară și sigură de a vorbi – dar care nu se poate justifica¹²⁹) este totodată corolarul istoricității sale și nu necesită altă explicație decât cea oferită de funcția însăși a limbajului. Privind limbajul ca *energeia* și situându-l în planul *libertății* – problema schimbării lingvistice își pastrează întreaga complexitate și se eliberează de orice pretins mister¹³⁰; ea aparține experienței curente asupra limbajului și este la îndemâna oricărui vorbitor.

Considerând limbajul o continuă „facere” – neexistând o deosebire între creația „originară” și cea care se repetă zi de zi – este necesar să facem distincție între trei probleme ale schimbării lingvistice: problema *rațională* a schimbării (de ce se schimbă limbile – de ce nu sunt imuabile), problema *generală* a schimbării (condițională și nu cauzală) și problema *istorică* a unei anumite schimbări. „Una dintre erorile care afectează cel mai mult lingvistica – și care provine atât din considerarea limbilor ca 'lucruri' cât și din confuzia dintre științele despre om și științele naturii – este aceea de a vrea să reduci problemele teoretice (raționale) la probleme pur 'generale’”¹³¹ – a considera așadar, aici, că problema (rațională a) mutabilității limbilor s-ar reduce la găsirea „cauzelor” (pretinselor cauze ale) schimbărilor particulare - de unde, prin generalizare, s-ar obține răspunsul (soluția problemei).

¹²⁸ *Idem*, p. 44.

¹²⁹ Leibniz, tipurile de cunoaștere preluate de Coșeriu, v. spre exemplu N. Saramandu, 1996, p. 14-16.

¹³⁰ E. Coșeriu, 1997, p. 58.

¹³¹ *Idem*, p.60

Pentru a înțelege schimbarea lingvistică în raționalitatea ei, este necesar și suficient să considerăm limba în existența ei concretă; astfel, se constată că *schimbarea nu este un simplu accident, ci ține de esența însăși a limbii*¹³², pentru că „limba se face prin intermediul a ceea ce se numește 'schimbare lingvistică': *schimbarea lingvistică nu este decât manifestarea creativității limbajului în istoria limbilor.*”¹³³ Atunci când limba este considerată *ergon* – „produs” - cercetarea schimbării se reduce la studiul unor „alterări” sau „abateri” – ceea ce este o *eroare de metodologie* spune Coșeriu, având *rădăcinile în confuzia dintre planul cercetării și planul realității cercetate*. Oricât ar părea de surprinzător, ceea ce se întâmplă este că se pretinde ca schimbarea reală să se justifice din punctul de vedere al limbii abstracte, făcând abstracție totodată de faptul că o proiecție sincronică (o „stare de limbă”) nu este *limba* însăși, „ci o secțiune transversală prin limba care se continuă istoricește.”¹³⁴

Autorul distinge între *inovație* („tot ceea ce, în spusele unui vorbitor, se îndepărtează – ca *mod lingvistic* – de modelele existente în limba în care se stabilește conversația”¹³⁵) și *adoptare* („acceptarea de către auditor a unei inovații, ca model pentru exprimări ulterioare”¹³⁶) – mulți specialiști traducând schimbarea doar în termeni de „inovație”; *inovația* este însă doar „depășire a limbii” iar abia *adoptarea* este adaptarea limbii ca *dynamis* („știință” lingvistică) la propria sa depășire. De asemenea, Coșeriu distinge în ce privește regularitatea / generalitatea adoptării (schimbarea fiind clasată de mulți specialiști simplu, drept inovație generalizată) – în generalitate *extensivă* sau „generalitate” (generalitate în vorbirea tuturor membrilor grupului) și generalitate *intensivă* sau „regularitate” (generalitate privind toate cuvintele care conțin fonemul sau grupul de foneme afectat); aceasta din urmă se poate constata doar în cadrul „științei” lingvistice a fiecărui vorbitor.¹³⁷ O inovație se adoptă nu numai pentru „repetarea” cuvântului – răspândirea, generalizarea sa – ci și pentru activitatea lingvistică în general (Croce este cel care - reluând o idee a lui Humboldt, precizează Coșeriu - observă că în realitate nu se învață o „limbă” ci se

¹³² *Idem*, p. 61-95.

¹³³ *Idem*, p.95.

¹³⁴ E. Coșeriu, 1997, p. 97.

¹³⁵ *Idem*, p. 70

¹³⁶ *Idem*.

¹³⁷ În faptul de a nu face distincție între cele două tipuri de generalitate rezidă ambiguitatea fundamentală a întregii probleme a legilor fonetice, spune în continuare autorul; „și această ambiguitate se datorează tocmai faptului de a pune problema în planul limbii abstracte, unde, într-adevăr, fiecare cuvânt este unic, ca într-un dicționar.”; în E. Coșeriu, 1997, p.80.

învață *a crea* într-o limbă. „Mai exact spus, 'limba' tocmai asta este: un mod sistematic, o tehnică a creației lingvistice.”¹³⁸) Ceea ce se adoptă nu este un element „făcut” (un anumit sunet sau un anumit cuvânt) ci un element formativ, o regulă, un *mod de a face*. Schimbarea nu se „răspândește” de la un cuvânt la alte cuvinte ci se adoptă *pentru a face* cuvinte viitoare.

Limba reală și istorică este dinamică pentru că activitatea lingvistică nu înseamnă *a vorbi și a înțelege o limbă* ci înseamnă *a vorbi și a înțelege ceva nou prin mijlocirea unei limbi*; aceasta se adaptează la necesitățile de exprimare ale vorbitorilor și continuă să funcționeze în măsura în care se adaptează. Afirmția lui Saussure că „principiul alterării se bazează pe principiul continuității” este valabilă mai curând în sens contrar – principiul continuității se bazează pe principiul alterării – căci „ceea ce nu 'se alterează' nu are *continuitate*, ci are *permanență*, și e lipsit de istoricitate.”¹³⁹

Radical deosebită de problema universală a schimbării lingvistice – a mutabilității limbilor - *inerentă* modului de a exista al limbii și care devine nelegitimă când e pusă ca problemă empirică -, este problema generală a schimbărilor, care nu este altceva decât o problemă de *explicație istorică generalizată*, astfel că rezolvarea sa prin acumularea de explicații parțiale (empirice) este legitimă.¹⁴⁰ Confuzia dintre aceste două planuri de cercetare survine datorită *atitudinii naturaliste* față de limbă, spune Coșeriu, - adică, a tratării problemelor despre om / problematicii specific umane cu mijloacele proprii științelor naturii. Nu trebuie să ne întrebăm de ce se schimbă limbile, *de ce acestea nu sunt imuabile* (nu căutăm „cauze” ale schimbării lingvistice care de altfel nici nu există ca și determinări externe și eficiente), ci se pune problema *stabilirii modurilor generale ale schimbărilor și circumstanțelor, condițiilor care le determină*: ne întrebăm de ce schimbările se produc așa cum se produc.

Dat fiind că limba „se face” iar ceea ce se numește „schimbare” este „facerea” însăși a limbii, problema generală a schimbărilor constă în a stabili *modurile și condițiile* acestei faceri – pe de o parte a stabili condițiile în care libertatea lingvistică face ca limba să se reînnoiască și pe de altă parte, a stabili în ce fel se integrează această creație în tradiția lingvistică (devine tradiție / acceptare la rândul său). Nu este

¹³⁸ E. Coșeriu, 1997, nota 47 p. 82-83.

¹³⁹ E. Coșeriu, 1997, p.96.

¹⁴⁰ E. Coșeriu, 1997, p.99-100.

greșit să vorbim despre factori „externi” și „interni” – cu condiția ca prin ei să se înțeleagă factori pasivi, *circumstanțe ale vorbirii și determinări istorice ale libertății lingvistice* (și nu factori activi, „cauze” determinante ale schimbării) – dar este mai corect să vorbim de factori *sistematici* și *extrasistematici*¹⁴¹, distincție care coincide cu cea realizată între aspectul *intensiv* și cel *extensiv* - cele două direcții/axe ale schimbării.

Un sistem lingvistic se află întotdeauna într-un echilibru precar - este prin definiție „imperfect”- iar între ceea ce *este* un element și ceea ce *poate să fie*, respectând funcționalitatea sistemului, există întotdeauna o „zonă liberă” reprezentată de spațiul lui de realizare posibilă. În orice moment ne găsim în prezența unor schimbări în desfășurare iar „condițiile” schimbării sunt exclusiv culturale și funcționale.¹⁴² Factorii sistematici și culturali funcționează ca selectori ai inovațiilor; numai unele se adoptă și se răspândesc pentru că numai unele corespund posibilităților și necesităților sistemului funcțional sau găsesc condiții favorabile în starea „științei” interindividuale. Astfel, *ritmul „evoluției”*¹⁴³ lingvistice este dat de jocul dialectic dintre factorii sistematici și extrasistematici, dintre ceea ce este necesar pe plan funcțional și ceea ce este consimțit pe plan cultural.

În ceea ce privește caracterul sistematic al schimbării văzut în sens larg, se poate spune că, deja cu mult înainte ca un element să dispară din sistem, există în norma limbii elementele care îl vor înlocui în funcționalitatea sa;¹⁴⁴ aceasta este posibil pentru că în limbă conviețuiesc mult timp vechiul și noul atât extensiv cât și intensiv. Parafrazându-l din nou pe Saussure, Coșeriu conchide că nimic nu apare în sistem care sa nu fi existat mai înainte în normă - dar și invers, nimic nu dispare din sistemul funcțional decât după o amplă selecție realizată de normă; totodată, orice deplasare în cadrul normei (al limbii realizate) nu este altceva decât o materializare istorică a unei posibilități deja existente în sistem.

¹⁴¹ Este „sistematic” tot ce aparține opozițiilor funcționale și realizărilor conforme cu normele unei limbi, adică sistemului ei funcțional și normal – și este „extrasistematic” (dar nu „extern”) tot ce se referă la varietatea „științei” lingvistice într-o comunitate de vorbitori, precum și la gradul acestei „științe”, respectiv la vigoarea tradiției lingvistice; în E. Coșeriu, 1997, p. 102.

¹⁴² Pentru dezvoltarea acestei teme v. E. Coșeriu, 1997, p. 99-124.

¹⁴³ Coșeriu insistă mereu asupra faptului că termenul de „evoluție” este impropriu atunci când ne referim la elemente proprii omului în special și nu naturii în general – preferând în acest sens termenul „devenire”.

¹⁴⁴ „În limbă nu există ‘deteriorări’ care, într-un fel sau altul, să nu fi fost reparate încă dinainte sau pentru care să nu fie gata din timp posibilitatea remedierii”; aceste afirmații au la bază studii de fonologie extrem de complexe, v. E. Coșeriu, 1997, p. 110-113.

Problema unei *anumite* schimbări (sau serii de schimbări) este întotdeauna o *problemă istorică*, a cărei rezolvare depinde de cunoașterea condițiilor istorice (sistematice și extrasistematice) ale limbii respective precum și de momentul în concret în care limba în cauză este luată în considerare; așa cum s-a spus deja, soluțiile istorice sunt materialul necesar pentru generalizare – pentru a soluționa problema *generală* a schimbărilor.

Problemele istorice pot fi puse numai ținând seama de realitatea dinamică a limbii și cunoscând condițiile generale ale schimbării. Modul în care se pun problemele istorice este și el afectat de ideea fizicistă a cauzalității la care se adaugă, ca de obicei, faptul de a pune aceste probleme la nivelul limbii abstracte. Cele mai nefericite astfel de situații sunt desigur „explicațiile” fiziologice ale schimbărilor lingvistice¹⁴⁵, care reduc totodată schimbarea la inovație; dar schimbarea nu începe o dată cu inovația ci, o dată cu adoptarea și *abia acceptarea interindividuală a unui mod lingvistic nou* este un fenomen istoric. Ceea ce trebuie să explicăm e o serie de adoptări, iar adoptările lingvistice nu sunt și nu pot fi fiziologice. Pe aceleași confuzii se bazează ideea „gradualității” fiziologice a schimbărilor fonice; iluzia schimbărilor „imperceptibile” se bazează pe faptul că, punând problema în planul limbii abstracte și nu al realității limbajului, se confundă gradualitatea extensivă cu cea intensivă.¹⁴⁶

Problema istorică a schimbării constă nu în a stabili *cum a început* (cum putea să înceapă) un anumit mod lingvistic (adesea s-au postulat creații „impersonale” sau „colective” – dar toate creațiile sunt în mod necesar *individuale*, spune Coșeriu, iar în cazul lingvisticii cel mai adesea *anonime*) ci *cum s-a constituit* și *cum a putut să se constituie* ca tradiție, adică în ce fel și în ce condiții culturale și funcționale s-a inserat și s-a putut insera într-un sistem de moduri deja tradiționale.

Confundarea celor trei planuri numite ale cercetării – al mutabilității limbilor, al schimbărilor considerate generic și al faptelor istorice particulare, împreună cu punerea problemelor cercetării în termeni de cauzalitate exterioară – face ca cercetarea însăși să devină contradictorie și irațională. Schimbarea lingvistică nu este

¹⁴⁵ Explicațiile fonetico-fiziologice ale modificărilor fonice sunt nu numai discutabile sau eronate, ci pur și simplu absurde, afirmă Coșeriu; ce altceva se rezolvă decât o *problemă de fiziologie a articulării* atunci când se afirmă, de exemplu, că deplasarea spre înainte a contactului dintre limbă și vâul palatului a fost „cauza eficientă” a evoluției lat. *ke, ki?* se întreabă retoric autorul, arătând ca diferențierea între *cauze* și *condiții* exista deja explicit la Platon (Socrate nu stă jos în carceră *pentru că* poate îndoi picioarele).

¹⁴⁶ E. Coșeriu, 1997, p. 128.

un fenomen unic la nivel general: unic este faptul în sine al schimbării - dar acesta este universal și nu general și, în consecință, nu poate avea o explicație de ordin general; nu se poate căuta cauza generală a unui fenomen universal – la fel cum nu se poate da o explicație generală unei schimbări istoric determinate (ca și cum am spune că o anumită casă a ars pentru că focul mistuie lemnul).

Adevărata deficiență, responsabilă de toate aceste confuzii, spune Coșeriu, constă în insuficienta delimitare între științele fizice și științele umaniste, între metoda naturalistă și metoda culturală; există o mentalitate fizicistă foarte răspândită care ne-a obișnuit să căutăm justificarea tuturor lucrurilor prin acumularea unui număr mare de fapte particulare sau prin mijloacele instrumentale ale științelor fizice. Dar „în lingvistică, la fel ca în toate științele umaniste, fundamentul trebuie să fie, și este, 'știința originară' pe care omul o are despre sine însuși”.¹⁴⁷ Pentru „obiectele culturale” nu poate exista un studiu al faptelor fără o *teorie* prealabilă (explicită sau implicită); în științele umaniste nu putem porni la drum cu „ipoteze” cu privire la universal – locul ipotezelor din științele fizice este ocupat în științele umaniste de cunoașterea eidetică, primară, anterioară studiului empiric - de știința naturală pe care omul o are despre propriile activități și obiectele pe care însuși le creează.

Este foarte frecventă spre exemplu supoziția că schimbarea lingvistică ar trebui să aibă o singură cauză generică – pornind de la ideea că aceleași cauze produc aceleași efecte; numai că acest principiu nu e reversibil, același efect putând fi produs de cauze diferite. Dacă însă e adevărat că la nivel general condițiile schimbării sunt multiple, la nivel universal cauza lor este efectiv unică și nu poate fi redusă la condițiile generice ale schimbărilor iar cei care susțin ideea unicității cauzei schimbărilor lingvistice interpretează de fapt nivelul general al schimbării ca universal. Alții¹⁴⁸ încearcă să reducă universalul la general, menținând într-un sens diferit confuzia pentru că în realitate nu se câștigă nimic prin sporirea numărului pretinselor „cauze” dacă se confundă în continuare cele două niveluri, cauzalitatea rațională cu condițiile empirice, cauzalitatea internă cu cea externă. Atunci când, mai mult, se explică legi lingvistice prin cauze naturale se exclude definitiv posibilitatea de a pune problema în mod corect.

Cauzalismul se confundă ușor cu fizicismul, cu acea atitudine care consideră că numai fizicitatea este „obiectivă” și că numai explicațiile materiale sunt propriu-zis

¹⁴⁷ E. Coșeriu, 1997, p 161.

¹⁴⁸ Grammont spre exemplu, v. E. Coșeriu, 1997, p 165.

„științifice”. Dar *explicațiile științifice adevărate sunt cele care corespund naturii și realității obiectului studiat*, astfel că explicațiile materiale ale faptelor culturale nu sunt științifice ci „mistice”, spune Coșeriu. „Științele culturii au tipul lor particular de exactitate, și a le asimila cu științele fizice (care au un alt tip de exactitate) nu înseamnă a le face 'exacte', ci înseamnă, dimpotrivă, a le transforma în științe inexacte, adică în false științe”¹⁴⁹

Este important să distingem în acest punct împreună cu Kant între „lumea necesității” și „lumea libertății”. În cazul fenomenelor din natură este adecvat să se caute o necesitate exterioară, o cauzalitate – în schimb în cazul fenomenelor culturale trebuie să distingem o finalitate, limbajul aparținând domeniului libertății. Este vorba nu de a opune două concepții cu privire la fapte ci de a opune două ordini diferite de fapte radical deosebite. „Schimbările lingvistice au, desigur, o *motivare* dar această motivare se plasează nu în planul necesității, al cauzalității 'obiective' sau 'naturale', ci în planul finalității, al cauzalității 'subiective' sau 'libere'.”¹⁵⁰ Nici un agent extern nu poate acționa asupra limbii fără a trece prin libertatea și înțelegerea vorbitorilor.

Coșeriu nu se opune termenului de „cauză” în sine ci sensului care i se atribuie, care face ca simple împrejurări să fie considerate drept cauze determinante. El distinge în schimbarea lingvistică conform lui Aristotel patru „cauze”¹⁵¹ (motivări): faptul lingvistic nou e făcut de cineva (cauza eficientă), cu ceva (cauza materială), cu ideea de a face ceva (cauza formală) și pentru ceva (cauza finală). Astfel, unica explicație propriu-zis cauzală a unui fapt lingvistic nou este că libertatea l-a creat cu o anumită finalitate, celelalte aspecte fiind explicarea originii materiale și a condițiilor în care a acționat libertatea lingvistică a indivizilor. Problema care trebuie să se pună în fiecare caz particular nu este „*de ce* (în ce împrejurări empiric obiective) s-a produs o anumită schimbare?”, ci „*pentru ce* (cu ce scop) un anumit

¹⁴⁹ Științele fizice au ajuns la maturitate tocmai eliberându-se de orice superstiție animistă; în schimb, precizează Coșeriu, superstiția contrară, care se manifestă în pretenția de a explica pe o bază fizică faptele culturale, nu numai că nu a fost eliminată din științele culturii, dar e și foarte frecvent considerată ca un indiciu și un model de atitudine științifică. Există și se proclamă aspirația de a transforma științele culturii în „științe exacte” – prin aceasta înțelegându-se științe fizice – dar adevărul este că o știință este exactă nu atunci când este fizică *ci atunci când corespunde realității obiectului său*.

¹⁵⁰ E. Coșeriu, 1997, p.173.

¹⁵¹ Înțelegând prin 'cauză' „orice, prin care ceva se produce (ajunge să fie), se modifică sau se anulează (încetează a mai fi)”; cauzele aristotelice descrise de Coșeriu sunt: cea care face sau produce ceva (agentul ca atare; *motorul proxim* sau *cauza eficientă*), cea cu care se face ceva (*materia* sau *cauza materială*), ideea a ceea ce se face (*esența* sau *cauza formală*) și cea în vederea căreia se face ceva (*cauza finală*); în E. Coșeriu, 1997, p. 176.

individ, dispunând de un anumit sistem determinat și aflat în anumite circumstanțe istorice, înlocuiește elementul A cu B, abandonează elementul C sau creează elementul D?”.

Finalitatea în sensul ei real de cauzalitate subiectivă sau liberă trebuie deosebită de ceea ce se înțelege adesea prin „teleologie”(acești termeni împreună cu cei de intenție, tendință, fiind confundați adeseori). Sensul principal al concepției teleologice ar fi acela de *finalitate obiectivă*, exterioară și predeterminată, către care limba ar tinde în orice moment, impulsionată de un fel de necesitate internă. Autorul demonstrează că, dincolo de faptul că nu avem de ce să presupunem o misterioasă și nedemonstrabilă „finalitate obiectivă” și de faptul că limba în sine nu poate să „tindă” spre nimic (nu conține în ea cauzele propriilor schimbări) – afirmațiile teleologice referitoare la istoria particulară a unei limbi sunt simple constatări, iar dacă pretind să fie explicații acestea sunt fie tautologice fie lipsite de sens¹⁵².

Privind capacitatea de previzionare a unor evoluții viitoare, avem de a face așa cum s-a mai spus cu o periculoasă iluzie pentru că, în realitate, nici o știință nu „prevede”; științele fizice stabilesc de fapt legi generale de necesitate empirică iar științele umaniste, cu atât mai mult, pot spune doar ce se poate întâmpla în anumite condiții însă schimbarea va depinde întotdeauna de libertate, nu de o necesitate exterioară. Imposibilitatea de a prevedea este nu empirică și ocazională ci este rațională și se datorează așadar, nu unei imperfecțiuni a lingvisticii, ci naturii înseși a obiectului studiat.

Din punct de vedere *teoretic*, antinomia sincronie-diacronie poate fi depășită radical numai concepând limbajul ca *energeia*, adică înțelegând schimbarea nu ca o simplă modificare a unui sistem deja dat, ci ca o permanentă construire a sistemului. *Empiric*, se pleacă de la sistem pentru a explica schimbarea: se consideră sistemul ca dat iar schimbarea ca problemă.¹⁵³ Dar dacă procedăm riguros și rațional, trebuie să inversăm termenii, căci „constituirea” unui mod lingvistic este anterioară „stării” constituite iar „realitatea sistemului nu este cu siguranță mai puțin problematică decât realitatea schimbării”¹⁵⁴. Mai bine zis trebuie să plecăm de la „facerea” limbii în general – care include și „re-facerea” sa. Dacă limba este în orice moment sistem și

¹⁵² E. Coșeriu, 1997, p.195 – 203.

¹⁵³ În legătură cu aceasta, Coșeriu arată că pentru a susține teza exteriorității schimbării, Saussure a trebuit să forțeze propria concepție despre limbă și să recurgă la o argumentație vicioasă și contradictorie – astfel că, în cazul său, convenția sfârșește prin a prevala în fața realității faptelor; în E. Coșeriu, 1997, p 209-218.

¹⁵⁴ E. Coșeriu, 1997, p.237.

dacă în orice moment o găsim schimbată, înseamnă că ea se schimbă ca sistem, „se face” în mod sistematic.

Dacă schimbarea e înțeleasă ca o „facere” sistematică a limbii, este evident că nu poate exista nici o contradicție între „sistem” și „schimbare” și că, mai mult, nu trebuie să vorbim despre „sistem” și „mișcare” – ca despre două lucruri opuse – ci numai despre „sistem în mișcare”: dezvoltarea limbii nu este o permanentă „schimbare”, arbitrară și produsă la întâmplare, ci este o permanentă *sistematizare*. Fiecare „stare de limbă” prezintă o structură sistematică tocmai pentru că este un moment al sistematizării. Astfel, „prin conceptul de ‘sistematizare’ antinomia dintre sincronie și diacronie se depășește în mod radical, dat fiind că se elimină atât caracterul asistematic al diacronicului cât și pretinsul statism al sistematicului.”¹⁵⁵

Antinomia saussuriană se depășește în acest mod în sensul propriu al depășirii, ea se înlătură în calitate de contradicție dar se menține ca distincție, precizează Coșeriu. Distincția trebuie menținută de asemenea la nivelul studiilor care corespund termenilor păstrând necesara lor interdependență, întrucât pentru fiecare sistem lingvistic există un proces istoric, o dezvoltare – deci este necesară evidențierea trăsăturilor caracteristice ale sistemului astfel încât dezvoltarea sa să apară ca un proces inteligibil, nu contradictoriu.

Pentru Saussure, sistemul este o stare iar starea este stabilă – diacronia fiind oarecum străină sistemului. Dar paradoxal, staticitatea nu este un fapt sincron ci unul diacronic, pentru că un sistem lingvistic în uz este sincronic întotdeauna în două sensuri: în orice moment elementele sale se află în relație unele cu altele și sistemul însuși este sincronizat cu utilizatorii săi – astfel pentru a sesiza staticitatea trebuie să ne deplasăm pe linia timpului. Diacronia lui Saussure nu este istorie ci un simplu registru de schimbări care s-au produs, antinomia sa reducându-se la opoziția dintre fonetica istorică și gramatica descriptivă.¹⁵⁶

Pe de altă parte, limba nu este un sistem de lucruri ci un sistem tehnic, de moduri de a face; antinomia dintre sincronie și diacronie pare să fie expresia insurmontabilei dificultăți pe care Saussure o întâmpină în concilierea laturii

¹⁵⁵ Devine de asemenea clar că nu este nevoie să eliminăm sau să ignorăm schimbarea pentru a înțelege limba ca sistem, fiindcă schimbarea nu e ceva opus calității de sistem. Negarea sistematicității proprii sistemelor lingvistice (care e o sistematicitate dinamică) este statismul, care face cu timpul imposibilă funcționarea limbilor ca atare, transformându-le în „limbi moarte”; E. Coșeriu, 1997, p.238.

¹⁵⁶ E.Coșeriu, 1997, p. 228.

semnificative („spirituale”) cu latura materială a limbajului¹⁵⁷: pe de o parte Saussure concepe limba ca pe un *obiect natural, exterior omului* și pe de altă parte intuiește *istoricitatea esențială a limbii*, o interpretează ca tehnică concretă (și istorică) a vorbirii – adică în fond ca *obiect cultural*. „Structuralismul diacronic trebuie să mai facă un pas înainte și să-și dea seama că limba nu este dinamică pentru că se schimbă – adică, pentru că schimbarea este un 'fapt' -, ci că se schimbă pentru că natura ei este dinamică: pentru că limbajul este o activitate liberă, adică creatoare. Apoi, eliberat de orice cauzalism, el trebuie să renunțe cu desăvârșire la concepția despre limbă ca sistem realizat, în care au loc schimbări, și să ajungă să conceapă schimbarea ca un proces prin care sistemul 'se face'. În sfârșit, în acord cu tot ceea ce implică propriile-i descoperiri, el trebuie să înceteze de a mai fi simplă 'diacronie' și să se transforme în *istorie structurală*.”¹⁵⁸

Depășirea practică a antinomiei nu poate fi decât precară în descriere deoarece aceasta, situându-se într-o „stare”, nu se poate referi la stări anterioare fără a deveni incongruentă; nu mai puțin, funcționalitatea actuală a limbii implică o posibilă depășire a „stării de limbă” către viitor, situații (posibilități) care pot să nu se realizeze - așadar, descrierea ca atare nu captează dinamismul concret al limbii. Antinomia dintre sincronie și diacronie, eronat transpusă în planul obiectului, este deosebirea dintre descriere și istorie; „ (...) depășirea efectivă a antinomiei saussuriene în planul cercetării limbilor se prezintă numai în *istorie*, căci numai istoria 'vede faptele în facerea lor' (...) și cuprinde într-o viziune unică atât 'facerea' cât și funcționarea, sau, în termeni saussurieni, atât 'succesiunile' cât și 'stările'.”¹⁵⁹

Altfel spus, cu toate că limba funcționează sincron și se constituie diacronic (drept pentru care Saussure reduce istoria limbilor la o simplă diacronie atomistă,

¹⁵⁷ În legătură cu aceasta, Coșeriu face o critică a glosematicii a cărei temelie o constituie teza saussuriană că „limba este o formă și nu o substanță”, reducând limba la o structură pur formală (relațională); dar „substanța 'conținutului' (substanța semantică) nu poate ocupa o poziție simetrică față de substanța 'expresiei'” și forma lingvistică este întotdeauna „formă a unei substanțe”. Între „formă” și „substanță” există în general un raport de interdependență, pe care Coșeriu îl stabilește pe linia Aristotel-Humboldt-Vico în modul următor: a) în cazul *obiectelor naturale*, forma este determinată de substanță (obiectele sunt substanțe care îmbracă o formă); b) în cazul *obiectelor matematice*, eventuala substanță este cu totul indiferentă (aceste obiecte sunt forme pure care nu depind în nici un fel de eventuala lor realizare într-o substanță); și c) în cazul *obiectelor culturale*, substanța este determinată (aleasă) de către formă (obiectele sunt forme care capătă o substanță). Limbajul se află între aceste două obiecte - în situație din nou analogă cu arta și aici Coșeriu îl amintește pe Heidegger, - pentru care substanța nu este indiferentă și nu poate fi ignorată; în E. Coșeriu, 1997, p. 228-235. Tema se reia de asemenea în „Formă și substanță”, unde se insistă mai ales asupra faptului că „morficul” limbii nu se poate recunoaște și descrie fără referire la „hiletic”.

¹⁵⁸ E. Coșeriu, 1997, p.236-237.

¹⁵⁹ *Idem*, p.240.

considerînd schimbările înafara continuității limbii¹⁶⁰) – cele două fiind în realitate un singur moment - numai istoria poate să dea seama în întregime de realitatea dinamică a unei limbi, spune în continuare Coșeriu, considerînd limba ca „sistem care se face” și, în fiecare moment al dezvoltării sale, ca actualitate a unei tradiții. Evident că istoria limbii trebuie înțeleasă nu ca „istorie externă” ci ca „istorie internă”, ca studiu al limbii înseși în calitate de obiect istoric.¹⁶¹

Așa cum s-a mai sugerat până acum, nu trebuie confundată definiția unui concept (*teoria*) cu descrierea obiectelor care îi corespund și cu atât mai puțin cu descrierea unui singur moment al unui obiect, - neistoricitatea aparținînd naturii descrierii și nu naturii limbii; a afirma ca limba este obiect istoric nu înseamnă de asemenea a exclude descrierea și teoria – acestea toate fiind complementare.

În acord cu această re-conceptualizare, termenii *lingvistică descriptivă* și *lingvistică istorică* ar putea să înlocuiască termenii „lingvistică sincronică” și „lingvistică diacronică”. Sincronia saussuriană este (înafara pretenției de a depăși descriptivul) deplin legitimă și necesară constituind adevăratul aport al lui Saussure în domeniul lingvisticii, - diacronia sa însă este în întregime nelegitimă; diacronia pură nu are sens, ea trebuie să se transforme într-o istorie a limbii. Istoria limbii depășește antinomia dintre sincronie și diacronie, pentru că este negarea diacroniei atomiste și, totodată, nu se găsește în contradicție cu sincronia.¹⁶²

Descrierea și istoria limbii se situează la nivelul istoric al limbajului formînd împreună *lingvistica istorică* (studiu al limbilor); aceasta trebuie coordonată cu *lingvistica vorbirii* și cu *lingvistica textului*, corespunzătoare altor două niveluri ale aceluiași fenomen.

Schimbarea în limbă nu este, ca și în lumea naturală, deteriorare; dimpotrivă, este înnoire, reconstrucție - astfel asigurându-se sistemului continuitatea și funcționarea sa. Sistemul nu se modifică direct și nici prin „fluctuații neîncetate” ci, ceea ce se modifică continuu este *realizarea* sa și deci echilibrul său - dar sistemul, ca sistem de posibilități se menține și dincolo de sincronie (până în momentul în care

¹⁶⁰ Iar acesta este un neajuns grav, spune Coșeriu, deoarece în noile aranjamente rezultate din schimbări, ceea ce se continuă nu rămâne la fel, chiar dacă se menține sub aspect material; în E. Coșeriu, 1997, p. 241.

¹⁶¹ Ea trebuie să includă și să dizolve complet în sine spre exemplu așa numita „gramatică istorică” deoarece aceasta, „în sensul ei clasic (neogramatic), nu este nici un fel de disciplină lingvistică specială. Ca simplă listă schematică de 'echivalențe diacronice', ea nu este altceva decât o însumare și ordonare sistematică de date puse la dispoziția istoriei.”; în E. Coșeriu, 1997, p. 241.

¹⁶² E. Coșeriu, 1997, p. 245.

intervine o „mutație”, o răsturnare totală a normei). „Dar această persistență a sistemului în timp nu înseamnă că limba ar fi, prin natura ei, 'sincronică' sau 'imuabilă', ci este însuși semnul istoricității ei. (...) Un obiect istoric există ca atare numai dacă este, în același timp, permanență și succesiune.”¹⁶³

7. Aspectele fundamentale ale lingvisticii integrale și deontologia culturii

Limbajul este o activitate umană *universală* care se realizează în *mod individual*, dar întotdeauna conform unor tehnici *istoric* determinate (limbile). Toate ființele umane adulte normale vorbesc și într-un anumit sens, vorbesc *întotdeauna* (tăcerea există în raport cu vorbirea), fiecare subiect vorbitor vorbește în *mod individual* (limbajul nu e activitate corală) și întotdeauna limbajul este determinat istoric, neexistând vorbire care să nu fie vorbire într-o *limbă*.¹⁶⁴ În limbaj așadar pot fi distinse trei niveluri: unul universal, altul istoric și altul individual, care se disting mai mult sau mai puțin din punct de vedere practic.

Pe de altă parte, limbajul se realizează în conformitate cu o cunoaștere dobândită, se manifestă ca fapt obiectiv dar în esența sa este depășirea tehnicii învățate. În consecință, poate fi examinat ca fapt de creație (energeia, activitate creatoare sau cel puțin, ca *activitate*), ca fapt de tehnică (*dynamis*, potență, *competență*) și ca produs, la fiecare din cele trei niveluri ale limbajului. Rezultatul combinării acestor trei criterii (niveluri și puncte de vedere) reprezintă o distincție cu nouă 'compartimente' în structura generală a limbajului – care pot fi rezumate în următorul tablou sinoptic¹⁶⁵:

puncte de vedere niveluri	<i>energeia</i> activitate	<i>dynamis</i> competență	<i>ergon</i> produs
universal	vorbire în general	competență elocuțională	totalitatea „vorbitului”
istoric	limba concretă	competență idiomatice	(limba abstractă)
individual	discurs	competență expresivă	„text”

¹⁶³ Ceea ce este numai permanență (spre exemplu, speciile ideale) sau numai succesiune (de exemplu, fazele lunii, fluxul și refluxul), nu poate avea nici un fel de istorie; în E. Coșeriu, 1997, p. 247.

¹⁶⁴ Eugen Coșeriu, 2000, p. 233.

¹⁶⁵ *Idem*, p. 236 - 237.

La nivel universal, limbajul considerat ca activitate este *vorbirea (în general)*, considerată ca tehnică, „a ști să vorbești în general” (competența elocuțională) iar ca produs, putem considera totalitatea a ceea ce s-a spus sau se spune (în calitate de „lucru făcut”). La nivel individual, limbajul ca activitate este discursul, adică seria de acte lingvistice individuale într-o situație dată și pentru care individul are o cunoaștere cu privire la elaborarea discursurilor (competență expresivă), iar produsul individual este „textul” – vorbit sau scris. La nivel istoric, limbajul ca activitate este limba concretă, așa cum se manifestă ea în vorbire, ca determinare istorică a acesteia – pentru care este necesară cunoașterea ei tradițională în cadrul unei comunități („potență” - competența idiomatică); în schimb, ca și produs, limba nu se prezintă niciodată în formă concretă, deoarece la acest nivel totul se „produce” (se creează) sau rămâne în stadiu de *hapax* (expresie spusă o singură dată) – sau, dacă se adoptă și se conservă istoric, devine componentă a competenței tradiționale.¹⁶⁶

Este evident că diversele definiții care se dau limbajului se datorează diversității punctelor de vedere din care este abordat limbajul la nivel universal, diversității punctelor de vedere cu privire la limbile particulare și confuziilor între aceste planuri. Atenția lingviștilor s-a concentrat în mod special asupra nivelului istoric al tehnicii lingvistice – limbilor (datorită unor necesități indubitabile de cercetare și predare) și în general investigația lingvistică se interesează mai ales de aspectul tehnic al limbajului - competența lingvistică (ceea ce e perfect comprehensibil dat fiind că aspectul tehnic prezintă o mai mare uniformitate și se poate constitui astfel mai ușor ca obiect al științei).

Cu toate acestea, spune Coșeriu, „întreaga filozofie a limbajului demnă de acest nume, precum și orice lingvistică conștientă de sarcina ei ar trebui să insiste în mod special asupra creativității lingvistice (...)”¹⁶⁷ - care impregnează tehnicile de vorbire, acestea fiind în esență deschise. Distincția realizată între cele trei niveluri ale limbajului are implicații multiple raportat la toate aceste niveluri: lingvistica vorbirii trebuie să studieze tocmai tehnica universală a vorbirii ca atare (atunci când vorbim, nu utilizăm doar limba ci și anumite principii ale gândirii valabile pentru umanitate în general și referința constantă la faptele extralingvistice - contexte, cunoașterea generală a lumii); aceste aspecte se suprapun de multe ori din punct de vedere practic cu nivelul tehnic individual al limbajului care însă trebuie să constituie obiectul

¹⁶⁶ E. Coșeriu, 2000, p. 236.

¹⁶⁷ *Idem*, p. 238.

„lingvisticii discursului” sau a „textului”(există o „critică stilistică” sau „stilistica vorbirii” dar mai sunt și aspectele legate de traducere care ar aparține acestei lingvistici; în anul 1980 apare la Tübingen *Textlinguistik. Eine Einführung* scrisă de E. Coșeriu).

Distincția între nivelurile limbajului trebuie realizată și pentru disciplinele lingvistice particulare – spre exemplu, privind gramatica¹⁶⁸; „dar, întâi de toate, distincția celor trei niveluri ale limbajului este importantă și necesară din punct de vedere rațional fiindcă acestora le corespund și trei niveluri de funcționalitate, trei tipuri de 'conținut' lingvistic: *desemnarea*, *semnificatul* și *sensul* (straturi care, firește, în texte se prezintă simultan).”¹⁶⁹

Desemnarea este referința la „realitate”, relația determinată între o expresie lingvistică și „starea de lucruri” „reală”, între semn și „lucrul” denotat; *semnificatul* este conținutul unui semn sau al unei expresii, dat exclusiv prin intermediul limbii înseși, iar *sensul* este conținutul propriu al unui text, adică ceea ce se exprimă dincolo de sau prin desemnare și semnificat.

Deontologia culturii

E. Coșeriu înțelege prin *cultură* „obiectivarea istorică a spiritului în forme care durează, în forme care devin tradiții, devin forme istorice care descriu lumea proprie a omului, universul propriu al omului.”¹⁷⁰ Iar „spiritul” - adică *ceea ce se obiectivează în istorie sub formă de cultură*, „este activitatea creatoare, este creativitatea însăși, nu ceva care creează, ci activitatea creatoare ca atare, *energeia*, acea activitate care este anterioară conceptual oricărui dinamism, oricărei tehnici învățate sau experimentate.”¹⁷¹ Omul creează cultura, este creator, este dotat cu *energeia*, în măsura în care trece dincolo de ceea ce a învățat, de ceea ce a câștigat prin experiență, prin cele două izvoare ale învățării, anume prin studiu și experiență, prin *mathesis* și *empeiria*, explică în continuare autorul.

¹⁶⁸ Este necesar să existe în acest sens o *gramatica generală* (în nici un caz „universală”, ceea ce este imposibil și absurd) a cărei sarcină este de a defini categoriile verbale, categoriile, funcțiile și procedeele gramaticale, o *gramatică descriptivă* (a unei anumite limbi) și *analiza gramaticală* (a unui text anumit); în E. Coșeriu, 2000, p. 244.

¹⁶⁹ E. Coșeriu, 2000, p. 245-246.

¹⁷⁰ E. Coșeriu, 1994, p. 173.

¹⁷¹ *Idem.*

Formele culturii - aceste forme de activitate creatoare, realizate în istorie, sunt *limbajul, arta, religia, mitul, știința și filozofia*. Activitatea creatoare este pentru toate aceste forme o activitate *liberă*, al cărei obiect este infinit – ceea ce înseamnă că „formele culturii sunt nesfârșite, nu avem dinainte o anumită misiune, un obiect de realizat pe care să îl putem termina, după care să putem spune că am încheiat cultura; dimpotrivă, obiectul este infinit și se dezvoltă el însuși prin această activitate (...)”¹⁷²

Autorul lingvisticii integrale formulează și expune cu ocazia mai multor conferințe, principiile care l-au condus în cercetare – evidențiind în ce sens el considera că aceste principii corespund obiectului - deontologiei obiectului. În știința culturii sunt cinci principii fundamentale - patru din ele fiind deontice (privesc modul de a fi al științei) dar în același timp sunt și etice, iar unul din principii este etic în primul rând și privește conduita cercetătorului ca cetățean și membru al unei comunități umane, și numai ca urmare a acestui principiu etic este și deontic.¹⁷³

1. *Principiul realismului sau al obiectivității, al absolutei obiectivități* este principiul științei în general, valabil pentru orice știință. Ceea ce dorește să facă știința este tocmai să arate obiectul în lumina sa proprie și să-l prezinte ca obiect desprins de orice subiectivitate. Pentru Coșeriu, formula lui Platon „a spune lucrurile cum sunt” reprezintă această situație, fiind principiul logosului adevărat (dialogul despre Sofist); în realitate, a spune lucrurile cum sunt este lucrul cel mai greu iar „logosul neadevărat este afirmarea neînfinții”.¹⁷⁴

2. *Principiul omului sau al cunoașterii originare*¹⁷⁵ se referă la faptul că, în științele culturii, deci în activități guvernate nu prin cauze ci prin finalitate – omul știe ce face, știe intuitiv care este această finalitate. Obiectul activităților culturale este infinit – nu este dat în prealabil, ci trebuie construit, se reînnoiește mereu prin activități creatoare. „Prin urmare, știința, în acest caz, se bazează în mod necesar – și aceasta ține de deontologia științei – pe această siguranță semnalată de Vico, pe această identitate între *verum* și *incertum*, sau, mai bine, pe această *Urwissen*, pe această *cunoaștere originară* pe care o are omul cu privire la activitățile sale libere și creatoare.”¹⁷⁶ Coșeriu explică faptul că, dacă cei care cercetează au opinii diferite în contextul primelor două principii, aceasta ne duce înapoi la problema cunoașterii

¹⁷² *Idem.*

¹⁷³ E. Coșeriu, 1999.

¹⁷⁴ *Idem.*

¹⁷⁵ E. Coșeriu folosește termenul “cunoaștere originară” în sensul stabilit de E. Husserl.

¹⁷⁶ E. Coșeriu, 1999.

critice a științei – și în general, a culturii, de aceea este necesară o anumită *etică* a celor care iau parte la aceste conflicte, prin care cercetătorul trebuie să asume că și alți cercetători au, numai prin faptul că sunt oameni, aceeași cunoaștere originară, pe care trebuie să o respectăm în critică.¹⁷⁷

3. *Principiul tradiției* spune că dacă toți oamenii au, numai prin faptul că sunt oameni, aceeași cunoaștere originară cu privire la aceste activități libere - creatoare și infinite – înseamnă că și în trecut vom găsi intuiții și soluții cu privire la problemele cu totul asemănătoare pe care le avem, astfel, trebuie să urmărim aceste trasee de gândire pentru a ne da seama de realitatea problemelor. Științele culturii sunt tradiție și noutate în același timp sau noutatea în tradiție.

4. *Principiul antidogmatismului* subliniază că „nici o greșeală nu este numai greșeală” (Croce) încât, dat fiind aceeași intuiție originară, mulți cercetători pot spune cel puțin parțial același lucru dar în perspective diferite – sau cu anumite devieri care pot duce la greșeli extrem de grave, care însă la început conțin un nucleu de adevăr dacă e un cercetător de bună credință; datoria noastră este să căutăm acest nucleu de adevăr și să vedem de ce s-au produs în mod necesar anumite devieri, în interioritatea unui anumit sistem.

5. *Principiul etic* se referă la purtarea cetățeanului și a savantului ca cetățean și ca membru al unei comunități umane. Știința pe care o abordăm nu trebuie să fie ezoterică, nu putem întrebuința terminologii rebarbative, nici formalisme excesive, spune E. Coșeriu, ea trebuie să fie aplicabilă, interesul fiind în cele din urmă al comunității. Nu este vorba de concesiile făcute de cercetător științei înseși ci, trebuie ținut seama de accesibilitatea reală în sensul că „știință cu cât e mai teoretică, cu atât e mai practică” (Leibniz), prin urmare, trebuie să se țină seama de relația constructivă dintre aspectul teoretic și cel practic al devenirii umane.

Înțelegem așadar prin deontologie, prin *a trebui să fie*, ceea ce în realitate ține de și este esența fiecărui obiect. Este o datorie pentru agentul activității să facă ceea ce obiectul cere, ceea ce corespunde exigențelor, modului de a fi ideal, normei obiectului respectiv. „Libertatea omului istoric și a omului creator nu este niciodată capriciu și arbitru, fiindcă în toate aceste cazuri este vorba de obligații care nu țin de necesitatea

¹⁷⁷ “ De aceea, eu n-am respins niciodată de la început nici o concepție și nici o teorie. Am combătut numai impostura evidentă și am căutat să găsesc nucleul de adevăr din intuiția originară pe care se bazează tezele și concepțiile altor autori (...).”, în E. Coseriu, 1999.

cauzală, ci de o obligație pe care noi o asumăm permanent în momentul în care participăm la o activitate culturală.”¹⁷⁸

Orice activitate umană își are norma ei internă iar norma internă a activității libere este obligația în sensul vechi al cuvîntului latinesc *obligatio*, spune Coșeriu – acela de normă acceptată în mod liber – adică, de *legământ*. Deci nu este vorba de constrîngere exterioară ci de faptul că omul se obligă pe sine să corespundă acestei deontologii („obligatorietate” ar fi traducerea adecvată), activității respective. „(...) aici obligațiile sunt mult mai severe decât în științele naturii sau decât în cauzalitate. Noi putem încerca să ne opunem cauzalității, însă ar fi absurd să ne opunem tocmai obligațiilor pe care le-am asumat noi înșine (...).”¹⁷⁹ Tot ceea ce facem în cultură și în orice altă formă de activitate conține implicit un legământ.

Știința este obiectivitatea absolută, obiectivitate cerută iar arta este subiectivitatea care se obiectivează pe sine însăși. În cazul științei, norma etică este aceea de a respecta obiectul și de a apela la subiect în lumina obiectului, de a lăsa obiectul să apară în lumina lui proprie așa cum este (a spune lucrurile cum sunt) – în timp ce în artă, legământul este acela de a nu face nici o concesie subiectului empiric, de a ne asuma responsabilitatea ca subiect universal (nu se pictează după cerere sau după gustul publicului, ci „așa cum se pictează”). Limbajul este o activitate culturală a unui subiect între subiecte, care are în același timp obiect, se referă la obiect; în limbaj norma etică este aceea de a vorbi așa cum este norma subiectelor de aceeași limbă. „Este nu numai incorect, ci este imoral, din acest punct de vedere, cultural, de a vorbi oricum, de a vorbi incorect, de a vorbi fără normă.”¹⁸⁰

Imperativul categoric al culturii este acela de a nu face concesii unui subiect particular, acela de a respecta ori subiectul universal, ori obiectul universal, ori comunitatea (în cazul limbajului) și această normă, acest imperativ categoric se prezintă anterior conștiinței; normele culturii implică universalitatea pentru că „toate aceste norme sunt norme pentru toți oamenii și toți oamenii sunt părtași la cultură, iar cultura se face pentru toți oamenii.”¹⁸¹ De asemenea „fiecare limbă se prezintă ca limbă universală, ca limbă pentru toată omenirea, nu numai pentru o anumită comunitate. (...) diferența dintre limbi și necesitatea respectului reciproc dintre limbi este aspectul istoric, aspectul dat de faptul că omul este, în același timp, o ființă

¹⁷⁸ E. Coșeriu, 1999.

¹⁷⁹ E. Coșeriu, 1999.

¹⁸⁰ E. Coșeriu, 1994, p. 174.

¹⁸¹ *Idem*, p. 175.

istorică, și că în istorie ne găsim în comunități, în tradițiile lor proprii, în care toate aspiră la universalitate.”¹⁸²

Cultura este pe de altă parte creativitate obiectivată, însă, în același timp, este obiectivarea creativității omului istoric – adică se face într-o anumită comunitate, într-o epocă determinată de o situație determinată. Antidogmatismul implicat de universalitate implică la rândul lui generozitatea acceptării și altor perspective, pluralismul culturii – și în acest sens, cultura trebuie să fie critică. Ea nu este națională prin obiect – căci orice obiect aparține universalității; specificul național este cu totul inevitabil prin subiect – și, o cultură tocmai că nu trebuie să rămână numai națională căci atunci s-ar opune universalității. „Toate lucrurile omenirii, și toți gânditorii omenirii, și toți poeții omenirii, și toți oamenii de știință ai omenirii sunt și ai nostri și, într-un fel, chiar mai ai noștri decât cei ai noștri în particular, tocmai fiindcă sunt și ai altora; cu ei ne lărgim orizontul istoric, ieșind dintr-o mărginire, dintr-un orizont cultural închis; nu ne confundăm, ci ne unim cu toată omenirea.”¹⁸³

În același sens, cultura este și tradiție căci omenirea este totodată și toată omenirea din trecut; „ (...) numai în tradiție și în cadrul tradiției se poate impune noutatea, faptul care suprimă o tradiție, însă de acord cu tradiția însăși.” Nu vorbim despre noutatea absolută, originalitatea căutată („cine spune numai lucruri noi, nu spune nimic nou”, atrage mereu atenția Coșeriu)- ci despre originalitatea care acceptă în același timp tradiția, pentru a o duce mai departe: aceasta este ideea culturii.¹⁸⁴

Din toate aceste motive, cultura nu epatează, ea nu trebuie să surprindă ci tocmai să corespundă așteptărilor și exigențelor fiecărui om. „ (...) în cultură, în toate formele, se universalizează ceea ce este cu totul individual. Trebuie să împăcăm toate aceste conflicte: deontologia subiectului, deontologia particulară istorică, etica istorică a subiectului. Deontologia e un fapt obiectiv în cultură și aceasta implică și o etică...Tocmai aceasta ne va face să fim toleranți.”¹⁸⁵

Așa cum am anunțat încă de la început, expunerea noastră se îndreaptă cu fiecare prezentare a operelor coșeriene sau sintetizare a ideilor care configurează specific lingvistica integrală, - de fapt, spre exprimarea și apoi conturarea *integralismului lingvistic*. Aceasta, în vederea conturării într-o etapă ulterioară – după

¹⁸² *Idem*, p. 175.

¹⁸³ E. Coșeriu, 1994, p. 176.

¹⁸⁴ E. Coșeriu, 1994, p. 177.

¹⁸⁵ E. Coșeriu, 1999.

prezentarea și a metodologiei care... transdisciplinare – a integralismului „în sine”, așa cum se desprinde el din integralismul constituit al lingvisticii integrale. Astfel evidențiat, el poate fi („aplicat”) implicat, considerăm, în investigațiile din cadrul unor „câmpuri disciplinare” care pot evidenția un obiect integralist /care pot reconfigura integralist un obiect de studiu.

Este foarte greu să excluzi un singur cuvânt din aserțiunile pe care le face Coșeriu și oricare din aserțiunile sale întrucât – mai mult decât oricare alt constructor de științe/de cultură – el construiește realmente un fapt cultural cu totul nou, cu totul diferit de tot ceea ce există până în prezent în cultură – ceea ce implică automat și metodologia acestui fapt, și ea cu totul nouă – și în acest proces al constituirii fiecare undă de țesere și rețesere are o importanță vitală. Integralismul lingvistic se constituie „in vivo”, este o elaborare minuțioasă pe care autorul o „întrupează” sistematic prin diferențieri treptate față de tot ceea ce s-a spus până acum – atât în domeniu (lingvistica integrală) cât și în cultură în general (integralismul lingvistic) – și tot ceea ce spune este minim necesar și suficient pentru această constituire.

8. Superlativul lingvisticii integrale: universaliiile și problema temporalității

8.1. Universaliiile limbajului (și altele)

Anul 1961 marchează, prin colocviul de la Dobbs Ferry (New York), o cotitură decisivă în lingvistica modernă mai ales în raport cu tradiția bloomfieldiană iar în Europa față de saussurianism, privind necesitatea recuperării problematicei universaliiilor și a analogiilor de structură ce caracterizează serii de sisteme lingvistice („tipologia”). Orice lingvistică admite în mod explicit sau implicit universalii – atunci când se întreabă care sunt fonemele (sunetele) unei anumite limbi, care sunt categoriile ei gramaticale, etc..., și nu dacă aceasta are sunete, categorii gramaticale, etc... .

Asistăm de atunci la o adevărată proliferare a interesului pentru universalii – de la abordări directe sau indirecte în cadrul structuralismului însuși și al gramaticii generative – până la manualele de introducere în lingvistică: acolo unde structuri ale unor limbi diferite se prezentau ca fiind radical eterogene, aceleași structuri devin

fapte asemănătoare sau chiar identice. În aceasta situație, E. Coșeriu pune problema sensului cercetării universalilor, a posibilității și limitelor acestei cercetări.

Coșeriu distinge cinci tipuri de universalitate: trei tipuri primare și două secundare. Tipurile primare sunt: 1) *universalitatea conceptuală sau universalitatea ca posibilitate* (toate categoriile lingvistice, dat fiind că ele constituie posibilități universale ale limbajului); 2) *universalitatea esențială sau universalitatea ca necesitate rațională* (orice proprietate specifică conceptelor „limbă” și „limbaj” sau care poate fi dedusă din aceste concepte ca atare); și 3) *universalitatea ca generalitate istorică sau empirică* (universalitatea proprietăților constatabile în toate limbile cunoscute. Generalitatea poate fi absolută sau relativă dar esențialitatea este întotdeauna absolută.

Universalii secundare sunt derivații prin combinare ale acestora și anume: prima îmbină *posibilitatea* cu *generalitatea*, limitând numărul elementelor constituive posibile ale limbilor (universalii selective), iar a doua derivație unește *posibilitatea* și *necesitatea*, admițând o conexiune necesară între anumite posibilități (universalii implicative).

Ideea inițială a conceptului coșerian asupra universalilor lingvistice, prezentată deja în *Logicism și antilogicism în gramatică* (1956), a fost aceea că o „gramatică universală” nu poate exista decât ca teorie și model al gramaticii, nu ca descriere concretă, căci aceasta nu poate fi decât gramatica unei limbi anumite și deci nu universală. Astfel Coșeriu deosebește pentru început între o „gramatică universală”, care este teoria gramaticii, teoria categoriilor gramaticale – și „gramatica generală”, care pretinde să descrie toate limbile ceea ce este imposibil. Astfel, apare distincția între două tipuri de universalii – *universalii esențiale*, ale limbajului în general și *universalitatea ca generalitate istorică, empirică*, aceasta fiind constatabilă în toate limbile.¹⁸⁶

Apoi, într-un alt articol, apărut în 1973¹⁸⁷, autorul distinge explicit între universalii *posibile*, universalii *necesare* și universalii *empirice*. Sugestiv, cunoașterea unor limbi noi se face pornind de la o listă a universalilor posibile constatate și pe acestea le căutăm, descoperind eventual și altele noi sau dimpotrivă lipsa unora pe

¹⁸⁶ N. Saramandu, 1996, p. 40-41.

¹⁸⁷ Este vorba de *Semantik und Grammatik*, în vol. „Neue Grammatiktheorien und ihre Anwendung auf das heutige Deutsch”, Dusseldorf, 1973, p.77-89.

care le cunoaștem; acesta este astfel raportul dintre lingvistica teoretică sau teoria lingvistică, lingvistica universală – și lingvistica generală, care e lingvistica faptelor constatate în limbi.

E. Coșeriu acordă o importanță specială acestor distincții pe care le realizează în acest mod pentru prima oară în istoria lingvisticii, dat fiind că până în acel moment existau confuzii între universaliiile necesare și cele posibile¹⁸⁸, între universaliiile lingvisticii și universaliiile limbajului¹⁸⁹ și de asemenea între universalitățile funcționale (semantice) și cele care țin de desemnare¹⁹⁰.

7.2. Timp și limbaj

Pornind de la „nefericita” frază a lui Saussure în care acesta afirmă că nu trebuie să disperăm dacă nu găsim cauzele schimbării lingvistice fiindcă timpul schimbă fiecare lucru și deci, și limbajul¹⁹¹ – autorul lingvisticii integrale introduce tema relației dintre timp și limbaj. Nu este vorba însă de un raport unic reciproc ci despre o serie întreagă de raporturi „multiple și foarte complexe”, pe care le sistematizează în trei tipuri diferite: 1. limbajul ca fapt real în timp, 2. timpul structurat de limbaj și 3. situarea (ordonarea) în timp a lucrurilor prin limbaj – la care adaugă un „tip negativ”, (4) faptul că omul încearcă să domine timpul prin limbaj, să îl refuze, chiar să iasă din el.

1. Privind modul în care limbajul apare, se dezvoltă în timp – Coșeriu pornește de la conflictul „psiho-fiziologic” dintre actul prin care se gândește semnificatul -

¹⁸⁸ Spre exemplu, cunoaștem în limbile pe care le vorbim numai pluralul fără diferență între pluralul exclusiv și inclusiv („noi fără voi” sau „noi cu voi și cu ceilalți”); o limbă nouă pe care o studiem poate să realizeze diferențe între „noi” adică „eu și cei din categoria mea” și „noi” care înglobează pe „voi” – și aceasta este o nouă posibilitate în lista universaliiilor posibile; în N. Saramandu, 1996, p. 41-42.

¹⁸⁹ Coșeriu ilustrează această importantă diferență prezentând analog diferența dintre universaliiile realității geografice și universaliiile din hărțile geografice: faptul că toate câmpiile pot sunt pictate cu verde pe hărțile geografice nu înseamnă că toate câmpiile sunt verzi – fiind vorba doar de un universal al geografiei și nu al realității geografice; în N. Saramandu, 1996, p. 44.

¹⁹⁰ Universalitățile de desemnare, dacă există, trebuie să le constatăm. Singurul universal pe care îl putem afirma teoretic și general, fără a-l constata empiric, este că fiecare limbă are ceva pentru realitățile cunoscute în mediul comunității respective. Spre exemplu, în limba japoneză există nu unul ci șase verbe „a da”, diferite în funcție de situația desemnată: a „da” de la un superior către un inferior, de la un egal către un egal, ș.a.m.d.; în N. Saramandu, 1996, p. 45.

¹⁹¹ Referindu-se la ideea ca timpul schimbă lucrurile, Coșeriu spune că „aceasta este una dintre acele fraze care este repetată adeseori și care, însă, ar trebui evitată pentru că, să recunoaștem, lasă timpul așa cum îl găsește. Într-adevăr, nici limbajul nu este un 'lucru' care să poată fi schimbat de către un agent extern, nici timpul un agent care să poată schimba lucrurile.” E. Coșeriu, 2009, p 333.

unitar la orice nivel (cuvânt, chiar frază) – și linearitatea materială a expresiei. „S-ar putea spune că, ceea ce reprezintă conținutul mental (semnificat și semnificant) este ca un cerc care trebuie să fie 'desfăcut' într-o expresie materială. Subiectul vorbitor formează, sau cel puțin schițează mental semnul ca un cerc înainte de a-l organiza în forma lui exterioară ca o linie.” Astfel apar anumite anticipări cu schimb („distribuție încrucișată”) de foneme și morfeme sau erori, jocuri de cuvinte și chiar evoluții istorice în limbaj – tocmai pentru că vorbitorul tine cont de la început de tot *dicendum*-ul și încearcă să facă semnul exterior, liniar, să corespundă semnului interior, circular. „Receptorul” trebuie să deducă semnificatul din expresie – trebuie să aștepte (chiar anticipând continuarea cea mai probabilă după fiecare fragment) ca expresia să se încheie, pentru a-i atribui cu o anumită siguranță un semnificat determinat/semnificația corespunzătoare.

Privind nu doar realizarea ci esența însăși a limbii - *actualizarea* - Coșeriu spune că temporalitatea limbii este esențială tocmai ca și *cunoaștere lingvistică*, întotdeauna îndreptată spre un moment viitor. Atunci când se adoptă o inovație (schimbarea lingvistică elementară), aceasta se petrece în vederea unor acte lingvistice viitoare, care o vor folosi: potențialitate a actelor lingvistice de realizat. Limba însăși este o tehnică, o „știință” de a face – adică nu o grupare de „lucruri”, ci de moduri de a acționa – fiind astfel un sistem deschis, îndreptat spre viitor.

O limbă „vie” istoric nu este un sistem static, ci dinamic; istoria trebuie deci interpretată în raport cu această dinamică, intrinsecă – cu această temporalitate care aparține oricărei limbi. Distincția saussuriană identifică sincronia cu „starea” și diacronia cu „mișcarea” ori în realitate, așa cum s-a observat și înainte de Coșeriu, cele două dimensiuni sunt inseparabile în sensul că numai mișcarea este reală și numai nonmișcarea, staticitatea este perceptibilă și controlabilă. Problema concilierii staticii și dinamicii lingvistice este fără îndoială una foarte complexă, spune Coșeriu, și ea rămâne deschisă în teoria lingvistică mai ales pentru că, în general, nu se înțelege că în realitate este vorba de un singur lucru, - *funcționarea (sincronică) și realizarea (diacronică) a limbii reprezentând în limba însăși un singur moment real*.¹⁹²

Prin urmare nu există un conflict efectiv între descriere și istorie, *descrierea bine înțeleasă descriind posibilități deschise* – adică în parte realizate și în parte realizabile (în viitor) – și istoria este disciplina care verifică și confirmă (sau nu

¹⁹² E. Coșeriu, 2009, p. 336.

confirmă) descrierea.¹⁹³ În cele din urmă „istoria nu explică, cum cred (sau spun) mulți lingviști, prezentul cu ajutorul trecutului, ci, pastrând termenii, prezentul cu ajutorul viitorului.”¹⁹⁴ În acest sens, mai spune Coșeriu, limbajul ca tehnică lingvistică ce s-a constituit istoric confirmă faptul că timpul propriu al existenței istorice a omului este viitorul (omul acționează în vederea viitorului, creează și transformă creația în cunoaștere, în tehnica unei activități viitoare).

2. Pe de altă parte, timpul este reprezentat de și în limbaj, în sensul că - așa cum obiectivează și alte lucruri din realitate - limbajul desemnează și structurează timpul cu ajutorul semnificatelor și, desemnându-l, îl reprezintă și îl face obiectiv. Privind însă intuiția și structurarea timpului și a formelor sale cu ajutorul semnificatelor, Coșeriu semnalează o serie de probleme insuficient delimitate de filozofia limbajului și mai puțin de lingvistică.

Dincolo de problema experienței „succesivității” (sunt citați Hamann și Herder) și a „obiectului” acestui concept la Kant, - autorul discută *raportul* dintre timpul „interior”, trăit efectiv - adică motivat de conținuturi ale conștiinței și timpul „exterior”, al „lucrurilor”. Sensul comun pe care subdiviziunile prin care ne reprezentăm timpul „obiectiv” („prezent”, „trecut” și „viitor”) îl au în raport cu activitățile conștiinței este acela de „vectori” / dimensiuni ale conștiinței.

Concepții ale timpului ca tridimensionalitate a conștiinței apar încă la Aristotel, apoi la Sf. Augustin, Heidegger și Pantaleo Carabellese, asupra căruia Coșeriu se oprește – și anume, asupra lucrării sale *Critica Concretului*¹⁹⁵, pe care o consideră identică în substanță cu ale celor menționați dar îl preferă, spune, tocmai pentru că este mai puțin cunoscut. Pentru acesta, concret este ceea ce a *fost*, simțit - ceea ce *este* și vrut – ceea ce va fi, cele trei nefiind în ordine liniar temporală ci „în durata indivizibilă a ființei”..

Există un mod de a concepe timpul obiectiv ca abstracție și timp generic al întrebării corespunzătoare. Așa cum spațiul este *unde-le*, modalitatea *cum-ul*, calitatea

¹⁹³ Este distincția realizată de Coșeriu în E. Coșeriu, 1997, și reluată în „Timp și limbaj”.

¹⁹⁴ „ (...) istoria stabilește un raport între două evenimente trecute A și B, unde B, ca dezvoltare sau stare ulterioară a lui A, constituie viitorul acestuia și îl interpretează și explică pe A cu ajutorul lui B, adică, descriindu-l pe B, arată motivarea sa istorică în dezvoltarea lui A și în acest sens confirmă acele descrieri ale lui A care semnalau potențialități virtuale, sau, eventual, descoperă în A potențialități neîntâlnite în descrierea ca atare, tocmai pentru că s-au dezvoltat apoi în mod coerent și au fost confirmate de B.”; E. Coșeriu, 2009, p. 336.

¹⁹⁵ Lucrare citată de Coșeriu care a apărut la Florența în anul 1948.

și cantitatea *care*-ul și *cât*-ul, și *când*-ul poate ajunge la „cânditate”. În diferite limbi există diferite grade de „spațializare” defapt, a timpului (română – „nu am când” iar în româna populară „când” se poate prezenta cu articolul enclitic normal, „cândul” adică, timpul de care se dispune; în spaniolă se poate folosi *cuando* ca pronume relativ, sub forma „timpul în care” iar în franceză există o spațializare avansată prin *le temps ou*, de asemenea în germană *die Zeit wo*, chiar în italiană avem *l'epoca in cui* – „epoca în care”, etc). Cu totul spațializat este în anumite limbi timpul exterior autonom sau pozitiv, subdivizat în trecut, prezent și viitor. „Timpul este conceput, de fapt, ca un mod de a fi al spațiului – ca un fel de spațiu transparent și gol în care au loc evenimente – sau ca o dimensiune a spațiului pe un plan infinit la baza lui.”¹⁹⁶ Din acest punct de vedere nu este neglijabilă, spune Coșeriu, intuiția dintre „timpul care trece” și „timpul care este afară” (timp meteorologic, *frumos* sau *urât*) – „(...) timpul atmosferic conține, ca 'spațiu transparent', acele fenomene externe care, fiind mișcare și schimbare, adică succesiune (ca ploaia, ninsoarea, vântul, furtuna), semnalează și marchează timpul care trece: timpul atmosferic este 'timp' pentru că se manifestă – face vizibil și confirmă – timpul care trece.”¹⁹⁷

„Timpul care trece” este conceput ca linearitate infinită, cu sau fără mișcare iar în lingvistică au fost propuse diverse modele unde timpul este reprezentat ca fond sau „grilă” pentru studiul timpului „spus”, în special al timpurilor verbale; spre exemplu, timpul obiectiv e prezentat ca o linie statică unică de-a lungul căreia se mișcă vorbitorul (momentul vorbirii), de la stânga la dreapta, adică din trecut spre viitor – acesta fiind și modelul cel mai acceptabil dat fiind că este cel mai aproape de concepția naivă care se manifestă în limbi: timpul imobil, simplă dimensiune a spațiului. „Într-adevăr, este modelul cel mai comod pentru a stabili poziția relativă a lucrurilor și evenimentelor în timp; și, în acest sens, el corespunde chiar destul de bine concepției naive, deoarece, efectiv, raporturile între diferite poziții în timp se 'văd' de obicei ca relații pur spațiale.”¹⁹⁸ Într-un alt model, timpul este mai degrabă o linie care se mișcă dinspre viitor spre trecut: viitorul este timpul „care vine spre noi” (it. *avvenire*, fr. *avenir*, sp. *porvenir*, rom. *viitor*; it. *l'anno che viene*, sp. *anos venideros*, rom. *anul care vine*, etc); în acest model avem prezentul „în fața noastră”, preteritul în

¹⁹⁶ E. Coșeriu, 2009, p. 342-343.

¹⁹⁷ *Idem*, p.343.

¹⁹⁸ *Idem*, p.344.

spate, iar dacă ne mișcăm, o facem în direcție contrară timpului: istoria noastră (trecutul) este „în urma” noastră iar viitorul „înainte”.

Referitor la sensul și la măsura în care timpul interior și opoziția dintre timpul interior și timpul exterior pot fi operative în dezvoltarea istorică concretă a limbilor, Coșeriu trimite la interpretarea pe care o realizează asupra apariției viitorului în limbile romanice în *Sincronie, diacronie și istorie*. Viitorul, ca trăire concretă, este un timp „modal” – nu doar se interferează în el semnificații modale. Existența umană este o permanentă *anticipare* a viitorului, spune Coșeriu, e o aducere a viitorului în prezent ca *intenție*, *obligatie* sau *posibilitate* – încât viitorul este timpul specific al existenței. Totodată coprezența momentelor timpului nu este ceva „făcut”, ci este ceva care „se face”, căci însăși ființa umană se manifestă ca *facere*, ca activitate. „Or, pentru ca viitorul să poată fi mereu ’anticipat’, să poată fi ’co-prezent’ ca celelalte două momente ale timpului, este necesar ca el să se și îndepărteze, să se proiecteze ca moment ’exterior’, către care tinde existența; și această îndepărtare, această ’exterioritate’, a viitorului se exprimă cu ajutorul formelor numite impropriu ’pur temporale’.”¹⁹⁹ De aceea, spune în continuare Coșeriu, nu e de mirare că în multe limbi viitorul e „debil” (instabil) și se exprimă prin intermediul prezentului sau se reface periodic cu ajutorul unor forme cu valoare morală – sau că formele modale „se temporalizează”, „căci dispersarea momentelor este corolarul co-prezenței lor”.²⁰⁰

3. Privind situarea lucrurilor în timp prin limbaj, trebuie precizat că sunt identificate, deja de la Platon, două funcții fundamentale ale limbajului – a „numi” și a „zice”, corespunzătoare în linii mari lexicului și gramaticii. Verbul este partea de discurs (prezent în majoritatea limbilor), care are funcția nu doar de numire ci de a transforma „numirea” în „zicere”, ceea ce implică întotdeauna o încadrare temporală. Dar timpurile verbale nu desemnează timpul cronologic, calendaristic, ci timpul *relativ*, considerat din perspectiva vorbitorului.

Pentru a înțelege în ce mod timpul „gramatical” (relativ) se recorelează cu timpul „lexical” (reprezentat) trebuie să avem în vedere două aspecte: timpurile

¹⁹⁹ E. Coșeriu, 2009, nota p. 342.

²⁰⁰ E. Coșeriu, 2009, nota p. 342. ; în același sens, este citată aici nota 55 p. 151 din E. Coșeriu, 1997: M. Heidegger, *Sein und Zeit*, consideră ca „improprie” concepția timpului „divizat” în prezent, trecut și viitor. Într-adevăr, o asemenea concepție este improprie dacă e înțeleasă ca exclusivă și dacă se consideră „diviziunea” desprinsă de „coprezență”; dar ea nu e improprie dacă diviziunea timpului e înțeleasă ca negarea necesară a coprezenței înseși. Căci adevărata „coprezență”, faptul că momentele timpului *devin coprezente*, nu poate exista fără corelativa ei „dispersare”.

verbale desemnează contexte temporale (într-un anume sens, nelimitate), iar pe de altă parte, structurarea timpului gramatical se face pe criterii diferite de cele care se aplică timpului lexical. E. Coșeriu arată că opoziția gramaticală *prezent/trecut – viitor* este „neutralizabilă” în timp ce opoziția lexicală *prezent/trecut/viitor*, nu.²⁰¹ De asemenea timpul gramatical poate avea subdiviziuni ulterioare pe când timpul reprezentat sau lexical nu cunoaște subdiviziuni²⁰²; structura timpului gramatical „spus” (a raportului dintre poziții în timp) poate fi mult mai complexă, chiar radical diferită de cea a timpului „numit” sau lexical. Timpul „numit” este întotdeauna liniar, unidimensional – în timp ce timpul „spus” poate fi un timp în mai multe planuri. Astfel, în limbile romanice se disting net în sistemul verbal două planuri temporale: un plan actual al faptelor efective (constituit din prezent, trecut și viitor, cu subdiviziunile lor) și un plan inactual, pe care se așează evenimente oarecum diminuate – ipotetice, incerte, dependente de anumite condiții ș.a. (centrul și timpul general, neutru al planului inactual fiind în toate limbile romanice imperfectul, care este mai degrabă decât un timp al trecutului, un fel de prezent al inactualului). Contextele temporale sunt „nelimitate” (prelungibile în mod indefinit – spre exemplu, „omul este un animal rațional” se referă la un prezent nelimitat sau „etern”) iar „ (...) structura timpului intuit, implicit sau 'gramatical', diferă de aceea a timpului reprezentat explicit sau 'lexical' (...). Prezentul gramatical nu se găsește între trecut și viitor, ci, ca să zicem așa, deasupra lor, dacă nu este delimitat contextual, le conține, chiar până la a le anula”.²⁰³

Modul de structurare în discursuri a timpului reprezentat dă seama de tentativele de dominare a timpului obiectiv, de remodelare a sa sau chiar de ieșire din timp. Timpul faptelor reale (care constituie materia brută a unui discurs) este continuu, constant, nesegmentat, unidirecțional și ireversibil – în timp ce timpul subiectului (elaborarea faptelor reale în discursul însuși) este întotdeauna discontinuu, prezintă ritmuri diferite și este segmentat, putînd fi într-un anumit sens reversibil. Faptele pot să aibă durate diferite în discurs față de realitate și fragmentele temporale ale subiectului pot fi aranjate într-o ordine diferită de cea care se prezintă în timpul nesegmentat.

²⁰¹ E. Coșeriu, 2009, p. 345-347.

²⁰² Idem, p. 347.

²⁰³ E. Coșeriu, 2009, p. 346.

Ce *nu putem face* însă, în discursurile noastre – în primul rând, datorită linearității temporale a vorbirii, riguros ireversibilă, nu putem să narăm „invers”, să inversăm direcția însăși, orientarea temporală a faptelor narate. „Timpul obiectiv al lucrurilor și al evenimentelor, în măsura în care este vorba de fapte reprezentabile în mod concret, ni-l putem imagina chiar ‘răsturnat’, cu condiția să nu vorbim despre el. În schimb, nu putem inversa linia cu sens unic a vorbirii, ordinea temporală a discursului, care nu este un eveniment care *se imaginează*, ci un eveniment care *se produce*. Deci nu putem face să coincidă (din punct de vedere semiotic) acest eveniment care se desfășoară, în mod necesar, în direcția care îi este proprie cu un fapt care să se desfășoare în direcția opusă.”²⁰⁴ Putem aranja fragmentele subiectului în ordine exact inversă (spre exemplu, de la moarte spre naștere), dar fiecare fragment trebuie povestit în direcția sa (în direcția liniei discursului)²⁰⁵ așadar, nu putem evita linearitatea orientată a timpului „lucrurilor” pentru că nu putem evita linearitatea orientată a vorbirii.

Pe de altă parte, dat fiind că linia vorbirii este o linie unică, nu este posibil să prezentăm simultan într-un discurs două sau mai multe acțiuni paralele. Paralelismul a două sau mai multe acțiuni poate fi declarat explicit, dar nu putem reproduce concret această situație într-un singur text liniar.

De asemenea, linearitatea vorbirii este desfășurare și succesiune - este linearitate dinamică – așadar, este imposibil să se redea concret într-un context narativ simultaneitatea statică, coprezența instantanee a lucrurilor și acțiunilor, „timpul oprit” pe care îl poate capta o fotografie. Dificultățile care apar (faptul că *momentul* nu poate fi „povestit” - doar descris, comentat²⁰⁶) în acest caz privesc mai degrabă limbajul decât timpul.

În ficțiune, timpul se lasă, docil, reordonat, oprit, chiar imaginat reversibil; singura problemă care se pune este aceea de a concilia temporalitatea limbajului cu timpul narat. Mult mai puțin docil este însă timpul universal, „în care suntem cufundați și noi înșine și care nu se lasă dominat, nici nu ne permite să evadăm din

²⁰⁴ E.Coșeriu, 2009, p. 350.

²⁰⁵ S-a încercat în diferite opere desfășurarea în sens contrar a faptelor (spre exemplu, Ilse Aichinger – *Spiegelgeschichte*), dar aceste experimente arată tocmai că ceea ce putem face derulând în sens contrar fotogramele unui film, nu este posibil din punct de vedere lingvistic. „Imaginea – care *reproduce* faptele – rămâne imagine chiar dacă este inversată; dar cuvântul nu este imagine: este un semn care *desemnează* faptele.”, în E.Coșeriu, 2009, p. 351.

²⁰⁶ E. Coșeriu citează *Farabeuf o La cronica de un instante*, în care Salvador Elizondo încearcă să sugereze simultaneitatea folosind diverse mijloace literare însă fără să reușească, pentru că limbajul nu permite concretizarea acestei situații; în E. Coșeriu, 2009, p. 352.

cadrul său; mai mult, nu se lasă nici reprezentat *ca timp*, așa cum am vrea să-l concepem: finit și totodată infinit, unul și totuși multiplu.”²⁰⁷ Există mai multe modele imaginate care încearcă să sugereze dominarea timpului și atemporalitatea celui care să îl domine: modelul „timpului circular”(acesta, ca și cerc, ar putea fi perceput într-un singur moment în toată durata sa infinită de către un observator exterior), modelul timpurilor paralele (corespunzătoare unor lumi diferite – în care, eventual, chiar aceeași persoană ar putea trăi simultan în diverse ipostaze) sau cel al timpului ramificat (aceeași persoană ar putea trăi, în loc de o viață unică, mai multe vieți posibile). Coșeriu precizează însă că de fiecare dată este vorba de fapt de figuri imaginate *în spațiu*, de „modele care spațiază”, nefiind nici măcar imaginabile, reprezentabile concret – în sensul de a fi aplicate timpului ca timp; observatorul nu se găsește astfel în afara timpului ci numai în afara unei secțiuni din spațiu.

Situația pe care reușim să o reprezentăm în formă mai puțin spațializată și oarecum mai aderentă la ideea de timp, ca opus al „timpului care trece”, este permanența, durata – care se prezintă ca „atemporalitate” și este tema implicită sau explicită a multor opere literare. Ne-mișcarea, ne-schimbarea, timpul oprit sau absolut – prin diverse reprezentări în aceste opere (curgerea calmă a unui râu sub podurile unui oraș medieval, coloana de fum din cele două Castilii), prin tot ceea ce, pentru experiența umană, se menține egal cu sine însuși, sugerează eternitatea.

Concluzii

În această scurtă prezentare a sistemului coșerian pe care ne-am propus să o realizăm, am considerat potrivită ca metodă de expunere o redare a sistemului în care să păstrăm atât cât a fost posibil ordinea istorică a constituirii sale – și nu o extragere „didactică” a constituenților săi. În opinia noastră sunt trei factori care se conjugă făcând ca expunerea lingvisticii integrale să fie deocamdată o încercare dificilă: complexitatea extraordinară a domeniului lingvistic (stăpânit unic în istoria lingvisticii de autor), imposibilitatea „liniarizării” sistemului coșerian (există un „factor” care face ca simpla extragere „didactică” să ducă pe de o parte la binecunoscuta „simplificare” exagerată dar, pe de altă parte, la o ”augmentare” paradoxală a sistemului său) – și necesitatea explicării unei „grile de lectură” și de

²⁰⁷ E. Coșeriu, 2009, p.353.

redare în același timp. Este necesară obținerea unei „chei” – formularea unei *metodologii de citire - care trebuie să fie aceeași cu metodologia însăși care i-a servit lui Coșeriu în constituirea / construirea sistemului său.*

Sunt motivele pentru care credem că, de altfel, nu se realizează asemenea sistematizări și nu este prezentat sistemul coșerian în esența și/ sau ansamblul său.

Din aceste motive am abordat în prezentarea noastră, în vederea redării lingvisticii integrale, operele principale din „prima etapă” a activității științifice a lui Eugen Coșeriu (1952-1962) - cea în care a avut loc propriu-zis dezvoltarea concepției sale lingvistice.²⁰⁸ Această schiță este încadrată de prezentarea, la început, a „firului roșu” care a servit constituirii sistemului coșerian (creativitatea) - iar în încheiere, a amplitudinii înseși necesare în vederea constituirii acestui sistem (universalitățile); de asemenea, tot în încheiere am ținut să redăm succint esențialul relației dintre timp și limbaj văzută de Coșeriu – pagină de asemenea unică în istoria culturii.

În opinia noastră, realizarea lingvisticii integrale aparține și filozofiei - în sensul că E. Coșeriu se apropie de lingvistică cu o intuiție filosofică extrem de puternică, pe care o prezintă coerent conceptual cu toate că nu o formulează ca atare – ca viziune sau perspectivă integralistă - și *pe care o aplică domeniului lingvistic, restructurându-l.* Poate fi „postulat” așadar în această etapă un „integralism autonom” – datorită căruia, de fapt, o dată cu structurarea lingvisticii integrale, viziunea integralistă este conferită explicit și altor domenii ale culturii; însuși autorul afirmă adeseori faptul că anumite principii sau cercetarea întreagă pe care o realizează se aplică disciplinelor culturii în general.

²⁰⁸ Este vorba așa cum am arătat de perioada de la Montevideo (1952-1962). Dezvoltarea concepției s-a făcut în această decadă, în lucrări originale de mare amploare: *Sistem, norma y habla* (1952), *Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje* (1954), *Logicismo y antilogicismo en la gramática* (1957), *Determinación y entorno* (1957), *Sincronía, diacronía e historia* (1958).

TRANSDISCIPLINARITATEA

Cercetarea de față se înscrie în câmpul cercetărilor transdisciplinare, într-o manieră oarecum inedită, pe care urmează să o dezvoltăm treptat pe parcursul capitolelor următoare. În vederea realizării acestui demers, este necesară mai întâi prezentarea abordării transdisciplinare în aspectele sale esențiale.

Ca și în cazul prezentării integralismului, avem în vedere ca expunerea să respecte proporțiile și echilibrul intern al doctrinei și totodată să fie orientată în sensul investigației proprii. Astfel, definirea și istoricul formulării transdisciplinarității (1) sunt asimilabile *semnificației* din cadrul integralismului lingvistic, contextul apariției și deducerea elementară a noțiunilor sale fundamentale (2) sunt desfășurarea unei *desemnări*, în timp ce aspectele fundamentale ale transdisciplinarității și deschiderile pe care această abordare le poate avea (3 și 4) sunt asimilabile *creației de sens*. Capitolul de față este astfel un prim pas atât în apropierea celor două doctrine cât și în formularea modelului pe care dorim să îl prezentăm.

1. Transdisciplinaritatea: scurt istoric și definiție

Transdisciplinaritatea este o abordare relativ recentă - apărută după șapte secole de disciplinaritate -, lansată în anul 1970 cu ocazia colocviului internațional "Interdisciplinaritatea – probleme de învățământ și cercetare în universități", susținut de Organizația pentru Cooperare Economică și Dezvoltare (OECD) în colaborare cu Ministerul Francez al Educației Naționale, la Nisa. Termenul "transdisciplinaritate" a fost propus de Jean Piaget – în urma unor discuții și schițe pe marginea noului concept care vizau depășirea interdisciplinarității (Jean Piaget, Erich Jantsch, Andre Lichnerowicz); accepțiunea luată în considerare de autori la acea vreme privea ceea ce se află *înăuntrul* disciplinelor și *între* discipline.²⁰⁹

²⁰⁹ Jean Piaget subliniază necesitatea trecerii la un stadiu superior interdisciplinarității prin care să fie străbătute granițele dintre discipline, Erich Jantsch numește importanța unei abordări axiomatice în scopul coordonării tuturor disciplinelor iar Andre Lichnerowicz vorbește despre o „omogenitate” în activitatea teoretică dintre științe și tehnici; în Basarab Nicolescu, 2006, p.142.

După ani de dezbateri implicând mai mulți cercetători și grupuri de studiu, în anul 1985 apare volumul “Noi, particula și lumea” de Basarab Nicolescu – lucrare premiată de Academia Franceză, – în care autorul propune o unificare a accepțiunilor *între, înăuntrul și dincolo* ale prefixului “trans” - în cadrul și din perspectiva unei noi viziuni provenite din fizica cuantică. După doi ani (1987), Basarab Nicolescu înființează la Paris Centrul Internațional de Cercetări și Studii Transdisciplinare (CIRET).

Începând cu această dată și pornind din acest centru generativ, activitățile instituționalizate și cercetările transdisciplinare se multiplică și se extind treptat în lume: se înființează Grupul de Reflecție asupra Transdisciplinarității de pe lângă UNESCO (avându-i membrii fondatori Basarab Nicolescu și Rene Berger; grupul este conceput ca un centru de reflecție asupra marilor orientări ale activității transdisciplinare pe plan internațional și ca legătură între diferitele grupuri și asociații transdisciplinare și organisme internaționale); are loc Primul Congres Mondial de Transdisciplinaritate (Convento de Arrabida, Portugalia, 2-7 noiembrie 1994; participanții la Congres adoptă Carta Transdisciplinarității, proiectul fiind redactat de Basarab Nicolescu, Edgar Morin și Lima de Freitas); în anul 1996 apare cartea *La Transdisciplinaritate. Manifeste*, de Basarab Nicolescu (Ed. Du Rocher, Monaco) ; au loc de asemenea mai multe Congrese Internaționale (*Universitatea de mâine ? Spre o evoluție transdisciplinară a Universității*, Locarno, Elveția, 1997; *Transdisciplinarity: Joint Problem Solving among Science, Technology and Society – an Effective Way for Managing Complexity*, Zurich, 2000), acțiuni importante în Brazilia, Elveția, Spania, Venezuela, Argentina, Canada, România, Franța precum și crearea de diferite organisme transdisciplinare (1997-2002) ; activitatea se extinde și mai mult după 2004, având loc un Congres internațional în Turcia (*Perspective ale învățământului superior în secolul XXI*, 2004), un workshop transdisciplinar la Universitatea din Stellenbosch (Africa de Sud, 2005), al doilea Congres Mondial de Transdisciplinaritate (Vitoria / Vela Velha, Brazilia, 6-12 septembrie 2005), Congresul internațional *Transdisciplinaritatea și unitatea cunoașterii : dialog dincolo de știință și religie* (Philadelphia, SUA, iunie 2007), colocviul *Priviri transdisciplinare asupra conștientului și inconștientului* (Palais du Luxembourg, Paris, 2007). Au avut loc și evenimente orientate asupra personalității unor mari oameni de știință sau artiști în relație cu transdisciplinaritatea – „*Celebrarea centenarului Ștefan Lupașcu (1900-1988)*” (Paris, 2000), *Centenar Rene Daumal*

(1908-2008), (Paris, 2008), Colocviul internațional „*La confluente a două culturi – Lupășcu astăzi*” (Paris, 2010), o Întâlnire între astrofizică și umanism cu participarea lui Stephen Hawking (Ajaccio, Corsica, 2007), de asemenea sunt în curs colecții de carte („Transdisciplinaritatea”, Editions du Rocher, Monaco, coordonată de Basarab Nicolescu) și numeroase publicații/activități publicistice și lucrări colective cuprinzând recontextualizări transdisciplinare actuale pornind de la tematici disciplinare ale cercetătorilor din întreaga lume.²¹⁰

În România – după apariția cărții *Transdisciplinaritatea. Manifest* în anul 1999 (Ed. Polirom) și crearea unor centre de studii și cercetare transdisciplinare în diverse orașe (Cluj, București, Iași) are loc Congresul Internațional “*Știință și ortodoxie – un dialog necesar*” (București și Constanța, octombrie 2005), o a doua întâlnire cu participare internațională “*Dialogul între știință și religie în lumea ortodoxă*” (București, Academia Română, septembrie 2008) și Congresul internațional “*Romania, as laboratory of the dialogue between science and spirituality in the contemporary world*” (București, octombrie 2009)²¹¹; apar succesiv și alte volume transdisciplinare ale autorului (*Noi, particula și lumea* – 2007, *Ce este realitatea? Reflecții în jurul operei lui Stephane Lupasco* – 2009²¹²), reviste și colecții de carte transdisciplinare coordonate de autor (“*Transdisciplinarity in Science and Religion*”, Ed. Curtea Veche; “*Transdisciplinary Studies*”, Ed. Curtea Veche, ș.a.²¹³).

²¹⁰ Aceste prezentări sunt selecții; întreaga activitate transdisciplinară este prezentată pe site-ul CIRET, <http://basarab.nicolescu.perso.sfr.fr/ciret/>

²¹¹ Pentru a ilustra amplitudinea implicațiilor instituționale în aceste evenimente, exemplificăm în această situație faptul că Congresul a fost organizat de Asociația pentru Dialogul dintre Știință și Teologie din România (ADSTR) și Institutul pentru Studii Avansate în Știință și Ortodoxie (IASSO) și a fost patronat de Academia Română, de Fundația John Templeton din SUA și de Comisia Națională UNESCO pentru România; de asemenea, congresul s-a bucurat de prezența unor participanți de seamă din Australia, Brazilia, Emiratele Arabe, Franța, Mexic, România, Rusia, Serbia, SUA, UK – printre vorbitorii români aflându-se Emil Constantinescu, Solomon Marcus, Basarab Nicolescu, Magda Stavinschi, Mihail Sora, Ioan Chirilă, Doru Costache. Cuvintele de deschidere au fost adresate de / din partea: vicepreședintele Academiei Române - acad. Marius Iosifescu, ministrul Culturii, Cultelor și Patrimoniului Național – Theodor Paleologu, IPS Bartolomeu Anania, mitropolit al Mitropoliei Clujului, Albei, Crișanei și Maramureșului, Andrei Pleșu, rectorul Colegiului Noua Europă și director al Institutului de istoria Religiei al Academiei Române, președintele comitetului științific de organizare al congresului, acad. Basarab Nicolescu; de asemenea, Președintele Academiei Române, acad. Ionel Haiduc, a adresat un cuvânt de încheiere înaintea concluziilor trase de acad. Basarab Nicolescu. În premieră, s-a asistat în direct la prezentarea a două conferințe în același cadru tematic, de la Sidney și de la Belgrad. Cu această ocazie a fost lansată cartea „Ce este Realitatea? Reflecții în jurul operei lui Stephane Lupasco, Ed. Junimea, în prezența autorului ei, Basarab Nicolescu, membru de onoare al Academiei Române; cartea a fost prezentată de acad. Nicolae Breban, Casian Maria Spiridon și Magda Stavinski. Informații suplimentare în acest sens se găsesc pe siteul oficial al ADSTR, la www.adstr.ro/congress2009/.

²¹² Pentru consultarea listei complete de publicații, <http://basarab.nicolescu.perso.sfr.fr/Basarab/index.html>

²¹³ Pentru colecțiile complete, *ibid.* și <http://www.it4s.ro/index.htm>.

Pe lângă reperele publicistice selective și activitățile instituționalizate dintre cele mai reprezentative expuse succint aici, trebuie menționat că există în lume la ora actuală *două centre doctorale de cercetare transdisciplinară* - la Cluj-Napoca în cadrul Facultății de Studii Europene a Universității Babeș-Bolyai, sub coordonarea profesorului Basarab Nicolescu, programul doctoral fiind adresat *studiilor transdisciplinare* (17 doctoranzi dintre care 5 au încheiat la această dată cercetarea)²¹⁴ - și la Universitatea din Stellenbosch, Africa de Sud, unde programul doctoral este adresat studiilor de *sustenabilitate și dezvoltare durabilă* prin prisma transdisciplinarității (aproximativ 20 doctoranzi).²¹⁵

Transdisciplinaritatea se referă – așa cum indică prefixul “trans” – la ceea ce se află în același timp și *între* discipline, și *înăuntrul* diverselor discipline, și *dincolo* de orice disciplină. Finalitatea sa este *înțelegerea lumii prezente*, unul din imperativele sale fiind unitatea cunoașterii.²¹⁶

2. Contextul apariției transdisciplinarității și deducerea elementară a noțiunilor sale fundamentale

Apariția transdisciplinarității este determinată de necesitatea găsirii unei soluții pentru depășirea crizei actuale a culturii și civilizației, provocată de abordarea științifică *disciplinară*, fragmentaristă, a lumii - și stă sub semnul apariției și dezvoltării *fizicii cuantice*, care aduce cu sine posibilitatea unei noi înțelegeri a Realității.

Faptul că disciplinaritatea este fragmentaristă se poate remarca din însăși evoluția sa: de la numărul de șapte discipline care se predau în primele universități ale lumii în secolul al XIII-lea - se ajunge la 54 discipline în anul 1950 și la un adevărat „*big bang* disciplinar” puțin mai târziu, în jur de 8000 discipline științifice în anul 2007²¹⁷. Acesta înseamnă 8000 de limbaje diferite, specializate, asupra *acelorași*

²¹⁴ <http://basarab.nicolescu.perso.sfr.fr/ciret/DOCTORAT/doctorat.html> .

²¹⁵ <http://basarab.nicolescu.perso.sfr.fr/ciret/DOCTORAT/doctorat.html> și <http://www.tsama.org.za/about/whois.html> , de asemenea <http://www.tsama.org.za/doctoral-programme/participating.html> .

²¹⁶ Basarab Nicolescu, *Transdisciplinaritatea*, Ed Polirom, Iași, 1999, p.53.

²¹⁷ Statistică realizată de Fundația Națională de Științe din SUA; în Basarab Nicolescu, curs doctoral 2009.

realități și o comunicare în fond asupra *acelorași intenții și activități*, tot mai dificilă – în fond, imposibilă – expertiza într-o specializare fiind însoțită practic de ignoranță în celelalte 7999 specializări apărute tocmai pentru a soluționa problemele care se pun pentru om în comunitate.

Din dorința de a soluționa această situație mai mult sau mai puțin evidentă – dincolo de tentațiile unor soluții de nedorit precum revoluțiile, sau imposibile dar și neadecvate în același timp precum întoarcerea la o presupusă vârstă de aur ²¹⁸ - apar, începând cu jumătatea secolului XX, încercări de reconciliere a disciplinelor sub forma în esență a pluridisciplinarității și a interdisciplinarității.

*„Pluridisciplinaritatea se referă la studierea unui obiect dintr-una și aceeași disciplină prin intermediul mai multor discipline deodată”*²¹⁹ – spre exemplu, studierea unui tablou din perspectiva istoriei artei, intersectată cu cea a istoriei religiilor, chimiei, geometriei.

*Interdisciplinaritatea „se referă la transferul metodelor dintr-o disciplină într-alta”*²²⁰ și există un grad aplicativ al acesteia (de pildă metodele fizicii nucleare transferate în medicină duc la apariția unei noi metode de tratament), un grad epistemologic (transferul metodelor logicii formale în domeniul dreptului generează analize specifice de epistemologie a dreptului) și un grad generator de noi discipline (transferul matematicii în fizică a generat, spre exemplu, fizica matematică).

Cu toate că aceste două tipuri de demersuri depășesc limitele disciplinelor, finalitatea lor rămâne înscrisă tot în cadrul propriuzis al cercetării disciplinare.

Pentru evidențierea importanței actuale a depășirii granițelor disciplinare în vederea cunoașterii optime a unui *obiect studiat* – trebuie să urmărim istoric modul în care a evoluat înțelegerea *subiectului cercetător*.

„Revoluția științifică” începe propriuzis în secolul al XVII-lea, o dată cu Galileo Galilei, prin introducerea celor trei postulate fundamentale ale științei moderne:

1. Existența legilor universale, cu caracter matematic.
2. Descoperirea acestor legi prin experiența științifică.

²¹⁸ Basarab Nicolescu, 2009, p. 49.

²¹⁹ *Idem*, p.51.

²²⁰ *Idem*, p. 52.

3. Reproducibilitatea perfectă a datelor experimentale.²²¹

Consecința asimilării acestor postulate a fost o ruptură brutală de modalitatea *tradițională* de cunoaștere, de vechea viziune asupra lumii în care spiritualitatea umană era guvernată de universalitate, într-o realitate multidimensională populată de entități variate în care totul se lega cu totul și fiecare situație avea un sens; cunoașterea se întemeia pe revelație, contemplație sau percepție directă a realității iar în transmiterea ei, un rol important îl avea știința simbolurilor prin scrieri sau artă, mit și ritual.

Începând cu secolul XVII, limbajul religios este substituit cu limbajul artificial științific - care continuă să fie considerat universal (ridicat la rangul de limbaj comun între Dumnezeu și oameni²²²): se consideră de la sine înțeles faptul că limbajul științific ar răspunde problematicilor omului în integralitatea lor. Galileo Galilei formulează postulatele metodologiei științei moderne care stau la baza disciplinarității până astăzi – și, de asemenea, la baza interdisciplinarității sau pluridisciplinarității: această definiție a metodologiei nu s-a schimbat de câteva secole, ea este definiția acceptată și actual în ciuda faptului că teoriile științifice se schimbă și se diversifică mereu. Oricât ar părea de ciudat, ea răspunde întregului „ax cultural” dat de fizica clasică – cea care calibrează întreaga cultură modernă în paradigmele ei, căci „succesele extraordinare ale fizicii clasice, de la Galilei, Kepler și Newton până la Einstein, au confirmat justetea celor trei postulate.”²²³ Așadar, chiar prin apariția teoriilor relativității și a revoluției cuantice situația nu s-a schimbat – acestea evoluând în interiorul aceluiași cadru metodologic.

Există o confuzie constantă între termenii „metodă” și „metodologie”. Semnificația etimologică a cuvântului *metodă* este aceea de „cale de urmat” (meta + hodos-cale) – sensul său popular fiind acela de „procedeu” iar cel specializat, de „manieră de utilizare”, „rețetă”; *metodologie* înseamnă din punct de vedere etimologic „știința (logosul) metodelor” – *o metodologie fiind așadar compatibilă cu mai multe, un număr practic infinit de metode.*²²⁴

Faptul ca metodologia inaugurată de Galilei a fost și este compatibilă în continuare cu o infinitate de metode precum și faptul că ea nu s-a modificat până acum - nu înseamnă că în sine este imuabilă; înseamnă doar că este necesară o viziune

²²¹ Basarab Nicolescu, 1999, p. 15.

²²² *Idem*, p.15.

²²³ Basarab Nicolescu, 1999, p. 15.

²²⁴ Basarab Nicolescu, curs doctoral, 2009.

diferită pentru a înțelege (surprinde) limitele ei și mai ales modul în care a fost posibil ca ea să dizolve treptat corectitudinea prin erori sistematice.

Cele trei postulate au contribuit treptat la instalarea unei paradigme a *simplicității* – care devină dominantă la începutul secolului al XIX-lea. ”Fizica clasică a ajuns să clădească, în decursul a două secole, o viziune liniștitoare și optimistă asupra lumii, premergătoare pe plan individual ivirii ideii de *progres*. ”²²⁵

Bazată pe acorduri încheiate exclusiv cu organele noastre de simț, - fizica clasică este tributară ideii de *continuitate* - nu se poate trece dintr-un punct al spațiului și timpului într-altul fără a se trece prin toate punctele intermediare, *cauzalitate locală* – orice fenomen fizic poate fi înțeles printr-o înlănțuire continuă de cauze și efecte, precum și, în consecință, ideii de *determinism* – dacă sunt precizate condițiile inițiale, se poate prezice complet starea fizică în oricare alt moment dat al timpului.

În fața unor concepte atât de frumoase și simple – atât de eficiente în Natură și care au fascinat cele mai luminate minți ale ultimelor patru secole, spune Basarab Nicolescu – mai rămânea de făcut un singur pas: a reduce totul la fizică – ceea ce s-a și întâmplat: supunerea biologicului și psihicului la același fundament nu a fost decât o problemă de timp. Acest pas - facilitat de progresele indiscutabile ale fizicii, nu mai era însă de natură științifică - ci filozofică (mai exact ținând de lipsa unei baze filozofice) și ideologică.

Privind spre exemplu semnificația sumară a conceptului de *cauzalitate* în epoca modernă – întotdeauna în imediată relație cu cel de *continuitate*, dat fiind că pe orice distanță vorbim de o înlănțuire continuă de cauze și efecte – Basarab Nicolescu amintește cauzalitatea mult mai bogată a anticilor și în mod special pe cea a lui Aristotel²²⁶, redusă de știința modernă la un singur aspect. „O cauzalitate formală sau o cauzalitate finală nu-și mai aveau rostul în fizica clasică. Consecințele culturale și sociale ale unei asemenea amputări, justificată de succesele fizicii clasice, sunt incalculabile. Astăzi încă, sunt numeroși cei care, lipsiți de cunoștințe avansate de ordin filosofic, consideră echivalența dintre 'cauzalitate' și 'cauzalitatea locală' ca fiind de o indiscutabilă evidență, într-o asemenea măsură încât adjectivul 'local' este în majoritatea cazurilor omis.”²²⁷

²²⁵ Basarab Nicolescu, 1999, p.15.

²²⁶ Reținem această congruență cu integralismul lingvistic – raportarea în discuția asupra cauzalității la Aristotel.

²²⁷ Basarab Nicolescu, 1999, p.16.

Își face astfel treptat apariția *reducționismul științific*, adică explicarea proceselor spirituale în termeni de procese psihice, care la rândul lor sunt explicate prin procese biologice iar acestea din urmă, la rândul lor, prin procese fizice. „Obiectivitatea” - însemnând reducerea spiritualului la materialitate și erijată în criteriu suprem al adevărului, a avut drept consecință inevitabilă *transformarea subiectului în obiect*.²²⁸

Ideologia scientistă apare ca o ideologie de avangardă – având un extraordinar avânt în secolul al XIX-lea, dat fiind perspectivele pe care le deschidea: Universul nefiind decât o mașină perfect predictibilă - pentru a cărei funcționare nu mai era nevoie de „Dumnezeu” – a fost postulat neîntârziat izomorfismul dintre legile naturii, economice și sociale. „Pe plan spiritual, consecințele scientismului au fost de asemenea considerabile. O cunoaștere demnă de-al său nume nu poate fi decât științifică, obiectivă. Singura Realitate demnă de-al său nume este, desigur, Realitatea obiectivă, guvernată de legi obiective. Orice altă cunoaștere în afara celei științifice este izgonită în infernul subiectivității, tolerată cel mult ca ornament ori respinsă cu dispreț ca o fantasmă, iluzie, regresie, produs al imaginației. Însuși cuvântul ‘spiritualitate’ devine suspect, iar folosirea sa este practic abandonată”²²⁹.

Relația dintre subiectul cercetător și obiectul de studiu este descrisă de Basarab Nicolescu prin raportare la întreaga istorie astfel²³⁰:

1. În Pre-Modernitate, Subiectul era „imersat” în Obiect, identificându-se practic cu acesta pentru a-l înțelege, - lumea omului premodern fiind o lume magică, unde totul avea semnificație și sensul unei voințe mai înalte, divine (Figura 1).

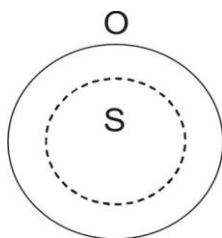

Fig.1. Relația Subiect – Obiect în Pre-Modernitate

²²⁸ *Idem*, p.19.

²²⁹ *idem*, p.19.

²³⁰ Basarab Nicolescu, “Disciplinary Boundaries – What Are They and How They Can Be Transgressed?” – article to be published in the special issue „Research Across Boundaries – Advances in Integrative Meta-studies and Research Practice”, *Integral Review – A Transdisciplinary and Transcultural Journal for New Thought, Research and Praxis*, USA, 2010.

2. În Modernitate, Subiectul și Obiectul s-au separat complet printr-o tăietură epistemologică radicală, care permitea astfel dezvoltarea științei de tip modern. Obiectul era detașat studiat pentru a fi cunoscut, descifrat, dominat și transformat (Figura 2).

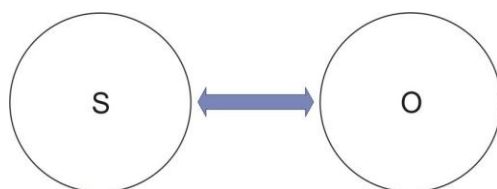

Fig.2. Relația Subiect – Obiect în Modernitate

3. În Post – Modernitate, Obiectul continuă să fie înafara Subiectului dar se inversează oarecum situația din Pre-Modernitate, Obiectul fiind de această dată dizolvat și reconstruit de Subiect (Figura 1.3).

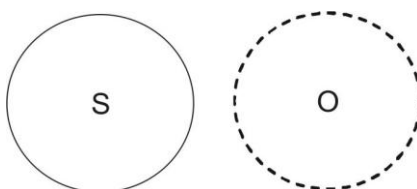

Fig.3. Relația Subiect – Obiect în Post-Modernitate

Desigur, într-o încadrare completă istorică sunt de amintit și reacțiile, pozițiile opuse reducăționismului; cele mai importante curente ale *antireducăționismului* sunt *holismul* – pentru care „întregul este mai mare decât suma părților”, în sensul și al determinării de către întreg a proprietăților părților sale, și *emergentismul* – care înseamnă că noi structuri, comportamente și proprietăți sunt generate de interacțiuni relativ simple, care dau naștere, la rândul lor, unor niveluri de complexitate crescândă.²³¹ Dar acestea nu pot explica noutatea și complexitatea, fără artificii unor argumente adhoc.

²³¹ Basarab Nicolescu, *Ce este Realitatea?*, Ed Junimea, Iași, 2009

Într-un asemenea context, care părea definitiv așezat și de neinterferat, secolul XX aduce cu sine o seamă de schimbări în istoria lumii - nu doar politice și sociale ci și științifice, încât *formularea unei noi idei de realitate* a devenit sarcina cea mai importantă și mai grea a acestui timp.²³²

În anul 1900, Max Planck descoperă structura discretă – discontinuă - a energiei și este obligat să postuleze existența *cuantei elementare de acțiune*; aceasta dă numele în continuare și deschide universul *lumii cuantice*, generând totodată ruptura conceptuală cu fizica clasică prin apariția ideii – de neînchipuit pentru știința de tip clasic, reducționist - de *discontinuitate*.²³³ Vechiul concept de continuitate este zdruncinat și o dată cu el, înseși bazele a ceea ce se considera ca fiind realitate.

Evident că, dat fiind consecințele, o asemenea idee a suscitat nenumărate discuții și controverse – inclusiv din partea fizicienilor. Planck însuși a încercat foarte mulți ani să explice rezultatele sale prin fizica clasică – dar a trebuit să se încline în fața evidenței. „Ceea ce caracterizează evoluția fizicii – spunea Plank - este o tendință spre unitate, iar unificarea se realizează îndeosebi sub semnul unei anumite eliberări a fizicii de elementele sale antropomorfe și mai ales de legăturile care o readuc la ceea ce este specific în percepțiile organelor noastre de simț.”²³⁴

A pune în discuție continuitatea însemna a pune în discuție cauzalitatea locală și a deschide astfel o redutabilă cutie a Pandorei. Marii fizicieni ai lumii care au fondat fizica cuantică – Planck, Einstein, Bohr, Heisenberg, Pauli, Schrodinger, Fermi, Dirac, Born, de Broglie - având de asemenea o cultura filozofică solidă, știau că fizica cuantică conține germenii unei revoluții conceptuale fără precedent. Dezbaterile lor au rămas în mare măsură în circuit închis dat fiind faptul că la rândul ei, filozofia contemporană își crease bariere față de știință (un reducționism invers, care încerca să reducă materialitatea la spiritualitate).

Fizica clasică admite două feluri de obiecte - corpuscule și unde, distincte în spațiu; mecanica cuantică produce o răsturnare totală a acestei reprezentări, întrucât particulele cuantice sunt *particule și unde în același timp* – ceea ce sfidează orice

²³² Pauli, citat de B. Nicolescu în op.cit., p.8; după 60 de ani, notează autorul, această sarcină rămâne încă nerealizată.

²³³ Pentru a sugera ideea de discontinuitate, autorul dă exemplul unei păsări care sare din ramură în ramură, dar fără a trece prin nici un punct intermediar. Cu toate că imaginația noastră – tributară ideii de continuitate – se blochează în fața unei asemenea posibilități, matematica poate trata foarte precis acest gen de situație; de asemenea, gândirea tradițională, atât orientală cât și occidentală, a subliniat întotdeauna importanța discontinuității.; în Basarab Nicolescu, 2007, p. 13-14.

²³⁴ Max Planck, citat de Basarab Nicolescu, în op.cit., p.16.

reprezentare prin forme aflate în spațiu și timp. „Trebuie înțeles cum se cuvine faptul că particula cuantică este o entitate absolut nouă, ireductibilă la reprezentări clasice”, atrage atenția Basarab Nicolescu (2007). Nu este vorba de simpla alăturare a unui corpuscul și a unei unde, cele două aspecte nu apar pe rând ci *coexistă* în cadrul aceleiași experiențe. În acest sens putem înțelege particula cuantică drept o *unitate a contradictoriilor*.

S-au făcut numeroase încercări de a reduce fenomenele cuantice fie la aspectul lor ondulatoriu, fie la aspectul corpuscular, dar toate au eșuat. Schrodinger susținea spre exemplu că particula cuantică nu este un corpuscul, ci o undă de materie – iar Born a arătat că funcția de undă a lui Scrodinger trebuie înțeleasă ca fiind corelată cu probabilitatea de a găsi o particulă cuantică într-un anumit punct al spațiului; cu alte cuvinte, nu este vorba de o undă de materie ci de o *undă de probabilitate*.²³⁵ Caracterul probabilist al evenimentelor cuantice este astăzi unanim acceptat – interpretarea sa lasă loc în continuare însă unor dezbateri polemice.

Formalismele existente – inclusiv al mecanicii cuantice și apoi al fizicii cuantice, care a cunoscut o mare dezvoltare o dată cu construirea marilor acceleratoare de particule – au încercat să apere cauzalitatea locală, așa cum o cunoaștem la scară macrofizică. Cu toate că era evidentă existența unui nou tip de cauzalitate la nivel cuantic, aceasta a fost lămurită abia după șapte decenii de la apariția mecanicii cuantice, cu ocazia experimentelor lui Bell - care introduce conceptul *inseparabilității* cuantice. În lumea care ne este cunoscută, macrofizică, două obiecte care interacționează, prin îndepărtare treptată interacționează din ce în ce mai puțin; în lumea cuantică entitățile continuă să interacționeze indiferent de distanța dintre ele.

Inseparabilitatea cuantică nu pune la îndoială cauzalitatea însăși – ci numai cauzalitatea locală. Nu pune la îndoială obiectivitatea științifică – ci doar obiectivitatea clasică, fondată pe credința absenței oricărei conexiuni nelocale. Este necesar să postulăm existența unui nou tip de cauzalitate – o *cauzalitate globală*, care se referă la sistemul tuturor entităților fizice. Existența corelațiilor ne-locale lărgeste câmpul adevărului, al Realității.²³⁶

²³⁵ Se lucrează cu *amplitudini* ale undelor de probabilitate pentru că acestea au caracter aditiv – în schimb, probabilitatea, care este pătratul amplitudinii, nu este aditivă; op.cit., p. 20.

²³⁶ Basarab Nicolescu, 1999, p. 23-25.

De asemenea, o particulă cuantică – cuanton - nefiind de fapt nici corpuscul, nici undă, se caracterizează printr-o anumită extensie a însușirilor ei fizice: energie, durată, poziție și cantitate de mișcare. Faimoasele *relații de incertitudine ale lui Heisenberg* arată că nu este posibilă localizarea unei entități cuantice într-un punct precis al spațiului și într-un punct precis al timpului, - este imposibil deci să se atribuie acesteia o traiectorie bine determinată. O dată cu descoperirea *indeterminismului* ce guvernează lumea cuantică – și care este un indeterminism constitutiv, fundamental - ce nu semnifică hazard sau imprecizie²³⁷, se năruie și ultimul stâlp al gândirii clasice, determinismul.²³⁸

„Impactul cultural major al revoluției cuantice este fără îndoială readucerea în discuție a dogmei filosofice contemporane a existenței unui singur nivel de Realitate.”²³⁹ Basarab Nicolescu denumesc Realitate ceea ce *rezistă* experiențelor, reprezentărilor, descrierilor, imaginilor ori formalizărilor noastre matematice. Așa cum, spre exemplu, de fiecare dată când s-a încercat anularea constatărilor din lumea cuantică prin interpretări sau formalizări forțate, ele au „rezistat” – s-au manifestat în continuare drept ceea ce sunt.

Fizica cuantică demonstrează existența mai multor *niveluri de Realitate* – eludând deocamdată formal credința scientistă în existența unui singur nivel - având în vedere că lumea microscopică este lăcașul unor legi cu totul noi, diferite de cele ale lumii macroscopice. „Prin *nivel de Realitate* trebuie înțeles un ansamblu de sisteme invariant la acțiunea unui număr de legi generale: de exemplu, entitățile cuantice supuse legilor cuantice, care la rândul lor se află într-o radicală opoziție cu legile lumii macrofizice. Vom spune că două niveluri de Realitate sunt *diferite* dacă, trecând de la unul la celălalt, există opoziție a legilor și opoziție a conceptelor fundamentale (cum este, de pildă, cauzalitatea).”²⁴⁰ Nu există formalizări matematice care să

²³⁷ Relațiile lui Heisenberg ar trebui numite mai degrabă relații de *certitudine*, spune autorul, căci predicțiile mecanicii cuantice au fost întotdeauna verificate cu mare precizie prin nenumărate experiențe. Nu trebuie să legăm noțiunea de precizie de noțiunile de traiectorie localizabilă, continuitate și cauzalitate locală; precizia cuantică se referă la atributele entităților clasice și nu la cele ale obiectelor clasice. Spre exemplu, relațiile lui Heisenberg determină dimensiunea acceleratoarelor de particule și stabilitatea atomilor, ajută la determinarea vieții particulelor, arată creșterea densității de energie spre infinitul mic, etc.

²³⁸ Op. cit., p. 25-26.

²³⁹ *Idem*, p.27.

²⁴⁰ *Idem*, p. 28.

însoțească trecerea între niveluri – dimpotrivă, se pare că există indicii care arată imposibilitatea acestei treceri / formalizări.

Nivelurile de Realitate sunt radical diferite de nivelurile de organizare definite în teoriile sistemice: acestea din urmă nu presupun o opoziție a conceptelor fundamentale, astfel, mai multe niveluri de organizare aparțin unuia și aceluiași nivel de Realitate.

Emergența a cel puțin două niveluri de Realitate diferite în studiul sistemelor naturale este un eveniment capital în istoria cunoașterii; existența mai multor niveluri de Realitate a fost afirmată de diverse tradiții și civilizații, însă susținerea lor era realizată dogmatic sau prin explorarea universului interior. O susținere din perspectiva sistemelor naturale însă, legitimează regândirea vieții individuale și sociale, reinterpretarea cunoștințelor străvechi, un alt tip de explorare a cunoașterii de sine.²⁴¹

Dezvoltarea fizicii cuantice, ca și coexistența dintre lumea cuantică și lumea macrofizică, a dus la apariția *cuplurilor de contradictorii reciproc exclusive* (A și non-A): undă și particulă, continuitate și discontinuitate, separabilitate și inseparabilitate, cauzalitate locală și cauzalitate globală, simetrie și ruptură de simetrie²⁴², reversibilitate și ireversibilitate²⁴³, etc.

Dar aceste perechi sunt mutual contradictorii doar atunci când sunt analizate prin grila de lectură a logicii clasice – fondată pe trei axiome:

1. *Axioma identității*: A este A.
2. *Axioma non-contradicției*: A nu este non-A.
3. *Axioma terțului exclus*: nu există un al treilea termen T (T de la „terț inclus”) care să fie deopotrivă A și non-A.

O dată cu constituirea definitivă a mecanicii cuantice - către deceniul al treilea – s-a pus tot mai mult problema unei noi logici, care să rezolve paradoxurile mecanicii cuantice – și să ajungă evident la o putere predictivă mai mare decât a

²⁴¹ *Idem*, p. 29.

²⁴² Ecuațiile fizicii cuantice se supun unei simetrii, însă soluțiile lor rup aceste simetrii. De asemenea, dacă un grup de simetrie descrie teoria câmpurilor unificate, această simetrie trebuie să fie ruptă pentru a putea descrie diferențele dintre interacțiunea slabă, interacțiunea tare, electromagnetică și gravitațională; în B. Nicolescu, op. cit., p. 31.

²⁴³ Suntem nevoiți să ne obișnuim cu faptul că, la nivel cuantic, există reversibilitate; este ca și cum un film derulat invers ar reda imaginile exact ca și în ordinea directă. În lumea microfizică există câteva procese care dezic invarianța temporală. Pornind de la această reversibilitate cuantică a timpului, B. Nicolescu remarcă faptul că timpul fizicii clasice este un simplu parametru – ca și o poziție în spațiu – reprezentarea sa matematică simplă (cunoscută „săgeată a timpului” ce indică trecerea de la trecut către viitor) fiind în fapt și în egală măsură o reprezentare antropomorfică; în op.cit., p. 31-33.

logicii clasice. Printr-o fericită coincidență, aceste demersuri au fost contemporane cu apariția unei mulțimi de *logici formale, riguroase în plan matematic, ce încercau să extindă câmpul de validitate al logicii clasice*.²⁴⁴ Era o situație cu totul nouă, îmbucurătoare întrucât timp de două milenii ființa umană a crezut că logica era unică, imuabilă și inerentă propriului său creier. De asemenea apar, în astfel de contexte, noțiunile de *istorie a logicii* sau *istorie a Universului*.

Cea mai mare parte a logicilor cuantice au modificat *a doua axiomă a logicii clasice* – axioma non-contradicției – introducând *non-contradicția mai multor valori de adevăr* în locul perechii binare (A, non-A). Este meritul lui Ștefan Lupașcu²⁴⁵ de a fi modificat cea de a treia axiomă – axioma terțului exclus – arătând că *logica terțului inclus* este o veritabilă logică, formalizabilă, multivalentă (cu trei valori: A, non-A și T) și non-contradictorie.

Îndoilele față de o asemenea logică au fost mari și atunci – în mare parte au rămas și acum, datorită lipsei de răspândire la un nivel prag a cunoștințelor elementare specifice; s-a crezut că ea violează principiul non-contradicției, că ar comporta nesfârșite alunecări semantice și în plus, exista „teama viscerală de a introduce noțiunea de 'terț inclus', cu rezonanțele sale magice”²⁴⁶. *Înțelegerea axiomei terțului inclus – existența unui al treilea termen care este în același timp și A și non-A – se limpezește însă complet o dată cu introducerea noțiunii de „niveluri de Realitate”*.²⁴⁷

Terțul inclus nu înseamnă nicidecum faptul de a putea afirma un lucru și contrariul său - ceea ce, prin anihilare reciprocă, ar distruge orice posibilitate de abordare științifică a lumii – ci, este vorba mai degrabă de a recunoaște că într-o lume de interconexiuni ireductibile precum lumea cuantică, a face o experiență „in vitro” – extrasă din contextul său real, precum în laboratorul de tip clasic – (re)duce inevitabil lucrurile la *o decupare a realului care afectează realul însuși*, la o interpretare a rezultatelor, care nu va rezista în fața evidenței; entitatea reală continuă să dezvăluie aspecte contradictorii care sunt de neînțeles pentru o logică fondată pe postulatul „sau asta sau cealaltă”. Aceste aspecte contradictorii încetează să mai fie absurde însă într-

²⁴⁴ Op.cit., p. 36.

²⁴⁵ Basarab Nicolescu consacră operei lui Ștefan Lupașcu (1900 – 1988) nenumărate studii și dezbateri, organizate în jurul ideii că formalismul general axiomatic dezvoltat de acesta constituie în fond *osatura logicii cuantice*. Expunerea acestui subiect se află în volumul *Ce este Realitatea? Reflecții în jurul operei lui Stephane Lupasco*, Ed. Junimea, Iași, 2009.

²⁴⁶ Op.cit., p.37.

²⁴⁷ Op. cit., p.37.

o logică fondată pe postulatul „și asta și cealaltă” sau mai degrabă „nici asta nici cealaltă”.²⁴⁸

Reprezentând triada A, non-A și T printr-un triunghi la vârfurile căruia se află cei trei termeni al noii logici, cu dinamismele lor asociate, - considerăm A și non-A pe un nivel iar vârful T, pe alt nivel de Realitate. Al treilea dinamism, cel al stării T, se exercită la un alt nivel de Realitate, la care ceea ce apare dezunit pe primul nivel de Realitate considerat (undă sau corpuscul) – aici este unit (cuanton), iar ceea ce apare la primul nivel contradictoriu, aici este perceput drept necontradictoriu.

Aparența de cupluri antagoniste, mutual exclusive, este produsă tocmai de proiecția lui T pe unul și același nivel de Realitate. Unul și același nivel de Realitate nu poate genera decât opoziții antagoniste; el este, prin natura sa, autodistructiv, dacă este separat complet de celelalte niveluri de Realitate. Un al treilea termen T, dacă este situat pe același nivel de Realitate ca opoziții A și non-A, nu poate realiza concilierea lor.²⁴⁹

Meritul special al lui Lupașcu este de a fi dezvăluit că „stranietățile” dezvoltate de lumea cuantică, în care conceptul clasic de *identitate* a unei particule nu mai este valabil, nu pot fi încadrate de un simplu principiu al complementarității în care aspectele mutual exclusive alunecă prin limbajul obișnuit spre un fel de juxtapunere; amestecul hibrid fizică cuantică – limbaj natural – fizică clasică generează în continuare în fapt, prin coexistența (juxtapunerea) opozițiilor - paradoxuri fără sfârșit.²⁵⁰ Lupașcu are curajul să postuleze și să sistematizeze conceptul unui *al treilea tip de dinamică – starea T* (T fiind inițiala de la „terț inclus”) – care coexistă cu acela al eterogenizării, ce guvernează materia vie²⁵¹ și cu acela al omogenizării, ce guvernează materia fizică macroscopică; acest nou mecanism dinamic pretinde existența unei stări de echilibru riguros între polii unei contradicții, într-o semiactualizare și semipotențializare strict egale.²⁵²

Starea T caracterizează lumea microfizică, lumea microparticulelor – însă prin logica pe care o aceasta o antrenează, Lupașcu este conștient și conștientizează asupra

²⁴⁸ Basarab Nicolescu, 2009, p. 20-21.

²⁴⁹ Basarab Nicolescu, 2007, p. 263.

²⁵⁰ Op.cit., p. 265-268.

²⁵¹ Aceste aspecte sunt pe larg prezentate de medicul Adrian Restian în volumul *Unitatea lumii și integrarea științelor sau Integronica*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1989; lumii vii îi este inerent un principiu negentropic, de creștere a ordinii și organizării – în timp ce lumea fizică *macroscopică*, are tendința de omogenizare, de creștere a dezordinii și dezorganizării.

²⁵² Cf. Basarab Nicolescu, 2007, p. 264.

faptului că procesul cunoașterii trebuie refondat din punct de vedere logic și epistemologic: este necesară valorizarea naturii reale a contradicției²⁵³ în întreg domeniul cunoașterii științifice. Structura binară omogen – eterogen este înlocuită de o *structură ternară*, ale cărei consecințe pe plan conceptual sunt imense²⁵⁴, mergând până la o analiză de profunzime a dialogului dintre știință și religie.²⁵⁵

Logica terțului inclus este o logică a complexității înseși; ea nu suprimă logica terțului exclus: îi restrânge doar domeniul de valabilitate la situații relativ simple. „Logica terțului exclus este cu siguranță valabilă pentru situații relativ simple, ca de exemplu circulația mașinilor pe o autostradă: nimeni nu caută să introducă, pe o autostradă, un al treilea sens față de sensul permis și cel interzis. În schimb, logica terțului exclus este nocivă în cazurile complexe, ca de exemplu în domeniul social ori politic”.²⁵⁶

Complexitatea este al treilea factor care se adaugă - concomitent cu emergența diferitelor niveluri de realitate și a noilor logici printre care se află logica terțului inclus -, pentru a da lovitură de grație viziunii clasice asupra lumii. „În decursul secolului XX, complexitatea se instalează pretutindeni, înfricoșătoare, terifiantă, obscenă, fascinantă, cotropitoare, ca o provocare a propriei noastre existențe și a sensului existenței noastre. Sensul pare fagocitat de complexitate în toate domeniile cunoașterii.”²⁵⁷

Complexitatea se nutrește din explozia cercetării disciplinare, spune în continuare Basarab Nicolescu; iar aceasta, la rândul ei, determină accelerarea multiplicării disciplinelor. Piramida disciplinară a gândirii clasice, având fizica la bază – este anihilată de „big-bangul disciplinar”, iar „universul parcellar disciplinar” se află în plină expansiune; câmpul fiecărei discipline devine din ce în ce mai restrâns iar ca atare, dialogul între discipline este tot mai puțin posibil. „O realitate

²⁵³ Basarab Nicolescu este de părere că numele de „logică a contradicției” este destul de nefericit ales, întrucât ea respectă de fapt principiul al doilea al logicii clasice, – axioma non-contradicției - cu condiția de a se relaxa noțiunile de „adevărat” și „fals”: regulile de implicare logică nu se mai referă la doi termeni (A și non-A), ci la trei (A, non-A și T) ce coexistă în același moment. Avem de a face și în acest caz cu o logică formală ca toate celelalte logici formale; regulile se traduc printr-un formalism matematic relativ simplu.; în B. Nicolescu 1999, p. 39.

²⁵⁴ Consecințele generale ale ternarității structurale a lumii au fost analizate de Lupașcu însuși, în *Les Trois matieres*, Juillard, Paris, 1960; v și Basarab Nicolescu, 2009, p. 37 – 39.

²⁵⁵ O activitate foarte bogată în acest sens este realizată de Asociația pentru Dialogul dintre Știință și Teologie din România, www.adstr.ro ; de asemenea, în cadrul The Institute for Transdisciplinary Studies in Science, Spirituality, Society, <http://www.it4s.ro/index.htm> .

²⁵⁶ B. Nicolescu, 1999, p. 39-40.

²⁵⁷ Basarab Nicolescu, op.cit., p. 41.

multischizofrenică complexă pare să se substituie realității unidimensionale simple a gândirii clasice.”²⁵⁸ Într-un asemenea cadru, subiectul însuși este pulverizat și înlocuit de un număr tot mai mare de piese detașate, studiate de diferitele discipline; este prețul plătit de subiect pentru tipul de cunoaștere pe care o instaurează, răspunzând unei tehnostiințe lipsită de constrângeri ori valori – neavând altă finalitate decât eficacitatea în slujba eficacității.²⁵⁹

Acest big-bang disciplinar are și consecințe pozitive, contribuind la aprofundarea cunoștințelor despre universul exterior și la instaurarea unei noi viziuni asupra lumii. Complexitatea apare și se dezvoltă în cadrul tuturor științelor exacte și umaniste - biologia, neuroștiințele cunosc spre exemplu actualmente o dezvoltare foarte rapidă; dezvoltarea complexității în artă este în mod particular frapantă²⁶⁰ iar complexitatea socială subliniază, pâna la paroxism, această invazie în toate domeniile cunoașterii. „Idealul simplității unei societăți juste, fondată pe o ideologie științifică și crearea 'omului nou', s-a năruit sub povara unei complexități multidimensionale. Ceea ce rămâne, bazat pe logica eficacității în slujba eficacității, nu ne mai poate propune altceva decât 'sfârșitul Istoriei'.”²⁶¹

Dacă complexitatea poate fi uneori și pentru un anumit timp măsluită sau minimalizată în cadrul juxtapunerii unor activități interdisciplinare – în cadrul unei viziuni răspunzând prin urmare aceluiași nivel de realitate, - ea nu se lasă în schimb redusă artificial la trecerea între niveluri diferite de realitate. Spre exemplu, în cadrul teoriei supercorzilor din fizica particulelor, interacțiunile apar ca fiind foarte simple - într-un spațiu timp multidimensional și la o energie fabuloasă; la trecerea în lumea macrofizică, guvernată de trei dimensiuni spațiale și una temporală și de energii accesibile mult mai mici, survine o complexitate ireductibilă la formalizări false – fie matematice fie logice – care trebuie să răspundă în continuare realității investigate.

În cadrul fizicii cuantice se caută viziuni simplificatoare adecvate integrării rezultatelor experimentale ale lumii cuantice cu lumea macrofizică; astfel apar modelul bootstrap²⁶², teoria corzilor și supercorzilor, ideea unificării și superunificării

²⁵⁸ *Idem*, p. 42.

²⁵⁹ *Idem*.

²⁶⁰ B. Nicolescu notează interesanta coincidență a apariției artei abstracte în același timp cu fizica cuantică.

²⁶¹ B. Nicolescu, 1999, p. 46.

²⁶² Ipoteza *bootstrap* (însemnând propriu-zis „șireturi de ghete” și având semnificația „a se ridica în aer tragând de propriile șireturi”) este formulată în anul 1959 de Goffrey Chew, pornind de la necesitatea de a explica anumite date experimentale din fizica particulelor - în principiu, faptul că nu se poate da un sens precis poziției unei particule. Prin *autoconsistența* pe care o promovează, această teorie

celor patru forțe fundamentale - niciuna dintre teorii sau modele nu formalizează însă în suficientă măsură situația pentru ambele niveluri de Realitate.

Fizica și cosmologia cuantică pun în evidență o complexitate a Universului de o coerență uimitoare, care guvernează relația dintre infinitul mic și infinitul mare. Dar „subiectul rămâne ciudat de tăcut în înțelegerea complexității. Și aceasta în mod justificat, fiindcă a fost declarat mort. Între (...) simplitate și complexitate -, lipsește terțul inclus: subiectul însuși, noi înșine.”²⁶³

3. Aspectele fundamentale ale abordării transdisciplinare

Procesul de „babelizare” disciplinară la care asistăm astăzi împiedică un dialog autentic între specialiști. Și totuși, un adevărat *factor de decizie* ar trebui să poată dialoga cu toți deodată.²⁶⁴ Transdisciplinaritatea propune înțelegerea unitară a lumii prezente, - prin abordarea în același timp, pe lângă ceea ce se află în interiorul disciplinelor, a ceea ce se află între și dincolo de discipline.

Pentru gândirea clasică – pentru care spațiul dintre discipline este vid -, transdisciplinaritatea este o absurditate, căci nu are obiect; în schimb, pentru transdisciplinaritate, gândirea clasică nu este absurdă, doar câmpul său de aplicații este considerat restrâns.

Așa cum am văzut până acum, transdisciplinaritatea se preocupă de dinamica provocată de acțiunea simultană a mai multor niveluri de Realitate. Iar „în prezența mai multor niveluri de Realitate, spațiul dintre discipline și de dincolo de discipline este plin, așa cum vidul cuantic este plin de toate potențialitățile: de la particula cuantică la galaxii, de la quarc la elementele grele ce condiționează apariția vieții în Univers.”²⁶⁵

Basarab Nicolescu definește *granița disciplinară* drept limita totalității rezultatelor – trecute, prezente și viitoare – obținute printr-un set dat de legi, norme, reguli și practici.²⁶⁶ Într-o încercare de formalizare geografică, am putea spune că

propune renunțarea la orice ecuație a mișcării și deci absența oricărei cărămizi fundamentale a realității fizice. Ipoteza bootstrap substituie identitatea precisă a unei particule cu noțiunea de relație între evenimente, ajungând la concluzia că *o particulă este ceea ce este pentru că toate celelalte particule există în același timp.*

²⁶³ B. Nicolescu, 1999, p. 47.

²⁶⁴ *Idem*, p. 50.

²⁶⁵ Basarab Nicolescu, 1999, p.53.

²⁶⁶ Basarab Nicolescu, „Disciplinary Boundaries – What Are They and How They Can Be Transgressed?”, article to be published in the special issue "Research Across Boundaries - Advances in

abordarea disciplinară vede granițele între discipline asemănător granițelor geografice pe o hartă (disciplinele – precum țările – se ating prin urmare, și sunt delimitate convențional) – în timp ce *abordarea transdisciplinară* vede disciplinele ca pe niște planete în univers (cu foarte mult spațiu liber între ele și dincolo de ele). Transgresarea granițelor disciplinare necesită prezența Subiectului – a ființei umane, spune el. Granițele disciplinare au fost create de către mintea umană, în timp; ele sunt doar epistemologice – și nu ontologice. Ființa umană nu poate fi redusă la mintea sa și de asemenea, ea nu este obiect - iar viața nu are granițe. Doar artificial, fragmentele *in vitro* au granițe. Autorul citează în continuare pe John van Breda: „(...) disciplinele nu 'reprezintă' în nici un caz structura complexă, pe multiple nivele, a Realității. Ele sunt mai degrabă 'ferestre' prin care doar privim anumite aspecte ale Realității. Desigur, privind prin diferite 'ferestre', am învățat o mulțime de lucruri *despre* Realitate. Dar pericolul este atunci când pierdem aspecte ale situațiilor *la care* doar ne uităm prin ferestrele noastre construite epistemologic, când confundăm existența actuală a mulțimii de discipline cu structura complexă a Realității înseși. Disciplinele sunt și trebuie să rămână tot atâtea ferestre *prin* care privim doar la aspecte foarte specifice ale Realității.”²⁶⁷

Subiectul nu poate fi capturat în teorii disciplinare, precizează Basarab Nicolescu. „Pentru mine, 'dincolo de discipline' semnifică cu precizie Subiectul, mai precis, interacțiunea dintre Subiect și Obiect.”²⁶⁸ (...) Sensul acestui 'dincolo de discipline' ne conduce într-un imens spațiu de noi cunoștințe. Cel mai important rezultat teoretic al acestei noi viziuni a fost formularea *metodologiei transdisciplinare*.

Este momentul să diferențiem în cadrul *abordării transdisciplinare*, între o *transdisciplinaritate teoretică*, o *transdisciplinaritate fenomenologică* și o *transdisciplinaritate experimentală*.²⁶⁹ Sunt multe confuziile care pot să apară în absența acestei diferențieri. Abordarea simultană a acestor aspecte bine înțelese fiecare va permite o tratare unificată nedogmatică a transdisciplinarității *teoretice* și *practice*, în cadrul căreia coexistă o multitudine de *modele transdisciplinare*.

Integrative Meta-studies and Research Practice", Integral Review - A Transdisciplinary and Transcultural Journal for New Thought, Research and Praxis, USA, 2010.

²⁶⁷ John van Breda, cit. de B. Nicolescu, în op.cit.

²⁶⁸ Basarab Nicolescu, op.cit.

²⁶⁹ Aceasta diferențiere este prezentată pentru prima dată în cuvântul de deschidere Transdisciplinarity – Past, Present and Future”, rostit de Acad. Basarab Nicolescu în cadrul Celui de al II-lea Congres Mondial al Transdisciplinarității, Vitoria/Vela Velha, Brazilia, 6 septembrie 2005.

I. *Transdisciplinaritatea teoretică* are la bază metodologia transdisciplinară. Această metodologie are un *caracter axiomatic* și în cadrul sistemelor axiomatic se operează cu un număr *minim* de principii, piloni – axiome –, în sensul că orice principiu care poate fi derivat din altul deja existent, este necesar să fie înlăturat. Basarab Nicolescu ajunge, după mai mulți ani de cercetări, la postularea celor trei axiome ale metodologiei transdisciplinare:

1. Axioma ontologică: existența *mai multor niveluri de Realitate* ale Subiectului și ale Obiectului;
2. Axioma logică: trecerea de la un nivel de Realitate la altul este asigurată de *logica terțului inclus*;
3. Axioma epistemologică: *complexitatea* nivelurilor de Realitate.

Primele două axiome derivă așa cum am văzut din evidențe experimentale ale fizicii cuantice iar a treia axiomă își are izvorul nu doar în fizica cuantică ci și în științele exacte și umane.

1. *Axioma ontologică: niveluri de Realitate ale Obiectului și Subiectului*

Dat fiind dependența complexității față de natura spațiu-timpului (4 dimensiuni pentru scara macroscopică, 11 pentru cea cuantică și chiar un spațiu-timp discontinuu), încercarea de clarificare a relațiilor dintre diferitele tipuri de complexitate precum și a complexității trecerii de la o scară la alta, a dus la introducerea noțiunii de *niveluri de Realitate*. Înțelegem prin Realitate, așa cum am spus deja, tot ceea ce *rezistă* la experiențele, reprezentările, descrierile, imaginile ori formalizările noastre matematice; pe lângă înțelesul acesta *pragmatic*, este necesar să oferim și dimensiune *ontologică* noțiunii de Realitate, întrucât Natura participă la ființarea lumii iar Realitatea nu e doar o construcție socială, având și dimensiune trans-subiectivă.

Este necesar mai întâi să facem deosebire între *Real* și *Realitate*. „*Realul* înseamnă *ceea ce este*, în timp ce *Realitatea* este legată de *rezistența* în experiența noastră umană. Realul este, prin definiție, ascuns pentru totdeauna, în timp ce Realitatea este accesibilă cunoașterii noastre.”²⁷⁰

²⁷⁰ B.Nicolescu, 2007, p.141.

Nivelurile de Realitate sunt un ansamblu de sisteme aflate sub acțiunea unui număr de legi generale – între ele existând o ruptură a legilor și conceptelor fundamentale²⁷¹; în același timp însă, există o coerență a transmiterii unui flux de informație de la un nivel de Realitate la altul.²⁷² Această coerență este orientată - ne imaginăm o săgeată orientată vertical care strabate liniile schematic suprapuse ale nivelelor multiple de Realitate - și dat fiind că ea nu se oprește și nu se blochează la „ultimul” și la „primul” nivel, trebuie să presupunem că există o „unitate deschisă” a coerenței, o continuitate printr-o *zonă de non-rezistență* (unde nu există nici un nivel de Realitate) la experiențele, reprezentările, descrierile, imaginile sau formalizările noastre.²⁷³

Această zonă de „transparență” absolută - „nonrezistență” ei mai binezis -, se datorează limitelor organelor noastre de simț de a surprinde Realitatea – indiferent de instrumentele de măsură care ar prelungi capacitățile lor. Zona de nonrezistență corespunde „sacruului” înțeles ca *real ireductibil*, care nu se supune nici unei raționalizări. „Se poate nega sau afirma prezența sacruului în lume și în noi înșine, dar suntem întotdeauna obligați să ne referim la sacru pentru a elabora un discurs coerent asupra Realității”.²⁷⁴

*Ansamblul nivelurilor de Realitate și zona sa complementară de nonrezistență constituie Obiectul transdisciplinar.*²⁷⁵

Diferitele niveluri de Realitate sunt accesibile cunoașterii umane grație existenței unor diferite *niveluri de percepție*, ce se găsesc în corespondență biunivocă cu nivelurile de Realitate; aceste niveluri de percepție permit o viziune din ce în ce mai cuprinzătoare a Realității. Coerența nivelurilor de percepție presupune, ca și în cazul nivelurilor de Realitate, o *zonă de non-rezistență* la percepție. *Ansamblul nivelurilor de percepție și zona sa complementară de non-rezistență constituie Subiectul transdisciplinar.*²⁷⁶

²⁷¹ Apariția a cel puțin trei niveluri de Realitate în studiul sistemelor naturale – macrofizic, microfizic și ciber-spațiu-timpul, la care se adaugă un nivel pentru moment pur teoretic – acela al supercorzilor, considerat de fizicieni ca fiind scheletul ultim al universului – este un eveniment capital în istoria cunoașterii, spune Basarab Nicolescu, care ar trebui să ne determine să ne regândim viața individuală și socială, printr-o lectură diferită a vechilor cunoștințe; în op. cit., p. 142.

²⁷² Spre exemplu, semnificația profundă a relațiilor de incertitudine ale lui Heisenberg este posibil să fie legată de un schimb de informație între lumea particulelor și celelalte sisteme, de scară diferită; în op.cit. p. 142.

²⁷³ *Idem*, p. 143.

²⁷⁴ B. Nicolescu, 2007, p. 143-144.

²⁷⁵ *Idem*, p. 144.

²⁷⁶ Basarab Nicolescu, 1999, p. 65-66.

*Fluxului de informație ce traversează într-o manieră coerentă diferitele niveluri de Realitate îi corespunde un flux de conștiență ce traversează într-o manieră coerentă diferitele niveluri de percepție. Cele două fluxuri se află într-o relație de izomorfism grație existenței uneia și aceleiași zone de nonrezistență. Astfel, cunoașterea nu este de fapt exterioară sau interioară ci este, în același timp, exterioară și interioară.*²⁷⁷

Zona de non-rezistență joacă rolul *terțului ascuns*, care permite unificarea, în diferența lor, a subiectului transdisciplinar și a obiectului transdisciplinar; ea permite și solicită interacțiunea dintre subiect și obiect. Există o mare diferență între terțul inclus și terțul ascuns: *terțul ascuns este alogic* - situat în întregime în zona de non-rezistență (care se opune așa cum spuneam oricărei raționalizări), în timp ce terțul inclus este logic – referindu-se la concilierea contradictoriilor din zona de rezistență.²⁷⁸

Un nou principiu al relativității se poate ivi din coexistența pluralității complexe și a unității deschise care leagă toate nivelurile de Realitate: nici un nivel de realitate nu constituie un loc privilegiat de unde pot fi înțelese celelalte niveluri de Realitate. Fiecare nivel este ceea ce este pentru că și celelalte există concomitent.²⁷⁹ Nu există așadar o ierarhie a nivelurilor de Realitate, - nu există nivel privilegiat – dar absența acestei ierarhii nu presupune o dinamică anarhică ci dimpotrivă, ceea ce se constată este o coerență desăvârșită.

Fiecare nivel este caracterizat de *incompletitudine*: legile care îl guvernează sunt parte a totalității legilor care guvernează toate nivelurile. Dar chiar și totalitatea legilor nu epuizează întreaga Realitate, *pentru că trebuie de asemenea să luăm în considerare Subiectul în interacțiunea sa cu Obiectul.*²⁸⁰

Nivelele de Realitate sunt radical diferite de nivelele de organizare din abordarea sistemică clasică. Nivelele de organizare sistemice nu presupun discontinuitatea legilor lor fundamentale – ele corespunzând unor diferite structuri care aparțin unuia și aceluiași nivel de Realitate. Nivelele de Realitate și nivelele de organizare oferă împreună posibilitatea unei noi taxonomii a celor peste 8000 de

²⁷⁷ *Idem*, p. 66.

²⁷⁸ Basarab Nicolescu, 2009, p. 90.

²⁷⁹ Basarab Nicolescu, 1999, p.65.

²⁸⁰ Basarab Nicolescu, „Disciplinary Boundaries – What Are They and How They Can Be Transgressed?”, article to be published in the special issue "Research Across Boundaries - Advances in Integrative Meta-studies and Research Practice", Integral Review - A Transdisciplinary and Transcultural Journal for New Thought, Research and Praxis, USA, 2010.

discipline existente actual, întrucât multe discipline coexistă la unul și același nivel de realitate; spre exemplu, fizica clasică, economia marxistă, aparțin aceluiași nivel de Realitate în timp ce fizica cuantică, psihanaliza aparțin altui nivel de Realitate.²⁸¹

Este necesar astfel ca structura ternară a Realității să fie *contextualizată*, spune Basarab Nicolescu, identificând *ternari* care pot fi utilizați în procesul de analiză și rezolvare a unor probleme concrete cum ar fi, spre exemplu, încălzirea globală: nivele de organizare – nivele de structurare – nivele de integrare; nivele de confuzie – nivele de limbaj – nivele de interpretare; nivel fizic – nivel biologic – nivel psihic, ș.a.²⁸²

2. Axioma logică: logica terțului inclus

Rolul terțului (inclus sau ascuns) nu este chiar atât de surprinzător: *trei* și *trans* au aceeași rădăcină etimologică: „trei” semnifică „transgresiunea lui doi, ceea ce se află dincolo de doi”. „Transdisciplinaritatea este transgresiunea dualității ce opune cuplurile binare: subiect - obiect, subiectivitate - obiectivitate, materie - conștiință, natură - divin, simplitate - complexitate, reduționism - holism, diversitate - unitate.”²⁸³ Această dualitate este *transgresată* de unitatea deschisă care cuprinde în același timp Universul și ființa umană.

Dat fiind caracterul incomplet al fiecărui nivel de Realitate, descoperim mereu perechi contradictorii în teoriile care descriu nivelul respectiv; trebuie să afirmăm A și non-A în același timp. Cu alte cuvinte, de fiecare dată trebuie să găsim noi teorii care să rezolve aceste contradicții.

Mintea noastră este încă guvernată de logica clasică, care nu tolerează contradicția. O dată cu paradoxurile cuantice suntem însă obligați să abandonăm a treia axiomă a gândirii clasice - logica terțului exclus - și să facem loc unei alte axiome – logica terțului inclus – și de fapt, o dată cu acest pas, unei noi rațiuni. Dinamismul celei de a treia stări permite înțelegerea a ceea ce este contradictoriu pe un anumit nivel de Realitate drept necontradictoriu pe un alt nivel de Realitate, în ansamblul unității deschise a multiplelor niveluri de Realitate.

Terțul inclus este un *instrument al procesului integrativ*: ne permite traversarea diferitelor niveluri de Realitate și integrarea efectivă, nu doar în gândire

²⁸¹ *Idem.*

²⁸² *Idem.*

²⁸³ B. Nicolescu, 1999, p. 65.

dar și în viața noastră, a coerenței Universului. Folosirea sa efectivă este un proces transformativ, situație în care terțul inclus încetează să fie un instrument abstract, logic – el devine realitate trăită atingând toate dimensiunile ființei noastre. Acest fapt are o importanță particulară pentru procesul educațional și învățare.²⁸⁴

3. *Axioma epistemologică: complexitatea nivelurilor de Realitate*

Dat fiind că structura totalității nivelelor de Realitate este una de tip complex - fiecare nivel este ceea ce este pentru că toate celelalte niveluri există în același timp – este necesară înțelegerea noțiunii de „complexitate”. Există multe teorii ale complexității, formalizate matematic sau nu, în orice caz ele nu includ noțiunea de niveluri multiple de Realitate și nici noțiunea de zone de non-rezistență.

Din punct de vedere transdisciplinar, complexitatea este o formă modernă a străvechiului *principiu al interdependenței universale*. Complexitatea produce *modele* de interdependență universală și acesta este sensul în care ea trebuie încadrată ca axiomă epistemologică în transdisciplinaritate.

Este util să distingem între o *complexitate orizontală*, care aparține unui singur nivel de Realitate și o *complexitate verticală*, care se referă la mai multe niveluri de Realitate. O *complexitate transversală* (care traversează diferitele niveluri de organizare ale aceluiași nivel de Realitate) este evident diferită de cea verticală.

Ca și instrument aplicativ, poate fi formalizată (logic și/sau matematic) o *complexitate restricționată* – putem vorbi de asemenea de o *complexitate generalizată*, concepută drept cadru general pentru gândire și acțiune. Cu toate că acestea două sunt propuse înafara cadrului transdisciplinar – este evident că relația între ele nu poate fi dată decât de noțiunea de niveluri de Realitate.²⁸⁵

Un nivel de Realitate este, în fapt, *simplexus*-ul *complexus*-ului prezent în Trans-Realitate; complexitatea Trans-Realității este de fapt o *transcomplexitate* care unifică diferitele tipuri de complexitate.²⁸⁶

Abordarea transdisciplinară a Realității are astfel, în mod cu totul particular, consecințe importante în studiul complexității. Dar „în absența simplității, polul său opus, complexitatea ar apărea ca o distanțare din ce în ce mai mare între ființa umană și Realitate, introducând o alienare autodistructivă a ființei umane, cufundată în

²⁸⁴ B. Nicolescu, 2010.

²⁸⁵ B.Nicolescu, 2010.

²⁸⁶ *Idem*.

absurditatea destinului său. Complexității infinite a Obiectului transdisciplinar îi corespunde simplitatea infinită a Subiectului transdisciplinar, tot așa cum complexitatea terifiantă a unui unic nivel de realitate poate însemna simplitatea armonioasă a altui nivel de Realitate.”²⁸⁷ Principiul interdependenței universale atrage după sine simplitatea maximă posibilă pe care mintea omenească o poate imagina - simplitatea interacțiunii tuturor nivelelor de Realitate; această simplitate nu poate fi capturată de limbajul matematic, ci numai de limbajul simbolic, susține Basarab Nicolescu.²⁸⁸

II. *Transdisciplinaritatea fenomenologică* are în vedere relația dintre Subiect și Obiect, propunând - față de moștenirea premodernității, modernității și postmodernității, care considerau în relația Subiect – Obiect doar coexistența binară oarecum conflictuală a acestora, - în calitate de terț al acestei opoziții, Terțul Ascuns. Ajungem astfel la o nouă înțelegere a relației dintre Subiect și Obiect, ilustrată în Figura 4:

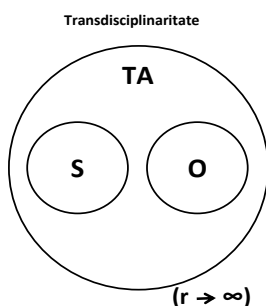

Fig.4. Relația Subiect – Obiect în Transdisciplinaritate

Subiectul și Obiectul sunt, ca și în Modernitate, separate – dar în același timp, sunt unificate prin imersia lor în Terțul Ascuns, a cărui rază de acțiune este infinită.

Obiectul transdisciplinar cu nivelurile sale de Realitate, Subiectul transdisciplinar cu nivelurile sale de percepție și Terțul Ascuns definesc Realitatea Transdisciplinară sau Trans-Realitatea (Fig.5):

²⁸⁷ B. Nicolescu, 1999, p.67.

²⁸⁸ B. Nicolescu,

http://basarab.nicolescu.perso.sfr.fr/Basarab/Docs_articles/ClujHiddenThird052009Proceedings.pdf

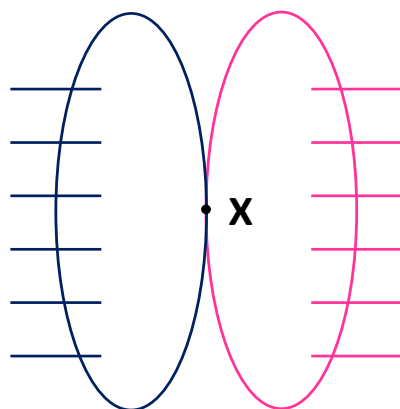

Fig. 5: Realitatea transdisciplinară

În sens riguros, „nivelele de percepție” sunt în fapt *nivelele de Realitate ale Subiectului*; inspirat de fenomenologia lui Husserl, Basarab Nicolescu postulează existența acestor diferite niveluri de percepție, potențial prezente în ființa umană și care, fiind în relație biunivocă cu nivelurile de Realitate ale Obiectului, permit cunoașterea/ percepția directă a acestuia de către Subiect. Zona de nonrezistență joacă rolul unui terț între Subiect și Obiect, fiind un termen de interacțiune care unifică prezervând diferențele; *coexistența însăși a nivelelor de Realitate nu poate fi concepută în afara Terțului Ascuns.*

Unitatea deschisă între Obiectul și Subiectul transdisciplinar se exprimă prin orientarea coerentă a fluxului de informație care traversează nivelurile de Realitate pentru Obiectul transdisciplinar și a fluxului de conștiință corespunzător care traversează nivelurile de percepție, în cazul Subiectului transdisciplinar; cele două fluxuri sunt într-o relație de *izomorfism* datorită uneia și aceleiași zone de nonrezistență. Astfel, *cunoașterea nu este nici exterioară, nici interioară: ea este în același timp exterioară și interioară.* Studiul Universului și studiul ființei umane se susțin unul pe celălalt.²⁸⁹

Coerența între nivelurile de Realitate poate fi descrisă de logica terțului inclus, în cadrul unui proces iterativ. Un cuplu de contradictorii (Ao, non-Ao), aflat formal la

²⁸⁹ B. Nicolescu, 2007, p. 331.

nivelul de Realitate NRo, este unificat prin starea T1 situată pe nivelul de Realitate proxim NR1; T1 la rândul ei este legată de un cuplu binar situat pe propriul său nivel. Acesta (A1 – nonA1) este unificat prin starea T2 la nivelul NR2 proxim nivelului NR1 ș.a. iar acest proces continuă până la epuizarea tuturor nivelurilor de Realitate (cunoscute sau care pot fi concepute).

„Axioma noncontradicției iese tot mai consolidată din acest proces”, afirmă Basarab Nicolescu, pentru care cunoașterea este pentru totdeauna *deschisă*: acțiunea logicii terțului inclus asupra diferitelor niveluri de Realitate induce o structură deschisă a ansamblului nivelurilor de Realitate.

Există o *diferență* fundamentală între terțul inclus și Terțul Ascuns și anume, așa cum am enunțat deja, terțul inclus este logic (având în vedere perechi contradictorii situate în zona de rezistență) în timp ce Terțul Ascuns este alogic (fiind în întregime situat în zona de non-rezistență); există în același timp o *similitudine* fundamentală între cei doi terți și anume, ambii unesc contradictorii: perechea A și non-A, în cazul terțului inclus – Subiectul și Obiectul, în cazul Terțului Ascuns.

Subiectul și Obiectul sunt contradictoriile supreme: ele se află nu doar în zona de rezistență (ca și perechea A, non-A), ci și în zona de non-rezistență; astfel, Terțul Ascuns dă sens și terțului inclus căci acesta din urmă, pentru a uni contradictoriile A și nonA, trebuie să traverseze zona de nonrezistență.

Pentru asigurarea transmiterii *coerente* a informației și a conștiinței în toate regiunile universului, buclele informației și cele ale conștiinței trebuie să se întâlnească cel puțin într-un punct X; „punctul X și buclele asociate ale informației și ale conștiinței descriu al treilea termen al cunoașterii transdisciplinare: *termenul de Interacțiune între Subiect și Obiect, care nu poate fi redus nici la Obiect, nici la Subiect.*”²⁹⁰ Această situație ternară este radical diferită de toate tipurile de relaționare - binare - de până acum, încât transdisciplinaritatea marchează o ruptură profundă de metafizica modernă. *Tocmai datorită acestei rupturi transdisciplinaritatea poate oferi o temelie metodologică noii educații și noii culturi.*

Problema relației dintre Subiect și Obiect a fost în centrul atenției părinților fondatori ai mecanicii cuantice; punctul de vedere exprimat în transdisciplinaritate este în acord total cu acela al fondatorilor mecanicii cuantice – Heisenberg, Pauli,

²⁹⁰ B. Nicolescu, 2007, p. 331-332.

Bohr – și de asemenea al importanților filozofi actuali Husserl, Heidegger, Cassirer. Toți aceștia au contestat separarea totală între Subiect și Obiect, care fundamentează științele actuale.²⁹¹

Ideea de niveluri de Realitate nu este complet nouă, pentru că dintotdeauna ființa umană a simțit că există cel puțin două niveluri – unul vizibil și altul invizibil. Nici ideea de model al Realității nu apare acum prima oară; spre exemplu, N. Hartmann a elaborat o ontologie bazată pe teoria categoriilor în care distinge patru niveluri de Realitate – anorganic, organic, emoțional și intelectual, pentru care postulează legi distincte iar Heisenberg, opunându-se „diviziunii grosolane a lumii într-o realitate subiectivă și o realitate obiectivă”, regroupează numeroasele „regiuni de realitate” în *trei niveluri* distincte.²⁹²

Modelul transdisciplinar al Realității aduce o nouă viziune asupra Persoanei, dat fiind că unificarea dintre Subiect și Obiect prin intermediul Terțului Ascuns transformă cunoașterea în *înțelegere* – care este fuziune dintre cunoaștere și ființă; Terțul Ascuns apare ca și sursă a cunoașterii dar, la rândul său, are nevoie de Subiect pentru a cunoaște lumea. Astfel, noțiunea transdisciplinară de niveluri de Realitate este incompatibilă cu reducerea nivelului spiritual la cel psihic, a nivelului psihic la cel biologic și a celui biologic la nivel fizic: aceste niveluri sunt unite prin Terțul Ascuns iar această unificare nu se lasă captată în teorii științifice. Știința, așa cum este ea definită azi, exclude non-rezistența - fiind limitată de propria ei metodologie.

III *Transdisciplinaritatea experimentală și atitudinea transdisciplinară*

Există o legătură extrem de importantă între transdisciplinaritatea experimentală și atitudinea transdisciplinară în sensul că, pentru a aborda activitățile umane în reperele autentice ale transdisciplinarității - este necesară o *atitudine transdisciplinară*, trăsăturile sale fundamentale fiind rigoarea, deschiderea și toleranța.

Rigoarea este în primul rând rigoarea limbajului, în argumentația bazată pe cunoașterea de tip transdisciplinar – interioară și exterioară în același timp.

²⁹¹ Idem, 332.

²⁹² Primul nivel de realitate al modelului lui Heisenberg corespunde stărilor de lucruri obiectivabile independent de procesul de cunoaștere (fizica clasică), al doilea nivel corespunde stărilor de lucruri inseparabile de procesul cunoașterii (mecanica cuantică, biologia și științele conștiinței) și al treilea nivel corespunde stărilor de lucruri create în conexiune cu procesul cunoașterii (filosofia, arta, politica, metaforele lui „Dumnezeu”, experiența religioasă și experiența inspirației); în B. Nicolescu, 2009, p. 97.

Cunoașterea transdisciplinară presupune *o nouă obiectivitate*, în care Obiectul cunoașterii nu mai este strict delimitat de Subiectul cunoscător ci, prin includerea terțului, Subiectul este implicat în cunoașterea Obiectului. Gândirea și experiența trăită sunt indisociabile și aceasta trebuie să se reflecte în limbaj. „Prin orice alunecare excesivă de partea gândirii discursive ori de cea a experienței depășim domeniul transdisciplinarității.”²⁹³

Centrarea pe un limbaj coerent argumentativ transdisciplinar asigură calitatea de *prezență* care respectă pe Celalalt, ceea ce înseamnă deschidere către o relație autentică în general și în momentul comunicării în special. Rigoarea transdisciplinarității are aceeași natură ca și rigoarea științifică, reprezentând însă o aprofundare a acesteia deoarece ține seama de toate datele unei situații, nu doar de cele științifice obiective (disciplinare).²⁹⁴

Deschiderea comportă acceptarea necunoscutului, neașteptatului, imprevizibilului²⁹⁵ și este însăși deschiderea nivelelor de Realitate și percepție în acord cu termenul de interacțiune ținând de zona de rezistență absolută. Deschiderea transdisciplinarității implică, prin propria ei natură, refuzul oricărei dogme, ideologii sau sistem închis de gândire; refuzul interogării, certitudinea absolută sunt semnele unei atitudini ce nu se înscrie în exercițiul transdisciplinar.

Privind toleranța, - aici, asupra ideilor contrare principiilor fundamentale ale transdisciplinarității – *rolul transdisciplinarității este nu de a lupta împotriva acestora ci de a acționa în sensul propriei opțiuni*, arătând că depășirea opozițiilor binare și a antagonismelor este efectiv realizabilă.²⁹⁶

Câmpul cercetării și practicii transdisciplinare este imens, mergând de la implicarea atitudinii transdisciplinare în câmpul activităților obișnuite până la elaborarea unui nou proiect de civilizație. Față de „confruntarea” care există la „interfața” cu modul înstăpânit de cunoaștere - obiectiv, univoc și dispersiv, putem vorbi de „grade de transdisciplinaritate” – spre exemplu, spiritul unui cercetător dintr-o anumită disciplină poate fi, suplimentar, și transdisciplinar. Pot apare noi clarificări sau descoperiri, cu atât mai mult în cadrul cercetărilor pluri sau multidisciplinare; în fond, „la baza tuturor disciplinelor se află o perspectivă transdisciplinară care le dă

²⁹³ Basarab Nicolescu, 1999, p. 141.

²⁹⁴ Idem, p. 141-142.

²⁹⁵ Idem, p. 142.

²⁹⁶ Idem, p.144.

sens”.²⁹⁷ Cu atât mai mult arta, estetica, filozofia, religia sau științele sociale pot beneficia de traversarea și structurarea lor de către transdisciplinaritate.

Comunitățile de ingineri au fost primele care au reacționat la ideea unei evoluții a universităților actuale către universitatea de tip transdisciplinar și la necesitatea dezvoltării tehnologiilor prin îmbinarea diferitelor discipline.²⁹⁸ Un foarte bun exemplu este acela al unui program de masterat transdisciplinar în inginerie al Institutului pentru Design și Tehnologie Avansată al Universității de Tehnologie din Texas, care a introdus un „nucleu” de cursuri între care și metodologia transdisciplinară. Evident, punctul crucial este introducerea noțiunii de niveluri de Realitate. Există o excepțională teză de doctorat recentă în mecatronică în care este performat un asemenea moment și care încurajează astfel de dezvoltări ulterioare.²⁹⁹

Nu există o rețetă în abordarea experimentală a transdisciplinarității. Activitatea este creativă în termenii contextului instituției respective de învățământ superior iar privind dezvoltarea tehnologiilor, sunt vehiculate deja noțiuni concepute de inginerii implicați: „metrică transdisciplinară”, „matrice transdisciplinară”, „design transdisciplinar”, „dezvoltare transdisciplinară a producției”, etc. Aceste noțiuni maximizează folosirea lor în practică și stimulează în continuare înțelegerea unui curriculum transdisciplinar – deschizând calea pentru apariția unor reale concepte transdisciplinare, care nu doar extind granițele disciplinelor ci aparțin efectiv transdisciplinarității.

Un curriculum transdisciplinar duce inevitabil la factorul uman, pe care îl modelează. Pasul următor este *transnational* (spre exemplu, în cadrul unei instituții având un număr mare de studenți de nații diferite) și apoi cel *transreligios* (care acceptă diferențele de religie percepend structurile comune pe care se poate realmente construi) pentru care mentalitățile nu sunt încă pregătite³⁰⁰ - însă transdisciplinaritatea trăită duce în timp atât la modificarea mentalităților cât și a comportamentului social.

În orice caz, „pătrunderea gândirii complexe și transdisciplinare în structurile, programele și zonele de influență ale Universității îi vor permite evoluția către misiunea sa uitată astăzi: *studierea universalului*.”³⁰¹ Universitatea este unul din

²⁹⁷ Idem, p. 146,

²⁹⁸ Acest moment a fost anticipat de Congresul Internațional de la Locarno „Universitatea de mâine? Spre o evoluție transdisciplinară a educației”, aprilie 2007.

²⁹⁹ Sergiu Berian, *Cercetari privind potentialul transdisciplinar al mecatronicii*, Universitatea Tehnica din Cluj-Napoca, Cluj-Napoca, 2010.

³⁰⁰ B. Nicolescu, 2010.

³⁰¹ B. Nicolescu, 1999, p. 164.

locurile privilegiate unde poate fi învățată atitudinea transculturală, transreligioasă, transnațională și chiar transpolitică, astfel creându-se focarele unui nou umanism.

4. Deschideri transdisciplinare. Educația și umanismul transdisciplinar

Există câteva pericole care pândesc dezvoltarea firească a abordării transdisciplinarității în lume. Nivelul zero al confuziilor care pot să apară este desigur înțelegerea aparentă a pluralității complexe și coerente a nivelurilor de realitate și de percepție, încât aceasta este redusă la o complexitate lipsită de orice altă ordine înafara celei orizontale - a nivelurilor de organizare; unitatea deschisă a lumii ar deveni în acest caz o lume plurală închisă în ea însăși, propice tuturor recuperărilor și violențelor ideologice și dogmatice.³⁰² Acceptarea mai multor niveluri de Realitate dar nu și de percepție (reducerea acestora la nivelul clasic al percepției) poate să ducă la o nouă formă redutabilă de scientism sau chiar transdisciplinaritatea poate fi absorbită de ideologii extremiste. În situația inversă – pentru a prezenta pe scurt doar formulele extreme, între care se pot dezvolta varietăți infinite nuanțate – ar fi recunoașterea existenței mai multor niveluri de percepție dar nu și de Realitate – ceea ce ar duce la un iraționalism ermetic, în care transdisciplinaritatea ar fi golită de sens, transformându-se într-un limbaj al „inițiaților” (un jargon transdisciplinar, cu reducerea Realității la limbaje, fenomen de altfel foarte răspândit în instituții de orice tip). Un ultim nivel de confuzie ar fi acela în care, acceptând existența mai multor niveluri de realitate și de percepție, nu se ia în considerare corelația lor riguroasă.

Apare astfel ideea formulării unei *deontologii transdisciplinare*, ale cărei principale repere ar fi: recunoașterea drepturilor omului interior (complement al drepturilor omului exterior), a noutății ireductibile a epocii noastre (nu este posibilă întoarcerea ca atare la vechi ideologii, credințe, filozofii) și a caracterului *a-topic* al transdisciplinarității („locul transdisciplinarității este un loc fără loc”³⁰³). Un început în acest sens a fost elaborarea la Primul Congres Mondial al Transdisciplinarității a Cartei Transdisciplinarității.

În definitiv, ceea ce unește toate derivatele este sărăcirea *dimensiunii trans-subiective a ființei*, susține Basarab Nicolescu. „Construcția unei persoane trece în

³⁰² *Idem*, p. 132.

³⁰³ Basarab Nicolescu sugerează prin această formulare faptul că cercetarea transdisciplinară se nutrește „cu timp și istorie” – nu aparține nici strict omului interior (nu naște o nouă religie sau filozofie) și nici strict omului exterior (nu duce spre o nouă știință – cu atât mai puțin spre o știință a științelor).

mod inevitabil printr-o dimensiune trans-personală³⁰⁴ încât ceea ce se impune cu desăvârșire în fața acestei situații este reconsiderarea sistemelor de educație. Problemele și tensiunile acumulate la nivel planetar nu pot fi eludate de un sistem de învățământ fondat pe valorile și înțelegerile altui secol și aflat în decalaj accelerat față de schimbările contemporane; întreaga noastră viață individuală și socială fiind structurată prin educație, aceasta se află în centrul devenirii noastre și importanța infuzării ei cu principii acordate cu provocările actuale este mai mult decât evidentă.

În pofida enormei diversități a sistemelor educative de la o țară la alta, mondializarea problemelor epocii noastre a dus și duce în continuare la mondializarea problemelor de educație. „Crizele ce traversează domeniul educației, într-o țară sau alta, nu sunt decât simptomele aceleiași fracturi între valorile și realitățile unei vieți planetare în plină mutație.”³⁰⁵ Conștientizarea unui sistem de educație în decalaj față de mutațiile lumii moderne se manifestă prin numeroase colocvii, rapoarte și studii.

Un interesant raport în acord cu supozițiile transdisciplinarității și pe care Basarab Nicolescu îl citează în lucrările sale este cel elaborat de Comisia internațională pentru educație în secolul XXI, de pe lângă UNESCO, în care se pune un puternic accent pe patru piloni ai unui nou tip de educație: a învăța să cunoaștem, a învăța să facem, a învăța să trăim împreună și a învăța să fim.

A învăța să cunoaștem se referă în primul rând la a deprinde metodele care asigură deosebirea realului de iluzoriu și accesul spre *interogația permanentă* care este centrul vital al oricărui demers științific autentic. Interogația asupra rezistenței faptelor și reprezentărilor noastre este promotorul creării de punți între cunoștințe și semnificația lor pentru viața noastră, ceea ce contribuie la crearea flexibilității indispensabile în raport cu provocările care survin.

A învăța să facem înseamnă, în context transdisciplinar, o *ucenicie a creativității* în sensul că nu mai putem vorbi, la acest început de mileniu, de simpla dobândire a unei meserii - ci de a construi în interiorul nostru „un nucleu flexibil” care permite accesul rapid la altă meserie. Un sistem educativ coerent ar asigura în acest sens condițiile de realizare a posibilității creatoare.

A învăța să trăim împreună înseamnă mai întâi respectarea normelor care guvernează raporturile într-o colectivitate; atitudinea transdisciplinară însă, care poate

³⁰⁴ Basarab Nicolescu, 1999, p.159.

³⁰⁵ *Idem*, p. 153-154.

fi învățată, dă acestei conviețuiri nota sa profundă de ucenicie permanentă în relația cu Celălalt.

A învăța să fim înseamnă pentru transdisciplinaritate a regăsi relația dintre Subiect și Obiect, care începe cu descoperirea propriilor condiționări, a armoniei și dizarmoniei dintre viața noastră individuală și cea socială, cu cercetarea bazelor convingerilor proprii pentru a descoperi ce se află dedesubt; în lipsa acestor cercetări cu spirit de asemenea riguros, științific, Celălalt este un obiect. „*Construcția unei persoane trece inevitabil printr-o dimensiune transpersonală*”.³⁰⁶

O educație viabilă a omului nu poate fi decât o *educație integrală*, spune transdisciplinaritatea. Educația actuală privilegiază inteligența în detrimentul sensibilității și logica eficacității pentru eficacitate, care duce în mod inevitabil la autodistrugere.

Autorul citează în acest sens o interesantă experiență realizată de fizicianul Leon Lederman, laureat al premiului Nobel – care aduce în situația descoperirii prin joc a unor legi abstracte ale fizicii, un grup de copii din zone defavorizate aflate în periferia orașului Chicago; rezultatul a fost descoperirea prin abordarea unor metode creative a respectivelor legi, de către copii declarați în urmă cu un an incapabili să înțeleagă vreo abstractizare. În schimb, cele mai mari dificultăți ale operației s-au datorat rezistenței profesorilor, incapabili să se desprindă de vechile lor metode pedagogice formale. Experiențe asemănătoare au fost realizate și în Franța de către Georges Charpak, de asemenea laureat al premiului Nobel pentru fizică.³⁰⁷

Emergența unui nou tip de educație, care să concilieze inteligența cu sensibilitatea (sentimente și corp), va putea probabil concilia efectivitatea cu afectivitatea – în contextul în care se resimte tot mai acut necesitatea unei educații permanente, pe parcursul întregii vieți. Este evident că diferitele locuri și vârste reclamă metode transdisciplinare extrem de diversificate. Nu este necesar spre exemplu să se creeze noi departamente în instituții – ceea ce ar contraveni spiritului transdisciplinarității – ci, soluția poate fi spre exemplu înființarea în cadrul instituțiilor a unor *ateliere de cercetare transdisciplinară* cu alcătuire variabilă în timp.

Într-o societate echilibrată se vor șterge treptat limitele dintre timpul de învățare și timpul liber; revoluția informatică, spre exemplu, transformă învățarea în

³⁰⁶ B. Nicolescu, 2007, p. 339.

³⁰⁷ B.Nicolescu, 2007, p. 340 - 341.

recreație și recreația în învățare. Problemele șomajului își vor găsi în acest context soluții treptate neclasice iar activitățile și metodele transdisciplinare asociate pot fi extrem de variate.³⁰⁸

Există o relație directă în cele din urmă între educația transdisciplinară și pace; gândirea fragmentaristă nu poate să asigure condițiile unor viziuni conciliatoare și un dialog coerent în acest sens. Un sistem de gândire închis față de potențialitățile reale ale ființei umane, a dialogului între știință și religie în cele din urmă - pune inevitabil accentul pe noțiunea de *masă*, în sens de colectivitate compactă, considerată ca o unitate în sine - incompatibilă cu ideea de dezvoltare interioară a ființei umane. Se cunosc foarte bine ideologiile care, având în centrul lor ideea de masă, au dus în cele din urmă la atrocități realizate în numele unui închipuit umanism, a unor false idealuri – dar chiar și societatea liberală pune accentul pe noțiunea de masă prin faptul că se adresează cu deschiderile sale unor „categorii” sociale sau altora, unei profesii sau alteia. Încă nu este suficient, o cultură reală și o societate cu adevărat civilizată trebuie să aibă în centrul ei în mod direct și ireductibil *persoana*, creând condițiile sau cel puțin deschiderile care să permită concilierea omului exterior - aparținând încă unor mase indistincte, cu omul interior - care dă sens vieții sociale.³⁰⁹

Individul-consumator – rangul cel mai înalt la care este ridicat omul astăzi de politicile în curs, nu este echivalentul unei „persoane”; acest fals concept care are în vedere inevitabil consumul mai mult decât consumatorul, asigură doar logica eficacității în slujba eficacității și, prin strategii individualiste colective, nu poate fi decât în avantajul unora și detrimentul altora. Nu se pune problema, desigur, ca un stat să interfereze cu viața interioară a ființei umane – însă *structurile sociale trebuie să creeze condițiile* pentru ca responsabilitatea personală a unei deveniri autentice să poată germina.³¹⁰

Creșterea economică cu orice preț nu se mai poate afla în centrul structurilor sociale; „cercetarea creatoare a unei economii politice transdisciplinare se bazează pe postulatul că aceasta se află în serviciul ființei umane și nu invers.”³¹¹ Coexistența conflictuală a indivizilor angajați într-o competiție nemiloasă „în numele unei eficacități a cărei logică scapă chiar și celor ce i se supun necondiționat”³¹², este

³⁰⁸ B. Nicolescu, 1999, p. 163,

³⁰⁹ Basarab Nicolescu, 1999, p. 166-167.

³¹⁰ *Idem*, p. 168.

³¹¹ *Idem*, p. 168.

³¹² *Idem*, p. 169.

treptat disipată în viziunea transdisciplinară de recuperare coerentă, rațională, a *demnității* ființei umane, care eludează omogenizarea actualizând *unitatea în diversitate și diversitatea în unitate*. Scopul nu este o organizare ideală a umanității – de aceea nici nu există rețete ideologice, care sfârșesc întotdeauna prin contrariul lor – ci *accentul este pus pe structurarea flexibilă, orientată către întâmpinarea complexității*.³¹³

Demnitatea persoanei umane este astfel, în viziunea transdisciplinarității, nu doar națională - ci și transnațională, planetară și cosmică. Iar „transdisciplinaritatea nu este o cale unică, ci o cale de recuperare a prezenței noastre în lume prin prisma fabuloaselor cunoștințe ale epocii în care trăim.”³¹⁴

Concluzie

Mondializarea crizelor pe care le traversează în acest moment omenirea vorbește despre faptul că există în mod cert un numitor comun al acestora și prin urmare, *este necesară punerea în discuție înseși a fundamentelor metodologice care induc eșecul civilizației de tip modern - în toate variantele și varietățile sale*. Transdisciplinaritatea apare în contextul necesității redefinirii relației dintre om și Realitate, a Realității însăși și a recuperării omului, - a demnității *personale* care îl definește în cel mai profund grad și în relație cu universalul.

Deschiderea interogărilor de acest tip este dată de fizica cuantică, domeniu în care s-au realizat descoperiri în măsură să restructureze din temelii natura însăși a științei. *Metodologia* propusă este de tip ternar și înlocuiește metodologia științifică binară care ghidează cercetarea științifică de peste 350 de ani; *modelul transdisciplinar al Realității* reconsideră relația dintre Subiect și Obiect prin intermediul unui termen de Interacțiune care se revelă treptat interogării - iar *atitudinea transdisciplinară* asigură coerența experimentului cu Realitatea. Deosebirea radicală dintre vechi și nou este dată de înțelegerea faptului că nu există doar un singur nivel de Realitate - abordabil binar dar inoperant și distructiv de la un anumit prag – ci mai multe niveluri, abordabile printr-o metodologie ternară care să țină seama de complexitatea lumii, a situațiilor în care ne aflăm.

³¹³ *Idem*, p. 168.

³¹⁴ Basarab Nicolescu, 1999.

Revalorizarea Subiectului (care s-a pierdut treptat din vedere tocmai pe sine, în consecința modului în care s-a distanțat de Obiect pentru a se concentra asupra acestuia și a-l lua în stăpânire) în acord cu structurile complexe umane în care este integrat, – asigură „unitatea în diversitate”, care trebuie fundamentată esențial la nivel personal, ceea ce include concomitent nivelul statal și planetar – cosmic. „Cosmodernitatea” corect înțeleasă și practică, fără a lăsa loc exagerărilor de orice fel și extremismelor, asigură la rândul său „diversitatea în unitate” și suport relațiilor dinamice din cadrul unui umanism coerent cu ansamblul nivelurilor de Realitate.

În acest mod, abordarea transdisciplinară poate servi pe de o parte ca aparat de lucru în demersuri concomitent teoretic-pragmatice sau, pe de altă parte, ca grilă de lectură și mai bună înțelegere a unor situații cum sunt viața - opera unor autori concepute intuitiv în spirit transdisciplinar.

CAPITOLUL III

REALITATEA LIMBAJULUI ȘI LIMBAJUL REALITĂȚII. ÎNTRE LINGVISTICA INTEGRALĂ ȘI TRANSDISCIPLINARITATE

În capitolul de față este vizată congruența celor două doctrine - lingvistica integrală și transdisciplinaritatea - cu demonstrarea metodologiei pe care Coșeriu o utilizează în constituirea sistemului său. Este motivul pentru care am prezentat aceste sisteme neutru, echilibrat în ce privește textura aspectelor lor fundamentale – dar totuși orientat înspre scopul pe care îl urmărim.

Lingvistica integrală a fost orientată în sensul exprimării recontextualizărilor sale interne și a posibilităților de a resistemiza traseul unei întregi culturi - iar parcursul “vectorizat” al transdisciplinarității subliniază faptul că fizica elementară, “tradusă” prin intermediul unei noi logici, “desemnează” către om, către cultură, posibilitatea recuperării unor sensuri profunde ale umanității.

Nenumăratele congruențe care pot fi observate între cele două sisteme, a căror complementaritate urmează să o demonstrăm, sunt anunțate de o “congruență” – o “întâlnire” inedită, în fapt, a autorilor lor: ambii scriu și publică în primii ani ai tinereții, surprinși de aceeași deschidere “matriceală” a operei, câte o lucrare critică aspra unicului volum de poezii al lui Ion Barbu, “Joc secund”.

Între sugestia acestei congruențe și precizarea celor care alcătuiesc împreună fundamentul unui model integralist – transdisciplinar, vom resistemiza cele mai importante aspecte ale viziunilor celor doi autori privind Realitatea. Complementaritatea esențială a celor două sisteme este pusă în evidență și prin titlurile interne ale capitolului, - de la *realitatea limbajului* ajungem să (re)constituim (transdisciplinar) un întreg *realism cultural* în timp ce observarea *limbajului realității*, o dată înțeles sau luat în seamă mai bine zis, ne poate duce (integral) la constituirea, realizarea *realismului lingvistic*.

1. Ion Barbu. Congruențe - inedit

Ion Barbu (1985-1961) este un important poet și matematician român a cărui operă literară, - o inedită conjuncție între matematică și poezie – stârnește nu doar uimirea exegeților literari ci și intuiții fundamentale asupra unui nou univers de cercetare. Volumul său unic de poezii „Joc secund”, publicat în anul 1930, îl plasează alături de cei mai mari poeți români și ai lumii - iar „fenomenul” barbian, străbătut de critica marilor exegeți contemporani și totuși inepuizabil, atrage atenția în mod egal, la început de carieră³¹⁵, celor doi autori deschizători de drum în cultură pe care îi studiem.

Studiul pe care Eugen Coșeriu îl dedică lui Ion Barbu – *Limba lui Ion Barbu (cu câteva considerații asupra semanticii limbilor „învățate”)* - este relativ restrâns, – dar în timp, autorul revine cu precizări privind importanța deschiderilor intuite, care îi vor contura întreg sistemul. Autorul remarcă interesul lingvistic deosebit pe care opera lui Ion Barbu îl prezintă atât sub aspect „stilistic” (limbaj afectiv) cât și logic, „deoarece numeroasele inovații ale poetului sunt într-adevăr, în primul rând, de natură 'logică', adică se referă mai ales la inteligibilitate.”³¹⁶

Limba lui Ion Barbu este în măsură să ducă la clarificarea unor probleme de lingvistică generală - susține în publicația care îi marchează începutul carierei, Coșeriu – dincolo de descoperirea unor caracteristici funcționale ale sistemului lingvistic românesc; inovațiile prezente în poezie – în special cele sintactice și lexicale, „sunt de fapt extensiuni ale unor uzuri normale în sistemul lingvistic românesc și nu sunt, în general, aberante, adică nu constituie 'erori' în raport cu convenția logică comună considerată ca 'regulă'.” Și sunt prezentate pe rând, sistematic, aceste inovații din *sintaxă* (deplasarea articolului hotărât, folosirea extinsă a dativului în locul sintagmelor prepoziționale și al genitivului, ș.a.)³¹⁷ - cu observația

³¹⁵ Basarab Nicolescu publică „Ion Barbu. Cosmologia 'Jocului secund'” în anul 1968; E.Coșeriu publică „La lingua di Ion Barbu” la Milano în anul 1949, lucrarea fiind socotită chiar de autor prima sa publicație.

³¹⁶ Aspect “logic” al limbii este numit aici nu limbajul abstract – care nici nu există în stare pură, precizează autorul – ci aspectul constituit de complexul de raporturi dintre semnificanți și semnificați determinate doar de faptul numit înțelegere sau inteligibilitate - exceptând faptul numit persuasiune și orice înțelegere estetică sau afectivă; în E. Coșeriu, 1949.

³¹⁷ Coșeriu mai notează ca inovații - și le menționăm, datorită faptului că este vorba de un caz foarte posibil unic în lume, atât privind jocul/mobilitatea în interiorul posibilităților infinite ale unei limbi -

că „felul în care procedează Barbu e mereu același: extensie a unor uzuri particulare la alte situații, în mod logic asemănătoare, dar în care convenția este alta” (s.n.)- și apoi din *lexic*, sub aspectul apartenenței cuvintelor la diferite limbaje (folosirea extinsă a cuvintelor docte, luate din limbajul matematic și științific, „din ceea ce românii numesc neologisme”, ș.a.³¹⁸) și al inovațiilor (numeroase schimbări de semnificație – cu extensia unui semnificat particular al unui cuvânt la întreaga sferă de semnificații ai aceluiași cuvânt³¹⁹).

Coșeriu subliniază în mod special faptul că frecvențele *schimbări de semnificație* care apar în opera barbiană *pot fi înțelese din punct de vedere logic dincolo de convenția stilistică (poetică)* – deși au, desigur, și o funcție estetică – ele neconfundându-se cu adevăratele imagini, care nu pot fi înțelese în cadrul convenției logice drept care sunt considerate aberații sau „erori”. El face încă de acum o distincție „absolută” între *figurile logice*, inteligibile (schimbări de semnificație care pot fi înțelese logic, dincolo de motivația estetică) – și *figurile de stil* (justificate doar de rațiuni estetice), care pot fi considerate doar între limitele impuse de convenția logică și sunt deci erori (ininteligibile). „În concluzie se constată că inovațiile lui Barbu, sintactice sau lexicale, sunt întotdeauna semantice, adică se referă la raportul dintre semnificant și semnificat, și au mereu caracteristica unor *calcuri interne*. Ele sunt logic inteligibile când rămân în interiorul sferei de semnificații, chiar dacă foarte largă, ai unui semnificant, și devin de neînțeles, din punct de vedere exclusiv logic, când trec dincolo de limitele unor astfel de sfere: *limita inovației personale este impusă sub aspect logic, de ininteligibilitate sau de eroare*. Prin urmare Barbu nu folosește niciodată semnificații aberante (*salturi semantice*) decât în cadrul convenției stilistice.”³²⁰

Mai departe, autorul notează că o astfel de constatare poate fi utilă pentru studiul general al semanticii și al evoluției limbilor „învățate” (însușite într-o perioadă relativ scurtă de un întreg popor, prin colonizare intensivă). Mai târziu el arată că, deja în această lucrare de început, exista ideea *sistemului deschis de virtualități*

cât și sub raportul surprinderii sistematice a acestora: folosirea genitivelor și a sintagmelor prepoziționale cu funcție adjectivală, un uz răspândit al expresiilor eliptice, deplasarea epitetului de la atribut la subiect, folosirea neobișnuită a unor prepoziții, folosirea adverbilor cu funcție adjectivală, folosirea adverbială a tuturor adjectivelor, noi forme de superlativ absolut, extensia utilizării în fraze finale a conjunctivului fără conjuncția *ca*; acestea precum și exemplificările aferente, în E. Coșeriu, 1949.

³¹⁸ E. Coșeriu, op.cit.

³¹⁹ *Idem*.

³²⁰ E. Coșeriu, 1949.

(creativității) și de asemenea, atunci când examina tipurile de creație verbală la Barbu arătând că sunt *virtualități ale limbii române* - a fost de fapt prezentă implicit distincția între *normă* și *sistem*.

Coșeriu menționează adesea faptul că *ideea sa fundamentală* - aceea de a împăca concepțiile altor autori, stabilindu-le limitele - cu *realitatea însăși a limbii și limbajului care cuprinde aceste posibilități, virtualități de dezvoltare* descoperite generic la Ion Barbu, - exista *în nuce* de la început, „desfășurându-se” în timp, coerent, în lucrările sale; firul roșu al cercetărilor ulterioare a fost stabilirea *dinamicității limbajului*, înțelegerea modului în care limbajul este dinamic, creator.

Observând generic că deși anumite construcții pot fi „îndrăznețe sau surprinzătoare”, ele nu sunt aberante din punctul de vedere al sistemului - Coșeriu realizează necesitatea distincției între *sistem funcțional* și *convenție (realizare) normală*, punându-și problema că majoritatea inovațiilor poetice trebuie să fie de același tip: amplificări ale *normei*, permise de *sistem*. Conceptul de *normă* va fi construit astfel pornind de la diferențierea treptată între *sistem normal* și *sistem funcțional*, prin conjugarea acestei constatări generice fundamentale cu rezultate provenind din cercetarea empirică a faptului lingvistic. Coșeriu demonstrează ulterior că, la toate nivelele, - în cadrul tuturor funcțiilor care pot fi luate în considerare în limbaj, este posibil și necesar să distingem, pentru o mai profundă înțelegere a faptelor lingvistice, între *normă* și *sistem* – adică, pe lângă *sistemul funcțional*, să distingem *realizarea normală*, un grad inferior de abstractizare care de asemenea caracterizează limbile.³²¹

În anul 1968, tânărul fizician asistent universitar Basarab Nicolescu publica prima sa scriere, *Ion Barbu. Cosmologia „Jocului secund”*. Așa cum observă majoritatea criticilor săi, „în-semnele transdisciplinare” existau *în nuce* încă de atunci, „deși căpătau formă și validitate începând cu Noi, particula și lumea (1985), Știința, sensul și evoluția. Eseu asupra lui Jakob Bohme (1988) sau Teoremele poetice (1994), pentru a se rotunji în binecunoscutul manifest teoretic intitulat chiar Transdisciplinaritatea (manifest) (1996).”³²²

De la o primă lectură a poemelor barbiene, spune Basarab Nicolescu, atrage atenția *unitatea structurală indestructibilă* a acestora; *principiul ordonator* care

³²¹ v. I. 6.2.

³²² Emanuela Ilie, *Basarab Nicolescu*, eseu monografic, Ed. Timpul, Iași, 2008.

structurează conferă fiecărui poem o *dinamică* unică, „o organicitate singulară și totodată un element comun, prelungit de la poem la poem, un fel de entitate indivizibilă, generatoare de complexe distincte, dar aparent 'obscure'.”³²³ Este la fel de evident acum, după timpul în care s-au precizat contururile și esențele transdisciplinarității, că modul cercetării niculesciene surprindea și în poezia matematică – la fel ca și în fizica poetică (în Realitatea plină de poezie, care trebuie atât unitar *citită*, până la un anumit punct, - cât și, de la un anumit prag, unitar *scrisă*) esențele structurante ale Realității.

Spre deosebire de cercetătorul unei singure discipline – literare, în acest caz, - Basarab Nicolescu „se leagă” de la începutul demersului său să își aproprie „cauza intimă” a reorganizării ritmurilor cosmosului barbian, mizând tocmai pe „elementul rațional implicat ce le determină a fi solubile minții omenești”. Cu instrumentele științei așadar dar și ale unei intuiții precis orientate în ceea ce se află „dincolo de discipline”, Basarab Nicolescu surprinde procesul de edificare a acestor „veritabile teoreme” într-o unitate analog cosmică.

Ceea ce se „deconspiră” acestei analize (transdisciplinare) este un veritabil sistem axiomatic care ghidează și susține constituirea poemelor și pe cititor, în procesul dinamic de reconstituire a sensului (participare): 1. „lumea spiritului” se obține prin dualitate (prin reflectarea în oglindă a „lumii contingentului”, procesul de geneză fiind cel al „jocului secund”), 2. „lumea spiritului” este concepută ca un complex de mistere interferente („clăile de fire stângi”) și 3. „lumea spiritului” este cognoscibilă (instrumentul necesar de investigație fiind o superioară geometrie, care face posibilă descrierea „completă” a universului sufletesc).³²⁴

Basarab Nicolescu descrie – dezvoltă mai bine zis, o analogie între constituirea unei teorii științifice și structurarea „Jocului secund”, dat fiind că, deși „domeniul afectiv se sustrage, prin însăși natura sa, unei descrieri riguroase” – în sinteza dintre intelect și sensibilitate „spiritul dobândește o anumită coerență, chiar în determinările sale aparent iraționale”, încât o analiză nelipsită de rigurozitate devine posibilă.³²⁵

Analog simbolurilor matematice într-o teorie, Ion Barbu introduce în poezia sa simbolurile a trei mituri centrale pe care Basarab Nicolescu le identifică (mitul

³²³ Basarab Nicolescu, *Ion Barbu. Cosmologia „Jocului secund”*, Ed. Universul Enciclopedic, 2003.

³²⁴ *Idem.*

³²⁵ B. Nicolescu, 2003, p.18.

Soarelui, mitul Nunții și mitul Oglinzii), și le caracterizează; ele „constituie fundamentul sensului cosmologiei barbiene (spre deosebire de 'axiomele' enunțate, care constituie fundamentul său formal.)”³²⁶ Rigurozitatea își are prin urmare virtuțile ei esențiale dar aplicabilitatea ei univocă nu însoțește demersul fie inductiv al rațiunii până la ultimele consecințe ale Realității.

Viitorul părinte al transdisciplinarității observă cum geniul lui Ion Barbu face față acestei încercări în dorința sa de completitudine, „conciliind cu vigoare contrariile” - „metamorfozându-le”. Limbajul operei, aflat la granița dintre limbajul științific și limbajul poetic, reușește „condensarea aproape stranie a semnificațiilor poetice în expresii lingvistice corespunzătoare”³²⁷ – în timp ce spiritul transdisciplinar propune imediat ternarizarea: „studierea limbajului poetic barbian prin mijloacele riguroase ale lingvisticii matematice va duce la surprinzătoare descoperiri pentru însăși lingvistica matematică” - spre exemplu, construirea unui model matematic pentru un limbaj în același timp științific și liric; tot astfel, studiarea limbajului operei matematice barbiene ar oferi cu siguranță repere în sensul construirii metaforelor științifice.³²⁸

Evident, „unitatea sonoră se clădește pe unitatea spirituală și rezultă din ea”³²⁹; așa se explică faptul că mulți exegeți ai poeziei barbiene, deși „au tins fascinați spre miezul incandescent al , 'jocului secund', (...), s-au întors cu mâinile goale, acuzând în esență, declarat sau subteran, obiectul cercetării și nu mijloacele paupere de investigație.”³³⁰ Știința deschisă unor noi logici, neconvenționale, în sensul descifrării structurii universului real - asemenea posibilităților infinite ale matematicii -, imersată într-o deschidere spirituală „tainică” - îi pune lui Basarab Nicolescu în mână instrumentul prin care poate să descifreze în egală măsură mitul oglinzii, nunții sau al soarelui, „alfabetul prismatic” și umanismul barbian, autorul însoțind legitim poetul în „jocul” care asigură comuniunea realității fizice cu lumea spiritului.³³¹

³²⁶ *Idem*, p.18.

³²⁷ *Idem*, p. 19.

³²⁸ *Idem*, p. 19.

³²⁹ *Idem*, p. 26.

³³⁰ *Idem*, p. 29.

³³¹ Așa se explică, de altfel, multitudinea reacțiilor în presă la apariția la fel de ineditei exegeze nicolesciene asupra operei lui Ion Barbu, ca și opera însăși: “O gândire axiomatică așa cum era aceea a lui Ion Barbu și-a găsit în sfârșit o gândire axiomatică capabilă de a-l cuprinde.” (Marian Popa, Luceafărul nr. 19, 1968), sau “*Cosmologia 'Jocului secund'* reprezintă încercarea cea mai convingătoare de până azi de a explica pe Barbu prin descoperirea unui ‘model matematic’ al poeziei...” (Nicolae Manolescu, Contemporanul nr.20, 1968), “Așa cum numai unui matematician îi era cu putință s-o facă, Basarab Nicolescu descoperă în poetica lui Ion Barbu, confluența a două modalități

Constatând coincidența prefigurării esențialului viitoarelor opere - nu doar în primii ani ai carierei ci, într-o coincidență specifică situațiilor necesare, *chiar în prima lucrare publicată de fiecare din cei doi autori*³³² (și anume, la aceeași vârstă de 26 de ani!), *așezăm sub acest semn grăitor și inedit întreaga cercetare a congruențelor dintre lingvistica integrală și transdisciplinaritate*. În timp ce E. Coșeriu conferă o dată cu *Limba lui Ion Barbu* o amplitudine radical diferită *realității limbajului*, față de toate teoriile lingvistice existente – luând inedit în calculul *realității și virtualitatea*, - Basarab Nicolescu exprimă clar în exegeza pe care o face operei barbiene faptul că Realitatea este mai amplă decât în calculul obișnuit al științelor și interpretărilor actuale – nefiind vorba de o evadare din real în poezie ci, de o descoperire a unui „nou tărâm” al realului.

2. Realitatea limbajului și realismul cultural

Observând disponibilitatea internă a limbajului în poezie și sprijinindu-se pe fapte concrete și studii recunoscute, Coșeriu explicitează în opere de mare amploare științific faptul că *vorbirea și nu limba este realitatea concretă în interiorul căreia trebuie să operăm toate distincțiile cu privire la limbaj*. Conceptul de „*act lingvistic*” – în pofida faptului că reprezintă *unica realitate concretă a limbajului*, a fost ultimul concept la care s-a ajuns prin cercetarea lingvistică în modernitate,³³³ observă autorul.

În mod concret, există numai *acte lingvistice*, *vorbirea concretă*, - activitate lingvistică în același timp individuală și socială care, în sinea ei este asistematică, fiind *creație permanentă de expresii inedite corespunzând unor intuiții inedite*; în interiorul vorbirii, constatarea și distingerea unui sistem mai mult sau mai puțin stabil – limba, nu reprezintă constatarea unei alte realități ci numai „o necesară abstracțiune științifică, în vederea unui studiu al limbajului care să meargă mai departe de înregistrarea și analiza actelor de vorbire și să poată constitui istorie.”

Coșeriu precizează în introducerea la studiul său *Sistem, normă și vorbire* faptul că, deși un punct de vedere pur structural ne îndepărtează de caracterul „vii” al

de reprezentare lirică, având, după părerea sa, la bază două metode matematice, una zisă infinitezimală și întemeiată pe calculul diferențial și integral și alta globală fundată pe axiomatică” (Al. Piru, Luceafărul nr. 20, 1998), ș.a.

³³² Există două mici studii coșeriene anterioare dar deschiderea publicistică este considerată aceasta însăși de autor.

³³³ E.Coșeriu, 1995, p. 26.

limbajului, *nu trebuie să respingem abstractizarea* – „fără de care nu există nici o posibilitate de a verifica adevăruri generale și principii constante în multiplicitatea, fragmentaritatea și eterogenitatea fenomenalului”. Erorile efective nu sunt determinate de abstractizarea în sine, care este o operație științifică indispensabilă – ci, de *considerarea abstracțiunilor ca realități concrete*. În ce privește limbajul, „mișcarea” sa specifică nu poate fi înțeleasă în afara etapei de abstractizare a unor principii ideale sincronice (nu atât „simultane” cât „în afara timpului”) care guvernează mișcarea însăși, constituind aspectul său formal.

„În înțelegerea noastră, lingvistica, mai mult decât alte științe, prin natura însăși a obiectului său, trebuie să se miște constant între cei doi poli opuși ai concretului și ai abstractului: să urce de la constatarea empirică a fenomenelor concrete la abstracțiunea formelor ideale și sistematice, și, îmbogățită fiind prin cunoștințe generale dobândite în operația de abstractizare, să revină la fenomenele concrete. Important este să nu se mulțumească cu abstractizarea și să nu rămână în ea, pentru că înțelegerea intimă a realității limbajului se va putea atinge numai în acest al treilea moment al revenirii la concret.”³³⁴

Astfel, Coșeriu susține că este extrem de important să considerăm abstracțiunea nu ca *altă realitate*, ci numai ca un aspect formal și sistematic, - stabilit din necesități științifice, pe baza acelorași fenomene concrete, - ca o modalitate de a scoate în evidență acea realitate unică și indivizibilă care este limbajul uman. El îl citează pe Hermann Paul, care subliniază extrem de bine diferența dintre „procesele reale ale vieții limbajului” și abstracțiunile care se cheamă „limbi”: „Fără îndoială, limba comună este cu adevărat o abstracțiune. Ea nu e un complex de fapte reale, de forțe reale, ea nu este nimic altceva decât o normă ideală, care ne indică felul în care trebuie să vorbim.”³³⁵

Așadar, limba se manifestă numai în vorbirea indivizilor și Coșeriu consideră limbajul, așa cum am arătat deja, drept activitate liberă și creatoare care răspunde pe de o parte normelor existente în limbaj (aflate și ele, în continuă schimbare) și pe de altă parte, virtualităților limbii - *existînd prin urmare o realitate a acestor virtualități*. Este evident acum - după Croce, Hegel, Heidegger, Vico - faptul că atunci când se învață o limbă se învață a *crea* într-o limbă dar și faptul că există o identitate originară între limbaj și poezie; vorbirea curentă este astfel, la rândul ei, un asemenea act de

³³⁴ E. Coșeriu, 2004, p. 17.

³³⁵ H. Paul, cit. de E. Coșeriu, în E. Coșeriu, 2004, p. 18.

creație - o mișcare continuă între creație și repetiție, între libertate și impunere dar esența vorbirii este același act liber, creator. E. Coșeriu definește acest act drept *energeia* care își depășește întotdeauna propriul *dynamis* (dynamis-ul se învață prin experiență și studiu), - singura cauză a nașterii - schimbării și continuității limbii fiind această perpetuă creație.

Ineditul situației și perplexitatea reală în fața premiselor coșeriene ale re-fundamentării științei lingvistice vin din faptul că suntem nevoiți să reconsiderăm, în această neașteptată bază, *obiectul de studiu* al acesteia. „Limbajul aparține în același timp și naturii și minții” iar „omul este obiectul unei cunoașteri anterioare oricărei științe, prin chiar conștiința pe care o are despre sine însuși”³³⁶; obiectul noii lingvistici este definit în acest context ca fiind *funcția semnificativă* însăși, - „creația de semnificații” și/sau competența lingvistică (în sens coșerian)³³⁷.

Eroarea logicistă fundamentală este aceea de a considera limbajul ca un obiect de natură logică, mai bine zis, ca un produs al gândirii logice – și aceasta este o eroare care se atribuie de obicei lui Aristotel, spune Coșeriu – însă Aristotel „a stabilit cu toată claritatea prioritatea limbajului față de gândirea logică, arătând că limbajul ca atare este doar *logos semantic*, expresie semnificativă, în care nu există nici adevăr, nici falsitate”³³⁸, afirmația sau negația fiind diferențieri ulterioare, care apar în logusul apofantic.

Limbajul în sine – ca și poezia - nu afirmă nici adevărul nici neadevărul – fiind anterioare distincției între adevăr și neadevăr; în *actul original de creație* - poetică sau lingvistică³³⁹ – „nu e vorba de a numi ceva exterior și nici de a afirma ceva cu privire la o realitate deja analizată, ci e vorba de o intuiție care este anterioară deosebirii între *existență* și *inexistență* și deosebirii între *adevăr* și *falsitate*”³⁴⁰. *Tot limbajul este semantic* - spune Aristotel -, adică înseamnă ceva, dar nici adevărat nici fals –însă există o formă a limbajului *cu o determinare ulterioară*, care este afirmarea

³³⁶ E. Coșeriu, 2004, p. 232-233.

³³⁷ M. Borcilă, 2003.

³³⁸ E. Coșeriu, 2004, 242.

³³⁹ Deosebirea pe care Coșeriu o face între poezie și limbaj se referă la faptul că subiectul poeziei este subiect universal sau absolut (ia responsabilitatea tuturor subiecților posibili) iar subiectul limbajului este întotdeauna subiect între subiecte.

³⁴⁰ Întrebarea cu privire la *existență* este cu totul alta decât cea cu privire la *esență*. Putem să definim ceva fără să ne întrebăm dacă există sau nu există – atunci când ne întrebăm dacă există, înseamnă că facem un raport între un obiect intern și un obiect extern, obiect de experiență; în E. Coșeriu, 1996, p. 47.

sau negarea cu privire la realitate; acest limbaj este numit de Aristotel *logos apofantic*, „unde se dă adevărul sau falsitatea”³⁴¹.

Intuiția din limbaj și poezie este expresia universalului în individ – însă este universalitate *afirmată*, nu constatată sau demonstrată – de aceea este reducăționistă identificarea *semnificativului* cu *logicul*, a ceea ce este primar și nediferențiat cu ceea ce reprezintă / poate fi rezultatul unei diferențieri în interiorul *semnificativului*. *Anterioritatea semnificativului față de logic* nu trebuie înțeleasă în sensul unor etape succesive ale unei desfășurări liniare (în sensul că cineva este mai întâi copil și apoi adult) – astfel se identifică esența limbajului cu instrumentalitatea sa – ci, este vorba de o anterioritate permanentă (în sensul spre exemplu că cineva este mai întâi om și apoi om de știință); elementul ulterior, „elementul ’accesoriu’ nu este logicul ca atare (...) ci orientarea logică, *determinarea prin logic*” încât, eroarea constă nu în *recunoașterea* logicului în limbaj ci în *reducerea* limbajului la logicitate.³⁴²

Limbajul este prima manifestare specifică omului ca atare, adică, în calitate de ființă *capabilă să cunoască lumea și să se autocunoască* – după cum este și prima formă și unica absolut generală, de care dispune omul *pentru a fixa și obiectiva*, dincolo de impresii și reacții imediate, *cunoașterea lumii și cunoașterea de sine*, adică *întregul conținut al conștiinței*. Aceasta înseamnă că, pe de o parte, limbajul și categoriile sale interne se află propriu-zis în legătură nu cu facultatea de gândire, ci cu facultatea de cunoaștere – și, pe de altă parte, că limbajul (activitatea inter-subiectivă a omului istoric), departe de a se putea reduce la alte categorii, este o categorie autonomă și este forma necesară a manifestării „gândirii”, atât *logice* cât și *poetice* și *practice*; aceste trei moduri ale gândirii sunt *determinate*, ulterioare logosului pur, nediferențiat, semantic al limbajului istoric.³⁴³

Aceasta înseamnă că logosul neutru, nedeterminat – „departe de ’a nu avea concepte’, cum s-a spus adesea (...) - apare ca locul însuși al conceptelor, fiindcă acestea sunt în mod necesar anterioare logosului propozițional.”³⁴⁴ Conceptele, așa cum le-a văzut Aristotel, aparțin de fapt logosului semantic - ele nu afirmă și nu neagă, nu sunt de la sine nici adevărate nici false, neexistând în ele ’compoziție și diviziune’; limbajul este mediatorul necesar pentru formarea conceptelor iar prima

³⁴¹ E. Coșeriu, 1996, p. 48.

³⁴² E. Coșeriu, 2004, p. 244.

³⁴³ Aserțiuni preluate din sistemul integralist coșerian; v și E. Coșeriu 2004, p. 244-245.

³⁴⁴ în E. Coșeriu, 2004, p. 245.

universalitate, spune Coșeriu, ca și primele distincții necesare pentru structurarea gândirii logice apar chiar în limbaj și în categoriile sale.

O altă eroare logicistă ar fi plasarea logicității limbajului (a semanticității) în „sistem” – în limba abstractă. Așa cum limba nu este o realitate autonomă, ci se structurează pe baza vorbirii, norma nu este un sistem fix și imuabil, ci reprezintă o simplă medie a sensurilor tradiționale, acceptate; nu există o logicitate a sistemului gramatical acesta fiind o „schemă a schemelor” – după cum nu există o logicitate a dicționarului, acesta fiind un simplu „registru al unei vorbiri care a fost” și al celor mai frecvente valori constatate în vorbire.

Există de asemenea confuzia între logic (semantic) și ontologic – între semnificații și lucrurile semnificate - spre exemplu, în ce privește categoriile verbale există așa numitul criteriu „logico-obiectiv”, conform căruia părțile de vorbire sunt considerate corespondente ale „categoriilor realității”: substantivul ar denumi lucruri, adjectivul - calități, verbul – procese; este vorba însă doar de modul cel mai frecvent de a desemna anumite fapte constatate curent - ceea ce se consideră generalizând drept model universal de logicitate, însă există spre exemplu limbi în care calitatea se exprimă cu ajutorul verbelor deci ca și proces - astfel, aceleași fapte reale pot fi numite cu cuvinte corespunzând unor categorii distincte. Această eroare capătă forma sa extremă în încercarea de a găsi aceleași categorii – aceeași „gândire logică” – în toate limbile și astfel, de a constitui o limbă logică ideală.

În situațiile semnalate confuzia între logic și ontologic se manifestă în diferite grade, însă Coșeriu identifică „fundamental” acest nivel de confuzie, care poate fi preluat astfel analog într-o încercare de resemnificare integralista a culturii – ceea ce ne propunem să realizăm (reperete fundamentale) prin această cercetare.

Pentru a putea „izola” mai ușor obiectul real al lingvisticii integrale și a preciza prin urmare realitatea limbajului - prezentăm foarte pe scurt și erorile antilogiciste identificate de Coșeriu - gama situațiilor întâlnite fiind în fapt bogat nuanțată între aceste extreme.³⁴⁵ Pe de altă parte Coșeriu exprimă mereu ceea ce face

³⁴⁵ „Bineînțeles, ‘logicismul’ și ‘antilogicismul’ nu sunt doctrine organizate sau poziții individuale ale cutărui sau cutărui învățat, și nici nu se poate concepe ca vreun învățat să fie pe deplin ‘logicist’ sau ‘antilogicist’ (...). Este vorba de poziții generice, de erori curente care afectează studiile lingvistice și de gramatică. Asemenea erori se strecoară chiar și în opere foarte valoroase, și tocmai de aceea se cuvine să fie semnalate și eliminate.”; în E.Coșeriu 2004, p. 263.

parte din deontologia proprie a cercetării sale – „nici o eroare nu este numai eroare” ci conține intuiții care pot fi sau chiar este salutar să fie prelucrate.

Erorii logiciste de a considera limbajul ca produs al gândirii logice, antilogicismul extrem îi opune eroarea de a considera limbajul ca illogic, străin gândirii raționale; însă limbajul nu este „illogic” ci, așa cum s-a semnalat deja, doar *anterior* gândirii logice; totuși, trebuie să precizăm în plus faptul că deși semanticitatea este trăsătura constantă și definitorie a limbajului – „semanticitatea pură” nu se găsește nicăieri în mod concret, ci se delimitează numai pentru exigențele cercetării. Antilogicismul ajunge, în diferitele sale forme, să considere categoriile verbale drept convenții ori simple scheme formale – sau să le facă dependente de un ambiguu „sentiment al vorbitorului”.³⁴⁶

Totuși, categoriile verbale nu sunt convenționale ci sunt *realități ale vorbirii*; dacă ar fi fost convenționale, nu ar fi fost necesar să demonstrăm acest lucru ci doar să arătăm când și în ce termeni s-a stabilit convenția. În realitate, spune Coșeriu – și acesta este modul său unic de a se delimita de diversele tipuri de confuzii, *relansând nivelul universalilor și al conceptelor autentice* și astfel, recuperând *realitatea* de studiat – „orice încercare de a demonstra că unele definiții ale categoriilor verbale sunt convenționale și că nu-și găsesc confirmarea în anumite cazuri concrete se bazează tocmai pe cunoașterea (*anterioară* – s.n.) categoriilor reale.”³⁴⁷

Antilogicismul răspunde de asemenea erorii logiciste de a lega de fiecare formă o anumită semnificație – de a plasa logicitatea în limba abstractă, cu faptul de a nu atribui aceleași valori constant acelorași forme; dar paralogismul este evident, pentru că în premisa minoră i se atribuie termenului „categorie” tocmai acea semnificație (clasă de forme) care îi este negată în cea majoră. În același registru de erori ținând de abstractizare – și care are relevanța sa în sensul delimitării realității limbajului - Coșeriu notează că nu putem reduce definiția categoriilor la descrierea și istoria cuvintelor – întrucât descrierea și istoria se ocupă de obiecte și nu de concepte;

³⁴⁶ E. Coșeriu, 2004, p.251.

³⁴⁷ În continuare, Coșeriu ajunge la precizări ținând de epistemologie: Delimitarea categoriilor verbale nu este analogă distincției care se stabilește, spre exemplu, între morfologie și sintaxă: distincțiile de acest tip se referă la gramatică și nu la limbaj. Morfologia și sintaxa nu există înainte de definiția formală, pe baza căreia se structurează aceste concepte, și *nu sunt realități ale vorbirii*, ci sunt scheme ale acelei *vorbiri despre vorbire*, care este gramatica, adică scheme ale unui *metalimbaj*. Discuțiile în acest sens țin nu de teoria lingvistică (teoria limbajului) ci de teoria *lingvisticii*: sunt, în realitate, discuții epistemologice. *Și sunt adesea inutile, căci un metalimbaj poate asuma structuri diferite, după obiectele de studiu, și poate chiar să fie așa cum se stabilește să fie, cu condiția de a rămâne coerent și de a fi exhaustiv în ceea ce privește scopurile pe care și le propune.*(s.n. și reținem că E. Coșeriu vorbește de exhaustivitate); în E. Coșeriu, op.cit., p. 252.

totuși, acest tip de eroare lasă să se înțeleagă faptul că limba lingvistică este istorică și nu limbaj convențional, simplu cod artificial stabilit de logică pentru logică: aceste sisteme sunt fără timp și fără istorie pe când limbajul „natural” este chiar fundamentul istoricității omului.

În sfârșit, confuziei logiciste dintre semantic și real, antilogicismul îi opune eroarea de a considera că neconcordanța constatată între aceste două planuri ar invalida definițiile semantice ale categoriilor; deci în fond face exact aceeași greșeală ca și logicismul – identificarea semanticului cu realul - numai că respinge ambele criterii. O definiție semantică nu este însă o definiție ontologică, sau o definiție dată din punctul de vedere al „realității naturale”; confuzia acestora se identifică cu confuzia dintre semnificare și simpla denotare și, pe de altă parte, dintre semnificatul lexical și cel categorial (categoriile verbale răspund la *cum*, nu la *ce* – fiind vorba de moduri de concepție).³⁴⁸

Relația dintre formă și substanță în limbaj apare dezvoltată în mai multe locuri în scrierile coșeriene, - aici, în legătură tocmai cu problema categoriilor verbale. Aceste categorii nu pot fi identificate cu schemele formale în care se materializează, spune Coșeriu; schemele formale servesc la „recunoașterea” semnificațiilor categoriale, dar nu sunt semnificații, - *aparțin fizicității semnului și nu semanticității sale*. Schemele formale sunt determinate de semnificație și nu invers³⁴⁹ iar „limbajul este esențialmente finalitate semnificativă și nu poate fi considerat ca limbaj în mod independent de o atare finalitate”.³⁵⁰ Pentru a avea un semn lingvistic este necesar să existe intenționalitate semnificativă, cineva să prezinte ceva drept semn; partea fizică a semnului contează numai în măsura în care orientează pe auditor spre o semnificație intențională. (Cu atât mai mult nu trebuie să se confunde eventuala finalitate exterioară a limbajului – instrumentalitatea sa, - cu finalitatea semnificativă, care ține de esența limbajului.)

Faptul că semnificația nu poate fi observată – nu are același tip de obiectivitate ca lucrurile și fenomenele fizice – „înseamnă că semnificația se situează într-un alt plan al cercetării, în care observația externă devine cu totul improprie și neadecvată.

³⁴⁸ *In extremis*, această confuzie ar identifica cuvintele 'acțiune' și 'verb' cu faptul de a fi verbe, sau 'calitate' și 'adjectiv', cu faptul ca aceste cuvinte să fie adjective.

³⁴⁹ Autorul îl citează pe Heidegger: „semnificațiilor li se produc cuvinte [și forme determinate de expresie]; în nici un caz nu se furnizează semnificații acestor lucruri care se cheamă cuvinte [înțelegând prin 'cuvinte' semnele ca fizicitate, adică sub aspectul lor fizic]”; în E.Coșeriu, 2004, p. 253.

³⁵⁰ E. Coșeriu, 2004, p. 253.

Într-adevăr, limbajul aparține în același timp naturii și minții, lumii și interiorității conștiinței, iar ceea ce se 'observă' nu este *limbajul*, ci *limbajul simplu*, adică aspectul fizic al limbajului³⁵¹. Așa se face că descrierea schemelor formale ale gramaticii nu coincide cu definiția categoriilor semantice (pe care schemele le reprezintă doar fizic).

Așa-numitul criteriu „logico-obiectiv” (prin care are loc identificarea categoriilor verbale cu presupusele „categorii ale realității”, chiar dacă nu duce la utilizarea în lingvistică a conceptului aristotelic de 'substanță' - și la identificarea 'substanței' cu 'materia') - dar chiar și obiecțiile la adresa sa, „confundă *substanța ontologică* (identitatea unui obiect cu el însuși) cu *categoria de substanță; ființa* cu ceea ce e *conceput ca ființă*; ceea ce este obiect în realitatea naturală cu ceea ce este obiect autonom pentru gândire (...).”³⁵² Nu este sarcina teoriei lingvistice, precizează în continuare Coșeriu, de a verifica susținerea criticilor la adresa chiar a ideii de substanță ontologică – *prin acesta oferind deschidere către semnificațiile pe care fizica cuantică le aduce în discuție* - însă este necesar să se precizeze că „eventualele” 'substanțe' ale realității și *categoria de substanță ca formă a intuiției și a limbajului* sunt două probleme radical diferite.

Limbajul nu este deci, un obiect ca și celelalte obiecte, aparținând realității naturale – *el continuă să „reziste” tuturor încercărilor de reprezentare, formalizare care încearcă să îl mențină pe un teren cunoscut* - continuând să se manifeste drept ceea ce este, și prin această observație ne intersectăm de la început cu aspectul fundamental inițial al metodologiei transdisciplinare: sunt respectate nivelurile de realitate ale Obiectului (de studiu) – prin respectarea de către Subiectul cercetător a nivelurilor de percepție - prin faptul că el înțelege să nu reducă obiectul studiat (aparținând mai multor niveluri de realitate), la un singur nivel de realitate; această atitudine o vom identifica pe parcursul întregii opere coșeriene.

Coșeriu precizează în studiul său „Formă și substanță în sunetele limbii” că de fapt, *o netă separație între „formă” și „substanță” nici nu se poate face în aspectul fenomenal-obiectiv al limbajului, pentru că „morficul” se constată în „hiletic” și „hileticul” se cunoaște numai prin „morfic”; dacă însă forma este „ceea ce se menține constant într-o manifestare”, „substanța” care se menține, ca atare (în planul*

³⁵¹ E. Coșeriu, 2004, p. 255.

³⁵² E. Coșeriu, 2004, p. 261.

concret) sau ca atribut al formei (în planul abstract), trebuie considerată ca fiind „formalizată”.³⁵³

Cu siguranță, ar trebui să atragem mereu atenția asupra caracterului impresionant prin exhaustivitate și coerență al studiilor coșeriene - și, ca atare, a valorii lor inestimabile. Din concluziile (unice în lingvistică dar, ca și caracter, unice în cultură) ale studiului mai sus menționat, reținem următoarele aspecte cheie pentru subiectul nostru: în realitate, ceea ce se numește „substanță” este doar o „formă” de ordin inferior planului de formalizare luat în considerație; *această „formă” lingvistică nu poate fi identificată nici cu distribuția în sistem, nici cu diferențele care se stabilesc între formele concrete – cu alte cuvinte, ca și în situația nivelului subcuantic, unde entitatea nu este nici particulă nici undă – astfel, pe lângă faptul că include funcționalitatea cuprinde în mod necesar și atribute „substanțiale”.*

Așa-numita “substanță” poate fi ignorată și este în mod necesar ignorată numai ca „substanță incognoscibilă”; ea nu poate, în schimb, să fie ignorată ca „substanță formată” (ca suport necesar al funcționalității lingvistice) dat fiind ca *ceea ce se cunoaște este „formă”* și substanța însăși trebuie considerată ca atare, în aspectul său cognoscibil. Aici *din nou se relevă congruențele dintre „natura limbajului” și natura subcuantică a lumii, unde de asemenea materia scapă formei;* analogia completă între cele două „naturi” o vom stabili în cadrul construcției modelului integralist-transdisciplinar.

Desigur, - *ca și, sau analog, într-o primă aproximație, materiei subcuantice* – limba este un sistem de identități și diferențe. Unitățile lingvistice se cunosc prin „identitatea” lor și se „disting” prin „diferențele” dintre ele, încât *așa-numita „problemă a substanței”* coincide cu problema „identității lingvistice” - concept în care însă „forma” și „substanța” se întâlnesc și se identifică.

Problema identităților lingvistice este excelent clarificată de o polemică, spune Coșeriu, între E. Buyssens și H. Frei care, interpretând diferit în context afirmația lui Saussure că mecanismul lingvistic se învîrte în totalitate în jurul identităților și diferențelor – primul, că afirmația este contradictorie în context și al doilea, că nu există nici o contradicție - ajung la aceeași concluzie, că în limbă există (în același timp) și identități și diferențe.³⁵⁴ Până în acest moment, avem *similitudinea cu simpla observație, constatare inevitabilă din lumea subcuantică: elementele contradicției pur*

³⁵³ E. Coșeriu, 2004, p. 233.

³⁵⁴ Cf. E. Coșeriu, 2004., p. 200.

și simplu coexistă: „După părerea noastră, – spune în continuare Coșeriu - aici, ca și în alte cazuri, 'contradicția' sau 'coerența' între enunțurile lui Saussure depinde de interpretare: Saussure se contrazice dacă raportează cele două afirmații la același moment, și nu se contrazice dacă le raportează la momente diferite. Credem, însă, că întotdeauna trebuie să încercăm să interpretăm un text în sensul coerenței.”³⁵⁵ Este modul în care coexistă și contradicția dintre particulă și undă în fizica subcuantică, pentru a respecta coerența universului: în același moment. Ne amintim desigur în acest moment insistența cu care Basarab Nicolescu precizează faptul că termenii contradicției trebuie să fie considerați *în același moment* pentru a fi *coerenți* cu terțul inclus (spre deosebire spre exemplu de dialectică hegeliană în care termenii contradicției și rezolvarea acestora se înșiruie în timp); este important pentru demersul nostru ulterior să reținem acest aspect – *care, defapt, este deja o congruență între „substanțele” - materialul de lucru al celor două doctrine: limbaj și fizică subcuantică, natură și cultură.*

Conceptul de 'identitate lingvistică' pare să implice, spune Coșeriu, faptul că, în fiecare caz, există o *realitate a limbii* pe care omul de știință trebuie să o descopere și să o descrie; dar nu există o descriere fonologică unică în cazul unei limbi date – ci, o varietate admisibilă, pentru că, deși fonemele se stabilesc pornind de la sunete, *nu se identifică cu formele concrete ale acestora ci sunt forme abstracte (abstrase) ale limbii* (care este ea însăși o abstracțiune). Important este ca diferitele convenții adoptate în cadrul descrierilor, realizate cu diverse scopuri și din diferite puncte de vedere, să facă referire *la realitate*.

Dintre concluziile studiului menționat face parte și ideea că „știința limbajului se întemeiază, în mod necesar, pe o 'cunoaștere prelabilă', care se revelează ca 'experiență antepredicativă' (...). Prin urmare, așa-numitul 'limbaj în sine și pentru sine' este o abstracțiune, și lingvistica nu poate fi pură descriere a unor 'fapte obiective', nici teorie a 'simplului limbaj'.” *Știința limbajului trebuie să pornească de la activitatea lingvistică și să facă explicită, prin formulări deliberate, experiența antepredicativă.*

Există desigur diferite orientări descriptive ale lingvisticii care nu sunt antitetice ci doar aparțin unor planuri diferite de formalizare; o lingvistică unitară a acestora este posibilă și chiar de dorit – important este ca „știința limbajului să nu uite

³⁵⁵ E. Coșeriu, 2004., p.200.

că 'momentul' său esențial și justificarea sa se relevă în chiar momentul în care (...) un *lucru fizic* devine exprimare umană [expresie a omului] și se constituie în intermediar între lume și interioritatea conștiinței, ca și în condiție de sociabilitate, tradiție și cultură: în condiție a umanității.”³⁵⁶

În ce privește aspectul „dialogal” al limbajului și totodată premisa acestei *condiții a umanității* pe care o îndeplinește limbajul, este fundamental faptul des menționat de autor că limbajului îi este constitutivă alteritatea; „este neîndoielnic faptul că aceleași forme îi pot corespunde mai multe conținuturi semantice și că fiecare cuvânt reprezintă, în fiecare act lingvistic nou, o nouă semnificație”³⁵⁷. Dar este adevărat și faptul că limbajul nu înseamnă numai a putea vorbi, ci înseamnă 'a putea vorbi și a putea înțelege', căci 'esența sa se prezintă în dialog’³⁵⁸. Limbajul constituie chiar fundamentul intersubiectivității³⁵⁹, dat fiind că, prin intermediul vorbirii, ceva se *comunică*, adică 'se transformă în ceva comun', astfel încât referința cuvântului devine obiectivă.”³⁶⁰

Spre deosebire de Croce, care propune *subiectul absolut* în egală măsură pentru limbaj și poezie - Coșeriu spune că, în opoziție cu arta, unde „un subiect universal sau absolut este un subiect care este singurul subiect și care, cel puțin, ia responsabilitatea tuturor subiecților posibili”³⁶¹ – subiectul creator al limbajului este totdeauna *subiect între subiecte*, „este un subiect care se înțelege pe sine însuși ca subiect cu alte subiecte, ca un 'eu' care recunoaște un 'tu', adică un alt eu posibil.”³⁶² Acest „subiect relativ” poate asuma responsabilitatea altui „eu”, - în timp ce „subiectului absolut, presupus de Croce și pentru limbaj, îi lipsește o dimensiune, îi lipsește această dimensiune a *alterității*, pe care o are subiectul limbajului.”³⁶³

Universalitatea acestui subiect este dotată cu alteritate, adică recunoașterea celuilalt ca subiect posibil – așadar limbajul este întotdeauna comunicare. Coșeriu face mereu deosebirea între comunicarea *cu cineva* și comunicarea *despre ceva*, care poate lipsi; cuvântul prin care un subiect se adresează altui subiect nu poate fi distrus,

³⁵⁶ E. Coșeriu, 2004, p. 236 – 237.

³⁵⁷ Autorul exprimă pe Croce – *Logica și Gentile – Teoria generale dello spirito come atto puro*, v. E. Coșeriu, 2004, p. 259.

³⁵⁸ Autorul exprimă pe Heidegger, în E. Coșeriu, 2004, p. 259.

³⁵⁹ Conform lui Merleau-Poty – *Sur la phenomenologie* și G. Calogero – *Estetica*, în E. Coșeriu, 2004, p. 259.

³⁶⁰ E. Coșeriu, 2004, p. 259.

³⁶¹ E. Coșeriu, 1996, p. 50.

³⁶² E. Coșeriu, 1996, p. 51.

³⁶³ E. Coșeriu, 1996, p. 51.

chiar dacă acela nu îl înțelege; comunicarea cu cineva este așadar constitutivă pentru limbaj – deci această dimensiune a alterității.

Obiectivitatea cuvântului este fundată pe intersubiectivitate – cu alte cuvinte, obiectivitatea pe care o avem în limbaj este asigurată tocmai de faptul că *semnificațiile sunt intersubiective* (ceea ce s-a înțeles foarte târziu, menționează Coșeriu; întotdeauna s-a stabilit numai raportul între semnificație și obiectele denumite, desemnate, și nu semnificația ca fapt intersubiectiv); în artă în schimb, se creează pentru obiectivare (chiar dacă ulterior opera este dăruită).

Numind *limbaj* „orice sistem de semne simbolice folosite pentru intercomunicarea socială, adică orice sistem de semne care servește pentru a exprima și comunica idei și sentimente sau conținuturi ale conștiinței”³⁶⁴ – observăm că limbajul este un fenomen extrem de complex, prezentând de la aspecte pur fizice (sunetele) și aspecte fiziologice, trecând prin aspecte psihice și aspecte logice, până la aspecte individuale și sociale; teoreticienii limbajului reliefează unele sau altele din aspecte, în funcție de orientarea lor filozofică implicită sau explicită. Există tendințe logiciste (prevalează aspectul de pură comunicare simbolică a conceptelor), psihologiste (consideră limbajul ca ansamblu de fapte pur psihice), tendințe sociologiste (iau în considerare aproape în exclusivitate aspectul social al limbajului – limba, drept unică activitate ce poate fi considerată sub aspect științific) și individualiste (lingvistica idealistă, care ia în considerare aproape exclusiv aspectul individual al limbajului - actele lingvistice individuale) – și de asemenea, poziții intermediare (dualiste – F. Saussure, moniste – O. Jespersen) în diverse combinații. Fiecare din aceste orientări pe care în principiu le-am traversat (mai puțin orientarea psihologistă care nu face în nici un fel obiectul atenției noastre, fiind în opinia noastră cea mai ne semnificativă pentru subiect) pune în evidență idei importante care nu sunt ireconciliabile, subliniază de fiecare dată autorul lingvisticii integrale.

Coșeriu abordează nu doar aceste aspecte în integralitatea lor - inclusiv sub unghiul sociocultural al comunităților - ci evidențiază că este necesar totodată, pentru înțelegerea complexității fenomenului limbajului, și *studiul istoriei generale a umanității*, pentru a stabili în ce mod aceasta a determinat sau cel puțin a condiționat

³⁶⁴ E Coșeriu, 1995, p.17.

schimbările lingvistice³⁶⁵ - care constituie în fapt *natura intimă a realității limbajului*; istoria limbilor nu este perfect paralelă cu istoria socială și culturală – limbile fiind fenomene mult mai complexe decât diferitele forme ale civilizației.

Desigur însă, „cercetarea culturală cu privire la limbaj nu se poate efectua global pentru un întreg sistem, ci, dimpotrivă, la început trebuie să se facă pentru fiecare cuvânt separat, deoarece fiecare cuvânt are propria lui istorie; ulterior se pot stabili însă izoglose lingvistic-culturale care ne vor revela măsura influențelor culturale între limbi.”³⁶⁶ Mergând de la „macrounivers” la „microunivers”, limbajul prezintă întâi de toate un *aspect fizico-fiziologic sau fonic* – sunetul fiind „substanța” realității limbajului (materialul cu care acesta lucrează).

„Ca fenomen acustic, limbajul se prezintă sub forma unor secvențe continue de sunete, sau *continuuri fonice*, separate prin intervale. În aceste continuuri fonice izolăm și identificăm *sunetele limbajului* și (...) facem lucrul acesta doar pentru că avem o 'conștiință fonologică', adică distingem *fonemele*, dat fiind că din punct de vedere pur fizic, nu există continuitate între sunetele unui grup fonic.”³⁶⁷

Majoritatea lingviștilor disting două științe ale aspectului fonic (gr. phone – voce), bazându-se pe distincția realizată de Saussure între *langue* și *parole*: deosebim, pe de o parte, o știință a sunetelor din *vorbire*, care se ocupă de aspectul acustic și fiziologic al sunetelor (*fonetica* – studiu al *sunetelor reale și concrete* din actele lingvistice) – pe de altă parte, deosebim o știință a sunetelor în *limbă* care studiază sunetele ca *unități funcționale sau ca elemente care îndeplinesc o anumită funcție lingvistică*, de constituire și de diferențiere a semnelor (*fonologia* – studiu al *fonemelor*, „elemente” care pot fi considerate identice funcțional în sunete / acte lingvistice echivalente).

Am constatat că la acest nivel al discuțiilor *lucrurile sunt în aceeași situație ca și cele prezentate în fizica subcuantică*: dorim din obișnuință să fixăm „substanța”, obiectivitatea unui sunet – „particula”, concretul – însă el pare să dispară la o analiză mai atentă într-o „undă” „atașată”, care este fonemul; pe măsură ce analiza se aprofundează elementele devin tot mai complexe, se „împrăstie” sub lupa binară care tinde să fixeze concretul într-o complexitate tot mai greu de stăvilit și înțeles înafara

³⁶⁵ E. Coșeriu, 1995, p. 59.

³⁶⁶ *Idem*, p. 61.

³⁶⁷ *Idem*, p. 103.

unei teorii coerente cu realitatea - care „să spună lucrurile cum sunt” (E. Coșeriu) respectiv, să respecte nivelurile de Realitate (B. Nicolescu) ale obiectului studiat.³⁶⁸

Sunetele limbajului prezintă calități binecunoscute ale oricărui sunet studiat de acustică (intensitate, înălțime, durată) care se pot (re)prezenta grafic prin unda „atașată”, cu ajutorul unor aparate special concepute (chimograf, oscilograf). Pe măsură ce înaintăm în studiu însă, lucrurile devin tot mai complexe (interconectate – *complexus* însemnând nu complicat, ci *întrețesut*) - în loc să se alinieze și să se simplifice într-o geometrie convenabilă, aprehensibilă, cea „operațională” cu care suntem obișnuiți.

Unda („atașată sunetului”) prezintă o serie de caracteristici extrem de variate însă care sunt relative (nu există sunete ale limbajului care să fie de la sine și în sens absolut intense, înalte sau lungi - ele sunt astfel numai în comparație cu alte sunete, atone, grave sau scurte); de asemenea caracterele sunetelor și clasificarea lor este extrem de bogată și ține cont de situații și toate grupurile de varietăți care apar la întâlnirea cu aparatul fonator.³⁶⁹ Din aceste clasificări se observă că „(...) valoarea semnificativă a grupurilor fonice se identifică prin *context*, adică prin relația cu alte semne ale aceluiași discurs și adesea numai prin *situația* în care se produc sau grație unor fapte extralingvistice.”³⁷⁰

S-a constatat că nu există două sunete identice, „până și un sunet atât de simplu ca fonemul *a* nu se pronunță practic niciodată exact în același fel de către indivizi diferiți și nici măcar de același individ în circumstanțe diferite; ceea ce numim *a* este, în realitate, un ansamblu de realizări acustice diferite (...)”³⁷¹ iar „sarcina fundamentală a foneticii, în calitate de știință a sunetelor ‘în vorbire’, este să descrie cât mai exact posibil sunetele corespunzătoare unei limbi (diferitele realizări acustice ale fonemelor sale), în multiplele lor combinații.”³⁷² În acest demers ne confruntăm prin urmare cu aceeași problemă a *indeterminării* care apare în fizica subcuantică – unde conceptul de identitate a particulei clasice („identitate definită în raport cu particula însăși, ca parte separată din Tot”³⁷³) este pulverizat.

³⁶⁸ Aceste două cerințe exprese ale lingvisticii integrale respectiv transdisciplinarității se referă, așa cum vom vedea - din perspective complementare – la aceeași situație.

³⁶⁹ E.Coșeriu, 1995, p. 103 – 124.

³⁷⁰ E.Coșeriu, 1995, p. 124.

³⁷¹ *Idem*, p. 30.

³⁷² *Idem*, p. 127.

³⁷³ Basarab Nicolescu, 2007, p. 23.

Basarab Nicolescu îl citează în acest moment pe David Finkelstein: „Indeterminarea fenomenelor cuantice este un caz particular al imposibilității autocunoașterii în sistemele finite”³⁷⁴; trebuie să spunem că indeterminarea „fenomenului elementar” al „substanței limbajului” (sunetul) - este un alt asemenea caz particular. Și, tot astfel cum particula cuantică este ceea ce este datorită faptului că și celelalte particule sunt ceea ce sunt – „particula limbajului” – *sunetul, este ceea ce este datorită faptului că și celelalte sunete sunt ceea ce sunt*: Coșeriu precizează că valoarea semnificativă a grupurilor fonice se identifică prin relația cu alte semne ale aceluiași discurs și, mai mult, anume în *situația* în care se produc.

Așa cum unda clasică („atașată” corpuscului) este un fenomen ondulatoriu descris de perioadă spațială, perioadă temporală, o frecvență a vibrației – undele putând fi vizualizate, - unda limbajului („atașată” sunetului) este descrisă la rândul ei de perioadă spațială, temporală și frecvență a vibrației, și poate fi vizualizată. Mecanica cuantică răstoarnă viziunea clasică asupra realității lumii spunând că particula cuantică este *și undă și corpuscul în același timp* – dar filozofia aferentă arată că este mai corectă afirmația „o particulă cuantică nu este *nici* corpuscul *nici* undă”³⁷⁵; realitatea (fizică a) limbajului arată că sunetul și unda „coexistă” fără a fi o simplă alăturare și că se sustrag împreună unei analize clasice, obiectuale – dispărând în forme care, în limitele cunoașterii clasice, nu se pot formaliza.

„Această reprezentare a unei particule cuantice sfidează orice reprezentare prin forme aflate în spațiu și timp, căci este vădit imposibil să ne reprezentăm mental (altfel decât prin ecuații matematice) ceva care este deopotrivă corpuscul și undă.”³⁷⁶ Pentru rezolvarea acestei situații, *modelul transdisciplinar al Realității* aduce în discuție așa cum am văzut existența multiplelor niveluri de Realitate, - care facilitează posibilitatea intrării în scenă a unei alte logici decât cea clasică, pasibilă a concilia aceste contrarii – *logica terțului inclus*; iar, pentru același motiv, al concilierii identității cu continuitatea aparentă (identificarea „particulei” limbajului, sunetul - în cadrul *continuului fonic*), „modelul integralist al limbajului” aduce în acest moment în discuție - elucidând acest impas epistemologic - *conștiința fonologică*, cu ajutorul căreia distingem totuși *fonemele* (cu toate că, din punct de vedere pur fizic, nu există

³⁷⁴ *Idem*, p. 23.

³⁷⁵ *Idem*, p. 19.

³⁷⁶ *Idem*, p. 18.

continuitate între sunetele unui grup fonic). *Diferența este aceea că, în cazul limbajului și în cadrul științei limbajului, – ceea ce se propune deja se întâmplă, fiind condiția (dată) însăși a funcționării limbajului, - știința coșeriană a limbajului nefăcînd decît să evidențieze corect aceste aspecte, - să spună lucrurile cum sunt.*

Cunoasterea monumentală a fonologiei de către autorul lingvisticii integrale - atât spațială cât și istorică - împreună cu o deplină conștiință semnificativă a situației, îl determină să înțeleagă modul în care s-au perindat și dezvoltat în timp elementele / situațiile elementare ale limbajului, - înțelegerea până la ultimele consecințe ale „problemei” schimbării (mai exact, cum vom vedea, *de la primele consecințe*), nefiind posibilă în afara aspectelor fonologice – fără „*mecanica subcuantică*” a limbajului.

Privind realitatea limbajului - nu putem spune că ar fi redusă așadar doar la aspectele sale „funcționaliste” de către Coșeriu – cu toate că definirea radicală a acestui aspect era atât de importantă într-un moment în care opiniile agresiv dominante în lingvistică erau structuraliste, generativiste și pragmaticiste; această evidențiere – recunoscută drept unică prin limpiditate, coerență și exhaustivitate - a *funcției* limbajului a generat, spre exemplu, ideea că școala coșeriană de lingvistică ar fi un „funcționalism realist”³⁷⁷. În opinia noastră, *școala integralistă coșeriană* (nu doar lingvistică, ci și culturală) trebuie să facă referire în mod echilibrat la aspectele *structurale, funcționale și relaționale* pe care le dezbate, inegalabil, Coșeriu – atât pe fiecare în parte cît și în întregul sistemului său (care, abia în acest mod, devine integralist). Cu alte cuvinte, faptul că importanța *cu necesitate* acordată de autor recuperării „funcționalismului realist” în cadrul lingvisticii (în sensul evidențierii caracterului real funcțional al limbajului) este vizibilă în ponderea pe care *funcționalismul* îl are în cadrul lucrărilor sale – nu trebuie să umbrească importanța pe care autorul o acordă în mod evident și celorlalte două aspecte fundamentale în cadrul și pentru constituirea sistemului său, – a unui *integralism disciplinar*³⁷⁸ autentic.

³⁷⁷ Este o remarcă făcută de Jose Polo în Nota introductivă a ediției din 1986 de la Madrid a *Introducerii în lingvistică* (prima ediție apărând în 1951 la insistența tocmai a lui Jose Polo): „Avem aici, prin urmare, rădăcinile cele mai simple ale gândirii științifice ale unui mare lingvist, ale unei mari școli: *funcționalismul realist*”; în E.Coșeriu, 1995, p.12.

³⁷⁸ Vom reveni asupra acestei noțiuni pe care o propunem în cercetare; cu privire la noțiune –acestea nu contravin transdisciplinarității ci sunt aspecte ale ideii de *convenție* despre care Coșeriu spunea că este obligatorie – etapă legitimă a investigației științifice – singura constrângere fiind ca ea să corespundă realității investigate. (Considerăm spre exemplu, prin convenție, lingvistica o „disciplină”/domeniu – și astfel, integralismul este disciplinar – cu toate că în interior se diferențiază multiple

Definirea *realității limbajului* - pentru care Coșeriu ajunge să creeze, - să *recontextualizeze*³⁷⁹ practic un întreg sistem – ține cont așadar de toate aceste trei aspecte.

Privind aspectul *funcțional* al (realității) limbajului – am evidențiat turnura pe care Coșeriu o dă acestuia (și semnificației sale reale), arătând că limbajul nu este doar *fapt semantic* ci și *logos* totodată, adică expresie umană liberă și intențională; astfel limbajul este esențialmente finalitate semnificativă și în acest sens Coșeriu reconsideră atât *finalitatea* limbajului (care nu este finalism), redându-i cultural legitimitatea pierdută în „baza” unor confuzii cu finalitatea obiectivă (teleologia), - cât și *semnificativitatea* în limbaj care este esențial și pe toate palierele de studiu tripartită.

Realitatea *sine qua non* pe care Coșeriu o evidențiază pentru a cuprinde limbajul într-o teorie integralistă este *virtualitatea* limbii – care conține posibilități *infinite* pentru a căror exprimare este esențial raportul cu *conștiința*; Coșeriu pune astfel în evidență „expresia obiectivă” a conștiinței care este *cunoașterea originară* - situație posibilă numai în *cadru integralist* (pe scurt, cadrul care articulează coerent ceea ce *este* cu ceea ce *trebuie*³⁸⁰ să fie).

Limbajul se înfățișează astfel drept esențialmente *dinamic* – activitate creatoare, act fundamental creator (*energeia*) care își depășește propria învățare (propriul *dynamis*); *realitatea limbajului este însăși actul fundamental al vorbirii*, care articulează în sens finalist liber ales o cunoaștere intuitivă universală și deci prezentă în fiecare vorbitor, - cu ceea ce vorbitorul deține în mod particular prin tradiție (care cuprinde sau poate să cuprindă toate sferele spațiale și temporale ale acesteia).

Actul fundamental al vorbirii însă, dincolo de faptul că a fost atât de importantă și dificilă evidențierea sa funcțională, - abstragerea funcționalității sale din contextul epistemologic, oarecum încremenit, în primul rând al structuralismului – este identificabil în egală măsură cu aspectele sale *morfo-structurale* și respectiv ținând de domeniul *relațional* fără de care, subliniază Coșeriu, nici funcționalitatea

discipline/subdomenii, între care este necesară atât pentru constituire cât și pentru studiu trans-disciplinaritatea).

³⁷⁹ Asupra semnificației acestui termen vom reveni de asemenea, în contextul precizărilor despre *limbajul Realității*.

³⁸⁰ Coșeriu explică sensul corect al noțiunii de *obligație* („trebuie”) care, în cadrul libertății culturii, este acela de *legământ*.

limbajului nu ar fi posibilă. Acestea trei sunt aspecte care dau seama de aceeași realitate, sunt moduri diferite fundamentale ale aceleiași realități.

Cu privire la realitatea ținând de substanță / formă a limbajului, am arătat imposibilitatea obiectivării stricte, clasice, a sunetului sau fonemului asociat - și am prezentat analogia sistemului fonologic în acest sens, cu sistemul cuantic; dar, *la acest nivel fundamental al Realității, analogia și identitatea devin congruente*³⁸¹ – observație cheie (cu rol de „postulat”) în economia modelului integralist - transdisciplinar al comunicării pe care dorim să îl construim.

De asemenea, importanța aspectului funcțional nu trebuie să ne facă să neglijăm din nou „piatra din capul unghiului” - *aspectul relațional* din limbaj, cu atât mai mult cu cât Coșeriu îi acordă în scrierile sale – nu prin volum dar prin esențialitate, o importanță fundamentală: limbajului îi este *constitutivă* alteritatea. Acest aspect este preluat coerent în întregul operei sale – semnificația fiind intersubiectivă și însăși controversata „schimbare” lingvistică – *de fapt, funcționarea însăși a limbii, facerea ei continuă*, este un aspect care ține în egală măsură de inovație (creativitatea în limbaj) ca și de intersubiectivitate.

La acest nivel al problematizării realității limbajului – structural-funcțional-relațional - care „zădărnicește” studiile de identitate elementară substanțială, „exterioare” omului, naturalist-cauzaliste, implicând și conștiințele celor care comunică, - începe pentru Coșeriu *relația dintre limbaj și cultură*; de-a lungul studiilor sale este prezentă în permanență, explicit sau implicit, referința la întreaga cultură.

Vom prezenta aici principalele referințe *explicite* pe care Coșeriu le face cu privire la cultură – și care conturează un adevărat *realism cultural* – urmând ca în capitolul IV să precizăm și cele mai importante referințe *implicite* ale autorului cu privire la acest subiect, în vederea conturării/propunerii unui „integralism cultural”.

Principiul oarecum generic al relației dintre limbaj și cultură este, la Coșeriu, faptul că *limbajul este atât baza culturii cât și formă a culturii* – având astfel poziție unică între toate celelalte domenii. Pe de altă parte, el declară adesea că numai

³⁸¹ Ne referim în esență la faptul de a se întâlni două „obiecte” de studiu radical diferite dar complementare – sau, mai bine zis, *două aspecte radical diferite ale aceluiași obiect - aparținând în acest caz fizicii (naturii) și respectiv lingvisticii (culturii)*. Vom reveni pe parcursul lucrării asupra implicațiilor și justificării (contextuale, cu caracter de postulat) a congruenței dintre analogie și identitate.

idealismul este realist în științele culturii – prin aceasta făcând referire la faptul că implicarea conștiinței în sensul cunoașterii originare este, ca și în cazul limbajului, o condiție *sine qua non*. „Materialismul este absurd în științele culturii, fiindcă reduce cultura numai la aspecte care sunt condiții (...), însă nu sunt motivarea reală a acestor forme ale culturii”.³⁸²

În cazul științelor culturale – și aici E. Coșeriu se referă la diferențierea științelor operată de Vico (științe ale naturii, matematice și ale culturii) – *tocmai obiectivitatea ne obligă la subiectivitate*³⁸³, fiindcă trebuie să pornim nu de la ipoteze ca și în științele naturii ci, de la intuițiile *științei originare a omului cu privire la sine însuși* pe care Coșeriu o situează pe treapta *cunoașterii sigure dar fără justificare* (între cunoașterea nesigură și cunoașterea științifică).

De asemenea cu caracter universal, pentru întreaga cultură – sunt cele cinci *principii ale deontologiei culturii* (principiul realismului sau al absolutei obiectivității, principiul omului sau al cunoașterii originare, principiul tradiției, principiul antidogmatismului și principiul etic)³⁸⁴, este faptul însuși de a ghida cercetarea în funcție de universalii (principii universale în lucruri) și faptul că obiectul cercetării / creației este infinit. Într-o lume a *necesității* și cauzalității de tip natural – survine prin om lumea libertății (creativității), libertatea depășindu-și mereu și din considerente proprii condiționările, anulând normele „de jos în sus”: cea care se hotărăște să „schimbe” este întotdeauna libertatea - cauzele eficiente ale „schimbării” fiind aici vorbitorii / creatorii de cultură, oamenii care produc ceva, și acest fapt este tipic pentru științele culturii; nu este o slăbiciune cum se crede ci dimpotrivă, *este forța cu totul particulară a științelor culturii: libertatea își schimbă legile*, pe când legile în natură nu se schimbă.³⁸⁵

Totuși, deși Coșeriu se adresează cu precădere și explicit științelor culturii în sensul menționat al lui Vico, uneori el precizează că toate aceste lucruri sunt valabile în cazul *întregii culturi*, considerată ca fiind reprezentată de limbaj și artă, religie și

³⁸² E. Coșeriu, 1996, p.142.

³⁸³ Idem, p.121-122.

³⁸⁴ Principiile coșeriene ale deontologiei culturii sunt detaliate la I.7.

³⁸⁵ “Noi, în plus, avem în științele culturii, o forță particulară pe care n-o au științele naturii și de care ele nici nu au nevoie. Anume, noi putem constata *cum* libertatea, *cum* oamenii schimbă legile proprii lor activități. Și aceasta nu există în științele naturii. De aceea științele culturii sunt științe mult mai profunde și mult mai grele decât științele naturii. Fiindcă aici avem două variante, nu una: avem aplicarea legii la cazul particular, ca și în legile naturale, și avem aplicarea normelor libertății la schimbarea legilor.” E.Coșeriu, 1996, p. 69-70.

mitologie, știință și tehnică, și filozofie – în măsura în care ele asumă și trebuie să asume activitatea liberă, creatoare, având obiect infinit.

Imperativul categoric al culturii este, pentru Coșeriu, respectarea obiectului și subiectului universal. Aceasta se referă cu precădere la faptul că, „în științele culturii obiectivitatea nu poate fi interpretată ca obiectivitate fizicistă și ca o limitare la ceea ce obiectele culturale au în comun cu obiectele naturale. Dacă obiectivitatea științifică este interpretată ca adecvare riguroasă la obiect, aceasta implică tocmai faptul că obiectele culturale nu sunt studiate în mod adecvat, când sunt abordate doar ca fapte de conduită exterioară, deoarece aceste obiecte aparțin, în același timp, 'naturii' și 'minții', fiind obiecte culturale tocmai prin partea lor mentală. În plus, lingvistul nu se poate exclude pe sine însuși ca agent al procesului de cercetare, deoarece fundamentul științelor culturii îl constituie 'cunoașterea originară', fără de care obiectele culturale nu pot nici măcar să fie delimitate ca atare.”³⁸⁶ Cu toate că în acest paragraf face o referire la „lingvist”, este evident că în totalitate se referă la *obiectul și subiectul universal* – și implicit la circumstanțele respectării acestora – motiv pentru care am citat fragmentul în întregime.

Obiectul și subiectul universal al lui Coșeriu se definesc așadar prin faptul că aduc cu sine în scena dezbaterii științifice și impun evidența unei alte realități decât cea fizică imediată, care intră în calculele obișnuite ale științelor naturii – realitate care reprezintă *obiectul universal* și poate fi percepută de *subiectul universal*. În sprijinul delimitării metodologice a acestora autorul face toate precizările legate de pozitivism și antipozitivism menționate (cap. I) precum și operațiile de diferențiere față de cele mai importante perspective de cercetare, ocazie cu care reformulează obiectul real al științei pilot a culturii – lingvistica.

De asemenea cu caracter universal cultural este faptul că raportul temporal între studiul empiric și teorie se inversează, în cazul obiectelor culturale: *teoria nu poate fi situată după studiul empiric pentru simplul fapt că, asimilând ceea ce este universal, nu poate fi dedusă prin abstracție și generalizare; ea este și trebuie să fie în mod ideal anterioară unui asemenea studiu.*

Și anume, reluăm ideea dezvoltată în acest sens de Coșeriu datorită importanței sale excepționale pentru cultură: teoria trebuie să se situeze *înaintea* studiului empiric ca fundament prealabil și ca motivare a delimitării faptelor studiate;

³⁸⁶ E. Coșeriu, 2000, p. 94-95.

în timpul studiului drept cadru în interiorul căruia sunt descrise, interpretate și ordonate faptele și *după*, ca teorie îmbogățită față de postulatele inițiale. *Teoria bine înțeleasă este întotdeauna teorie a realului: captarea universalului în faptele înseși.* Această sistematizare care trebuie să redefinească în opinia noastră fundamentul unei întregi culturi – este realizată pentru prima oară de E. Coșeriu.³⁸⁷

Prin toate aceste trăsături fundamentale, se poate spune că E. Coșeriu formulează, o dată cu refundamentarea lingvisticii, bazele integrale ale culturii, - *realismul cultural*.

3. Limbajul realității și realismul lingvistic

„O idee traversează ca o axă cartea de față: *Realitatea este plastică*. Suntem parte din această Realitate, care se modifică datorită gândurilor, sentimentelor, acțiunilor noastre. Aceasta înseamnă că suntem pe deplin responsabili de ceea ce este Realitatea. Realitatea nu este ceva exterior sau interior nouă: ea este în același timp exterioară și interioară.” Sunt concluziile cărții „Ce este Realitatea?”, scrisă de Basarab Nicolescu – care sintetizează prin această cu totul nouă deschidere în cultură reflecțiile în jurul operei lui Stephane Lupasco, care îl conduc spre înțelegerea modelului transdisciplinar al Realității.

Ne amintim că Realitatea este definită de autorul transdisciplinarității drept „ceea ce *rezistă* experiențelor, reprezentărilor, descrierilor, imaginilor ori formalizărilor noastre matematice” și că ea nu are un singur nivel - așa cum implicit postulează fizica și științele clasice, - ci *mai multe niveluri*, observație ce emerge fundamental din evidențele teoretice și experimentale ale fizicii cuantice.

Desigur că emergența a cel puțin două niveluri de Realitate în studiul sistemelor naturale este, așa cum enunță autorul acestei diferențieri, *un eveniment capital în istoria cunoașterii*; povestea acestei emergențe însă nu se oprește la evidența ei ci merge prin dezbaterile implicațiilor sale până la ultimele consecințe pentru om dintre care, cea mai importantă este desigur aceasta: Realitatea, așa cum este ea real constituită și prin respectarea reală a legilor sale, se lasă interferată (co-interesată) de om.

³⁸⁷ M. Borcilă vorbește de refundamentarea științelor umane; curs master 1996-1997.

Corolarul acestei inedite situații – posibilități - relevate de transdisciplinaritate este faptul că „*Natura ne apare mai curând ca un pre-text: cartea Naturii nu este deci menită a fi citită, ci a fi scrisă.*”³⁸⁸ Ființa umană poate studia Natura prin știință – dar în același timp, Natura nu mai trebuie să fie concepută înafara relației sale coerente cu ființa umană.

Subsumându-se unor concepții care vizau mai mult epistemologicul decât ontologicul, omul a „decupat” Realitatea în virtutea dorinței sale fragmentariste de cunoaștere și a studiat-o *in vitro*, - conform unor legi decupate și ele, „locale” - afectându-i coerența unitară și invalidând astfel propriile rezultate la nivel de „ansamblu”; așa se face că, la aplicarea în practică a acestui tip de rezultate, în loc să se obțină tot mai mult se obține tot mai puțin și dezordinea unității sistemelor considerate, în loc de a se lăsa „stapînită”, crește.

Pe lângă aspectul epistemologic al redefinirii Realității este necesară cunoașterea totodată a ontologiei transdisciplinare – care propune interferarea „in vivo” a structurilor și legilor universului: aceasta este posibil pentru că este vorba nu doar de mai multe nivele de Realitate ci și, corespunzător, de mai multe niveluri de percepție – precum și de zonele de non-rezistență aferente acestora; relația care se stabilește prin intermediul Terțului Ascuns conferă tuturor entităților unitate în diversitate (cap. II). Basarab Nicolescu definește în acest nou context, - care ține seama de rezultatele incontestabile ale fizicii cuantice, - *Obiectul transdisciplinar* drept ansamblul nivelurilor de Realitate și zona sa complementară de nonrezistență iar *Subiectul transdisciplinar*, ansamblul nivelurilor de percepție și zona sa complementară de non-rezistență.

Cunoașterea Obiectului de către Subiect este posibilă atât unitar în diversitate cât și sub unghiul diversității în unitate, deoarece fluxului de informație ce traversează coerent diferitele niveluri de Realitate îi corespunde un flux de conștiință ce traversează coerent diferitele niveluri de percepție; *Realul* însă este, prin definiție, incognoscibil.

În perspectiva transdisciplinară, spațiul dintre discipline și de dincolo de discipline este plin; limitele lor nu sunt date de granițe asemănător statelor pe hartă, ci, între discipline există dimensiuni pline de potențialitate. Aceasta presupune pe de o parte necesitatea „contextualizării” datelor pe care disciplinele le aduc în discuție,

³⁸⁸ Basarab Nicolescu, 1999, p.78.

„traducerea” lor în acest cadru „re-ontologizat” – iar pe de altă parte, însăși recuperarea Subiectului, pe măsura acestei contextualizări. Subiectul nu poate fi captat în complexitatea sa prin teorii disciplinare - acest „dincolo de discipline” avut în vedere de transdisciplinaritate vizând exact interacțiunea dintre Obiect și Subiect.

În acest proces este implicată direct valorizarea naturii reale a contradicției în întreg domeniul / procesul cunoașterii, cu atât mai mult cu cât, raportarea la un singur nivel de Realitate presupune incompletitudine; această situație generează nu doar contradicții în continuare (multiplicarea acestora) ci, în timp, creșterea dezordinii acolo unde se presupunea a se induce ordine prin *excluderea* elementului nedorit (conflictual, contradictoriu: *Realitatea răspunde în ansamblul ei și nu limitat la un singur nivel*. Faptul de a se interfera disproporționat cu Realitatea – induce în opinia noastră un răspuns „adekvat” în sensul de „coerent deconstructiv”, datorită buclelor de coerență de care aceasta dispune; nu mai puțin adevărat însă, este faptul că, realizând corect interferența, răspunsul poate fi de asemenea adekvat – coerent constructiv.

Transdisciplinaritatea se preocupă de dinamica provocată de acțiunea simultană a/asupra mai multor niveluri de Realitate; discontinuității care există între nivelurile de Realitate îi răspunde fluxul de coerență care le unifică. De asemenea, *complexității infinite a Obiectului transdisciplinar îi răspunde simplitatea infinită a Subiectului transdisciplinar*, spune Basarab Nicolescu - datorită principiului interdependenței universale, care atrage după sine simplitatea maximă posibilă pe care Subiectul o poate imagina – ceea ce înseamnă că este posibilă *citirea* lucrurilor care sunt. Pe de altă parte însă, Realitatea nu poate fi epuizată astfel, întrucât trebuie să luăm în considerare de asemenea interacțiunea Subiectului cu Obiectul – ceea ce semnifică un act potențial - de data aceasta, având în vedere o atitudine transdisciplinară.

În condițiile în care Realitatea - „cartea Naturii” așteaptă să fie „scrisă”, avem nevoie de un *realism lingvistic* fără precedent; poate de aceea primul imperativ al atitudinii transdisciplinare este rigoarea limbajului, - argumentarea. Este necesară stabilirea coerenței Limbajului uman cu coerența Realității, întrucât limbajul este „frontiera care permite contactul între om și Realitate, matricea Realității, viața gândirii în înaintarea sa către semnificație.”³⁸⁹

³⁸⁹ Basarab Nicolescu, 2007, p. 310.

Ca și cum existența a peste trei mii de limbi nu ar fi de ajuns ca barieră în înțelegerea dintre oameni, acesteia i se adaugă imprecizia legată de percepția individuală a cuvintelor, remarcă Basarab Nicolescu în această investigație; cel ce ascultă poate percepe cu totul alte semnificații și chiar așa se întâmplă adeseori. Se poate spune că există atâtea limbi și atâtea realități câți oameni există.³⁹⁰

Limbajul științific a încercat să suplinească acest neajuns prin stabilirea unui limbaj exact - matematic - care folosește simboluri precise și definite odată pentru totdeauna. Proprietățile limbajului științific au fost studiate pe larg și dintre ele amintim: sinonimia infinită – care lipsește limbajului natural; în schimb, omonimia lipsește din limbajul științific încât semnificațiile științifice au caracter *discret*, în contrast cu semnificațiile limbajului natural care au caracter continuu. Spre deosebire de limbajul natural, semnificațiile științifice sunt invariante în spațiu și timp și deci traductibile, pot fi comunicate independent de context (fiind plasate doar sub semnul opoziției adevărat – fals³⁹¹) și sunt independente de expresia, structura sa muzicală. „Cuvintele matematice formează astfel un adevărat dicționar, din care sunt excluse definițiile circulare”³⁹² – prezente în limbajul natural (situație de altfel definitorie pentru semnificativitatea în conștiință, așa cum am văzut în studiul coșerian Timp și limbaj).

Limbajul matematic este un limbaj artificial, iar un text scris în astfel de limbaj implică o economie considerabilă față de limbajul natural; aceasta este însă o situație extremă și limbajul științelor se situează de fapt între limbajul natural și cel matematic – ceea ce duce la polemici interminabile asupra semnificațiilor vehiculate. „Originea acestei mocirle semantice se află, după opinia mea, (...) îndeosebi în tendința și tentația modernă de a considera cuvintele ca fiind realități exclusive, uitând (sau punând între paranteze) existența Realității și uitând că vorbele nu sunt decât mijlocitori între om și Realitate. Dacă se cedează acestei ispite, se poate ajunge la o știință care este pură construcție socială sau la o artă sau la o filosofie goală de sens, dar acționând, minând din interior viața socială sau individuală.”³⁹³

Basarab Nicolescu arată în continuarea analizei sale cum anumite teorii se impun altora printr-un demers tipic social; probabil nu există studii sistematice în

³⁹⁰ *Idem*, p. 297.

³⁹¹ A se vedea discuția privind *anterioritatea limbajului semnificativ* față de opoziția adevărat-fals, în cadrul cap. I.

³⁹² Basarab Nicolescu, 2007, p. 298 – 299.

³⁹³ Basarab Nicolescu, 2007, p. 300.

acest sens în domeniul artei, sociologiei sau filozofiei - dar, spune autorul, această problemă ar pretinde o abordare întemeiată pe rigoare științifică. „În orice caz, o teorie a limbajului ruptă de o teorie a Realității este un nonsens activ (în direcția unei creșteri neîncetate a iluziei).”³⁹⁴

Nu mai puțin, caducitatea unor teorii asupra Realității nu înseamnă necesitatea punerii între paranteze a Realității înseși și renunțarea la orice interogare asupra ei ci, *este necesară schimbarea viziunii asupra Realității*. Este extrem de interesant de observat cum *demersul transdisciplinar cere într-un fel de complementaritate sine qua non întrepătrunderea cu un demers lingvistic la fel de coerent*. Ne referim desigur nu numai la aspectul „științific” al determinării acestora ci însăși la determinare, la întrețeserea dintre interogarea asupra Realității și implicarea atentă a unui limbaj corespunzător.

„Orice gândire întemeiată pe structura ternară a Realității este de o actualitate imediată”³⁹⁵, spune Basarab Nicolescu, examinând spre exemplu gândirea lui Peirce. Acesta clarifică multe aspecte ale relației intime dintre limbaj și Realitate, clasând toate ideile posibile în ternarul Primeitate, Secunditate și Terțeitate – astfel încât Primeității îi aparține spontaneitatea, libertatea absolută față de orice reprezentare, „ceva viu și conștient” care „nu are nici unitate nici părți” și nu poate fi gândit în sine într-un mod articulat – *lucrurile indeterminate în ele însele având ca funcție să se determine unul pe altul*.³⁹⁶ Nicolescu vede în această situație intuiția principiului *bootstrap*-ului, care postulează faptul că *o particulă este ceea ce este pentru că toate celelalte particule există în același timp*; în ce ne privește, anticipând puțin modelul integralist – transdisciplinar al comunicării pe care dorim să îl schițăm în această lucrare, menționăm că situația răspunde de asemenea *indeterminării actuale din societate, unității fără diversitate și diversității fără unitate din comunitatea umană*. Primeitatea este incontestabil, așa cum afirmă Peirce, sursa dinamică a *evoluției* (menționăm că, în consecința studiilor coșeriene, preferăm ca începând cu nivelul limbajului să utilizăm termenul „*devenire*”) – însă, până la asumarea la un „nivel prag” a principiilor determinării, omenirea se află în „indeterminare”.

Secunditatea în accepțiunea lui Peirce relevă aparență sau existență prin opoziție cu altul, din care rațiunea pare să lipsească; actualitatea decurge dintr-un

³⁹⁴ *Idem*, p. 301.

³⁹⁵ *Idem*, 2007, p. 305.

³⁹⁶ B. Nicolescu, 2007, p. 305.

impuls orb, fiind experiența efortului disociat de scop. Ea devine coerentă prin considerarea Terțității ca fiind o semnificație încorporată într-un eveniment de gândire. Relația triadică presupune astfel participarea gândirii: *Primul* este gândirea ca pură posibilitate, ca o conștiință imediată, *al doilea* este gândirea ca informație iar *al treilea* este gândirea determinată, care „dă corp” ideii. „Primul și al doilea (...) sunt categorii care ne permit să descriem în mare faptele experienței, iar spiritul s-a mulțumit cu aceasta îndelung.”³⁹⁷

Pentru Peirce, gândirea se cunoaște pe ea însăși și numai experiența dă direcție gândirii, ne învață ceva; limbajul, în calitate de gândire, expune structura ternară a Realității. Primeitatea este întotdeauna prezentă în calitate de conștiință imediată, Secunditatea este domeniul științei iar semnificația, elementul Terțității, este sursa dinamică a Realității. „Structura triadică se află la baza teoriei semiotice a lui Peirce, mai bogată și mai riguroasă decât teoria semiologică diadică a lui Saussure”³⁹⁸ – afirmă Basarab Nicolescu.

În relație cu ideea de Primeitate – de prezență pur și simplu, spontană și indeterminată - Basarab Nicolescu poziționează afirmația lui Lupașcu „o frază este un adevărat sistem de cuante” și opinează: „*Cuvântul este locul de întâlnire între continuu și discontinuu, între viu și gânditor, actualizare și potențializare, omogenitate și eterogenitate*. Limbajul este un adevărat fenomen cuantic”³⁹⁹, - afirmație care ne susține în investigația privitoare la relația dintre lumea subatomică și limbaj pe care am inițiat-o (III.2.) având ca și suport lingvistica integrală.

În viziunea lui Peirce, omul joacă un rol privilegiat în dinamica evoluției (devenirii) - acela de legătură între natură și cunoaștere; chiar mai mult, omul este oarecum nevoit să evolueze dacă vrea să se conformeze Realității și această poziție privilegiată se exprimă prin structura limbajului său. Dinamica ternară are ca scop evoluția, creșterea raționalității universului iar omul este „cel mai perfect dintre semne”⁴⁰⁰, afirmă el. Este important să se preserve esența cuvintelor căci un limbaj inexact poate avea efecte distructive asupra omului.

De asemenea, sănătatea unei colectivități cere precizia limbajului. Omul poate să făurească un *limbaj universal*, conchide B. Nicolescu – amintind precauțiile față de un asemenea termen – în sensul exactității limbajului și libertății legitime a omului de

³⁹⁷ Ch. Peirce, cit. de B. Nicolescu în op.cit., p. 307.

³⁹⁸ B. Nicolescu, 2007, p. 309.

³⁹⁹ B. Nicolescu, 2007, p. 309.

⁴⁰⁰ Ch. Peirce, cit. de B. Nicolescu, în op. cit. p. 311-312.

a-l avea, și în același timp în sensul *unității cunoașterii umane*; problema acestei unități așa cum o pune spre exemplu Bohr, în perspectiva unor relații logice riguroase, este în fond un proiect transdisciplinar - care poate trece prin construcția unei noi epistemologii.

Aceasta regăsire a necesarei coerențe dintre Limbaj și Realitate - dintre Realitatea Limbajului și Limbajul Realității așa cum am arătat, - este motivul pentru care propunem în continuare studiul *congruenței* / congruențelor dintre lingvistica integrală și transdisciplinaritate.

4. Congruențe – dezvoltare

În mod obișnuit, prin metoda comparativă se studiază asemănări și deosebiri între două opere, teorii, ș.a. – dar în situația noastră, fiind vorba nu de asemănări ci de o esențială complementaritate, sunt primordiale și este necesar să le punem în evidență, *congruențele* dintre cele două doctrine pe care le studiem. Definim în acest sens *congruențele* ca fiind *rezultate coincidente*⁴⁰¹ *ireductibil din perspectiva unor cercetări / sisteme diferite* - ceea ce pledează cu atât mai mult pentru sensul oferit de fiecare în parte.

Sistematizăm pentru o mai ușoară abordare și înțelegere prezentarea acestor congruențe în:

1. congruențe care țin de constituirea doctrinelor și
2. congruențe propriu-zise ale doctrinelor ca atare;

este o împărțire desigur „didactică” pentru că cele două aspecte sunt de fapt continuu întrepătrunse.

La aceste două categorii se adaugă o a treia, inedită, privind congruența dintre „substanțele” propriuzise care ar constitui „fundamentul ontologic” al celor două doctrine – particula / entitatea cuantică și „particula / entitatea sonoră”.

1. *Congruențele de constituire.* În calea pe care o străbat în scopul declarat al unei cunoașteri unitare, lingvistica integrală și transdisciplinaritatea se întâlnesc (se intersectează) în următoarele puncte (momente esențiale) - cu rol constitutiv pentru fiecare din ele:

⁴⁰¹ Prin “coincidență” înțelegem co-incidentă, *faptul de a coincide* (cum – cu, împreună, și in – cidere – a surveni, apărea în) - și nu sensul popular (peiorativ chiar) de potrivire întâmplătoare.

1.1. *Încadrarea explicită între pozitivism și antipozitivism.* Formularea ambelor doctrine este realizată de fiecare din autori prin „extragerea” din contextul istoric imediat, – printr-o reală „de-selectare” față de acesta -, traversând astfel o etapă de reliefare și sistematizare a „ideologiilor” la care s-a ajuns în mediul științific modern (și care continuă să domine instituțional și astăzi).

Pozitivismul, dominant începând cu ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, este delimitat de Coșeriu, așa cum am arătat, prin formularea a patru principii⁴⁰² - „mai degrabă implicite”, deoarece ca orice *ideologie*, pozitivismul este la rândul său „difuz”- pornind așadar în egală măsură de la faptele lingvistice ca și de la contextul general al culturii și al activității științifice, de la „atitudinea” științifică generală și „fundamentul” său teoretic. Coșeriu arată că în virtutea acestei situații, universalitatea a fost substituită de generalizarea prin abstractizare a unui număr „cât mai mare” de fapte particulare, s-au operat delimitări structurale nereale (în bază de fapt funcțională, – incorectă metodologic și ea) încât faptele au ajuns să fie „definite” prin ceea ce „sunt”, prin ”substanța” lor - iar științele, chiar și cele umaniste, și-au redus obiectul la aspectele sale naturale, „obiective”; renunțându-se la orice filozofie, *responsabilă prin definiție de încadrarea corectă contextual a faptelor*, toate „obiectele” sunt văzute ca având „evoluție” cauzală locală și în cele din urmă, se instalează confuzia între descriere, istorie și teorie.

La rândul său, Basarab Nicolescu observă cum se instalează treptat *reducționismul* începând cu revoluția științifică inițiată de Galileo Galilei în secolul al XXVII-lea, aceasta marcând o ruptură cu modalitatea Tradițională de cunoaștere în care spiritualitatea era unitară, guvernată fiind de universalitate; procesele spirituale sunt reduse treptat la cele psihice, acestea la cele biologice și în cele din urmă, procesele biologice sunt explicitate prin „fundamentul” lor fizic clasic. „Obiectivitatea” înseamnă reducerea oricăror procese la natural și palpabil, Subiectul este transformat în Obiect iar limbajul unitar, care căuta să contextualizeze simbolic ceea ce nu putea fi pe moment explicitat – este redus la limbajul științific. Paradigma acestei „simplicități” devine dominantă din secolul al XIX-lea iar *fizica clasică este nucleul ei*, aducând cu sine ideea liniștitoare de progres; conceptele „sacrosancte” sunt cele de continuitate, cauzalitate locală și determinism iar instalarea acestora ca „viziune” în cadrul tuturor științelor marchează *ideologia scientistă* în care totul e

⁴⁰² Este vorba de: principiul individului sau al faptului individual - al atomismului științific, principiul substanței, principiul evoluționismului și principiul naturalismului (v. I. 2).

redus la fizicism și naturalism. Universul însuși este o mașină și cunoașterea logico-obiectivă induce izomorfismul legilor naturale, economice și sociale – cu implicații vizibile la nivel politic și uman.

Momentul schimbării radicale a direcției de cercetare este marcat de ambii autori ca fiind centrat de același an 1900 în care, coincident, apar fenomenologia lui Husserl prin care lingvistica se va re-legitima, considerând drept fundament științific specific cultural cunoașterea originară – și, de asemenea, este expusă de Planck descoperirea cuantei elementare de acțiune, acel „fulger în întuneric” care avea să ducă la apariția fizicii cuantice și să schimbe întreaga viziune asupra lumii. Într-o atmosferă de reconstituire treptată a unității pierdute a cunoașterii, care începe se definească cu puțin înainte de începutul secolului XX, se dezvoltă atât situații radicale antipozitiviste, cât și căi de cercetare raționale care tind să aibă în vedere aspecte coerente din cadrul acestora.

Coșeriu descrie, în opoziție cu principiile pozitiviste - principiul universal al faptului individual (fiecare „individ” conține și manifestă în sine propria universalitate), principiul sistemului de fapte (contextului sau structurii), principiul funcției și al formei (faptele se pot identifica prin funcția și nu prin substanța lor), principiul stării de lucruri sau al esențialității statice (esența faptelor trebuie să se poată manifesta în orice moment al devenirii lor); toate acestea sunt de asemenea „difuze”, pot căpăta forme extreme antipozitiviste dar constituie în același timp baza generică și implicită a noii lingvistici.

Antireducționismul este reprezentat pentru Basarab Nicolescu de holism (întregul primează asupra părții) și emergentism (generarea de complexități ireductibile la structurile, comportamentele sau proprietățile de pornire) - care însă închid argumentarea satisfăcătoare a noutății, îngrădind în felul acesta ideea de libertate. Este însă deja contextul favorabil pentru apariția unei noi idei de Realitate, prin intrarea în scenă a aspectelor (experimentale, conceptuale, formale) care conțin posibilitatea conceperii unei interogări integratoare permanente pentru om.⁴⁰³

⁴⁰³ Faptul că lingvistica integrală formulează (în premieră) *principiile* pozitiviste și antipozitiviste din care apoi se extrage, – iar transdisciplinaritatea prezintă *curențele* pozitiviste și antipozitiviste ca atare, de care apoi se diferențiază - se datorează „diferențelor specifice” ale celor două doctrine și anume, anticipăm, faptului că integralismul este însuși contextualizare în timp ce transdisciplinaritatea este metodologia contextualizării; sub acest aspect fiecare din ele urmează traseul „specific” (necesar și suficient) de constituire.

1.2. *Încadrarea explicită privind tradiția.* În contextul istoric general al apariției lor, atât lingvistica integrală cât și transdisciplinaritatea își prezintă poziția față de tradiție și în ambele cazuri este vorba de o recuperare a valorilor fundamentale ale acesteia – în maniera cerută de și posibilă în actualitate.

Eugen Coșeriu formulează chiar un principiu al tradiției în cadrul deontologiei culturii prin care spune că toți oamenii, și numai prin faptul că sunt oameni, au cunoaștere originară, - intuiții cu privire la aspectele care îi definesc încât, pentru a ne da seama de corectitudinea investigațiilor noastre, este necesar să cercetăm ce s-a spus în relație cu ele întotdeauna. El extrage aspecte importante pentru lingvistica integrală din gândirea vechilor oameni de cultură, cum este spre exemplu sistemul cauzalității la Aristotel, gradele de cunoaștere la Leibniz, principiul creativității și chiar principiul cunoașterii originare îl regăsește deja la Aristotel.

Pentru Basarab Nicolescu, știința și Tradiția nu au sens una fără celalaltă, încât „ceea ce descoperă Tradiția în bogăția vieții interioare, știința descoperă, prin izomorfism, în corporalitatea sistemelor naturale (...) Tradiția se alimentează din știință, din timp, din istorie, în vreme ce știința își dobândește întregul său sens (și, în particular, sensul valorilor) prin interacțiunea cu Tradiția.”⁴⁰⁴ Calea umanistă deschisă înspre Tradiție verifică permanent validitatea principiul unificator al diversității pe care îl asumăm, în condițiile în care complexitatea nelegitimă (dis-coerentă) a științei (disciplinelor) binare se dezice în fond tocmai de om.

1.3. *Raportarea la cauzalitate.* În procesul de constituire a doctrinelor pe care le cercetăm, autorii lor reconsideră în egală măsură apelul științelor moderne la cauzalitatea de tip modern (locală), recurgând la cauzalitatea aristotelică, integrală / mai bogată; aceasta, așa cum am menționat, are în vedere nu unul ci patru tipuri de cauzalitate – eficientă, materială, formală și finală. În timp ce lingvistica integrală le încorporează în procesul constituirii sale – metodologia transdisciplinară le prezintă ca fiind compatibile cu procesul de contextualizare pe care îl propune.

1.4. *Reconsiderarea realității.* Atât lingvistica integrală cât și transdisciplinaritatea se formulează în baza reconsiderării realității – descriind o „extensie” virtuală pentru om, față de ceea ce știința clasică pune în evidență și

⁴⁰⁴ B. Nicolescu, cit. de Em. Ilie, 2008, p. 62-63.

cercetează, - o virtualitate care pare să îi aștepte acestuia prezența, decizia, creativitatea. Pentru E. Coșeriu există o realitate a virtualităților limbii pe care o contextualizează treptat într-un sistem care devine astfel „integralist” – în timp ce pentru B. Nicolescu există niveluri de Realitate care nu au fost luate în considerare de discipline, propunând o *metodologie* care să contextualizeze faptele care se studiază, în sensul acestor realități.

Consecințele imediate în ambele cazuri sunt, pe de o parte, o atenție specială acordată considerării obiectului drept ceea ce este – *Obiect transdisciplinar* pentru transdisciplinaritate, respectiv *obiect universal* pentru lingvistica integrală - și, pe de altă parte, cerința privind înțelegerea cerută subiectului pentru a opera corect cu aceste situații, întrunită de *Subiectul transdisciplinar* în perspectiva transdisciplinarității, respectiv de *subiectul universal* în perspectiva lingvisticii integrale. În ambele situații subiectul trebuie să respecte evidența a ceea ce se înfățișează studiului – prin cunoaștere intuitivă / originară, prin ceea ce rezistă reprezentărilor, formalizărilor și imaginilor noastre matematice fiind accesibil în același timp nivelurilor de percepție (fenomenologică, originară).

1.5. *Atitudinea subiectului cercetător.* Cerințele privind respectarea obiectului real de studiu (în perspectivă integralistă respectiv transdisciplinară) sunt garantate în egală măsură de o *atitudine transdisciplinară* ca și de o *deontologie a culturii*. Punând față în față cele două doctrine prin filtrul deontologiei coșeriene putem cu ușurință să constatăm din nou remarcabile congruențe:

Principiile deontologiei culturii	Exigențe transdisciplinare
1. Principiul realismului sau al obiectivității, al absolutei obiectivități (referință la aspectele virtuale ale realității, la <i>a spune lucrurile cum sunt</i>)	Prima cerință a transdisciplinarității este respectarea obiectului real de studiu (referință la aspectele virtuale ale realității, la a considera ceea ce <i>rezistă</i> unor false reprezentări)
2. Principiul omului sau al cunoașterii originare (referința la Husserl)	A doua cerință a transdisciplinarității privește subiectul, care trebuie să țină cont de percepțiile sale (referința la Husserl)
3. Principiul tradiției (cercetarea acestuia pentru a înțelege realitatea problemelor)	Principiul tradiției are aceeași poziție și validitate (cercetare pentru a înțelege realitatea problemelor)
4. Principiul antidogmatismului (cercetarea teoriilor, modelelor)	Principiul antidogmatismului are aceeași poziție și validitate; sunt

similare pentru a vedea în ce sens acestea sau propria teorie pot să primească îmbunătățiri)	cercetate modele și teorii cu aspecte congruente pentru o poziționare corectă culturală.
5. Principiul etic (cercetătorul privit prin prisma de cetățean al unei comunități) este în același timp principiul utilității publice (știința trebuie popularizată adecvat)	Principiul etic contextualizează prin cerințele sale, explicit, întreaga activitate transdisciplinară – care este întotdeauna a unui subiect în comunitate.

Privind *atitudinea transdisciplinară* – rigoarea (limbajului – argumentării), deschiderea și toleranța - sunt aspecte și calități în mod egal cerute de către transdisciplinaritate și integralism subiectului cercetor și care au fost necesare *sine qua non* în însăși articularea doctrinelor. La rândul ei lingvistica integrală se regăsește în această atitudine – având din plin *rigoare* în argumentarea demersurilor sale și totodată în sensul profunde cunoașteri cerute, *deschidere* în sensul unei interogări profund nedogmatice și *toleranță* în demersul său (nu luptă împotriva altor opinii ci în este angajată în vederea propriei opțiuni).

1.6. *Depășirea contradicției*. Rădăcinile transdisciplinarității se află în descoperirile fizicii cuantice, în paradoxurile și revoluția conceptuală suscitată de acestea; metodologia transdisciplinară apare în efortul de a înțelege unitar ceea ce apare drept contradictoriu și de a formaliza logic această posibilitate pentru cultură în general; au fost necesari ani de cercetări în acest sens. Lingvistica integrală operează în egală măsură și esențial cu înțelegerea profundă și transgresarea unor perechi contradictorii în confruntarea cu alte doctrine, în vederea constituirii sale. Doctrinile saussuriene spre exemplu – *diadice*, după expresia folosită de B. Nicolescu – sunt cercetate cu profunzime și, prin eludarea aspectelor incorecte (neconforme cu realitatea) din blocajul epistemologic disciplinar, treptat ternarizate.

1.7. *Rezervele privind realitatea „substanței”*. Punerea sub semnul întrebării a prezenței oricărei „cărămizi fundamentale” a realității fizice este rezultatul firesc și firesc acceptat în urma cercetărilor experimentale și teoretice din domeniul fizicii cuantice. Dacă în privința fizicianului Basarab Nicolescu lucrurile sunt clare în acest sens - privind cauzele care îl determină pe E. Coșeriu să afirme (oarecum indirect) că este îndoielnică „expresia” ultimă a fizicii („eventuala substanță ontologică” spune el) – nu deținem amănunte; cu siguranță că, la vremea respectivă, din fortărețele fizicii

cuantice au străbătut în mediile științifice variate unele din cele mai importante idei și, în orice caz, exista o „deschidere” a timpului înspre elucidarea acestui ultim bastion al pozitivismului, - situații care nu puteau să rămână necunoscute, fie și numai intuitiv, marelui autor.

Desigur, ambele doctrine se apropie cu discernământ de această spectaculoasă descoperire care suscită în continuare mult interpretări. [În schimb, prin conjugarea doctrinelor care sunt, în fapt, complementare - expresia care rezultă este, așa cum vom vedea, inedită.]

2. *Congruențe constitutive*. Pentru a putea demonstra complementaritatea esențială dintre lingvistica integrală și transdisciplinaritate, este necesar să precizăm *co-incidentele* aspectelor fundamentale care le situează în câmpul aceleiași cercetări: rațiunea universală integratoare.

Desigur că, într-o asemenea situație, aspectele de constituire și cele constitutive sunt practic aceleași, sunt doar privite din unghiuri diferite; totuși, am preferat să le abordăm separat pentru că există în același timp o „asimetrie” esențială a doctrinelor pe care le studiem - are le asigură complementaritatea și care este mai vizibilă în acest mod.

1. *Problema granițelor disciplinare*. După cum subliniază Basarab Nicolescu, granițele disciplinelor sunt epistemologice, nu ontologice – iar într-o comparație sugestivă geografică, epistemologia disciplinară le trasează ca fiind comune, precum granițele unor țări. Transdisciplinaritatea pune, așa cum am văzut, problema spațiului *dintre* și *dincolo de* discipline (disciplinele asemanându-se mai degrabă cu planetele în univers).

Pentru gândirea clasică acest lucru este absurd, precizează autorul, deoarece între discipline nu se poate afla nimic. Totuși, așa cum am văzut, transdisciplinaritatea umple spațiul acesta cu multiple niveluri de Realitate ale unui Obiect și cu o prezență corespondentă, conștientă/pasibilă de cunoaștere, a unui Subiect – iar transgresarea granițelor necesită însăși prezența Subiectului, nu este posibilă înafara lui (nu este posibilă transgresarea „obiectivă” – motiv pentru care disciplinele clasice au și rămas în limitele granițelor pe care de altfel singure și le-au impus).

Din acest motiv, transdisciplinaritatea preconizează o *contextualizare treptată* a aspectelor fundamentale ale unei situații problematice date, prin care să recupereze

aceste realități pierdute din vedere de analiza disciplinară (teoretică, practică și atitudinală).

Desigur că exemplele care confirmă în totalitate lipsesc atunci când este vorba de o nouă viziune - mai degrabă putem vorbi de argumente grăitoare în favoarea ei, dar și de activitate în cadrul nou propus, efervescentă în mai multe centre ale lumii în acest moment (sunt două tipuri de activități transdisciplinare care se desfășoară - educațional și experimental - în fapt complementare; și, desigur, există activitatea de cercetare).

Cu atât mai interesant este faptul că lingvistica integrală preconizează la rândul ei depășirea (continuă) a limitelor subiectului (universal), în actul fundamental al creației - de poezie, limbaj sau cultură în general (dat fiind că limbajul este baza culturii) – în sensul unei virtualități posibile pentru om, act pe care îl definește drept *fundamental* (actul care reprezintă fundamental ființa umană). Acesta este sensul în care putem spune că E. Coșeriu *contextualizează* limbajul, re-creând cadrul său epistemologic astfel încât *lingvistica* – știința care îl studiază, să poată da seama de toate aceste realități ale limbajului (atât tradiționale cât și ținând de creație), devenind astfel *integrală*.

Putem spune că aceasta contextualizare are la Coșeriu două etape: după ce stabilește faptul că granițele existente ale disciplinei sunt neîncăpătoare pentru realitatea limbajului în mișcarea sa creatoare - autorul abordează curentele științifice majore pe care le *de-contextualizează* într-o primă etapă, diferențiind ceea ce este coerent cu realitatea nou înțeleasă a limbajului, și *re-contextualizând* apoi aceste date într-un cadru potrivit (universal).

Astfel, lingvistica integrală întâlnește și parcurge toate aceste exigențe ale transdisciplinarității privind problema restructurării granițelor disciplinare.

2. *Dinamicitate și creativitate*. Aducând în discuție dinamicitatea specifică stării *T*, cea care are drept potențial concilierea contrariilor, transdisciplinaritatea afirmă de fapt *caracterul* dinamic al transgresiunii de către Subiect al aspectelor duale ținând de incompletitudinea unui singur nivel de Realitate. Dualitatea este transgresată de „unitatea deschisă care cuprinde în același timp Universul și ființa umană”, spune Basarab Nicolescu,- încât această stare dinamică este esențial creatoare (aduce prin rezolvare *noutatea* – și noutatea unui alt nivel de Realitate) și practic continuă.

Observând caracterul dinamic creator al limbajului (în primă relație cu poezia lui Ion Barbu), E. Coșeriu este preocupat de o formalizare a acestei situații într-un cadru rațional adecvat. Afirmând faptul că unul din universalile lingvistice este creativitatea – pornind deci la drum în sensul „unității deschise care cuprinde în același timp Universul și ființa umană” – el constată că *în activitate însăși se află depășirea a ceea ce este învățat*, activitatea fiind astfel *energeia*, act creator. Punctul de plecare al lingvisticii sale este astfel tocmai *actul verbal*, pe care îl integrează unor structuri ternare unitare și coerente.

3. *Ternaritatea*. Metodologia transdisciplinară răspunde decupajelor disciplinare generatoare de contradicții prin *logica terțului inclus*, care conciliază aspectele mutual exclusive printr-un mecanism tridialectic. Acesta este util în planul lărgirii clasei fenomenelor susceptibile de a fi trăite rațional, dar el trebuie *înțeles și trăit în egală măsură, pentru a fi operator*. Lumea se oferă cunoașterii noastre prin intermediul unei structuri ordonate dar în continuă mișcare; ea este rațională, dar o raționalitate multiplă, structurată (topologic) pe niveluri. Logica terțului inclus permite rațiunii să treacă de la un nivel de Realitate la altul în timp ce „nivelurile de Realitate corespund unor niveluri de înțelegere, într-o fuziune a cunoașterii și a ființei”.⁴⁰⁵

Există cercetări actuale care supun acestui principiu diferite aspecte structurate până în prezent binar de știință – elemente conflictuale din practica psihologică, educațională, artă sau drept – cu rezultate cum este și firesc parțiale până în acest moment, însă remarcabile și care deschid noi înțelegeri. În ce privește situația lingvisticii, ea este cu totul particulară întrucât întâlnim în opera coșeriană elementele unor ternarizări sistematice care acoperă și recontextualizează nu numai aspecte parțiale ci întreg domeniul.

Așa cum am arătat în studiul consacrat prezentării operei coșeriene de la începutul acestei cercetări, autorul preia marile teme ale lingvisticii – aflate în întregime în impasuri binare pe care de asemenea am încercat să le prezentăm, - și le recontextualizează ternar. Pornind spre exemplu de la cuplul binar sincronie – diacronie, - el conceptualizează și sistematizează ternarul *sincronie, diacronie și istorie*; pornind de la limbă – vorbire, în accepțiune diadică, autorul concepe sisteme

⁴⁰⁵ B. Nicolescu, 2009, p. 233.

triadice care alcătuiesc osatura profundă a lingvisticii integrale. Distincția între sistem funcțional și convenție (realizare) normală îl duce la stabilirea ternarului *sistem, normă și vorbire* care rezolvă integral dificultățile pe care le implică opoziția dintre limbă și vorbire.

4. *Universalitate și coerență*. Un aspect particular al ternarității este, în abordarea transdisciplinară, Terțul Ascuns - care unește „contradictoriile supreme”, Obiectul și Subiectul, alcătuind împreună cu acestea *modelul transdisciplinar al Realității* (este aspectul fenomenologic al abordării transdisciplinare). Spre deosebire de terțul logic inclus, Terțul Ascuns se sustrage oricărei raționalizări dar menține realitatea transrațională, asigurând transmiterea coerentă a informației și a conștiinței în toate regiunile universului; există astfel un „ternar al coerenței” care este în același timp și *termen de interacțiune* între Subiect și Obiect și care nu poate fi redus la acestea, fiind alcătuit din punctul X de întâlnire al fluxului de informație (care traversează Obiectul) și respectiv de conștiință (care traversează Subiectul) și buclele de coerență asociate acestor fluxuri. Discontinuitatea între nivelurile de Realitate și de percepție este astfel compensată de continuitatea informației purtate de Terțul Ascuns și, de asemenea, acesta dă sens și terțului inclus traversându-l prin zonele de discontinuitate.

Aspectul de coerență *co-incident* cu cel nicolescian este dat în perspectiva integralistă coșeriană, în opinia noastră, tocmai de universalii. Coșeriu constată forța particulară a acestora de a asigura practic „continuitatea informației” acolo unde există discontinuități fundamentale în structurarea universului pentru om și deci, un „termen de interacțiune” pentru cunoaștere. Universalii însăși sunt integrate de Coșeriu unui sistem de rațiune triadic – universalii posibile, necesare și empirice, prin care se structurează nivelurile de percepție virtuale și empirice coerent cu cele raționale. Raționalizării deschise a universului (disponibilității acestuia de a fi raționalizat) omul îi poate răspunde printr-o atenție orientată creator, triadic - cu o realizare deschisă, coerentă, dinamică și integratoare a propriei ființe. Așa cum fiecare din doctrine susțin, mărturia și forța unei asemenea coerențe este dată de limbaj (rigoare argumentativă) în cadrul structurat pe mai multe niveluri al unei intersubiectivități evident coerent asumate (cu niveluri concentrice de comunitate).

5. *Incompletitudine și intersubiectivitate*. O dată cu ipoteza *bootstrap*, este lansat principiul autoconsistenței: *o particulă este ceea ce este pentru că toate celelalte particule există în același timp*. Particulele sunt mai degrabă relații între evenimente, într-o viziune dinamică a unității lumii, care este (auto)organizațională și (auto)structurantă în același timp. Ipoteza are implicații importante asupra cunoașterii *Totului*, în spatele acestei situații aflându-se o coerență fundamentală, o ordine rațională fără lacune: o dată obținută o informație *parțială* asupra lumii reale, restul nu este arbitrar – el se obține prin autoconsistență.⁴⁰⁶

În continuitate cu această ipoteză este principiul incompletitudinii care guvernează fiecare nivel de Realitate: fiecare nivel este ceea ce este datorită faptului că și celelalte există în același timp. Aceasta situație permite unitatea deschisă a Obiectului și Subiectului, în spatele căreia se află coerența fluxurilor de informație și de conștiință.

În situația științelor culturii, obiectivitatea ne obligă la subiectivitate, afirmă Coșeriu; subiectul se afirmă drept absolut în artă (în arta autentică, neinfluențată de cerințe pragmatice) și astfel devine subiect universal – luând responsabilitatea tuturor indivizilor în actul său de creație. În limbaj, subiectul nu este singur, ca în artă, ci este legat de alte subiecte; lingvistica integrală leagă subiectul prin alteritate nu doar de prezent ci chiar și de tradiție, susținând o unitate cu subiectele din trecut și cu subiectele actuale, și chiar o solidaritate cu subiectele viitoare. „Lingvistica trebuie să considere că tocmai asta este obiectul ei: ea trebuie să studieze limbajul ca obiectivarea unui subiect între subiecte, dotat cu alteritate. De aici, greutatea alterității, pe lângă creativitate, în faptele de limbaj.”⁴⁰⁷

Putem spune așadar că există o „incompletitudine” a fiecărui subiect raportat la celelalte, încât fiecare este ceea ce este pentru că toate celelalte subiecte există în același timp. Această situație este de altfel congruentă în continuare cu faptul că rigoarea cerută de atitudinea transdisciplinară este centrată de limbajul coerent argumentativ, care dă seama corect despre coerența lumii. E. Coșeriu vorbește de *corectitudine* (conformitatea cu o tradiție, vorbim de educație lingvistică) și *exemplaritate* (respectarea normei - dar și crearea unora noi în dinamica limbii - încât vorbim aici de „politică” lingvistică, adecvarea la situație) – și acestea două ar alcătui

⁴⁰⁶ B. Nicolescu, 2007, p. 114.

⁴⁰⁷ E. Coșeriu, 1996, p. 125.

împreună *rigoarea limbajului*. Printr-un limbaj astfel coerent cu Realitatea subiectul se respectă atât pe sine cât și pe toți ceilalți – comunitatea și întreaga umanitate.

6. *Complexitate și varietate*. Există un motiv intern al celor două doctrine – care le asigură de altfel continuu complementaritatea – pentru care una vorbește despre complexitate și „apoi” dezbate varietatea (o implică mereu) – cealaltă, dezbate inițial varietatea și apoi (sau continuu) vorbește despre complexitate. Complexitatea este forma modernă a străvechiului principiu al interdependenței universale, spune Basarab Nicolescu - și, foarte clar, un nivel de Realitate este *simplexus*-ul *complexus*-ului prezent în trans-Realitate.

Neremarcând complexitatea trans-Realității, toată „povara epistemologică” a elementelor ținând de mai multe niveluri de Realitate cade pe un singur nivel (nivelul comun studiat, perceptibil cu organele noastre de simț) și, cu toate că el ar fi trebuit să fie gestionat simplu, se încarcă cu contradicții; practic, sunt considerate ca aparținând acestui nivel proiecții ale altor niveluri și apar confuzii de planuri - atât de recepție (observare) a lor, cât și de prelucrare logică (spre exemplu, logici binare pentru ceea ce trebuie considerat ternar). Sugestiv, este ca și cum un cub, având trei dimensiuni, este proiectat pe un plan, unde este considerat ca fiind reprezentat esențial de acel amestec de linii complicate, care nu au un înțeles propriu simplu precum al obiectului real, nu păstrează sensul esențial al acestuia în proiecție: sensul real este cel de cub și nu de amestec de linii inteligent poziționate, având o logică internă dar nicidecum a întregului care este.

Complexitatea reală este cea a Trans-realității – cea „secundară” sau „de gradul doi”, cum o vom numi, aparține interpretării și acțiunilor artificiale pe care aceasta interpretare le declanșează. Spre exemplu, în urma descoperirii logicii din această proiecție (elemente de logică a întregului și a părților se păstrează în orice proiecție, însă cu un grad crescut de complexitate față de situația reală), se angajează un proiect de cercetare a acestei logici, considerate a aduce beneficii din anumite motive; neluând în seamă expresia simplă și sensul real al întregului (obiectului) real, acest proiect va fi mai complex și mai laborios decât ar fi necesar. În urma unor constatări parțiale, se pot lua decizii pe de o parte de continuare a unor cercetări tot mai specializate, pe de altă parte, de inițiere a unor aplicații ale studiilor parțiale obținute – toate acestea fiind cu atât mai costisitoare cu cât îndepărtarea de esențialul și simplitatea din Trans-realitate este mai mare (a se vedea spre exemplu costurile

enorme ale acceleratoarelor de particule – care urmează o cale fizică clasică în evidențierea unor aspecte ale fizicii neclasice).

Mai mult decât atât – generalizând, putem spune că apar mereu discipline și activități noi, în concordanță cu faptul că există în fapt mai multe și de fapt numai Obiecte transdisciplinare (nu doar unele rătăcite, exemplificate de noi prin „metafora restrictivă” a cubului⁴⁰⁸), care însă sunt receptate, în tiparul actual științific, doar prin proiecțiile lor. Aspectele obținute astfel (proiecții interpretate și asupra cărora se iau decizii de activități) se intrică într-o complexitate ale cărei efecte sunt de asemenea proiectate pe un singur nivel; această proiecție a trans-complexității perturbate, precum și rezultatele considerării ei în felul acesta, este deja extrem de *complicată*⁴⁰⁹, o complicație inutilă, continuu generatoare de căi false și tot mai costisitoare.

Transdisciplinaritatea spune că, în coerența lor, lucrurile sunt prezente în Realitate cu simplitate pe fiecare nivel, conform legilor acestuia - și totul se prezintă într-o ordine perfect intrincată, în care dacă un singur element ar fi fost așezat altfel, Universul – culminând cu viața umană – nu ar mai fi existat. Întreaga „povară” a complexității este preluată de o incredibilă coerență, lăsând Realității, organizate pe niveluri, aspectele „minimum necesare și suficiente” pentru devenire. În același timp însă, tot prin intermediul coerenței universale, fiecare aspect al complexității este prezent, într-un mod sau altul – vizibil sau „înfășurat” - în fiecare din aspectele Obiectului transdisciplinar. Complexitatea ne este într-un fel în întregime accesibilă prin coerență - în forma coerenței, cu toate că ea este de fapt „depozitată” în aspectele ei ne-accesibile, în zona de non-rezistență.

Este de presupus / de luat în considerare în acest sens și supoziția conform căreia aceste aspecte necunoscute, aparținând Realului – Terțului Ascuns, sunt accesibile treptat, respectând ritmuri apofatic – catafactice; întotdeauna rămâne ceva necunoscut, apropierea de Real fiind în principiu infinit asimptotică și doar anumite forme de credință o consideră posibilă ca „împărtășire” (întâlnire cu Totul) ritualică.

Proiecția Obiectelor transdisciplinare pe un singur nivel de Realitate este așadar cu mult mai costisitoare din toate punctele de vedere decât Realitatea acestora și, pe măsura avansării - insistenței, perseverării pe această cale greșită, lucrurile se complexifică secundar și se complică în același timp, costurile (financiare, umane, de timp) implicate evoluând hiperbolic.

⁴⁰⁸ Tema Obiectelor (integralist)transdisciplinare urmează să o dezvoltăm începând cu cap. IV.

⁴⁰⁹ Complexitate nu înseamnă complicat ci, vine de la „complexus”- care înseamnă în interdependență.

Contradicțiile nu sunt firești, ele apar în urma interpretării, a discursului epistemologic incoerent cu Realitatea (vorbim de coerență în sensul pe care B. Nicolescu îl dă termenului, conferindu-i validitate conceptuală); interpretarea duce într-un al doilea timp la decizii și activități incongruente cu ordinea lucrurilor, pe care o perturbă, generând în timp efecte contradictorii.

Există prin urmare false complexități, generate de episteme aparținând logicii binare, care se manifestă prin contradicții multiple, intricate cu contradicțiile altor interpretări simultane, la nivelul de Realitate considerat (numim interpretare faptul de „a nu spune lucrurile cum sunt” – deci nerespectarea primului principiu deontologic coșerian al culturii).

Remarcând falsele complexități generate de aceste epistemele binare – din perspectiva realei complexități, care este cea a Trans-realității, - Coșeriu contextualizează ternar contradicțiile existente în interpretările despre limbaj, care blocau dezvoltarea în continuare a studiilor sau le duceau pe direcții false. El eludează astfel treptat aspectele care umbreau sau blocau această dezvoltare și deci viziunea reală, ajungând să reconfigureze practic obiectul de studiu al lingvisticii, „așa cum este”.

În acest demers de o complexitate evidentă dar și deseori subliniată, Coșeriu clasifică varietățile posibile din interiorul „nivelului” limbajului. Există o varietate – expresie a complexității – în cadrul unui singur nivel de Realitate, care trebuie abstrasă și definită așa cum este – și aceasta este valabil pentru toate disciplinele: ținând cont de transcomplexitate și deci, de obiectul de studiu așa cum este, în multiplele lui determinări, - putem explicita Obiectul în nivelurile de realitate considerate, fără ca aceasta să fie proiecție. Aceasta nu mai este evident o reducere, așa cum inevitabil se produce în cazul binarității - dar nu este nici o extragere din contextul mai multor dimensiuni; este mai degrabă vorba de „abstragere” și vom reveni în cercetare asupra acestei noțiuni.

Există o mare diferență între „extragere” și „abstragere” – cu toate că se folosește în ambele cazuri expresia „abstractizare”; abstractizarea este operația ideală prin care se studiază anumite aspecte ale unui Obiect transdisciplinar, respectându-i acestuia identitatea reală și păstrând relația corectă cu celelalte aspecte ale sale (unitatea corectă în diversitatea aspectelor sale, deci apartenența la multiplele niveluri de Realitate și legile fiecăruia, prin intermediul coerenței).

De fapt, disciplinele științifice binare nu abstractizează, în sensul real al termenului ci, ele *extrag* elementele din contextul lor, nesocotind relațiile acestora cu alte elemente în forma întregului; aceste fragmente sunt astfel studiate „in vitro”, înafara contextului lor real. Procesul *abstragerii* în schimb, este delicat, există o atenție specială ca atunci când vorbim de anumite aspecte, să nu le secționăm pe celelalte: acesta este modul în care operează Coșeriu toate diferențierile sale, care, în fapt, integrează.

Abstragerea se desfășoară „in vivo”; ea precizează obiectul (aspectele acestuia) în conexiunile sale. Până la urmă, în procesul abstragerii Subiectul se regăsește și se identifică pe sine iar integrarea – la orice nivel - se realizează prin însăși procesul coerent cu Realitatea al acestor diferențieri.

Având în vedere tot timpul complexitatea reală a lucrurilor (transcomplexitatea lor, multiplicitatea întrețesută a aspectelor obiectului de studiu), Coșeriu sistematizează *varietatea* limbajului pe nivelul său „palpabil” (spațial)– cu alte cuvinte, gradul corect de complexitate al acestui nivel – pe care îl integrează coerent unei viziuni unitare, care ține seama de faptul că obiectul său de studiu aparține mai multor niveluri de Realitate.

Transdisciplinaritatea, punând problema complexității, a cărei sistematicitate dinamică trebuie observată ca trans-complexitate, propune realizarea unei re-sistematizări corelate pe niveluri. O nouă epistemologie (sau noi epistemologii) ar ține cont de toate aceste aspecte iar științele și faptele care apar ar impune noi taxonomii, spune Basarab Nicolescu. Cert este că acest lucru s-a petrecut deja în cazul lingvisticii integrale, în procesul de resistematizare apărând noi discipline și taxonomii.

3. *Congruența fundamentală (congruența „substanței” sau identității)*. Așa cum am enunțat deja, există o congruență fundamentală specială între doctrinele pe care le studiem, care se referă la însăși „materialul” cu care lucrează fiecare din ele.

„O frază este un adevărat sistem de cuante”, spune Lupașcu iar Basarab Nicolescu continuă: „*Cuvântul este locul de întâlnire între continuu și discontinuu, între viu și gânditor, actualizare și potențializare, omogenitate și eterogenitate. Limbajul este un adevărat fenomen cuantic.*”⁴¹⁰

⁴¹⁰ Basarab Nicolescu, 2007, p. 309.

Există în mod cert o congruență între natura subcuantică și natura limbajului, remarcată de cei doi autori. Definim în acest studiu *congruența* ca fiind *co-incidența ireductibilă între anumite aspecte/momente a două cercetări sau doctrine complementare; în aceasta situație, co-incidența se referă chiar la co-existența contrariilor în mod identic teoretic și analog faptic, „substanțial”*, în ce privește „materiile” cu care lingvistica integrală și fizica subcuantică operează. (Cu privire la realitatea ținând de substanță / formă a limbajului, - am arătat imposibilitatea obiectivării clasice stricte a sunetului sau a fonemei asociate, și am prezentat analogia sistemului fonologic cu sistemul cuantic).

La acest nivel unic de congruență însă, analogia este totuna cu identitatea în sensul că, *la acest nivel de evidență a paradoxului, cu coexistență concretă a două perechi de contrarii identice teoretic și analog faptic „substanțial”* (fiecare fiind și substanță și formă dar mai bine zis nici substanță nici formă), - *putem postula însăși co-incidența ireductibilă dintre analogie și identitate* (ca și cum identitatea ar fi particulă și analogia ar fi undă); astfel, limbajul și natura subcuantică a lucrurilor sunt identice în sensul de „pereche” - se întâlnesc pentru a lucra împreună, fiind perfect complementare: limbajul ar fi metodologia, subiectul care acționează - iar natura subcuantică ar fi forma-substanță, obiectul asupra căruia se acționează, - în momentul comunicării. Natura ascultă în funcție de coerența discursului (intră în coerență / discoerență cu discursul uman, îl urmează).

Asupra semnificației și importanței acestei situații vom reveni în capitolul de formulare a modelului integralist transdisciplinar al comunicării. În orice caz, relația dintre natura subcuantică a lumii și limbaj este o relație „în așteptare” – este o relație care nu este ci *trebuie să fie* - și aceasta se întâmplă la nivel *cultural*.

5. Metodologia „ascunsă”

În demersul construcției lingvisticii sale, E. Coșeriu își precizează de fiecare dată cu exactitate metodologia ca și „traseu”, activitate în sine, directă - fără însă să analizeze metodologia însăși ca atare - uzează de ea pur și simplu, corect intuitiv. *Această metodologie îi organizează sistemul radical diferit de toate celelalte discipline – sisteme științifice existente* (în opinia noastră nu sunt propriu-zis „sisteme” disciplinare ci „câmpuri” disciplinare care așteaptă să fie „sistemizate” și

“disciplinate” – acestea două petrecându-se simultan, condiționându-se, formulându-se reciproc în “integralism”).

Abordarea lui Coșeriu este în opinia noastră *o nouă epistemologie*, - radical diferită de cele existente. El înlocuiește progresiv obiectul de studiu – trece de la *limbă* (obiectul de studiu al lingvisticii binare, saussuriene), la *creația de semnificații* (obiectul de studiu al lingvisticii integrale)⁴¹¹, utilizand o metodologie proprie (pe care nu o numește); este evident că intuiția extraordinară a marelui autor se transpunea într-o complexă și coerentă forță “constitutivă” în sensul determinării și formulării lingvisticii sale în format unitar și deschis în același timp (integralist).

O nouă epistemologie, dacă este corectă – i.e. dacă este corect diferențiată de ontologie – asigură consecvent o metodologie corectă, - care este, cum vom arăta în continuare, *inevitabil cea transdisciplinară*. Faptul că el înlocuiește metodologia și deci epistemologia, în același timp (dacă sunt corecte, cele două se implică și se precizează reciproc integral) – obținând un obiect de studiu nou, inedit în acest caz, aparținând mai multor niveluri de realitate - este motivul pentru care noua știință (integralistă) este dificil de sistematizat în acest moment, și imposibil de sistematizat în maniera clasică de sistematizare care implică liniarizarea (obiectul de studiu integralist fiind *holomeric* – oarecum „rotund” - fiecare aspect implicând întregul).

Interesant este faptul că exegeții limbajului nu își pun problema unei alte metodologii *definite*, cu totul nouă, în aceasta situație – a unei metodologii radical diferite față de metodologia disciplinară – și care să fie *specifică integralismului*; atât de obisnuiți suntem pe de o parte cu metodologia existentă, fragmentaristă (atât de comună încât eventual nu ar putea fi o piedică să gândim altfel, dacă am dori) - iar pe de altă parte, există confuzia numită între *metodă* și *metodologie* care anulează o dată în plus ideea de regândire a metodologiei științifice în ansamblul ei.

Este necesar să evidențiem întreg „sistemul de transgresiuni” coșeriene spre noul său obiect de studiu – pentru a pune în evidență și a identifica metodologia internă a lingvisticii integrale.

Putem enunța pe scurt într-o primă etapă această metodologie intuitivă la Coșeriu ca fiind compusă, corespondent cu metodologia transdisciplinară, din:

1 - Identificarea *mai multor niveluri de Realitate* în cazul limbajului;

⁴¹¹ Profesorul Mircea Borcea este cel care identifică, după cunoștința noastră, acest obiect de studiu „prim”, *irreductibil*, al lingvisticii integrale.

2 – Trecerea întregii problematice binare, aparținând altor abordări ale limbajului – care este contradictorie și îi blochează acestuia sistematizarea coerentă - printr-un *sistem logic neclasic, ternar*;

3 – Respectarea impecabilă a *complexității* obiectului abordat cu sistematizarea unitară a tuturor aspectelor acestuia și realizarea taxonomiilor respective – generând o nouă epistemologie.

Să le analizăm în continuare în cadrul concret pe fiecare.

1. Primul pas în realizarea lingvisticii integrale l-a constituit înțelegerea faptului că există o Realitate a virtualităților limbii, care face posibilă creativitatea din limbaj și însăși limbajul, acesta fiind, în esența sa, creativ (chiar și repetiția este nouă, în limbaj). Întreaga lingvistica integrală se constituie tocmai în jurul acestei idei fundamentale, prin care reconsideră un obiect de studiu forțat să intre în limitele unei singure realități și astfel, contradictoriu definit atât ca natură cât și prin procedeele de analizare.

În acest sens, perspectiva filozofică pe care Coșeriu o atribuie lingvisticii sale este idealismul, în sensul că „numai idealismul este realist”, întrucât celelalte forme ale filozofiei „nu văd realitatea universului și, mai ales, realitatea omului decât parțial și, într-un fel, chiar prin anumite devieri de la esența lucrurilor și a omului.”⁴¹² Această concepție cu privire la limbaj a fost numită „realismul lingvistic”, pentru că „e vorba de realitatea însăși a limbajului, așa cum se prezintă acestei 'științe originare' pe care o are omul cu privire la sine însuși.”⁴¹³

2. Sunt multiple exemplele prin care se poate demonstra ternarizarea treptată și practic continuă a sistemului lingvistic de către Coșeriu, pentru a ajunge la formularea unitară a propriului sistem. În toate reîncadrările pe care le stabilește, el ajunge de la opoziții binare la sisteme ternare de factori implicați în limbaj. Plecând de la dihotomia elementară a celui mai important curent lingvistic precum și de la demonstrarea blocajului subtil al conceptelor la nivelul acesteia, - el evidențiază într-o primă etapă necesara tripartiție a punctelor de vedere asupra limbajului.

Procedeul lui Coșeriu este, pe scurt, următorul: *reforma unei discipline*, spune el, *nu trebuie să se justifice negativ, prin insuficiența schemelor care au fost impuse*

⁴¹² N. Saramandu, 2004, p. 69.

⁴¹³ Copceag, în op.cit., p.69.

obiectului său, ci pozitiv, prin realitatea obiectului însuși. Arătând că obiectul lingvisticii poate fi numai *limbajul*, sub toate aspectele sale (și nu *limba*, aparținând dihotomiei limbă-vorbire), - iar acesta se înfățișează concret ca *activitate*, și anume ca vorbire (în sensul Humboldt-Aristotel discutat), el arată că acest *nou obiect de studiu* trebuie discutat *în perspectiva celor trei moduri în care poate fi considerată realitatea sa* (și orice realitate): ca atare – *energeia*, ca activitate potențială - *dynamis* și ca activitate realizată în produsele sale - *ergon*. Pornind de aici, el dezvoltă în continuare importante tripartiții, argumentate și susținute în lucrări ample.

Pornind așadar de la un sistem binar dat, static, - autorul desfășoară prin unul din termenii binarității o realitate mai amplă, implicând un nou sistem de factori, prin care revine în final și asupra celui de al doilea termen de pornire, dar într-o modalitate nouă, dinamică. În această *diferențiere* a doi termeni binari, statici, aparținând *epistemic* unui singur nivel de Realitate, - în trei termeni care îi *re-structurează* din punct de vedere *dinamic* pe primii doi (ținând cont de realitatea obiectului studiat, care se desfășoară pe mai multe niveluri), intervin: înțelegerea faptului că există mai multe niveluri de Realitate ale obiectului real de studiu, evidențierea dinamicității pentru om a *anumitor aspecte* ale termenilor de pornire, resistemizarea în această bază, dinamică și ternară, a acestor aspecte, propunerea sistemului dinamic ternar. Astfel, se observă faptul că, din punct de vedere epistemic, traseul de reformulare al triadei (triadelor) obiectului de studiu este *asimetric* față de momentul ontologic real, constituit din trei termeni aflați în echilibru dinamic. Vom reveni asupra acestui aspect în lucrare, cert este însă că, o dată cu dezvoltarea problematicii tripartite a limbajului în 1955, marcăm începutul istoric al unei noi epistemologii.

Având în vedere aceste aspecte, putem spune că elementele A, non-A și Ti ale transdisciplinarității – aparținând realității triadice dinamice a unui obiect real de studiu (și care *propune* un nou sistem epistemologic), care substituie sistemul diadic static (aparținând sistemului epistemic centrat de metodologia științifică binară, a terțului exclus) - *se constituie prin diferențieri treptate ale elementelor realității blocate în episteme binare; antinomia, așa cum bine precizează Coșeriu, nu aparține realității obiectului ci planului cercetării.* Oricât ar părea de ciudat, confuzia între „planul obiectului” (Realitatea obiectului) și „planul cercetării” – evidențiată atât de bine de Coșeriu pentru limbaj în *Sincronia, diacronia și istoria* –, confuzia între ontologie și epistemologie (aspecte ale acestora) așadar, este nu doar extrem de frecventă, ci permanentă în disciplinele binare – este însăși „condiția” lor.

Concepțiile binare – nu doar cea saussuriană - *prezintă un viciu fundamental care nu le permite să depășească contradicțiile lor interne*. Coșeriu propune depășirea, în planul cercetării, a acestei binarități prin istorie - neexistând o contradicție între „sistem” și „istoricitate” ci, dimpotrivă, natura istorică a limbii - a obiectului de studiu în general, cum vom vedea -, implică esența ei sistematică.

Pentru depășirea oricărei antinomii este necesară așadar o *resistematizare epistemologică, în conformitate cu realitatea ontologică a obiectului de studiu* – drept pentru care el trebuie cunoscut de la început așa cum este (prin cunoaștere originară); variantele intermediare epistemologice (de tatonare) sunt legate de variante intermediare de înțelegere a Realității obiectului de studiu care, din punctul de vedere al principiul economiei pot fi eludate, datorită faptului că posibilitatea de „a spune lucrurile așa cum sunt” este o universalie umană (și este dată de la început).

Congruența dintre transdisciplinaritate și lingvistica integrală se manifestă în acest moment (logic – logica neclasică a terțului inclus) în *necesara tripartiție a elementelor unui obiect de studiu* care, în viziune integralistă, este complet recuperabil de la început. În urma acestei cunoașteri integraliste – din punct de vedere ontologic - a obiectului, are loc o transgresiune treptată – epistemică – înspre conceptualizarea tripartită, conformă cu Realitatea, a acestuia. Dar această situație demonstrează congruența doctrinelor (și nu superpozabilitatea) – ceea ce le asigură complementaritatea, capacitatea de conlucrare – idee la care vom reveni în vederea constituirii modelului epistemologic integralist transdisciplinar.

3. Complexitatea reconsiderată astfel a întregului obiect de studiu, este corect surprinsă terminologic și conceptual de Coșeriu, care construiește astfel nu doar prima *disciplină integralistă* – care nu putea să se dezvolte, în opinia noastră, decât ca *disciplină integralistă a limbajului* - alte asemenea discipline urmând să se constituie *axializate* de limbaj și având drept model, modelul lingvisticii integrale. *Este vorba deci de o nouă epistemologie, axializată de metodologia transdisciplinară, care reconfigurează obiectele de studiu ale câmpurilor disciplinare în manieră integralistă.*⁴¹⁴

⁴¹⁴ În sprijinul acestei idei aducem și afirmația lui Petrișor Militaru, care, ca o concluzie a expunerii tezei de doctorat *Suprarealismul și știința modernă – O abordare transdisciplinară* (2010), a precizat că suprarealismul ar trebui configurat „oarecum integral” pentru o analiză transdisciplinară; aceeași observație am regasit-o și în teza lui Sergiu Berian, *Cercetari privind potentialul transdisciplinar al mecatronicii* (2010); <http://basarab.nicolescu.perso.sfr.fr/ciret/biblio/theses.htm>.

Lingvistica integrală integrează, în fapt, un întreg câmp disciplinar, fiind compus din numeroase discipline pe care nu de puține ori Coșeriu le diferențiază pe loc, iar apoi le delimitează, constituindu-le în liniile lor fundamentale, printre care autorul se orientează intuitiv transdisciplinar.

Conchidem în urma acestei succinte analize care însă integrează sistematic *metodologic* pașii coșerieni (întreaga lingvistică integrală fiind realizată respectând, așa cum am văzut, axiomele transdisciplinarității: existența mai multor niveluri de Realitate, respectarea logicii terțului inclus, abordarea corectă a complexității) că *metodologia lingvisticii integrale nu este cea științifică obișnuită, eventual mai strictă sau abordând metode suplimentare, - ci, este însăși metodologia transdisciplinară.*

Concluzii

Lingvistica integrală și transdisciplinaritatea se întâlnesc prin congruențele lor, așa cum am arătat, în punctele esențiale care le fundamentează; este interesant de remarcat că ele fac în aceste intersecții de fiecare dată un schimb total de substanță semnificațională, ceea ce denotă absoluta lor complementaritate (determinându-le să intre în conjuncție).

Complementaritatea fundamentală se vedește în faptul că *realitatea limbajului* prezentată prin integralismul lingvistic, deci perspectiva științelor umaniste, formulează (recuperează) în fapt Obiectul – în timp ce *limbajul realității*, prezentat prin transdisciplinaritate, formulează (recuperează) Subiectul; tocmai de aceea, transdisciplinaritatea ajunge să susțină, congruent cu lingvistica integrală, *realitatea limbajului* (necesar formulării Subiectului), în timp ce, complementar, lingvistica integrală ajunge să susțină, congruent cu transdisciplinaritatea, *limbajul realității* (necesar formulării Obiectului).

Suntem îndreptățiți așadar, în consecința acete investigații, să îl numim pe Eugen Coșeriu *fizician cuantic al Limbajului* și pe Basarab Nicolescu *lingvist al Realității* - sugerând mai bine astfel această intersecție fundamentală, cu complementaritate, a sistemelor celor doi autori.

Este evident că, prin această complementaritate, cele două doctrine formează o unitate posibilă, girează un anumit întreg / sistem - au de parcurs prin urmare în continuare un anumit drum împreună. Vom încerca să configurăm în capitolele

următoare acest drum, a cărui concretizare este în opinia noastră *modelul integralist transdisciplinar al comunicării*.

Contribuții capitolul III:

- evidențierea faptului că *metodologia lingvisticii integrale este sistematizabilă*, este necesar să fie sistematizată și observată ca atare – acesta fiind un *aspect fundamental în definirea noii epistemologii* adusă în scenă de lingvistica integrală;
- evidențierea efectivă a *metodologiei interne a lingvisticii integrale: transdisciplinaritatea*;
- evidențierea faptului că *noua epistemologie – reprezentată atât de lingvistica integrală cât și de transdisciplinaritate – este integralist-transdisciplinară*;
- stabilirea *congruențelor* fundamentale dintre lingvistica integrală și transdisciplinaritate;
- stabilirea *congruenței* dintre *natura subcuantică a lumii și limbaj*;
- introducerea *postulatului congruenței dintre analogie și identitate* la nivelul co-incidenței dintre coexistența contrariilor naturii subcuantice a lumii și coexistența contrariilor naturii limbajului; acest postulat evidențiază dar și abilitează coexistența celor două perechi de contrarii - ale naturii și limbajului - în sensul construcțiilor posibile comune care pornesc de aici (epistemologice și ontologice);
- stabilirea *complementarității* dintre *lingvistica integrală și transdisciplinaritate* (a deschiderii coerente în baza existenței congruențelor fundamentale, în sensul unor construcții comune);
- punerea în evidență a „congruenței” - *întâlnirii inedite dintre autorii celor două doctrine* – care „validează” o dată în plus complementaritatea doctrinelor lor;
- punerea în evidență a *lipsei de simetrie între epistemo-logic și onto-logic în perspectiva terțului inclus* – în cadrul axiomei logice a transdisciplinarității.

CAPITOLUL IV

REPERE PENTRU UN INTEGRALISM CULTURAL

În urma prezentării lingvisticii integrale și a delimitării ideii de integralism autonom în primul capitol și respectiv a perspectivei transdisciplinare în cel de al doilea, - am realizat în capitolul al treilea o primă întâlnire a celor două sisteme, cu precizarea intersecțiilor fundamentale ale acestora. Corect exploatate, aceste întâlniri ne pot duce la construirea unui *model integralist - transdisciplinar* – în opinia noastră atât general cât și particular, al comunicării; păstrând rigoarea lucrurilor la nivelul doctrinelor de pornire, nu există nici o diferență între aceste două modele integralist – transdisciplinare - general și al comunicării – deoarece, orice model *cultural* corect, nu poate fi decât, în același timp, și un model al comunicării.

Acest drum ne duce prin construirea inevitabilă intermediară a unui *integralism cultural*; în capitolul care urmează vom analiza așadar care sunt determinările sale constitutive.

1. Determinarea integralismului cultural

Cu toate că este dificil de delimitat în interiorul aspectelor constitutive (substanțial/structural – funcțional – relaționale) ale sistemului coșerian, între *aspecte cadru* și *aspecte determinante fundamentale*, - vom face acest lucru chiar în virtutea doctrinei sale și analog cu ea, cu mențiunea că nu este vorba în acest caz de aspecte principale și secundare, toate aspectele având semnificație de prim rang / sine qua non în contextualizarea lingvisticii integrale.

În definirea noii lingvistici – a vorbirii - aspectele cadru și de determinare au constituit pentru Coșeriu filonul fundamental (I.6.1) – de altfel singurul care a rămas în doctrina sa delimitat de un aspect dublu și nu ternar – și aceasta, în opinia noastră, tocmai pentru că la acest nivel este posibilă și necesară articularea - conjugarea cu superlativul metodologiei transdisciplinare: coerența universală.

Într-un demers care susține *analogia culturii cu lingvistica* și pe care îl vom argumenta, vom deriva pornind de la *lingvistica integrală* un *sistem integralist cultural complet*, având drept *cadru* aspectele principiale pe care însuși Coșeriu le consideră valabile pentru întreaga cultură (menționând aceasta adeseori) și drept *determinare*, universalitățile discursului, demonstrarea lor (analogă) pentru actul cultural în general.

1.1. Determinările cadru.

Dat fiind că limbajul este în același timp formă a culturii și fundament al culturii – era firesc ca *primul sistem integralist cultural disciplinar să apară la nivelul studiului cultural al limbajului*. Lingvistica integrală a fost „extrasă” de Coșeriu din atmosfera „generică și difuză” a ideologiilor pozitivistă și antipozitivistă – prin stabilirea a patru principii corespondente pentru fiecare din ele.

Considerăm că demersul coșerian poate regiza analog extragerea întregii culturi din aceeași atmosferă ambiguă pozitivist – antipozitivistă și anume, prin aceleași patru principii, – situație care va defini un cadru pentru determinarea fundamentală în continuare a integralismului cultural.

Autorul însuși menționează adeseori în expunerile sau scrierile sale, că ideile sunt reprezentative pentru întreaga cultură. Este necesar așadar ca aceste principii - pe care le-am prezentat succint la începutul descrierii lingvisticii integrale (I.3) - să fie expuse analog explicit și afirmate pentru situația întregii culturi (limbajul, arta, religia, mitul, știința, tehnica și filozofia). Vom studia de data aceasta cu fiecare principiu și aspectul său opus precum și sugestia ternarizării și deschiderile pe care le propunem prin această lucrare.

1. Principiul atomismului sau al faptului individual – a monopolizat în egală măsură știința limbajului ca și celelalte științe despre om. Chiar exemplele date de autor aparțin și altor domenii – biologie, psihologie – întrucât, aceeași atmosferă istorică a dominat cercetarea limbajului ca și cercetarea în cadrul (limitele) altor discipline.

Cadrul disciplinar este limitat, în perspectiva principiului individualismului, de inexistența (rejectarea) aspectului universal - ceea ce duce la accentuarea rolului empirismului, cu obținerea *teoriei* prin generalizare, a unui număr cât mai mare de fapte empirice; fraza amintită de Coșeriu -, „e prea devreme să construim o teorie,

deoarece nu cunoaștem încă un număr suficient de fapte” - este valabilă pentru toate domeniile.

Consecința acestui principiu este – de asemenea în biologie, științele medicale, psihologice ș.a., ca și în lingvistică - delimitarea așa zis „structurală” în cazul faptelor care țin de om, sub aspect, în fond, *funcțional*. Este aparent mai dificil de demonstrat și în alte domenii acest lucru; în lingvistică se spune clar, existența unui *continuum* între sunete face imposibilă stabilirea *frontierelor* între acestea pe baze pozitivist – structurale, prin individualizarea faptelor. Aceste aspecte - ușor de înțeles în lingvistică acum după ce au fost explicitate de Coșeriu - fac din aceasta un veritabil „număr prim” disciplinar, *disciplina pilot* a tuturor științelor culturii și, așa cum vom vedea, a culturii în general.

Pe măsură ce vom articula integralismul cultural, va fi tot mai evident și de neînlăturat faptul că, până și în anatomie spre exemplu, existența *continuumului (non)substanțial* (demonstrat de fizica subcuantică) demonstrează legitim și suficient că separările „structurale” conform principiului pozitivist al „faptului individual” - sunt, în fond, funcționale. Convingerea că experiența trebuie să preceadă oricărei teorii s-a infiltrat în toate domeniile pozitivistice și prin urmare în toate disciplinele - și este interesant de remarcat în acest sens că până și filozofia, a cărei (unică) menire era tocmai faptul de a fi garantul universalității în lucruri, se „pozitivează” și devine structurată de funcțiuni fără universalitate.

Principiul antipositivist este acela al universalității individului – existând însă în fapt diferite tipuri de confuzie între universalitate și generalitate (înafara unei bune delimitări conceptuale a acestora). Din acest punct de vedere, Coșeriu precizează că *teoria bine înțeleasă este întotdeauna teorie a realului, captare a universalului în faptele înseși*. Teoria nu mai poate fi situată după studiul empiric, ca rezultat final care constată generalul ci, ea este prezentă înaintea unui asemenea studiu: mai bine zis, spune Coșeriu, teoria se prezintă *înaintea, în timpul și după* studiul empiric: „ (...) Înainte, ca fundament prealabil al acestui studiu și ca motivare explicită sau implicită a identificării și delimitării faptelor studiate. În timpul studiului, drept cadru în interiorul căruia sunt descrise, interpretate și ordonate faptele. După, ca teorie îmbogățită și/sau modificată grație aceluiași studiu empiric, de exemplu, prin constatarea unor fapte și aspecte care nu concordă cu postulatele lor inițiale.”⁴¹⁵

⁴¹⁵ E. Coșeriu, 2000, p. 41.

La acest nivel al structurării sistemului integralist, autorul pune de fapt explicit *bazele integraliste ale unei întregi culturi*⁴¹⁶ – *ale relației dintre teoretic și practic pentru toate disciplinele și actele umane*, în opinia noastră. Aducem în acest moment, în sprijinul faptului că algoritmul este pertinent pentru toate actele umane, argumentul transdisciplinarității - conform căreia nu doar teoria trebuie să fie confirmată de practică (studii empirice) ci și asumările practice, orice act uman trebuie să fie însoțit de un studiu, de reflexivitate culturală, de cercetarea posibilă care să permită deschiderea unor noi sensuri, universale.

Privind contextele, Coșeriu atrage atenția că principiul antiatomismului implică inversarea raportului dintre faptul individual și sistem – încât se poate ajunge la primatul relațiilor asupra faptelor, cu ignorarea esenței faptelor; se demonstrează astfel faptul că principiul binar (fie pozitiv, fie antipozitiv) nu este în sine o soluție și *acesta este momentul în care intră în scenă contextualizarea definită de metodologia transdisciplinară*. Ea va ține cont în fiecare moment de sistemul de relații, structuri și funcții pentru fiecare fapt care este necesar să fie preluat din binaritate și (re)contextualizat ternar - ajungându-se treptat la o integrare coerentă, cu sensuri atât individuale cât și universale.

Este important de amintit în acest context diferențierea fundamentală pe care o face Coșeriu între *generalitate* și *universalitate*: generalitatea pornește de la fapte empirice și extrage elemente care sunt asamblate într-o „teorie” – pe când universalitatea este constatarea intuitivă a trăsăturilor în lucruri, este însăși condiția faptului de a ști ce sunt lucrurile. Tocmai de aceea, conceptele – și aceasta este valabil pentru toate domeniile - nu se formează pornind de la fapte prin abstractizare și generalizare ci, de la intuiția imediată asupra lucrurilor; astfel, elementul de pornire din științele naturii, *ipoteza* – este înlocuit în științele culturii cu *cunoașterea originară* cu privire la activitățile libere ale omului, al căror obiect se presupune a fi infinit. În cercetarea noastră vom arăta, cu ajutorul transdisciplinarității, faptul că pentru toate științele, inclusiv cele fizice, este de dorit să se pornească cercetarea de la aceeași cunoaștere intuitivă asupra lucrurilor, – cu atât mai mult cu cât științele fizice la rândul lor s-au simțit invadate în epoca pozitivistă a științei de elemente

⁴¹⁶ M. Borcilă, primul - și, credem, singurul - exeget coșerian care atrage atenția asupra importanței culturale extinse a acestui aspect, este de părere că algoritmul menționat refundamentează *disciplinele umaniste*; curs masterat, 1996-1997. În ce ne privește, considerăm, așa cum vom susține și în continuare, că principiile culturale coșeriene refundamentează întreaga cultură (științele fizice trebuie să se recompună cu cele umaniste, în perspectiva unor obiecte de studiu integralist - transdisciplinare).

antropomorfe: „ceea ce caracterizează evoluția fizicii (...) este o tendință spre unitate, iar unificarea se realizează îndeosebi sub semnul unei eliberări a fizicii de elementele sale antropomorfe și mai ales de legăturile care o readuc la ceea ce este specific în percepțiile organelor noastre de simț.”⁴¹⁷

Credem că totuși, cel mai frecvent, aceste două elemente au fost intricate, nexistând în fond ipoteze pure, cu totul înafara cunoașterii originare; ipoteza din științele naturii a apărut ghidată cel puțin parțial de intuiție. Ne referim însă la cazul unor cercetări cel puțin parțial autentice pentru că, tocmai în paralel cu evoluția unor șanse culturale (cum sunt integralismul și transdisciplinaritatea), am constatat o și mai mare tendință spre abstractizare pornind de la empiric și nu de la universal, o concentrare tot mai perseverentă înspre faptul individual extras din context și urmat de o recontextualizare artificială, binară. Este cazul demersurilor „integrării” așa cum este ea văzută și realizată azi în Uniunea Europeană – înafara cunoașterii tocmai a *principiului integrării*.

2. Principiul substanței identificat de Coșeriu spune că faptele sunt considerate prin ceea ce „sunt” (pentru experiența fizică) și deci, prin „substanța” lor – și nu prin ceea ce fac, nici prin scopul pentru care se fac - adică din punctul de vedere al funcției sau finalității. Este evident că o întreagă cultură – fie naturalistă sau umanistă - consideră lucrurile prin „substanța” lor, prin ceea ce „sunt” ; dacă materia dispăre în vibrații la o analiză aprofundată în ce privește natura fizică a lucrurilor – cu atât mai mult orizontul faptelor umane ar trebui să nu se mai poate susține prin „substanța” lor. Asupra acestei idei însă vom reveni - din perspectivă ternară.

Antipozitivismul opune identificării prin substanță, funcționalismul – în care faptele se identifică și se delimitează exclusiv prin funcția lor și aceasta nu doar în artă, literatură etc, ci chiar și în științele fizice, naturale, printr-o atenție exclusivă acordată aspectului funcțional al lucrurilor (Heidegger – esența ciocanului este a ciocăni), organismelor, sistemelor biologice; în această situație, aspectele funcționale sunt considerate determinante pentru sisteme și ciclurile funcțional-temporale în care acestea se încadrează (spre exemplu, există în domeniul medical constatarea că „funcția face organul” – aspect real dar nu exclusiv).

⁴¹⁷ Planck, cit. de B. Nicolescu, 2007, p. 16 – 17.

În același sens, antipozitivist, sunt de evidențiat relațiile pur formale între fapte (formalismul), spune Coșeriu; este importantă „forma” și nu „substanța” lucrurilor. Însuși Coșeriu afirmă direcția aceasta în abordările mai multor discipline – el amintește pe lângă teoria și critica artei faptul că se dezvoltă, spre exemplu, o „psihologie a formei”. Dacă însă, la vremea respectivă, putea fi acordat un *atribut substanțial* conținuturilor „temelor tratate, ideilor, concepțiilor, atitudinilor etice, politice sau culturale” – acum, după 40 de ani, se poate constata că și acestea din urmă au avut o *evoluție puternic îndreptată spre formalizare*, - din motive istorice care pot fi înțelese mai degrabă din perspectiva unui model integralist transdisciplinar.

Formalizarea se concentrează nu asupra a ceea ce *este* un lucru / fapt uman, ci asupra modului *cum este făcut* acesta și a *procedurilor* aplicate în interiorul său; există în acest sens, în activitatea de instituționalizare din întreaga lume, o accentuare a interesului pentru proceduri în detrimentul „structurilor” corecte și „relației” în cadrul faptelor organizaționale. Aceasta nu este o situație întâmplătoare ci, se petrece în acord intim cu faptul că „substanța” dispare în cercetările științifice clasice în forme tot mai puțin controlabile de către știință – în paralel existând o renunțare treptată la a pune accentul pe ceea ce lucrurile „sunt” (situația este mai mult sau mai puțin conștientă la nivel individual, în orice caz există o corespondență intimă cu evoluția conștiinței umane în această direcție); pe de altă parte, aspectul *relațional* niciodată nu a fost stăpânit la nivel cultural încât să se poată pune problema lui în momentul definirii actelor fundamentale umane (cum ar fi spre exemplu necesar în fața imperativului instituționalizării) – așa încât, într-o situație concretă, acest aspect este mai degrabă eludat, existând o fugă din fața sa, o evitare a punerii problemei în termenii săi reali și chiar a înțelegerii, interogării asupra acestor termeni.

Așa se face că, formalismul este reprezentativ și definitoriu în acest moment pentru om, la joncțiunea actuală dintre cultură și civilizație. La nivelul vital al acestei joncțiuni, pentru care definitoriu este nivelul mondial al culturii dat fiind că acesta susține paradigmele civilizației în care ne aflăm, - problemele pe care noi le decelăm ca fiind de importanță universală sunt *instituționalizarea* și *vindecarea*; în egală măsură însă, acestea corespund unei dezvoltări legitime a *problemei comunicării*, în sensul în care ea implică toate aspectele definitorii pentru ființa umană: nu doar comunicarea verbală ci și întreaga disponibilitate umană pentru relaționare, cu toate consecințele și implicațiile care decurg de aici.

Aspectul extrem al formalismului în lingvistică apare în glosematică⁴¹⁸, unde funcția și forma sunt identificate, aparținând formei chiar și aspectele funcționale, iar funcția se reduce la relație *dar nu în sens activ*, căci între termeni nu se „îndeplinește”, ci „există” o funcție – termenii putând fi considerați inclusiv ca indiferenți, „chiar incognoscibili în sine”⁴¹⁹. Acest nivel de *matematizare* a relațiilor este identificat de noi în procesele actuale de instituționalizare⁴²⁰ – în condițiile în care, așa cum spuneam, cultura universală a relațiilor nu are încă suficientă forță pentru a străbate conștiințele și a atinge nivelul prag al transformărilor necesare. Consecința imediată este aceea că în „*procesul istoric*” al *europenizării* nu se întâmplă nimic – din moment ce nu există relații, fapte de relație constructive, nici funcții active, ci doar forme inclusive, mutual corespondente pentru a putea comunica – o comunicare însă care nu mai are loc decât formal, și nu respectă termenii universali ai comunicării.⁴²¹

3. Al treilea principiu al pozitivismului identificat de Coșeriu, - al evoluționismului, consideră că esența lucrurilor se explică prin „evoluția” lor - chiar „organismică”. În diverse domenii, sunt stabilite „fazele evolutive” ale faptelor pornind de la o „fază originară” – dar, remarcă Coșeriu, studiul dezvoltării faptelor nu poate să ne spună ce sunt acestea, întrucât are ca obiect propriu ceea ce se modifică („schimbările”) și nu ceea ce rămâne identic în fapte; prin aceasta nu este negată legitimitatea abordărilor genetice și istorice dar, se precizează că acestea nu pot stabili trăsăturile esențiale ale unui fapt ci implică tocmai cunoașterea anterioară a esenței permanente a lucrurilor.

Principiul antipozitivist al esențialității statice, care se opune evoluționismului, readuce în scenă *descrierea*; esența lucrurilor trebuie să se manifeste în fiecare moment al devenirii lor iar pentru a stabili *ce-ul* lucrurilor nu este nevoie să recurgem la origini, deoarece este vorba de ceva care trebuie să poată fi constatat în oricare din

⁴¹⁸ E. Coșeriu, 2000, p. 46.

⁴¹⁹ *Idem.*

⁴²⁰ Privind instituționalizarea, vom vorbi în lucrare în principiu despre europenizare, cu toate că situația este valabilă, cu anumite nuanțe, din punctul de vedere al analizei noastre, și pentru sistemul instituțional nord-american.

⁴²¹ Ceea ce se întâmplă, totuși, este o creștere a dezordinii și dezorganizării, pentru că natura / Realitatea de fapt nu stagnează, ea se organizează în continuare inclusiv prin om - iar forma în care omul își pune amprenta în varianta științei binare asupra devenirii sale este tocmai o creștere a entropiei (dezordinii și dezorganizării). Aceasta se întâmplă dat fiind că, așa cum vom analiza și mai departe, omul perturbă raporturile coerente date prin intervențiile sale, iar Realitatea „se conformează” chiar și acestei situații („cerințe”).

„stările” lucrurilor. În antipozitivism există primatul descrierii asupra studiului dezvoltărilor și faptul că, practic, *raportul dintre istorie și descriere se inversează*; distingerea unor multiple abordări (teorie, știință generală, descriere, studiu genetic, istorie) nu implică faptul că ele ar trebui separate în cercetarea concretă și cu atât mai puțin faptul că ele să se anuleze reciproc.

Confuzia dintre istorie și descriere remarcată pentru faptele care țin de limbaj este de fapt mult mai extinsă – însuși Coșeriu afirmă că „e de mirare că aceste probleme se pun numai în domeniul lingvisticii, ca și cum limbile ar fi singurele obiecte sistematice sau singurele obiecte istorice.”⁴²² Problema fundamentală a mai multor discipline este, în opinia noastră, *integrarea istoriei cu descrierea* – și anume, în sensul în care *esența și devenirea sunt îmbinate într-o viziune unică și unitară a realității lor* de către Coșeriu, pentru limbaj, în lucrarea *Sincronia, diacronia și istoria*. Observând că este posibilă o analogie în perspectiva acestui studiu, am analizat în perspectiva ei *obiectele de studiu pe care le considerăm integraliste* (parțial le-am format chiar astfel, prin conjugarea cu aceste idei), *considerând că demersul realizat de autor în această lucrare desfășoară unitar contextualizarea corectă a unor obiecte de studiu integraliste în general – nu doar pentru limbaj*.

Așa cum am enunțat deja, obiectele de studiu pe care noi le considerăm integraliste sunt *vindecarea și instituționalizarea* – în congruență deplină și continuă cu *comunicarea* - în sensul extins al comunicării pe care l-am precizat. Această „congruență deplină” semnifică faptul că ele permit încontinuu conjugări favorabile, coerente universal, pentru om.

Cu siguranță s-ar putea obiecta că *educația* de asemenea ar putea să cuprindă esențial și contextual întreaga Realitate pentru om însă noi am considerat că ea este un caz particular al instituționalizării, vindecării și comunicării; de altfel, conceptul relativ nou de *educație continuă a adulților* vine în sprijinul acestei afirmații.

Despre *obiectele de studiu integralist – transdisciplinare* și modul în care acestea se formează – prin analogia cu re-formularea integralistă a obiectului de studiu pilot al culturii care este limbajul – vom discuta mai pe larg în cadrul capitolelor care studiază formarea (V) și trăsăturile fundamentale (VI) ale unui model integralist-transdisciplinar.

⁴²² E. Coșeriu, 1997, p. 24.

4. Principiul *naturalismului* reduce, așa cum am văzut, toate faptele la fapte naturale - prin urmare, și cele culturale sunt guvernate în pozitivism de *legi ale necesității* și se datorează unor cauze (locale), după modelul științelor naturale. Obiectele de studiu ale științelor sunt obiecte naturale iar metodologia de studiu este cea a științelor naturii. Scopul suprem este formularea unor legi cât mai „obiective”, în sensul desprinderii totale de orice subiectivitate, - legi ale necesității, analoge celor formulate de științele fizico-naturale.

Este luată în considerare o anumită „evoluție” - de tip organismic, însă inconstant și neunitar – în egală măsură obiectele de studiu fiind considerate statice, în virtutea altor principii (structuraliste). Compromisul la care se ajunge și care generează multiple conflicte atât la nivel epistemologic cât și ontologic (ca și grad de dezordine obținută) se datorează unei viziuni neunitare, - neconforme și necoerente cu Realitatea, unei viziuni care nu ia în considerare obiectul de studiu drept ceea ce este în multiplele sale dimensiuni. Drept urmare se lucrează așa cum am precizat deja, cu proiecții ale acestuia, proiecțiile fiind adevărate (dacă sunt corect constatate) însă augmentând totodată de la început *complexitatea faptului studiat*; obiectul ar trebui studiat în conformitate cu *trans-complexitatea* sa, care străbate mai multe niveluri de Realitate și are o coerență simplă din punct de vedere unitar. În lipsa acestei înțelegeri, o *complexitate strivitoare* apare în procesul studiului, asigurată de *proiecția a ceea ce aparține mai multor niveluri (teoretic și unor temporalități diferite) pe un singur nivel* și anume, pe cel considerat „obiectiv” prin intermediul percepțiilor organelor de simț - studiul fiind astfel exterior conștiinței (cunoașterii originare).

Atunci când, pentru a simplifica lucrurile, înțelegând că simplitatea complexității ține oarecum de contextul pierdut, se încearcă punerea împreună a faptului studiat cu alte fapte, dar care sunt *cercetate tot prin proiecțiile lor* - sau, cu același fapt studiat din alte puncte de vedere, ale altor discipline - gradul complexității crește și mai mult până la a deveni inoperabil (complexitatea și operabilitatea fiind invers proporționale în epistema disciplinarității, chiar și în situația ideală a constatării corecte a faptelor proiectate și a relaționării corecte, în proiecție, a acestora).

În virtutea principiului naturalist se pune întrebarea care este „cauza” (locală) unei anumite evoluții (văzută organismic de obicei) – schimbarea fiind considerată ca realizându-se datorită intervenției, în general inopinate, a unor „factori externi”, similar intervenției celor naturali, – față de o situație care avea legitimitate statică. În antipozitivism, naturalismului se opune principiul culturii: aceasta înseamnă că

științele culturii trebuie considerate potrivit obiectului lor, - obiectivitatea în cazul științelor culturii însemnând raportarea la un obiect de studiu liber, creator, infinit, conform cu realitatea sa. Realitatea limbajului este așa cum am văzut atât dată (ținând de tradiție) cât și virtuală (ținând de creativitate) iar Coșeriu consideră așa cum am văzut ca „fapt primar” al limbajului producerea însăși a limbilor, creativitatea lingvistică propriu-zisă iar „schimbarea”, drept obiectivare istorică a acesteia.

Vom proceda analog cu reconsiderarea faptelor în domeniile culturii. Realitatea culturii ține, de asemenea, atât de tradiție cât și de creativitate, iar pentru a ajunge la *faptul primar al culturii* și la *semnificația schimbării culturale*, trebuie să pornim de la exemple concrete.

O primă și necesară sugestie este aceea că organismul uman este văzut (prin toate disciplinele aferente care îl studiază) în combinația aceasta contradictorie, evolutiv – statică: pe de o parte se observă că organismul, până la un punct - controversat și el – evoluează „fiziologic” - „după” care, dar și în tot acel timp, premisele cercetării disciplinare, care sunt statice, îl consideră ca fiind, în mod ciudat, în neschimbare: schimbarea nu este univoc sau coerent definită și este considerată ca datorându-se unor factori externi, perturbatori.

Prin „discipline aferente” ale unui obiect înțelegem toate disciplinele care îl studiază pe acesta, din toate punctele de vedere; privind organismul uman este vorba de biologie, anatomie, fiziologie, biochimie, fiziopatologie, morfopatologie, disciplinele medicale interne, etc... Chiar și acolo unde se pune problema unor „schimbări”, acestea sunt văzute sub același semn al binarității: fie „fiziologic”, adică de fapt în limitele unei staticități în fond, căci este vorba de cicluri interne care lasă obiectul identic cu sine însuși (el nu evoluează, nu apar alte funcții prin intermediul funcțiilor a căror dinamică se explicitează) - fie „(fizio)patologic”, când este vorba întotdeauna de schimbări cu cauză exterioară (chiar și atunci când sunt „internalizate” sub formă genetică sau ținând de aparatul imunitar; omul, organismul uman este „supus” unei schimbări accidentale).

Disciplinele europenizării se „unesc” în aceeași viziune contradictorie, a unei „evoluții” care nu permite în fond schimbarea; reperele care punctează oarecum teoretic devenirea (unificarea, care implică schimbarea) nu o permit însă practic, pentru că nu există în fond o viziune unitară asupra devenirii. Devenirea este pentru prima oară *postulată* metodologic, prin metodologia transdisciplinară – și pentru

prima oară *cercetată* ca atare, drept ceea ce este, în cadrul științei limbajului, în viziunea unitară a lingvisticii integrale.

Probabil că locul în care se văd cel mai mult deficiențele programului actual de unificare – al cărui *fundament este în întregime binar* – este domeniul dreptului, care se înfiripă în toate aspectele unificării europene și „guvernează” practic Europa. *Dreptul binar asigură în mod „paradoxal” o discontinuitate puternică, artificială și în continuă creștere actualmente între activități*, - în vreme ce se dorea ca, prin normare, să se asigure „continuitatea”, coerența unificării; pe măsură ce aspectele unificării sunt prinse în formule legislative, ceea ce rămâne nesupus legislației – încă nenormat - crește în loc să scadă; *este de mirare, credem că ar spune Coșeriu, faptul că aceste probleme nu se pun la nivelul lor simplu, coerent cu realitatea – al înțelegerii principiului însuși al unificării care ține de recuperarea întregului (universalității) și anume în baza, evident, a unei alte metodologii – radical diferite de cea actuală*. Ceea ce se încearcă și este derizoriu, este realizarea unor consorții de activități (și încă nu umane) tot mai complexe, în speranța că probabil va „izbucni”, simultan în mai multe puncte ale Europei, oarecum de la sine, principiul integrării, și lucrurile se vor pune astfel de la sine pe un drum firesc.

Pentru surmontarea acestui impas este necesară *asumarea reală a istoricității în sens coșerian*. „Disciplinele integrării” („disciplinele aferente integrării”, pentru a păstra simetria care există în acest caz cu studiul disciplinar al organismului uman exemplificat mai sus) și anume: agricultura, mediul, transporturile, economia, sănătatea, cetățenia, etc, cu toate subdomeniile acestora, continuă să fie studiate fie exclusiv istoric, descrierea având doar caracter practic sau didactic, - fie în primul rând istoric și secundar prin descriere (atât temporal cât și rațional), făcând astfel ca descrierea să depindă de istorie. *Istoria este însă disciplina integralistă, spunem analog lui Coșeriu, și este necesară transpunerea tuturor sistemelor de activități care tind spre unificare în această bază*. Pentru aceasta, obiectul de studiu trebuie reconsiderat în dimensiunea sa reală, situație în care teoria, istoria și descrierea se vor unifica.⁴²³ Istoria integralistă susține, în mod special, posibilitatea integrării actului uman la joncțiunea dintre cultură și civilizație, având în interior o dimensiunea orientată înspre viitor.

⁴²³ Ca și observație, - se spune adesea că nu se învață sau nu se învață destul din „istorie”; în opinia noastră se întâmplă așa pentru că, de fapt, lucrul acesta nu este posibil, atât timp cât *istoria* însăși nu este definită corect – ea nu a fost niciodată integralistă și are o bază contradictorie de studiu.

Decisive pentru metodologia științelor culturii sunt, așadar, o spune chiar Coșeriu, următoarele:

1. Fundamentul teoretic prealabil al lor nu sunt ipotezele ci *cunoașterea originară* (intuitivă) a omului creator de cultură;
2. Abordarea în științele culturii este *finalistă* (răspunde cauzalității finale și nu locale);
3. Științele culturii nu trebuie să stabilească legi de necesitate empirică; *analogul legilor naturii în domeniul culturii sunt înseși faptele* care produc, acestea având legitățile lor interne – și sistemele pe care omul le elaborează în vederea dezvoltării activităților sale;
4. Nu mai puțin, pentru că nu există legi empirice ci norme ale libertății, științele culturii *nu pot și nu trebuie să prevadă* dezvoltări viitoare; maturizarea unei științe nu înseamnă capacitatea sa de a previziona. Aceasta nu ține însă de o limită a științelor culturii ci tocmai, de specificul lor - faptul de a se adresa libertății infinite umane.

Aceste condiții realizează *cadrul fundamental determinant al culturii de tip integralist*. Pe lângă condițiile cadru – ținând nu atât de contexte (static) cât de *contextualizarea* (dinamic) corectă a obiectului de studiu - *moment în care se observă din nou congruența cu transdisciplinaritatea* – există determinările specifice ale culturii (ale obiectului cultural integralist) care se realizează prin universalii.

1.2. Determinările fundamentale: universaliiile

Coșeriu consideră drept fundamentală pentru integralism atenția continuă acordată pentru înțelegerea corectă a realității obiectului de studiu și prin aceasta, a posibilității sale de re-configurare în sens integralist. Vedem așadar că *re-configurarea* (ținând de realitatea intrinsecă a obiectului de studiu) și *re-contextualizarea* (ținând principial de contexte) sunt oarecum simultane și la rigoare semnifică *aceeași operație* demarată, din punct de vedere binar - binaritatea fiind inevitabil punctul nostru de pornire - sub aspecte opuse.

Determinările fundamentale ale *re-configurării* (interioare) a obiectului de studiu sunt, în opinia noastră, universaliiile (determinările *re-contextualizării* fiind determinările cadru – IV.1.1.). Coșeriu susține că sunt cinci universalii esențiale ale limbajului, și anume: trei primare (ireductibile) – *creativitatea, semanticitatea,*

alteritatea și două secundare (care pot fi concepute plecând de la celelalte) – *istoricitatea* și *materialitatea*.

În acord cu analogia pe care treptat o construim, între lingvistica integrală și un integralism cultural – așadar, între limbaj și conștiință -, vom analiza în continuare derivarea acestor universalii către cultură în aspectele ei esențiale.

Primul universal [prima universalie], *creativitatea*, este caracteristic pentru toate formele culturii, nu doar pentru limbaj – adică pentru toate activitățile libere ale omului. Creativitatea coincide cu libertatea acestor activități, iar o activitate este liberă dacă obiectul ei este infinit: nu este dinainte dat ci, este „mereu dus mai departe, inventat mereu mai departe”⁴²⁴; în acest sens, *toate activitățile culturale sunt activități de creație*, spune Coșeriu. Vom considera așadar creativitatea în cultură analog cu creativitatea din limbaj – *energeia* fiind „principiul viu” care asigură dinamicitatea specifică a creativității în toate actele semnificative umane.

Universaliiile fundamentale ale limbajului sunt semanticitatea și alteritatea, care reprezintă în același timp și *dimensiunile fundamentale ale limbajului*: dimensiunea *obiectivă*, adică *limbaj* și *Sein* (limbaj și ființă), și dimensiunea *intersubiectivă*, adică relația dintre eu și tu.

Limbajul este acea activitate care *crează semne cu semnificații* (nu doar întrebuințează semnele cu semnificații date). Problema adevărului conținut în limbaj este tranșată în urma analizei tradiției (Platon, Aristotel, Sf. Toma) și intuitiv, în sensul ideii că *limbajul, cuvintele corespund esenței sau naturii lucrurilor, adică ființei*.⁴²⁵ Această recunoaștere a *dimensiunii obiective a limbajului* semnifică astfel, în același timp, și *recunoașterea dimensiunii sale (inter)subiective* – dimensiunea alterității, deoarece fiecare cuvânt - și limbajul, în general - este comun, adică, limbajul implică alteritatea. *Menționăm că la acest nivel congruența dintre modelul integralist al limbajului și modelul transdisciplinar al realității este cel mai evidentă, limbajul fiind locul vizibilității relației ireductibile dintre obiect și subiect.*

Desigur această intuiție nu trebuie desfășurată în sensul cauzalității (de ce au semnificații cuvintele și dacă ele au la bază o înțelegere între oameni asupra naturii lucrurilor, etc) – Coșeriu afirmând că, din punct de vedere filozofic, tocmai aceasta

⁴²⁴ N. Saramandu, 2004, p. 74.

⁴²⁵ *Idem*, p. 74 – 82.

este soluția reală, faptul că un asemenea demers nu are soluție: „trebuie schimbat modul de a pune problema sau, problema este alta”.

În opinia autorului lingvisticii integrale, problema este tranșată de Aristotel și anume, mai întâi prin trecerea de la cauzalitate la finalitate (nu ne întrebăm „de ce au semnificație cuvintele?” ci *pentru ce*, nu „din ce motiv?” ci *cu ce scop?*); a doua operație este împărțirea relației unice între cuvânt și lucru (a problemei adevărului acestei relații) în trei relații diferite:

1. *relația între forma materială și conținutul cuvântului în conștiință*. Ceea ce se află în voce – cuvântul material (*signifiant*, participiul activ) - e simbol al unui conținut de conștiință (*signifie*, participiul pasiv): această relație se caracterizează prin faptul că nu este nici adevărată, nici falsă, nu face decât să numească ceva. Consecința extrem de importantă nu doar pentru limbaj ci și pentru cultură în general este aceea că *limbajul este anterior distincției dintre adevăr și neadevăr, între existență și inexistență*. Această primă operație a conștiinței, numirea, adică înțelegerea sau captarea lucrurilor nedespărțite, nu conține analiză și sinteză.

2. relația între cuvânt, ca formă cu semnificație și lucru – este o relație „prin instituire”, „prin ceea ce a fost stabilit” – adică motivat în sens istoric, prin tradiție.

3. relația între cuvânt reprezentând lucrul denumit ca subiect și ceea ce se spune despre acest lucru, adică relația dintre subiect și predicat; aici apare adevărul sau falsitatea (caracterul apofantic al limbajului). De aceea se spune că tot limbajul este semantic, dar nu tot limbajul este apofantic.

Prima dimensiune a limbajului, obiectivitatea, este deci acest *apprehensio indivisibilium*, această captare intuitivă a ființei, de fiecare dată printr-un act intenționat, act finalist, adică prin voința subiectului de a delimita (lucrurile) și a (le) numi într-un anumit fel (Platon: fiecare cuvânt este „delimitator al ființei” însă, explicitează Coșeriu, fără a spune nimic despre ființă – ci, *reprezintă* ființa; Heidegger – limbajul este „casa ființei”). „Adică, unde găsim 'ființa'? O găsim în limbaj, unde este delimitată, fără ca limbajul să spună ceva despre ființă, ci numai reprezintă ființa.”⁴²⁶

Coșeriu leagă, în „modelul” său - în construcția sa - acest aspect, de esența filozofiei limbajului la Hegel și anume, de faptul că *limbajul nu este o formă a culturii ci este forma generală anterioară oricărei forme a culturii și condiția culturii în*

⁴²⁶ E. Coșeriu, op. cit., p. 80.

general, - fiind, în același timp, una din cele două dimensiuni fundamentale, esențiale ale omului ca ființă singulară în Univers: munca și limbajul. Prin aceste dimensiuni omul este ființa prin excelență „negativă”, spune Coșeriu, care nu se mărginește la a se adapta lumii așa cum este (cum i se dă) ci își construiește lumea în continuare. Limbajul nu este o copie, o recunoaștere a unei lumi deja organizate, ci activitatea prin care se creează ființa lucrurilor: nu entități singulare, obiecte, ci moduri de a fi; prin limbaj operăm cu semnificațiile lucrurilor, și nu direct cu lucrurile (lumea dată). Prin limbaj nu „constatăm” doar ființa lucrurilor ci, aceasta este activitatea prin care se conferă ființă lucrurilor.⁴²⁷

Prin *conjuncția* pe care o realizăm cu transdisciplinaritatea, putem afirma că, la acest început de mileniu, cultura este de tip „constatativ”: tot ceea ce se petrece este în interiorul acestui registru – și nu al instituirilor, al creațiilor. Cultura și civilizația se limitează reciproc, având la bază paradigma epuizată a disciplinarității. *Instituirea unei civilizații coerente cu ființa umană nu poate să nu treacă prin limbaj – și anume, prin momentele constitutive ale acestuia, care captează conștiința, așa cum am arătat, atât în forma reprezentării cât și în cea a instituirii. Analogia pe care ne-am propus să o realizăm între limbaj și conștiință pentru a constitui un model transdisciplinar al comunicării, preia și extinde semnificația universalilor limbajului la întreaga cultură – și, tot astfel ca pentru limbaj, dimensiunea obiectivă nu poate fi separată de dimensiunea intersubiectivă în orice act cultural (și până la urmă, de civilizație).*

Dimensiunea *intersubiectivă* – alteritatea limbajului - a fost mult mai puțin investigată decât cea obiectivă, spune Coșeriu. „Și încă mai puțin s-a constatat unitatea ideală între aceste două dimensiuni, faptul că aceste două dimensiuni sunt în mod necesar unite”⁴²⁸, ceea ce certifică o dată în plus analogia pe care dorim să o realizăm pentru că, și în acest punct, lingvistica integrală și transdisciplinaritatea sunt în mod evident congruente: modelul transdisciplinar al Realității presupune unitatea deschisă dintre Subiect și Obiect și nu doar atât, consideră că este cuplul fundamental al Realității – așa cum dimensiunea obiectivă și cea intersubiectivă sunt considerate dimensiunile fundamentale pentru limbaj.

Ceea ce este spectaculos am putem spune, în modelul lingvisticii integrale, este că, tocmai *intersubiectivitatea este garanția obiectivității lucrurilor.* Coșeriu

⁴²⁷ E. Coșeriu, op. cit., p. 81-82.

⁴²⁸ E. Coșeriu, op. cit., p. 82.

înțelege alteritatea ca *dimensiune a celuilalt în fiecare subiect - celălalt nefiind străin ci un alt Eu*. Prima constatare a manifestării alterității în limbaj este aceea că limbajul se prezintă întotdeauna sub formă de limbă, adică de tradiție comună a unei comunități și în istoria gândirii se constată mereu acest sens al prezenței alterității în limbaj (Platon, Aristotel, Sf.Toma sau mai recent, Buhler, Heidegger – prin vorbire se manifestă ceva ca fiind comun, se stabilește comunicarea, Merleau-Ponty, John Dewey) dar justificarea cea mai frumoasă și mai exactă a acestei unități este dată, spune Coșeriu, de Humboldt: limbajul conferă ființă lucrurilor însă această dimensiune este, pentru subiectul empiric, o dimensiune obiectivă (aceste lucruri se prezintă ele înseși exterioare conștiinței), ceea ce conferă individului empiric un raport solipsist cu lucrurile; *numai prin faptul că numim aceleași lucruri în același fel, avem siguranța că lucrurile sunt obiective, că nu sunt imagini sau iluzii ale propriei conștiințe*. Astfel, putem spune că *semnificațiile sunt intersubiective*.

În modelul cultural integralist pe care îl construim, analogul semnificațiilor din limbaj, pentru conștiință, sunt „situațiile semnificative”. Analog semnificațiilor din modelul integralist al limbajului, - *situațiile semnificative*, care desemnează faptele umane semnificative înafară de limbaj dar axializate de acesta, sunt intersubiective - adică, semnificativitatea actului uman este dată de coerența situației respective cu comunitatea umană (cu toate gradele de comunitate). Din acest motiv, *modelul integralist cultural autentic nu poate fi decât un model al comunicării – adică, pentru care intersubiectivitatea acțiunilor / situațiilor umane este garanția obiectivității lucrurilor – în acest mod, situațiile devenind semnificative*. Respectarea alterității devine în acest caz un fapt de coerență universală.

La acest nivel al construcției unui model integralist cultural al comunicării, există astfel o *conjuncție a congruențelor* dintre lingvistica integrală și transdisciplinaritate, o depășire a congruențelor în sensul ales al regăsirii coerenței universale.

Istoricitatea – a patra universalie – este derivată din creativitate și alteritate adică, istoricitatea nu este decât combinarea acestor două universalii; în cazul limbajului, creativitatea are loc întotdeauna în cadrul alterității – în cadrul formei istorice a alterității, care este întotdeauna o limbă. Faptele constitutive ale limbajului, creațiile de semnificații, se petrec prin intermediul limbii – în intersubiectivitatea limbajului.

Analog, vom spune că *faptele constitutive ale conștiinței - creațiile de situații semnificative - se petrec prin intermediul culturii istorice – în intersubiectivitatea conștiinței*. Istoricitatea acestor fapte o vom studia din punct de vedere integralist, înglobând teoria faptelor de cultură (surprinderea corectă a realității acestora) și descrierea lor (în concordanță cu realitatea și istoria). Vom ține seama de faptul că, în integralism, istoria este întodeauna îndreptată spre viitor, are această dimensiune viitoare – și nu spre trecut, așa cum se întâmplă în cadrul obișnuit, disciplinar, unde istoria și descrierea sunt disociate și temporalitatea se disociază practic la rândul ei, orientând actualul spre trecut: *prin faptul că se studiază prezentul prin intermediul trecutului, se „câștigă” această vectorizare spre trecut a faptelor de cultură – și, așezat, de civilizație - încât, cu cât „înaintăm”, realizăm mai puțin, lucrurile intră în disoluție*.

Faptul semnificativ ar fi, în acest sens, faptul cu orientare corectă temporală – ceea ce presupune captarea corectă în studiu (interogare) a obiectului (situației date) și atitudinea corectă a subiectului cercetător, care să asigure intersubiectivitatea corespunzătoare și coerentă pentru ca faptele să poată înainta (constructiv).

Cea de a cincea universalie, *materialitatea*, se deduce din semanticitate și alteritate. Alteritatea este de două ori prezentă în acest caz, pentru că semnificația însăși nu poate fi decât internă, prezentă în conștiință – iar pentru a putea fi transmisă altcuiva, pentru a putea fi „comună”, trebuie să se prezinte înafara conștiinței printr-un semn material. „De aceea, și celelalte activități culturale, care implică, dacă nu semnificație, cel puțin sens, trebuie să se prezinte în lume, adică să fie realizate exterior, [pentru] ca acest fapt material exterior să poată stimula această creație internă în conștiința celuilalt, a unei semnificații sau a unui sens.”⁴²⁹

Avem și în această situație deja o conturare aproape completă din partea lui Coșeriu a problematicei similare pentru cultură. *Construcția noastră are la bază însă chiar analogia dintre limbaj și conștiință încât, în modelul nostru de comunicare - de punere împreună a ceea ce este comun uman, în sensul construcției de situații semnificative (a unui sens la joncțiunea dintre cultură și civilizație), se pornește de la situații existente deja și care trebuie modelate, duse mai departe*. Diferitele fapte materiale exterioare obținute în împlinirea acestor scopuri, sensuri – și pe care, ideal

⁴²⁹ N. Saramandu, 2004, p. 74.

(real) le considerăm semnificative adică în egală măsură coerente universal și pentru ceilalți, stimulează în continuare creația internă în conștiința celorlalți, care la rândul lor vor iniția creații de situații semnificative (cu parte atât materială cât și internă, la rândul lor).

Este prezentă și aici, paradoxal tocmai pentru materialitate (materializarea faptului de cultură), dubla alteritate, - atât în situația de la care se pornește (conținând deja, construită la rândul ei, în alteritate) - cât și în actul însuși de constituire a situației semnificative următoare.

1.3. Între lingvistica integrală și un integralism cultural. Conjuncția congruențelor

În temeritatea demersului constituirii unei *analogii între limbaj și conștiință*, în vederea construirii *integralismului cultural*, ne susțin nenumărate cercetări care toate au ca numitor comun recunoașterea semnificației ireductibile a limbajului pentru om și deci, pentru conștiință. Asimilat nu de puține ori unui „eveniment de discurs”, s-a semnalat faptul că omul - apariția sa, „nu-și are nici măcar în intervalul modern o suficientă evidență. Ea a rămas cel mai adesea un loc vacant, o aproximare îndelung amânată. Omul ca atare este încă absent.”⁴³⁰

Elucidarea *relatiei dintre discursul prin limbaj și “om ca eveniment de discurs”*, *conjuncția cu alte cuvinte dintre limbaj și conștiință, a reprezentat firul roșu al cercetării noastre de-a lungul timpului*. Studiile preintegraliste (ne referim inclusiv la autorii extrem de consacrați) analizează în principiu și au la rândul lor un fir roșu în cercetarea unor medii semnificaționale bogate și pline de congruențe – și deci de posibile analogii - în sensul descoperirii a ceea ce ar putea să reprezinte, să susțină apariția omului ca „eveniment de discurs”. Două lucruri ni se par indubitabile aici: disciplinaritatea nu putea să asigure această regăsire – pentru simplul motiv că, în cele mai bune cazuri, este *invocată* necesitatea unui limbaj terț sau a unei terțe situații - care rămâne să fie descoperită; atunci când nu se întâmplă așa, cercetarea rămâne suspendată între epuizările semnificațiilor a două „medii” diferite de cercetare, condiționate de două „sisteme de exigențe” disciplinare diferite – cum ar fi, spre exemplu, metafizica și teologia. O asemenea cercetare binară „epuizează” (duce la

⁴³⁰ Șt. Afloroaei, *Metafizica și experiența religioasă. Analogii posibile*, Postfață la *Fenomenologie și teologie*, Ed. Polirom, Iași, 1996, p. 173.

extrem) complexitatea de sine stătătoare a semnificațiilor și relațiilor posibile pentru fiecare din aceste „medii” de cercetare, asigurată de proiectarea pe un singur nivel a complexităților aparținând de fapt mai multor niveluri de Realitate / planuri de cercetare (cercetare care, evident, cade în descriere și este exterioară propriei istorii). Aceasta se întâmplă pentru că se studiază sub aspect *netransgresiv* realitatea lucrurilor/faptelor, în perspectiva invarianței legilor care definesc ansamblul studiat de sisteme – așadar *nu se pune problema transgresării acestei invarianțe din principiu*, cu toate că, ceea ce se caută, este tocmai o soluție în acest sens. ***

Așa cum am spus și până acum, aceste „cercetări binare a ternarului”, pe de o parte, înaintează oarecum în elucidare și pot construi uneori sisteme oarecum limpezi dar totuși grevate de staticitate (Heidegger) – dar, în general, cresc nepermis de mult complexitatea rezultatelor obținute. Cel mai frecvent este însă cazul creșterii artificiale a complexităților prin studiu datorită confuziilor de planuri în interiorul sistemelor studiate, așa cum menționează Coșeriu (mai cu seamă incredibila confuzie dintre realitatea obiectului și planul cercetării). În principiu, lucrurile se întâmplă astfel pentru că nu există metode transgresive disciplinare – care să transgreseze problematica disciplinară - fiecare disciplină se preocupă de propriul domeniu, își gestionează propriul teritoriul și atât.

Primul aspect indubitabil de care vorbeam din perspectiva unei culturi preintegraliste este așadar, *lipsa metodologiei* care să poată asigura aceasta *transgresiune* a unei binarități (inevitabil conflictuale) devenită azi inacceptabilă, în toate mediile umane, în toate comunitățile: blocajele de relaționare și impasul devenirii sunt tot mai evidente, la orice nivel, și credem că nu mai necesită demonstrarea. Metodologia care asigură unitatea deschisă a termenilor contradictorii, susținută fiind de de logica unei terțe posibilități, fiind în măsură să asigure ternarizarea – ieșirea din situații critice - este metodologia transdisciplinară pe care am discutat-o și pe care o promovăm.

Al doilea aspect față de care nu avem îndoială privind absența încă actuală a omului „ca eveniment de discurs” (aceasta fiind în opinia noastră cea mai profundă definiție a omului) este însăși *absența studiilor integraliste sistematice* până în acest moment; dat fiind importanța primordială a limbajului pentru om, integralismul autentic nu putea să survină decât în domeniul lingvisticii; ne-am propus astfel ca, preluând analog acest model, să constituim și să propunem un model integralist cultural, al cărui obiect de studiu este conștiința.

În vederea constituirii unui *integralism cultural*, din perspectiva lingvisticii integrale coșeriene, vom expune sistematic toate datele obținute până în acest moment în cercetare, urmând să precizăm exigențele pe care le-am găsit ca fiind specifice unui model general integralist -transdisciplinar.

Analogia pe care o realizăm în acest sens este prin urmare univocă, de la un sistem existent – către un alt sistem pe care dorim să îl instituim; există o *amplitudine* a analogiei propuse, care se desfășoară între *termenii* considerați necesari ai acestei analogii, în conformitate cu o *metodă* aleasă pentru realizarea demersului analogiei și pe care am numit-o metoda derivărilor (V.1).

Amplitudinea analogiei este amplitudinea dintre cele două obiecte de studiu care centrează fiecare din cele două sisteme de cercetare:

1. Obiectul de studiu al lingvisticii integrale: vorbirea, actul fundamental al vorbirii / *creația de semnificații*;
2. Obiectul de studiu al integralismului cultural: conștiința, actul fundamental al conștiinței, pe care noi îl considerăm ca fiind, analog, *creația de situații semnificative*.

Ideea „*creației de situații semnificative*” ca și act fundamental al conștiinței și prin urmare, ca obiect de studiu al unui integralism cultural - a apărut în urma unor interogări repetate privind realitatea acestui obiect de studiu și posibilitatea legitimării acestei analogii. Am obținut acest *obiect de studiu cultural* pornind la drum cu certitudinea corectitudinii analogiei *discurs verbal – discurs al conștiinței*⁴³¹ (cel de al doilea termen având aceeași semnificație cu „omul ca și eveniment de discurs”) - prin *conjugarea* treptată a termenilor fundamentali pe care i-am găsit restructurați ternar în lingvistica integrală, cu exigențele specifice și deschiderile transdisciplinarității.

În perspectiva conjugată a integralismului lingvistic cu transdisciplinaritatea, *creația unei situații semnificative este actul fundamental uman prin care Subiectul acționează asupra Obiectului într-o situație concretă dată – reintegrându-se atât pe*

⁴³¹ Legitimitatea inițierii unui demers cu certitudinea intuitivă asupra obiectului său de studiu este însăși cheia integralismul coșerian iar pe de altă parte, suntem într-un act de *argumentare* și nu de *demonstrație* – premisele de pornire și căile de obținere a rezultatelor fiind diferite („Într-o argumentare sunt de distins de la început *treptele argumentării*. O argumentare debutează cu *ridicarea explicită a unei pretenții de adevăr sau justete*, care este treapta inițială. Argumentarea continuă cu treapta a doua, ce constă în *indicarea mijloacelor de întemeiere*, și culminează cu treapta a treia, adică cu *stabilirea legăturii dintre susținerea respectivă și mijloacele de întemeiere*.”, în Andrei Marga, *Argumentarea*, Editura Fundației Studiilor Europene, Cluj Napoca, 2006, p. 249).

*sine cât și Obiectul (fie infinitezimal) în coordonate noi, în acord deplin cu coerența universală (v..). Această creație umană integralistă - în acord cu conștiința (care este întotdeauna în acord cu coerența universală) - este similară creației verbale, considerând participarea similară a celor trei termeni implicați în realitatea actului verbal - *energeia*, *dynamis* și *ergon*; ne amintim că orice activitate poate fi considerată: a) ca atare, *energeia* b) ca activitate potențială, *dynamis* și c) ca activitate realizată în produsele sale, *ergon* – nefiind vorba de trei realități diferite ci de trei aspecte, trei moduri de a considera aceeași realitate.⁴³²*

Această „remaniere” în noi coordonate a unei „situații semnificative” este analogă *creației de sens* din discursul lingvistic; respectând coerența universală, Subiectul modifică Obiectul atât indirect (fizic) cât și direct (prin conștiință: datorită coerenței universale, Realitatea, plastică, se modifică); se realizează o nouă situație semnificativă, ș.a. *Dimensiunile fundamentale ale limbajului*, obiectivitatea și intersubiectivitatea, care funcționează unitar (după cum am arătat în prezentarea lingvisticii integrale) - au analog *dimensiunile fundamentale ale culturii*, Obiectul și Subiectul, care funcționează de asemenea unitar (după cum am arătat în prezentarea transdisciplinarității).

O situație este semnificativă atunci când este antamată corect din punct de vedere al realității și complexităților ei – prin urmare, *o situație semnificativă este un complex format din Subiect, Obiect și termenul de Interacțiune* (II.3) în actul concret fundamental uman, act în care există, analog limbajului, atât un aspect care ține de creativitate cât și un aspect care ține de ceea ce este deja dat (în sensul tradiției extinse – atât *ergon* cultural cât și *natural*: *considerăm întreaga Realitate ca fiind antrenată și antrenabilă într-un proces de schimbare inițiat de conștiință*).

Termenii analogiei dintre limbaj și cultură sunt limbajul/actul lingvistic, limba și vorbirea; în legătură cu acestea, preluăm analog de asemenea toate diferențierile realizate de Coșeriu pentru construirea lingvisticii integrale.

Limbajul este un fenomen complex, implicând mai multe aspecte simultane care se prezintă în planuri diferite – în primul rând, se disting *faptele constitutive ale limbajului*, adică actele lingvistice și sistemele pe care acestea le integrează (limbile).

⁴³² Pe linia de accepțiune Aristotel - Coșeriu, *energeia* este actul creator anterior propriei sale *dynamis*, *dynamis* fiind facultatea, posibilitatea de a realiza o activitate, care se învață prin experiență și studiu – iar *ergon*-ul este produsul final al oricărei activități.

Tot astfel vom considera *cultura* (analog cu limbajul), ca fiind un fenomen complex, implicând mai multe aspecte simultane care se prezintă în planuri diferite – în primul rând, se disting *faptele constitutive ale culturii*, adică actele culturale și sistemele pe care acestea le integrează („tradiție” - ca și limbile - dar într-un sens foarte larg al termenului tradiție: vorbim de toate produsele culturale inclusiv științifice care se vehiculează ca *dynamis*, nu doar sub aspect de *ergon*).

„Conceptul de act lingvistic – poate cel mai important concept al lingvisticii moderne – este în același timp cel mai complex și, în pofida faptului că reprezintă unica realitate concretă a limbajului, a fost ultimul concept la care s-a ajuns prin cercetarea lingvistică.”⁴³³ Până în secolul al XIX-lea s-a vorbit exclusiv despre limbi, considerate ca sisteme rigide și ca „fapte” realmente existente, cu toate că limbile se pot stabili obiectiv numai pe baza actelor concrete ale vorbirii și pornind de la acestea. Vom deriva conceptul de *act cultural* în analogie completă cu cel de *act lingvistic* coșerian, cu tot ceea ce atrage după sine această analogie: act liber creator – *energeia* - care își depășește învățarea și realizează un anumit produs cultural, situație care deschide un drum mai departe ș.a. Atât actul cultural cât și actul lingvistic sunt, în acest sens, *acte fundamentale umane*. Cu toate că ele au universalitate, se consideră încă, și astăzi, că numai unii oameni sunt capabili să realizeze acte culturale. De asemenea, ca și în cazul limbajului, se vorbește despre cultură aproape exclusiv ca *ergon* – tradiție și *dynamis* în relație cu *ergon*-ul, mai mult decât despre creativitate ca și (prim!) universal uman.

Discursul uman este alcătuit din acte fundamentale umane (așa cum actele verbale constituie discursul propriu limbajului) și este axializat de discursul prin limbaj. Prin discurs uman înțelegem așadar chiar acel „*om - eveniment de discurs*” - nu doar un discurs al conștiinței ci, tot ceea ce, în actul semnificativ cultural (de *cultivare* a lumii și a naturii) în jurul unui Subiect și împreună cu acesta, este antrenat în schimbare împreună cu conștiința – *mai exact, faptul că Subiectul răspunde de aceste aspecte, se află în directă conexiune cu ele prin conștiința sa*. În această schimbare, pe care o studiem, analog, exact în termenii în care Coșeriu pune problema schimbării lingvistice - intervin toate tipurile de contexte pe care autorul le-a precizat în teoria cadrelor (I.6.2); putem spune astfel că, într-un act semnificativ de creativitate, facere, schimbare *determinat* de un Subiect, este antrenat, prin

⁴³³ E.Coșeriu, 1995, p. 26.

intermediul *coerenței universale* (termenului de Interacțiune) și al *contextelor* - întreg universul. Pentru simplificare, putem spune că „*omul ca eveniment de discurs*” este omul care declanșează și susține aceste situații semnificative (prin conștiința sa).

Revenim astfel asupra ideii că, poate cea mai importantă *conjuncție* (etapă constructivă, nu doar de constatare) între lingvistica integrală și transdisciplinaritate se realizează prin împlinirea, ca terna, a *determinărilor* și *cadrelor* integraliste – în întâlnirea lor cu *coerența universală* menționată de transdisciplinaritate.

Conștiința este, în construcția noastră, analogă *vorbirii* în accepțiunea lui Coșeriu și o vom defini, așadar, prin acest raport de analogie; vorbirea este „știința” de a vorbi [sp. *saber hablar*], spune Coșeriu – și ne amintim cât de laborios defrișează autorul confuziile din jurul acestui termen, interpretat până la el ca fapt secundar în limbaj și care de fapt, constituie, corect considerat, însăși obiectul lingvisticii; „ (...) întreaga lingvistică a fost întotdeauna și este o lingvistică a vorbirii și (...), în realitate, nu există altă lingvistică”⁴³⁴

Întreaga cultură a fost și este, tot așa, o cultură a conștiinței, a *actului fundamental al conștiinței* care trebuie definit ca atare – așa cum Coșeriu a definit actul fundamental al limbajului și adevărata știință a limbajului; nu avem un termen pentru această situație și îi vom spune Discurs (singura mențiune poate fi majuscula așa cum obișnuiește Basarab Nicolescu; este interesant ca E. Coșeriu folosește pentru concepte extrase laborios din contexte confuze cuvinte extrem de simple și niciodată nu atrage atenția asupra lor ca atare, încât termenii se pretează la confuzii ulterioare atunci când nu sunt bine înțeleși; spre exemplu, cuvintele „istoria” în înțelesul lui Coșeriu și „istoria” în înțelesul obișnuit folosite în același con-text sunt încă dificil de lecturat direct în înțelesul lor și prin urmare, textul este supus interpretării ceea ce este regretabil. Din acest motiv vom nota pe parcurs și *istoria* în sens coșerian, cu majusculă sau cursiv). Dacă subiectul acționează în acord cu conștiința, *discursul* conștiinței este sinonim (nu identic) cu „omul - eveniment de discurs”.

În vorbire se pot distinge o treaptă universală, una particulară și alta istorică: aceasta din urmă este tocmai „limba” ca *avere lingvistică*, adică „știința” de a vorbi în conformitate cu tradiția unei comunități. Vorbirea este, în plan universal, *vorbirea* pur și simplu: activitatea lingvistică concretă, privită în general; în plan particular este

⁴³⁴ E. Coșeriu, op.cit., p. 292.

discursul – actul sau seria de acte ale unui anumit individ într-o anumită împrejurare, iar în plan istoric este *limba concretă*, adică un mod de a vorbi specific unei comunități, care se stabilește, ca element esențial, în activitatea lingvistică a comunității.⁴³⁵ Tot astfel, în conștiință se pot distinge o treaptă universală, una particulară și alta istorică; *conștiința universală* este „conștiința în general”, conștiința pur și simplu (folosim cuvintele lui Coșeriu): activitatea concretă a conștiinței, privită în general pentru că, ea este la un moment dat într-o anumită situație și este mai mult o capacitate universală: o „stare”, situație în care sunt „înglobați” toți oamenii, în grade diferite de conștientizare a faptului că pot *discursiviza conștiința* și consecințele - universale, particulare și istorice - ale acestei discursivizări; este mai corect să spunem, în acest sens, „discursivizarea conștiinței” decât „discursul conștiinței”, tocmai pentru a sublinia că este o problemă de *act* - și anume, de act fundamental pentru om.

În plan particular avem *discursul* – adică, analog discursului verbal - o serie de acte fundamentale ale unui anumit individ/Subiect, într-o anumită împrejurare – și există o știință (intuitivă) a conștiinței pentru fiecare Subiect, exact așa cum există o știință (intuitivă) a vorbirii pentru fiecare vorbitor. Poate că unul din aspectele cele mai importante pe care Coșeriu le re-dă culturii, în *cadrul verosimilității și legitimității unui model* perfect conceput, - este explicitarea faptului că această situație este „număr prim” pentru cultură – nu mai trebuie divizată cu nimic, nu mai trebuie disecată cauzal, naturalist – ci, corect integrată în științele culturii care de aici pornesc: de la *știința* [sp. *saber*] vorbitorului privind *actul său fundamental de vorbire* – față de care noi am poziționat analog, pentru un construct integralist la fel de legitim, *știința* Subiectului privind conștiința sa.

În plan istoric - al tradiției –, în lingvistica integrală este limba; ceea ce corespunde analog limbii este, în integralismul cultural, tot ceea ce se consideră actualmente ca fiind cultură, în spirit analog să spunem saussurian (dar de fapt predominant în epoca constituirii pozitivismului, afectând cultura în ansamblul ei nu doar lingvistica). Ceea ce se consideră a fi cultură este, astăzi, concentrat pe *ergon*, *dynamis* și *dynamis*-ul în relație explicită cu *ergon*-ul; sunt produsele activităților și nu actele fundamentale însele – și aceasta, pentru că însăși *actul lingvistic* ca și *act fundamental uman* a fost definit foarte târziu; este considerată culturală, astfel, o

⁴³⁵ E. Coșeriu, op. cit., p. 291.

„activitate” și nu *actul fundamental uman, facerea culturii, energiea*. Activitatea este *învățată* și rulată rutinant, permite foarte puțină creativitate și nu neapărat în sensul ei original, acela de *facere* – ceea ce se întâmplă de fapt este că dynamis-ul se relaționează cu ergon-ul, creativitatea estompându-se aproape total: creativitatea rămâne apanajul unor „aleși” – stimulați în anumite situații și prin anumite mijloace să „progreseze” (ceea ce asigură actului calitatea de dynamis – ergon și nu de act cultural real). *Ceea ce este sigur însă este faptul că, fiind prima și cea mai importantă universalie umană, recuperarea societății umane rezidă în recuperarea creativității tuturor membrilor ei.*

Limba este așadar analogă pentru integralismul cultural cu tot ceea ce este „depozit” în cultură (produs, ergon), codificat; nu mai puțin, corespunde acestei calități și „activitatea” culturală caracterizată prin dynamis – ceea ce este deja învățat și care duce inevitabil la repetitivitate, rutină, produs. Desigur că multe astfel de aspecte sunt antrenabile și antrenate în continuare în noi activități (așa cum limba este antrenată în vorbire) - nu mai puțin adevărat este însă și faptul că, așa cum există limbi moarte, există coduri culturale care nu mai pot servi unei construcții, sunt epuizate intern. (Totuși, trebuie să remarcăm că, spre deosebire de cazul oarecum mai simplu al limbajului, - sub aspect cultural, există totuși o perseverență în a pune în mișcare ceea ce nu mai funcționează, cum ar fi spre exemplu cazul extrem al unor paradigme epuizate; în limbaj, cu alte cuvinte, limbile moarte sunt abandonate dar în cultură se lucrează în mare parte cu coduri moarte – „in vitro”).

În consecință, parafrazăm marea răsturnare lingvistică pe care o realizează Coșeriu și o așează la baza lingvisticii sale; căc, pare necesară, spune el, o schimbare radicală a punctului de vedere: nu trebuie explicată vorbirea din punctul de vedere al limbii, ci invers. Și aceasta pentru că limbajul este în mod concret vorbire, activitate, și pentru că vorbirea e mai cuprinzătoare decât limba: în timp ce limba e în întregime conținută în vorbire, vorbirea nu este în întregime conținută în limbă. Tot așa, putem spune că, în timp ce cultura dată (tradiție) este conținută în conștiință - conștiința (în act) nu este conținută în cultură. *Cultura ca atare este și trebuie să fie în mod concret conștiință în act, și este mai cuprinzătoare decât cultura dată, codificată deja.* „După părerea noastră, spune Coșeriu, trebuie inversat cunoscutul postulat al lui F. de Saussure: în loc de a ne situa pe terenul limbii ’trebuie să ne situăm din primul moment pe terenul vorbirii și să luăm vorbirea ca normă a tuturor celorlalte

manifestări ale limbajului' (inclusiv al 'limbii').⁴³⁶ *Trebuie așadar să ne situăm din primul moment pe terenul conștiinței și să luăm conștiința ca normă a tuturor celorlalte manifestări ale culturii* (inclusiv ale aspectelor culturale date, intrate în tradiție).

În loc să considerăm *vorbirea*, precum Pagliaro, spune Coșeriu, ca „momentul subiectiv al limbii” – ar fi mai convenabil să considerăm *limba* ca „momentul istoricește obiectiv al vorbirii”; asemenea, în loc să considerăm *conștiința* ca „moment subiectiv al culturii” (activităților culturale – dintre care cele disciplinare nu au în mod evident în metodologia proprie stipulat un asemenea moment) – ar fi mai convenabil să considerăm *cultura* (dată sau activitate) ca „moment istoricește obiectiv al conștiinței” (act fundamental cultural, creativitate).

Din punctul de vedere al lingvisticii integrale, *studiul limbii este un aspect al vorbirii* (și nu invers): „un aspect al vorbirii care nu e abstract, nici exterior vorbirii înseși, și care, firește, e fundamental, căci vorbirea este întotdeauna istorică: înseamnă totdeauna 'a vorbi o limbă'”.⁴³⁷ Tot astfel, din punctul de vedere al integralismului cultural, *studiul culturii este și trebuie să fie un aspect al conștiinței* (și nu invers): un aspect al conștiinței – al actului fundamental al conștiinței -, care nu e abstract, nici exterior conștiinței înseși, și care, firește, e fundamental, căci conștiința este întotdeauna istorică: înseamnă întotdeauna a conștientiza ce este – și, evident, a duce mai departe prin actul său fundamental (creativitate, analog cu actul fundamental din vorbire).

Așezăm așadar la baza integralismului cultural tocmai această răsturnare a termenilor specificați analog, păstrând amplitudinea pe care am propus-o ca premisă a integralismului cultural de sorginte coșeriană. În continuare, Coșeriu se angajează efectiv în construcția lingvisticii sale – cuprinsă în ample lucrări; vom preciza în ce ne privește foarte pe scurt câteva analogii esențiale (directoare), care pot fi dezvoltate în opinia noastră în continuare în diferite lucrări în vederea susținerii efective a unui integralism cultural.

Se justifică deci, în sensul celor exprimate, o lingvistică a vorbirii: aceasta ar fi o lingvistică *teoretică*, urmând să se considere problemele limbajului din perspectiva *activității lingvistice concrete*. Este din nou un moment novator pentru cultură –

⁴³⁶ E. Coșeriu, 2004, p. 293.

⁴³⁷ E. Coșeriu, 2004, p. 293.

problema acestei diferențieri active între teoretic și practic, în sensul conlucrării lor, se pune pentru prima oară la baza însăși a integralismului lingvistic, a metodologiei integraliste - și este de asemenea un moment de conjuncție a lingvisticii integrale cu transdisciplinaritatea: *contextualizarea, specifică metodologiei transdisciplinare, este posibilă tocmai în virtutea colaborării dintre teoretic și practic.*

Este necesară în acord analogic cu cele de mai sus, o cultură a conștiinței, pornind din punct de vedere teoretic de la constituirea integralismului cultural, în acord analogic cu lingvistica integrală (dat fiind că limbajul axializează conștiința) – și având în permanență în atenție practic, *activitatea culturală concretă*, în toate dimensiunile ei. Este momentul să amintim că înțelegem, împreună cu Coșeriu, prin cultură, „obiectivarea istorică a spiritului în forme care durează, în forme care devin tradiții, devin forme istorice care descriu lumea proprie a omului, universul propriu al omului”⁴³⁸ iar *spiritul*, în acest context, adică ceea ce se obiectivează în istorie sub formă de cultură, „este activitatea creatoare, este creativitatea însăși, nu ceva care creează, ci activitatea creatoare ca atare, *energeia*, acea activitate care este anterioară conceptual oricărui dinamism, oricărei tehnici învățate sau experimentate.”⁴³⁹

Coșeriu conceptualizează inedit actul de creație atât pentru limbaj cât și pentru cultură în general. În interiorul acestei situații operăm în continuare răsturnarea descrisă, analog cu marea răsturnare lingvistică, prin care propunem *o cultură a actului creator însuși. La acest nivel al construcției integralismului cultural - care are în centru cultura ca act fundamental creator - este necesară conjuncția cu metodologia transdisciplinară, pentru a asigura contextualizările (ternarizările) corecte ale situațiilor semnificative axializate de limbaj, dar care depășesc nivelul limbajului. Această conjuncție identifică actul (spiritul) creator cu conștiința, care numai în acest mod pot construi împreună situații semnificative pentru om și totodată coerente universal – care să respecte universul și semenii.*

O cultură a conștiinței (actului creator) ar avea prin urmare drept piloni, așa cum am sugerat deja, determinările cadru / circumstanțele, determinările fundamentale / universalile și coerența / termenul de Interacțiune. Determinările cadru aparțin exclusiv integralismului, coerența aparține exclusiv transdisciplinarității, iar determinările fundamentale aparțin, din perspective complementare, fiecăreia din acestea.

⁴³⁸ E. Coșeriu, 1992, p. 173.

⁴³⁹ *Idem.*

Determinările cadru decisive pentru o metodologie a culturii din perspectivă integralistă sunt: universalitatea faptului de cultură (și cunoașterea originară), abordarea sa finalistă, normele (și sistemele) culturale și infinitatea libertății umane. *Aceste condiții au fost deduse prin extragerea lingvisticii (culturii) integrale din pozitivism și antipozitivism așa cum am arătat și realizează astfel cadrul fundamental determinant al culturii de tip integralist.*

Circumstanțele (cadrele) efective ale actului lingvistic și de care trebuie ținut seama de asemenea analog în actul cultural sunt: situația, regiunea, contextul, și universul de discurs (I.6.6.2).

Pe lângă condițiile cadru – ținând nu atât de contexte (cadre) cât de *contextualizarea* corectă a obiectului de studiu - moment în care este necesară din nou conjuncția cu transdisciplinaritatea – există *determinările specifice ale culturii* (ale obiectului cultural integralist), care se realizează prin *universalii*. Aceste universalii sunt, așa cum am văzut: creativitatea, obiectivitatea, intersubiectivitatea, istoricitatea și materialitatea. Dat fiind că am descris de la început apartenența lor la întreaga cultură, nu revenim acum asupra lor, urmînd de altfel ca în conturarea modelului integralist transdisciplinar să fie din nou precizate elementele lor esențiale.

O lingvistică a vorbirii în sens strict ar fi o lingvistică descriptivă, o adevărată *gramatică a vorbirii*, precizează Coșeriu; obiectul său propriu ar fi tehnica generală a activității lingvistice iar sarcina ei, aceea de a recunoaște și descrie funcțiile speciale ale vorbirii și de a indica instrumentele ei posibile care pot fi atât verbale cît și extraverbale: vorbirea își utilizează propriile circumstanțe, în timp ce limba e înafara circumstanțelor. Tocmai acestei tehnici generale îi corespund determinarea și cadrele.

În opinia noastră este posibilă și necesară o „gramatică a conștiinței”, pentru că *determinarea* - ca ansamblu de operații, și *cadrele* - ca instrumente circumstanțiale ale activității culturale, pot și este necesar să regizeze elementele esențiale ale *coerenței culturii cu universul*, pot face „trecerea” conștiinței – a științei⁴⁴⁰ comune și individuale în același timp a devenirii – prin și dincolo de conflictualitate, de stagnare

⁴⁴⁰ Utilizăm termenul știință în sensul lui Coșeriu – semnatificat cel mai bine de cuvîntul *saber* din limba spaniolă; “m-am gîndit mult dacă am putea să spunem *știutul*, însă nici *știutul* nu ne satisface , nici *conștiință*”; în dezvoltările necesare pe care le face, autorul va întrebuița termenul “competență”. E. Coșeriu, 1994 Iași, p. 27.

și regres,- de creșterea complexității prin cunoaștere în detrimentul echilibrului civilizației în care trăim.⁴⁴¹

Este adevărat că activitatea creatoare este o activitate liberă, adică o activitate al cărei obiect este infinit, deci formele culturii sunt nesfârșite, neavând dinainte o anumită misiune; *dar activitate liberă nu înseamnă activitate fără normă*, iar în acest caz este vorba de *normele specifice ale culturii* – pentru că fiecare formă de activitate conține implicit un *legământ*. Un prim pas al unei astfel de „gramatici” este chiar deontologia coșeriană a culturii – congruente, așa cum am văzut, cu exigențele atitudinii de tip transdisciplinar.

2. Este posibil un bootstrap științific complet? Relația cu fizica cuantică - repere

Modul în care se „individualizează” integralismul cultural ne determină să revenim asupra ideii de bootstrap științific; în perspectiva fizicii cuantice nu este posibil un model științific complet dar în perspectivă integralist - transdisciplinară, suntem obligați să fim deschiși la o asemenea posibilitate.

Ipoteza *bootstrap*-ului, formulată de Geoffrey Chew, a apărut inițial ca explicație posibilă a unor date experimentale din fizica particulelor. Termenul în sine este intraductibil, semnificând în sens propriu „șireturi” iar sensul extins este acela de „a se ridica în aer trăgându-și propriile cizme”. „Expresia cea mai adecvată în traducere ar fi aceea de *autoconsistență*.”

Mișcarea descrisă în termeni clasici (Newton, Maxwell, Schrodinger și Dirac) este cea a anumitor entități considerate ca fiind „cărămizile fundamentale” ale realității fizice, definite în fiecare punct al spațiu-timpului continuu – ecuațiile acestor mișcări având un caracter determinist intrinsec; așa cum am văzut însă, entitățile cuantice (la care s-a ajuns tocmai în căutarea „cărămizii fundamentale” a naturii – a universului), nu se supun determinismului clasic.

Ipoteza bootstrap propune renunțarea la orice ecuație a mișcării în sens determinist clasic, pentru că nu se poate da un sens precis poziției unei particule; consecința imediată a acestei ipoteze este absența oricărei cărămizi fundamentale a realității fizice.

⁴⁴¹ Spre exemplu, adoptarea punctului de vedere universal la nivel istoric duce la absurdități incredibile sau la impasuri fără ieșire - implicând renunțarea din capul locului la rezolvarea problemelor care se pun. v și E. Coșeriu, 2004, p. 293.

Promotorul acestei ipoteze spune: fiecare astfel de particulă (nucleară) are trei roluri diferite: 1) un rol de *constituent* al ansamblurilor compuse; 2) un rol de *mediator* al forței răspunzătoare de coerența ansamblului compus; și 3) un rol de sistem *compus*. Suntem obligați în acest punct să aducem *față în față sistemul bootstrap cu sistemul lingvistic coșerian*, - care este la rândul lui, astfel, *autoconsistent*: „componentii” lingvisticii integrale au la rândul lor / în articularea integralismului lingvistic, trei roluri diferite: 1) de *constituent* al ansamblurilor compuse, în sens *morfologic /structural*; 2) de *mediator* al forței răspunzătoare de coerența ansamblului compus, în sens *funcțional*; și 3) de sistem *compus*, în sens *relațional*.

Toate entitățile lingvisticii se supun, prin aceste trei roluri, determinării *autoconsistenței integraliste a lingvisticii* (entități fonice, lexematice, morfologice și sintactice) doar că, în virtutea integralismului, E. Coșeriu demonstrează că nu mai trebuie coborâtă căutarea unei cărămizi fundamentale sub această autoconsistență (realizată doar în virtutea spiritului naturalist, care nu are ce căuta în cultură și pe care îl incriminează, în mod curios la prima vedere, chiar și fizica, după cum am văzut, la rândul ei); această „autoconsistență” nu mai trebuie disecată căci, așa cum am mai spus, prin întreaga lingvistică integrală Coșeriu demonstrează că această situație este „primă” și de la ea trebuie pornit, acesta fiind însăși spiritul culturii (autoconsistența se divide doar cu ea însăși, ca să folosim o metaforă matematică). Cercetarea se referă la ceea ce este mai departe, dincolo de acest fapt și nu înainte de el: este aspectul primordial al „autoconsistenței” limbajului, pe care Coșeriu îl pune în evidență (fără să îi dea acest nume ca atare – care aparține domeniului / cercetării fizicii cuantice însă așa cum am arătat, E. Coșeriu poate fi numit „fizician cuantic al limbajului”).

Prin faptul că dorim să construim un integralism cultural general (și universal în același timp) – *dorim de fapt să preluăm această autoconsistență posibilă pentru om, evidențiabilă în și prin limbaj – și să vedem care sunt semnificațiile ei la nivelul unui integralism cultural*. Momentul de congruență devine posibilă conjuncție (v. și V.1) între lingvistica integrală - care pornește de la limbaj, și transdisciplinaritate - care pornește de la fizica cuantică – și anume, de la nivelul ontologiilor de pornire (natura și natura limbajului) ajungem la nivelul unor *instituiri* comune – în vederea unor *constituiri* ulterioare.

O primă consecință așadar (epistemică, deocamdată) a acestei conjuncții este transferarea ideii de autoconsistență lingvisticii integrale; aceasta dă lingvisticii integrale și integralismului în general, semnificația de bootstrap și anume, *dat fiind caracterul particular al integralismului de a asigura completitudine domeniului său - vorbim de un bootstrap științific complet.*

În definiția (fizică) a bootstrap-ului, partea apare concomitent ca Totul.⁴⁴² Această *completitudine* practic a fiecărei părți dintr-un întreg – este esențialmente *anticipată* de fizica subcuantică - pentru că ea doar o postulează; *locul validării completitudinii este însă, așa cum rațional apare firesc, - cultura și anume în formatul ei integralist (lingvistic sau conferit unui obiect de studiu integralist), - și anume, atât la nivel epistemic cât și la nivelul actului ei fundamental.*

Conceptul *holomeric – organizațional* asupra lumii spune că Realitatea are tendința de a se rândui ca *holomer* prin om⁴⁴³ - „holomerul” semnificând, de asemenea, faptul că pretutindeni, partea „dă seama” de întreg.⁴⁴⁴ Există cert o tendință post-modernă de preconizare a unui nou model cosmic antropocentric, conform căruia „întreaga devenire cosmică este orientată spre crearea conștiinței de sine a universului care e ființa umană”.⁴⁴⁵ *Numai că aceste intuiții și acest concept trebuie susținute de modele epistemice valide și acest lucru, în opinia noastră, nu poate porni decât de la un integralism cultural constituit în baza integralismului lingvistic.*

O primă consecință a autoconsistenței lumii cuantice este înțelegerea faptului că o particulă nu este ceea ce este pentru că este - ci, „o particulă este ceea ce este pentru că toate celelalte particule există în același timp”; attributele unei entități determinate fizice sunt rezultatul interacțiunii cu celelalte particule. Dar autoconsistența Totului cere includerea în același mod a tuturor aspectelor naturii – ceea ce însă, opinează însuși autorul bootstrap-ului, este imposibil de realizat în

⁴⁴² B. Nicolescu, 2007, p. 112.

⁴⁴³ E. Băican, *Perspectiva holomeric – organizațională în gândirea actuală*, lucrare de licență, Cluj – Napoca, 1987.

⁴⁴⁴ Termenul “holomer” vine de la gr. *holos* – întreg și gr. *meros* – parte, semnificând faptul că orice parte apare concomitent ca totul; în *Logica lui Hermes*, C. Noica pornește pentru a justifica holomerul tocmai de la ordinea cuantică. *Holomerul* lui Noica întâlnește *holonul* lui Koestler, ambii semnificând întreguri dinamice, de factură ternară în opinia noastră și nu doar opuse atomismului.

⁴⁴⁵ I. Em. Petrescu, *Modernism/Postmodernism. O ipoteză*, în „Steaua”, nr. 5 / 1988, p. 14 – 15.

termeni științifici. El spune că trebuie să deosebim un bootstrap *complet*, neștiințific, - de un bootstrap parțial, trunchiat, care poate fi productiv și eficient pe plan științific.⁴⁴⁶

Considerăm că autorul bootstrap-ului – ca orice autor la un anumit moment istoric – a fost lipsit firesc de anumite date și a făcut această afirmație „în minus” față de realitatea deplină a sistemului său. În opinia noastră, la acel nivel al științei – al ideii de știință - lucrurile nu puteau fi delimitate, forțat, decât în felul acela (nu există, științific, posibilitatea de a susține un bootstrap științific complet). Dar fizica subcuantică nu provoacă doar noi logici și nu este doar sursa unei noi metodologii – ci, *este în acord în același timp cu ideea unei noi științe – a unei noi viziuni însăși despre știință – a unei noi epistemologii*. Noua epistemologie de care vorbim – integralismul *științific* - căci este preconizat *deplin rațional* de către autorul ei, chiar dacă este vorba de *o nouă rațiune* – se conturează chiar în anii în care Chew își formula și lansa ipoteza asupra universului (1959) – după cum știm, între anii 1952 – 1962 : în anul 1958 apare chiar *fundamentul științific al unui bootstrap științific complet care este Sincronia, diacronia și istoria*.

Stă în însăși virtutea principiului bootstrap să existe o viziune „logică”, științifică unitară, asupra *părții în Tot*; este posibil și necesar un bootstrap *epistemic*, în însăși virtutea principiului său. Dacă „*o particulă este ceea ce este pentru că toate celelalte particule există în același timp*” (fizica subcuantică), dacă, în continuare, „*un nivel de Realitate este ceea ce este pentru că toate celelalte niveluri de Realitate există în același timp*” (transdisciplinaritatea) – nu mai puțin adevărat trebuie să fie și faptul că „*un subiect/individ este ceea ce este pentru că toate celelalte subiecte/ceilalți indivizi există în același timp*” (definiția analogă a integralismului de data aceasta, în acord cu fizica subcuantică și cu principiul bootstrap). Această situație vorbește despre congruența fundamentală atât epistemologică cât și ontologică dintre natură și (natura)limbaj(ului), - de la care, pornind, se poate construi epistemic un bootstrap complet cultural (integralismul cultural cu modelele culturale aferente) și se poate gira ontologic autoconsistența universului prin participarea conștientă a omului la devenire.

De la autoconsistența universului (constatată fizic) la completitudinea sa (realizată cultural) – drumul trece prin cultură, o cultură de tip ternar. Completitudinea

⁴⁴⁶ Un asemenea bootstrap parțial este bootstrap-ul hadronic; în B. Nicolescu, 2007, p. 114.

nu este imposibil de *realizat* epistemic – ci doar imposibil de *constatat* epistemic, pentru că ea nu există încă, - ea trebuie realizată în *actul fundamental uman* – care este de tip integralist (este aceeași situație cu a unei opere, a unui poem care nu există încă – ci numai după ce este scris): ținea seama, așa cum am spus, - în *modalitate integrativă* (care este mai mult decât autoconsistența – fiind prezent și actul deliberator uman) de toți subiecții (indivizii umani). Proiectul unificării europene are această intuiție fulminantă la bază numai că îi lipsește instrumentul real - care este ternaritatea.

Completitudinea semnifică și autoconsistență dar nu doar atât, căci *autoconsistența e doar premisa realizării completitudinii*. Istoria văzută de Coșeriu - delimitată unic și avem convingerea că pentru prima oară la nivelul culturii universale, în *Sincronie, diacronie și istorie* - conține *principiul integrării* și prin urmare, *bootstrap-ul cultural* (și deci, rațional) *complet*. Este important de precizat faptul că, integralismul cultural extras din integralismul lingvistic, permite și susține autoconsistența prin intermediul „principiului antropic integralist” inclusiv a *naturii* – conținând elementele necesare pentru ca acest eveniment să aibă loc. Din perspectiva aceasta am putea spune că natura poate fi „cultivată” nu doar în sens natural ci mai ales în sens cultural – căci astfel se împlinește abia și principiul autoconsistenței - o metaforă-construct reală, căci „*Realitatea este plastică*. Suntem parte din această Realitate, care se modifică datorită gândurilor, sentimentelor, acțiunilor noastre. Aceasta înseamnă că suntem pe deplin responsabili de ceea ce este Realitatea.”⁴⁴⁷

Concluzii

Constituirea unui *integralism cultural* pornind de la lingvistica integrală a traversat mai multe etape: la început definirea cadrelor și determinărilor – sugestia unei analogii - iar apoi, construirea analogiei propriuzise între lingvistica integrală și integralismul cultural propus: stabilirea amplitudinii, termenilor și metodei analogiei. Firul roșu al acestei situații este însăși *analogia dintre limbaj și conștiință* – dintre limbaj și „om ca eveniment de discurs”; *elucidarea* aceste relații (care se va face deplin la nivelul modelului integralist transdisciplinar al comunicării) trece prin

⁴⁴⁷ B. Nicolescu, 2009, p. 233.

stabilirea *obiectului* acestui integralism care este, analog *creației de semnificații* din limbaj, - *creația de situații semnificative*.

Instituirea unei civilizații umane nu poate să nu treacă prin limbaj; modelul pe care îl vom construi cu ocazia acestei teze, - analog modelului lingvisticii integrale – captează conștiința în forma și în sensul *reprezentării, instituirii și constituirii* de situații semnificative, față de care nivelul construirii integralismului cultural este nivelul *conjunțiilor* dintre integralism și transdisciplinaritate (nivelul instituirilor).

O *radiografie integralistă* a instituționalismul european ne arată că acesta nu a captat în operațiunile sale de integrare însăși *principiul integrării – care ține de autoconsistența devenirii*; în acest sens a fost determinantă analogia dintre fizica cuantică și integralismul lingvistic (la nivelul surprinderii *congruențelor* a fost vorba de analogia dintre cele două *naturi*). Dacă acceptăm că integrarea a fost la început corect intuită, (însăși deviza „unitate în diversitate” este concludentă) - în virtutea principiului cunoașterii originare, și cu siguranță ea a fost de mai multe ori privită corect pe parcurs, – în orice caz, nu a dispus de instrumente metodologice corecte și de susținerea determinărilor necesare la nivelul propus.

Așa cum am arătat, o formalizare excesivă (în detrimentul structurilor dinamice și a funcționalității, dinamicității corecte, creative) a captat întreaga mișcare de determinare a unificării europene (care este, în acest sens, ne-ternară, netransgresivă – nu rezolvă problemele care survin, real).

Importanța Subiectului pentru determinarea coerentă universal a Obiectului este constatată și postulată de transdisciplinaritate (din perspectiva fizicii cuantice și a naturii) și „posibilitată” de lingvistica integrală (din perspectiva culturii și a limbajului) - în perspectiva constituirii de episteme ternare. *Istoria* de tip integralist trebuie recuperată în aceste sens pentru toate *obiectele integralist-transdisciplinare*, care, în cadrul unor *modele integralist-transdisciplinare* care le asigură acestora coerența integralistă (universală), - promovează temporalitatea corectă și deci autoconsistența de tip integralist (completitudinea).

Contribuții

- ideea și concepția unui *integralism cultural*, pornind de la lingvistica integrală coșeriană;

- stabilirea *determinărilor integralismului cultural* prin analogie cu determinările pe care le considerăm fundamentale ale integralismului lingvistic;
- stabilirea *mecanismului analogiei* (amplitudine, termeni și metodă) și a *principalelor analogii* dintre lingvistica integrală și integralismul cultural;
- stabilirea în același timp a analogiei fundamentale a integralismului lingvistic / cultural cu fizica subcuantică: *limita structural-relațional-funcțională a cercetărilor - care semnifică în același timp sfârșitul cercetării fizice - clasice și începutul cercetării culturale – integralist transdisciplinare*;
- *definirea* culturii de tip integralist care este o cultură a conștiinței, - a actului fundamental uman creator - prin analogie cu marea răsturnare lingvistică;
- *stabilirea pilonilor* culturii de tip integralist-transdisciplinar: *determinările cadru* care aparțin exclusiv integralismului, *coerența universală* care aparține exclusiv transdisciplinarității, și *determinările fundamentale* (universalile) care aparțin, din perspective complementare, fiecăreia din cele două doctrine;
- o primă formulare a celor două *obiecte integralist-transdisciplinare*: vindecarea și instituționalizarea; în opinia noastră sunt doar trei, primul obiect integralist-transdisciplinar aparținând lingvisticii (crearea de semnificații); precizarea faptului că *pentru toate obiectele integralist-transdisciplinare este constitutivă comunicarea*;
- importanța ternarizării tuturor obiectelor integralist-transdisciplinare – în sensul sincroniei, diacroniei și istoriei coșeriene;
- conturarea *principiului integrării - inclusiv al integrării europene*;
- propunerea analogiei dintre limbaj și conștiință în sensul „omului ca eveniment de discurs”;
- crearea conceptului de *situație semnificativă* și respectiv, *creație de situații semnificative* (obiectul de studiu al integralismului cultural) – prin analogie cu *semnificația* din limbaj și respectiv, *creația de semnificații* (obiectul de studiu al lingvisticii integrale);
- problematizarea faptului că, în cultura de tip disciplinar, orientarea actelor umane este spre trecut; cu cât „înaintăm”, realizăm mai puțin, dat fiind că lucrurile intră în disoluție în activitatea generalizată de tip binar – așadar, în globalizare (care nu susține nivelul universal); *sublinierea faptului că în cultură / civilizație este necesară orientarea temporală corectă – de tip integralist – pentru a institui, pentru a construi*.

SCHIȚA UNUI MODEL INTEGRALIST TRANSDISCIPLINAR

În viziunea noastră, E. Coșeriu aduce pe scena culturii o nouă epistemologie și anume, *epistemologia modelului integralist – transdisciplinar*. Lingvistica integrală este un asemenea model, care respectă atât principiile integralismului cât și ale transdisciplinarității. În cadrul acestei cercetări vom încerca să construim un model integralist - transdisciplinar al comunicării, care însă să articuleze intern și prin urmare în orice condiții *întreaga disponibilitate umană pentru relaționare* – nu doar relaționarea prin limbaj - cu toate consecințele și implicațiile care decurg de aici.

Înainte de constituirea unui model integralist – transdisciplinar al comunicării, trebuie să vedem ce înseamnă *un model integralist-transdisciplinar* – să realizăm schița unui asemenea model în general.

1. Metoda de cercetare pentru constituirea unui model. Propunere

În studiul obiectelor reale (și nu doar a proiecțiilor lor pe un singur nivel de Realitate), *modelele* sunt de preferat, în opinia noastră, pentru că sunt axiomatice și astfel au șansa de a putea integra coerent dar și legitim *cunoașterea sigură* și *universalitatea*. Considerăm că acesta este marele merit al modelului, dat fiindcă omul are nevoie de coerență și de legitimitate - de o reprezentare concretă așadar, corectă și integrală (integralistă) a parametrilor fundamentali ai vieții sale; el are nevoie legitimă de certitudinea că această coerență pe care o realizează și în care se integrează, este universală.

Există prefigurări ale modelelor de-a lungul timpului, în diferitele forme ale tradiției, când exista avantajul universalismului, în schimb cunoașterea rațională nu era suficient fundamentată (chiar și ritualul este un model cultural care integrează omul în actul cu coerență universală) – dar istoria/dezvoltarea modelelor (universale și raționale în același timp) se află blocată actualmente epistemic în structurări antagonice neconciliate și care nu pot depăși acest impas (spre exemplu, nu

elucidează relația dintre natură și cultură, dintre știință și credință, dintre fizic și spiritual). Suntem îndreptățiți așadar să considerăm că există până în prezent de fapt o *pre-istorie* a modelului, dacă acceptăm definiția acestuia ca fiind *elucidare/rezolvare a relațiilor antagonice fundamentale pentru om*.

O primă definiție sistematică pe care trebuie să o dăm modelului este aceea de sistem ideal cu ajutorul căruia pot fi studiate, prin analogie, proprietățile și transformările unui sistem mai complex⁴⁴⁸. *În sens integralist-transdisciplinar, un model trebuie să poată integra, așa cum am spus, temele fundamentale antagonice pentru om*; el va trebui să dispună în acest sens de un număr minim necesar și suficient de repere, care să asigure *coerența completă și universalitatea subiectului* (cele două imperative sunt de fapt unul singur, se condiționează reciproc); acesta este modelul la care ne propunem să ajungem din perspectivele studiate.

Este important să nu facem confuzia cu „modelele culturale” în sens de „tipar” geografic (și/sau geografic – istoric) în limitele căruia se produce o anumită cultură, cercetarea noastră referindu-se la un tipar vertical, autoconsistent și prin urmare *istoric* (în sens intern, coșerian – dar care ține cont de contexte, internalizându-le).

Pentru a construi un model în perspectivă integralist - transdisciplinară, am imaginat o metodă în trei pași numită *metoda derivării*; acești pași sunt:

1. *stabilirea congruențelor*,
2. *conjuncția congruențelor*,
3. *conjugarea conjuncțiilor*.

Metoda propune, după cum arată și numele ei, o analiză prin „derivare”, – prin dezvoltare treptată, de la *sisteme integrale* spre un model integralist transdisciplinar. Problema este pusă de la început unitar (la nivelul „întregului”), *istoric* în sensul lui Coșeriu, integrând prin urmare *teoria și descrierea*; în caz contrar, ceea ce se obține este *doar o descriere a unor aspecte* mai mult sau mai puțin dinamizate, ale obiectului integralist – transdisciplinar, cu alte cuvinte vorbim *despre* acest obiect, îl analizăm înafara istoriei și teoriei lui în sens coșerian.

Remarcăm faptul că, dezvoltându-se „din aproape în aproape”, disciplinele binare (fragmentariste) eludează *aparent* ideea de exhaustivitate, ele rămânând în fapt conectate contradictoriu la aceasta și fără să o poată depăși (asuma). Situația aceasta este evidențiable în faptul că disciplinele asumă în fond *negativ* exhaustivitatea (e o

⁴⁴⁸ Extras din DEX.

asumare paradoxală, negativă), prin faptul că nu își fixează o limită în cercetare. Metodologia de care dispun reclamă un număr mare de fapte particulare pentru generalizarea unor aspecte care să devină teorii, însă acestea rămân totuși de fiecare dată deschise și nici numărul faptelor particulare nu este stabilit undeva. Există în această situație întotdeauna un „gol” epistemologic, care de altfel nici nu poate fi rezolvat vreodată în virtutea acestui tip de înaintare (care astfel devine „oarbă”) – situație demonstrată tot prin lipsă: se justifică de fiecare dată în situația unei cercetări faptul că doar aici s-a ajuns prin faptul că aceasta *nu* este exhaustivă. (ceea ce, evident, este imposibil într-o cercetare de tip „liniar”. Dar aceasta înseamnă că nonexhaustivitatea nu este asumată în fond ca atare în datul disciplinei, deci nici exhaustivitatea nu este negată ca posibilitate).

De altfel nu există și nu poate să existe, în opinia noastră, nici „demonstrație” în înțelesul real al cuvântului – care este acela de continuum între premisele, elementele demonstrației și rezultat – și aceasta, datorită tocmai caracterului discontinuu al faptelor /lucrurilor (așa cum nu există practic susținere epistemologică între nivelurile de Realitate); întotdeauna există, în fond, în disciplinele binare, o aducere în scena discuțiilor a unui număr foarte mare de fapte în cadrul unei aprecieri intuitive a lor.⁴⁴⁹

Integralismul asumă *declarat* și de la început întregul și deci exhaustivitatea, – sub forma integralismului. Numim aici „sistem integral disciplinar” (sisteme integrale) un sistem de studii, cercetări disciplinare (inter, multidisciplinare) care încearcă să explice o problemă aparținând unei arii prin definiție multidisciplinară. Ceea ce se întâmplă în cadrul acestui sistem ca atare este în final doar o juxtapunere a unor idei și nu dezvoltarea unui mecanism unic de soluționare a problemei semnalate. Aceste sisteme sunt doar alăturate, în sensul că *nu evidențiază congruențele existente între propuneri, și deci, nu creează astfel un sens ulterior comun*, care să pună împreună (să comunice) și să construiască ceea ce este considerat important pentru fiecare; în absența acestei puneri împreună orice construcție (con – structurare) este imposibilă.

Prin definiție inter, multi, pluridisciplinaritatea nu pot *construi* (în modalitate culturală) din elementele pe care le pun împreună, deoarece, înafara realizării unor

⁴⁴⁹ Singura demonstrație posibilă este cea matematică, și aceasta pentru că cifrele conțin, în opinia noastră, ele însele un „mister” (este de preferat cuvântul *taină*) sunt dotate cu universalitate ca și limbajul.

construite specifice și care sunt *de factură integralist – transdisciplinară*, se rămâne la diferite rapoarte ne-utilizabile între lucruri / aspecte ale acestora (unghiuri parțial comune asupra lucrurilor /faptelor sau puncte de vedere asemănătoare, intersecții parțiale) și în nici un caz nu se atinge *etapa de conjuncție – conjugare* a aspectelor eventual *co-incidente*, pentru a elucida problematica respectivă în totalitate prin crearea unui sistem unic, cu totul nou. (În activitatea guvernamentală niciodată nu am constatat nici măcar semnalarea specifică a congruențelor date în câmpurile de activitate multidisciplinară, pentru a se putea construi în continuare).

Pentru a explica mai bine semnificația termenilor cu care operăm, vom prezenta modul în care au fost ei concepuți, cu ocazia studiilor de sociologie realizate în anul I doctoral. Cursul s-a numit “Perspective teoretice în analiza problemelor sociale” (prof. L. Popescu) și prezintă cele mai importante perspective care au fost formulate de-a lungul timpului pentru a sugera în final soluții problemelor sociale reprezentative. Principalele abordări - care s-au succedat în istorie dar au și coexistat de-a lungul timpului, sunt: patologia socială (1905), dezorganizarea socială (1918), conflictul valorilor/intereselor (1935), comportamentul deviant (1954) și etichetarea (1954); fiecare astfel de abordare conține explicit sau implicit o definiție, o anumită viziune despre cauzele problemei sociale, despre condițiile în care apar problemele sociale, consecințele acestora precum și soluțiile de remediere propuse.⁴⁵⁰ Este un exemplu de ceea ce numim, în cercetarea integralist-transdisciplinară, „sistem integral”, fiind oferită “*integrala*” *perspectivelor unei anumite arii de interes multidisciplinar*⁴⁵¹ – aici, *aria cât mai completă de analiză a problemelor sociale*; nu este vorba însă de un sistem *integralist* - cu totul nou, care să propună o metodă de analiză unitară a problemelor sociale precum și rezolvarea acestora.

În sensul acestei rezolvări, am propus *derivarea* în parte a fiecărei perspective, spre un asemenea model integralist, care să dovedească în final capacitate de rezolvare integrală a situațiilor problematice incriminate (fie într-un număr foarte mare de ani – dar, ideea a fost să numim o soluție certă). În acest demers am luat în considerare esența integralismului și anume, *virtualitatea obiectului de studiu față de care avem o cunoaștere sigură*, - căruia am încercat să îi conferim *istoricitate* în sens

⁴⁵⁰ L. Popescu, “Perspective teoretice în analiza problemelor sociale”, curs doctoral, UBB Cluj-Napoca, 2008

⁴⁵¹ Multidisciplinaritatea este evidentă spre exemplu în cazul perspectivei patologice, unde se face o analogie cu patologia medicală, sau în cazul perspectivei comportamentului deviant, unde tematica se intersectează cu psihologia, psihiatria etc, - fără însă ca acestor similitudini să le fie precizate *co-incidentele* termenilor fundamentali și, evident, fără a se realiza prin urmare, ulterior, o *con-strucție*.

coșerian: este vorba de dinamicitatea specifică ideală, prin urmare am încercat să găsim ce anume este *energeia* pentru sistemul social, care sunt elementele care îl definesc și îi asigură schimbarea în sensul *facerii* sale - ce anume asigură *facerea* sistemului însuși.⁴⁵² Menționăm că toate studiile sociologice disciplinare numite aparținând „sistemului integral” așa cum l-am definit, se opresc la ceea ce *este*, nu teoretizează, și în nici un caz sistematic, ceea ce *trebuie să fie*: prin ceea ce *trebuie să fie* înțelegem aici soluția problemelor sociale prin *repunerea mai întâi corectă în pagină a obiectului de studiu*, ceea ce expune și *virtualitățile* sale ca realitate concretă. Abia în perspectiva acestor virtualități, corect contextualizate transdisciplinar, este posibilă regăsirea coerenței sistemelor sociale cu universalul individual, - cu Subiectul.

În momentul de față nu există o “abordare integratoare” pentru analiza problemelor sociale ci numai încercări parțiale *interdisciplinare*. “În general, perspectivele sociologice au fost elaborate prin raportare critică explicită sau implicită la cea patologică.(...) Abordarea integratoare este dezirabilă după unii autori, dar nu putem vorbi de o teorie ‘totală’. Există însă încercări de a combina teze aparținând mai multor teorii sau de elaborare a unor ‘teorii de rang mediu’ care se afla la intersecția mai multor perspective. Sunt argumente în favoarea analizelor sociobiologice, de exemplu. În analiza devianței găsim studii care integrează unele teorii psihologice cu cele sociologice.”⁴⁵³ Nu există așadar teorii integratoare în domeniul social – și în nici un domeniu în opinia noastră, sau arie de interes – pentru că aspectul integralist nu poate fi realizat “din aproape în aproape”, în perspectiva abordărilor care există (inter sau pluridisciplinare) ci, *presupune o abordare cu totul nouă, integralistă (deci și transdisciplinară) de la început*.

“Abordarea integratoare” pe care am realizat-o în cadrul studiilor de sociologie – și pe care o prezentăm în această teză ca exemplu de sine stătător de *abordare integralist – transdisciplinară*, este asigurată prin *metodologia transdisciplinară dar având în atenție în același timp încontinuu integralismul obiectului de studiu*. Ea pune în evidență treptat (recuperează) aspecte ale *obiectului real de studiu*, pe care îl reconfigurăm din toate aspectele (multi)disciplinare pe care le avem la dispoziție; menționăm că pentru a realiza o perspectivă integralist transdisciplinară *este necesar să pornim de la o suprafață completă de tematizare a*

⁴⁵² Toți acești termeni au fost folosiți în sensul definit de Coșeriu în Sincronia, diacronia și istoria.

⁴⁵³ Prof. L. Popescu, comunicare personală.

problematicii în cauză, așa cum în acest caz există prin abordarea celor mai importante perspective (multi)disciplinare în domeniu; desigur, în conformitate cu ceea ce spun abordările disciplinare, o suprafață completă în acest sens, care să tematizeze în totalitate problematica luată în calcul nu este în principiu posibilă, încât ne referim aici la găsirea celei mai convenabile situații, a unui cumul de tematizări cât mai convenabil.

Am abordat așadar într-o primă etapă pe rând toate cele cinci perspective și am analizat pentru fiecare punctele în care situația studiată permite / necesită articularea cu viziunea transdisciplinară - *congruențele* -, situându-ne în permanență în interiorul *imperativului integralist* menționat. Într-un al doilea timp am coroborat elementele astfel obținute (în relație cu fiecare din perspective) – *conjuncția* - pe care le-am articulat apoi în vederea obținerii unui model integralist de sine stătător privind abordarea problemelor sociale – *conjugare*.

Spre exemplu, în cazul primei perspective - *Perspectiva patologică* - am realizat o scurtă comparație între *capacitatea sa instrumentală* și, respectiv, a transdisciplinarității - privind analiza problemelor sociale, - fapt pentru care am mers pe reperele esențiale propuse, explicit sau implicit, de perspectiva (multi-disciplinară) analizată și anume, în cazul dat: 1. analogia dintre organismul biologic și cel social și 2. asumarea implicită complementară a supoziției că ar exista o stare de sănătate / normalitate a organismului cu toate consecințele pe care această supoziție le-ar antrena. Reperul implicit conține - și evidențiază deja, din perspectiva viziunii pe care o abordăm - o discontinuitate, un aspect de incapacitate a sistemului (perspectivei patologice) față de ceea ce acesta își propune.

Semnaland discontinuitatea care există în sânul tocmai al analogiei care fundamentează perspectiva luată în calcul (și anume, în timp ce întregul organismic biologic se presupune că funcționează “normal” atunci când toate organele /părțile componente funcționează la parametrii normali – despre bunăstarea întregului organismic de tip social atunci când elementele sale, indivizii, ar deține starea normală, nici măcar nu se poate vorbi, întrucât în toate tipurile de analiză/teorii sociale, societatea există pentru binele individului și nu invers) am arătat că perspectiva nu se susține până la capăt prin ea însăși, *fiind necesară intervenția recuperatoare a altei perspective față de modelul propus*. În același sens, privind supoziția implicită a unei „stări de sănătate” în cadrul perspectivei patologice de analiză a problemelor sociale – am arătat imposibilitatea definirii disciplinare a „stării

normale” (stări de sănătate) și deci inexistența unui reper real în abordarea sus menționată - față de care ar trebui să înceapă, prin urmare, considerarea efectivă a ceea ce este patologic; astfel, nici soluții la problemele semnalate, de fapt, nu pot exista, într-o perspectivă necoerentă cu ea însăși – așa cum sunt și se poate demonstra pentru fiecare caz, toate perspectivele parțializatoare (de sorginte disciplinară).

Desigur că sensul cercetării nu a fost acela de a aprofunda elementele de discontinuitate observate, pe rând, în fiecare din abordările menționate ci, acela de a articula eșafodajul necesar „rețeserii” situației reale a obiectului studiat – aici, problemele sociale în întregul lor - fără nici o concesie în acest sens. Spre exemplu, *normalitatea, sănătatea* organismică este în viziunea noastră un aspect *dinamic* de fapt al Subiectului (individ / persoană) - și nicidecum o „*stare*” - care nu poate fi, astfel, definită în termeni disciplinari pentru că disciplinaritatea pune problema greșit de la început: *prin parțializare, este ruptă însăși autoconsistența, dinamicitatea lucrurilor*; din acest motiv, problema *sănătății* sistemelor se poate pune numai în termeni integralist-transdisciplinari (care reclamă integralitatea și deci păstrează autoconsistența lucrurilor).

În această „*conjuncție*” cu imperativele transdisciplinarității în perspectivă integralistă, am obținut concepte cu totul noi – care, prin „conjugare” ulterioară (punere împreună constructiv) a tuturor datelor astfel obținute, au condus practic la formularea unui *model* (integralist – transdisciplinar) de abordare a problemelor sociale, precum și a unei *noi perspective de abordare a problemelor sociale* - și anume, perspectiva *integralist-transdisciplinară*. Astfel, în etapa de *conjuncție* am obținut conceptul de „*nucleu generativ social*” și de „*instituționalizarea continuă a întregii societăți*” (sunt concepte integralist-transdisciplinare cu expresie puternic fenomenologică; este practic o fenomenologie a actului social, încadrată/contextualizată în perspectiva integralist-transdisciplinară).⁴⁵⁴

În etapa de conjugare am obținut practic *modelul integralist transdisciplinar de guvernare (instituționalizare)* pe care îl vom expune succint în Anexa I. O analogie cu ideea de *strategie* ne permite în acest moment o vizibilitate mai bună asupra termenilor implicați: *congruențele* ar fi similare unui obiectiv pe termen scurt, *conjuncțiile* sunt asimilabile obiectivelor pe termen mediu iar *conjugarea*, unui

⁴⁵⁴ Cercetarea privind derivarea celor cinci perspective (multi)disciplinare pentru obținerea perspectivei integralist-transdisciplinare de analiză a problemelor sociale și în care conceptele noi obținute vor fi explicitate pe larg - va fi publicată sub titlul „*Perspectiva integralist-transdisciplinară de abordare a problemelor sociale*”.

obiectiv pe *termen lung*. (În orice caz, istoricitatea nu este asimilabilă pur și simplu unei temporalități de tip liniar – de care însă nu putem „scăpa”, după cum ne arată Coșeriu în problematizarea temporalității discursului; asupra acestei probleme urmează să revenim).

Am prezentat acest parcurs în scopul ilustrării modului în care am ajuns să definim pașii necesari ai metodei pe care am conceput-o în vederea obținerii unui obiect de studiu integralist – transdisciplinar și a sistemului necesar pentru modelarea sa (modelul integralist-transdisciplinar) - în reperele metodologice ale transdisciplinarității (mai multe niveluri de Realitate, logica terțului inclus și complexitatea) și respectând exigențele integraliste (componenta virtuală a realității obiectului de studiu, istoricitatea sa, exigența specifică a intersubiectivității din limbaj). Metoda *derivărilor* pe care am enunțat-o are următorii trei pași:

1. *Identificarea congruențelor*: congruențele, mai mult decât simple asemănări, sunt rezultate co-incidente ireductibil din perspectiva unor cercetări diferite, ceea ce pledează cu atât mai mult pentru sensul oferit în parte.

2. *Conjuncția congruențelor*: conjuncția aspectelor semnalate ca fiind congruente semnifică punerea împreună a acestor aspecte care, dacă toate sunt adevărate, se poate merge mai departe în sensul indicat (dacă una singură este falsă se impune o revizuire a sensului); astfel se înaintează spre o propunere finală:

3. *Conjugarea conjuncțiilor*: prin conjugarea aspectelor care permit apropieri constructive privind o anumită problematică – conjugarea conjuncțiilor – pot fi construite *modele culturale integralist transdisciplinare*; intermediar, poate fi construit *câmpul cultural* necesar creării unui model, care permite modelările necesare în vederea schimbărilor necesare actuale.

Definim astfel *derivarea* ca fiind *metoda de contextualizare transdisciplinară în perspectivă integralistă* a unui obiect de studiu prezentat multidisciplinar (binar), care urmează acești trei pași, în virtutea cărora se obține *perspectiva integralist-transdisciplinară de cercetare a unui obiect de studiu*: un model integralist-transdisciplinar (reconfigurat prin urmare ternar), sau un câmp cultural care duce întotdeauna la crearea unui model integralist-transdisciplinar.

2. Conjugarea conjuncțiilor

Am menționat deja caracterul discontinuu al premiselor, elementelor și rezultatelor unei demonstrații; în realitate, nici o demonstrație disciplinară – cu excepția demonstrațiilor matematice, nu prezintă continuitatea pe care o reclamă - ci, după prezentarea unui număr „suficient de mare de date”, ceea ce se realizează în fond este un salt (depășirea fără demonstrație reală – ceea ce ar însemna un șir infinitezimal de etape intermediare care, de fapt, nici ele nu ar rezolva problema continuității) în direcția unei *intuiții* asupra realității lucrurilor. Cu alte cuvinte, cantitatea argumentelor nu rezolvă saltul (fie calitativ) al demonstrației.

Considerăm că *discontinuitatea în definirea obiectelor de studiu trebuie asumată explicit*, - așa cum propune, pentru prima oară coerent cultural, metodologia transdisciplinară. Metoda propusă de noi în perspectiva metodologiei transdisciplinare – *derivarea* – asumă conștient aceste discontinuități inerente Realității (care trebuie realmente captate explicit și nu „măsluite” în epistemele pe care le promovăm); astfel, ea propune, de la început, considerarea „lucrurilor așa cum sunt” – care este primul principiu al deontologiei culturii de tip integralist, congruent cu transdisciplinaritatea.

Prin *co-incidențe*, – care reprezintă punctul de pornire al metodei – *este deplasat accentul de la substanță la structură. Co-incidența a doi termeni aparținând unor sisteme complementare este punctul de pornire, structural și relațional în același timp, al unui construct cultural*; congruențele sunt deschise de asemenea spre *funcționalitatea* specifică integralist-transdisciplinară, prin *relaționarea* și *con-strukturarea* elementelor participante.

Astfel, în urma stabilirii congruențelor, *acestea pot intra într-un construct cultural*; în procesul de con-strukturare *culturală* (care este așa cum vom vedea și în continuare, de tip integralist-transdisciplinar) congruențele sunt (semințele) „cultivate” prin cunoașterea originală și raționarea în direcție analogă *numirii* (cele trei etape aristoteliene ale rostirii cuvântului) sau *facerii* unui discurs. *Există un dublu raport semiotic în cadrul discursului* – primul raport este stabilirea *desemnării* (relației dintre semnificație și lucrul denotat, exterior limbajului) și al doilea, stabilirea *sensului* unui discurs (relația dintre lucrul denotat, care devine semnificant la rândul său, pentru conținutul textului / pentru construcție); tot astfel, *discursul* conștiinței trebuie condus coerent, prin stabilirea rațională continuă a raporturilor de coerență universale dar și generale și empirice, către *conjuncția* acestor congruențe - etapă

intermediară, echivalentă cu *desemnarea* din discursul verbal; conjuncția este astfel deja o *instituire*, pentru că obiectul pe care îl formăm nu există ca atare, nu este dat - el este obținut printr-un act de creație. În continuare, prin *conjugarea* conjuncțiilor, obiectul instituit (intermediar) devine semnificant la randul său pentru construcția finală – echivalentă cu stabilirea *sensului* în cadrul unui discurs. *Asimilăm deci congruența - semnificației, conjuncția - desemnării și conjugarea – sensului unui discurs lingvistic – realizând astfel încă o dată analogia dintre discursul prin limbaj și discursul conștiinței* (la nivel individual – care este premisa constructivității).

Este de subliniat faptul că, *în integralism, se înaintează prin rapoarte* – și nu prin „continuități” (materiale); cu alte cuvinte, *rapoartele sunt continuități structural - funcțional – relaționale*. Rapoartele *integrează* discontinuitățile sub formă de *raport analog dublu semiotic*: în ce ne privește, instituirea *discursului* și construirea *situației semnificative*. Ele nu sunt *date* (natural), ele pot fi doar *realizate* (cultural) - căci vorbim de *integrare, care trece obligatoriu prin epistemic pentru a ontologiza* (din punct de vedere material, strict fizic, natural, nu se poate *integra* - se poate doar *însuma*; în schimb, „punerea împreună” în actul cultural, înseamnă *integrare*). *Integrarea* este metoda rațională (epistemică și ontologizatoare în același timp) de „captare” a *discontinuităților* inerente Realității – care sunt *semnalate* prima oară într-un model rațional, de transdisciplinaritate - și *captate* pentru prima oară într-un model rațional-cultural, în cadrul lingvisticii integrale. Această „captare” are loc în vederea realizării constructului specific con-științei.

În demersul integralist-transdisciplinar nu este necesară „demonstrația” ci *facerea* – atât teoretic cât și practic - intrarea în *istoria* de tip integralist (coșerian). Teoria de tip naturalist (fizicist binar, disciplinar) are nevoie de demonstrație (alege calea demonstrației) și *separă astfel definitiv epistemologia de ontologie* (nu doar practica de teorie, din întâmplare, sporadic) - căci epistemologia de tip naturalist, binar, încearcă să intre în stăpânirea exhaustivității și a discontinuității – în timp ce epistemologia de tip cultural le asumă ca atare, printr-o logică potrivită, de tip ternar. Este imposibilă, prin simpla apropiere inter- sau multidisciplinară a cercetărilor (înafara asumării întâmplătoare, intuitive, a unor aspecte ale metodologiei de tip transdisciplinar sau a unei viziuni integraliste), repunerea în conlucrare a teoriei și practicii pentru că acestea două sunt separate prin însăși fundamentul metodologic al cercetării de tip binar.

În perspectiva culturii este important *constructul în sine* și nu disecarea „materialului” *de pornire*, găsirea „cărămizii” *ultime* (perspectivele au astfel orientare diferită inclusiv temporală, intră de la început în istoricități diferite); am arătat deja faptul că accentul este pus în integralism pe unitatea ternară, dinamică, dintre *structură, relație și funcție* – și nu pe substanță - iar fizica cuantică, cu care am văzut că limbajul este congruent, vine în întâmpinarea acestei situații cu aceeași soluție (*unitate dinamică între structură, relație și funcție* – în loc de „unitatea statică a substanței” / cărămizii ultime). Este ca și cum materia, prin modul în care ni se prezintă, paradoxal - contradictoriu -, este de fapt „în așteptarea” ternarizării instituite de om prin limbaj și analog cu limbajul, prin conștiință – în vederea construcției reale, culturale, umane – necesară pentru a asigura completitudinea universului.

Discontinuitatea se integrează așadar prin *raport*, nu pur și simplu prin „salt” – un salt care minimizează în fond implicațiile discontinuităților infinitezimale până la a le nega – „mușamaliza”. Un *al doilea „raport semiotic”* ne duce de la „desemnarea”-*instituirea*, realizarea intermediară a unității constructului cultural, - la „crearea de sens” - realizarea (rațională, epistemică) a constructului însuși: este vorba de *conjugarea conjuncțiilor*, punerea împreună a etapelor intermediare obținute, într-un *discurs* unitar (al conștiinței în procesul ontologizării) punând în coerență universală situația de la care pornim, cu situația semnificativă care este finalitatea actului analog semnificativ.

Este necesară să facem diferențierea între termenii „logic” și „rațional” – vom utiliza termenul „rațional” în sensul demersului ternar, care se supune logicii particulare a *terțului inclus* din punct de vedere transdisciplinar și demersului *istoric* din punct de vedere integralist (care conține în sine toate atributele integralismului: obiectivitatea specifică, finalitatea, creativitatea și evident, dinamicitatea pe care acestea o implică), - în timp ce prin „logic” înțelegem orice tip de demers, care satisface orice tip de „coerență” a discursului, fie *locală* (binară, exterioară conștiinței) și nu neapărat *universală* (care este un caz logic particular - logică ne-clasică - și include conștiința).

Desigur fiind vorba în situația modelelor integralist transdisciplinare de constructe *culturale*, accentul acestor determinări cade aparent pe fenomenologie și este adevărat că este necesară o recuperare imensă la acest nivel - dar nu este și nu poate fi vorba numai de fenomenologie, căci fenomenologia singură nu poate analiza integral și integralist ipsitatea - ci, demersul real poate fi numai transdisciplinar - cu

precizarea că elementele *actului fundamental* trebuie să intre în devenirea de tip *istoric integralist*.

3. Schița unui model integralist - transdisciplinar

În vederea schițării modelului integralist-transdisciplinar, este necesară trecerea în revistă a principalelor definiții care ne ajută în constituirea sa.

Numim „*sistem integral*” sistemul disciplinar, suma datelor disciplinare (juxtapunere multidisciplinară) care pot fi puse împreună pentru a realiza *derivarea* spre un *câmp cultural*, construct intermediar care permite atingerea nivelului unui *model cultural integralist – transdisciplinar*.

„*Sistemul integralist*” este sistemul transdisciplinar care răspunde prin toate demersurile sale (acte fundamentale) integralismului. Până în momentul de față, singurul sistem integralist (constituit) este lingvistica integrală. *Integralismul cultural este perspectiva integralismului coerentă cu transdisciplinaritatea care permite construirea modelelor integralist-transdisciplinare*.

Modelul este locul de întâlnire dintre integralism și transdisciplinaritate – în care acestea pot conlucra, se pot conjuga; nivelul *integralismului cultural* este nivelul *conjuncției* dintre integralismul cultural și transdisciplinaritate, în timp ce nivelul *modelului* este nivelul în care determinările specifice ale integralismului cultural se *conjugă* cu exigențele specifice ale transdisciplinarității.

Așa cum am văzut, pentru atingerea nivelului modelului este necesară determinarea a *două rapoarte analog semiotice*, pentru *instituirea* într-o etapă intermediară a unui „câmp cultural” care să permită realizarea/*constituirea*/construcția (con-structurarea) în continuare a unei „situații semnificative”.

Câmpul cultural este un atelier multidisciplinar cu orientare integralist-transdisciplinară, în care se analizează și sunt determinate rapoartele analog semiotice (determinările) necesare în vederea soluționării unei probleme globale prin nivel local. Spre exemplu, problema încălzirii globale este analizată în cadrul unui grup multidisciplinar - cu pregătire integralist transdisciplinară, a cărei activitate generează consecințe, determinări în sensul corectării situației încălzirii globale – atât la nivel local cât și la nivel general. Este evident că trecerea *de la o situație dată de lucruri*, auto-distructivă (la care s-a ajuns datorită îndepărtării Subiectului de Obiect, prin intermediul demersurilor teoretice și practice de tip logic binar) - la o *situație*

*semnificativă*⁴⁵⁵, con-structivă (care reapropie Subiectul de Obiect și prin care astfel aspectele problematice se redresează), conține triada teorie – practică – atitudine integralist transdisciplinare.

Definim *situația semnificativă*, în contextul nostru integralist – transdisciplinar, ca fiind *situația dinamică dată de discursul conștiinței în care Realitatea în totalitatea ei se transformă în acord cu coerența universală; ea poate fi considerată sincronă, diacronică și istorică*. Prin actul fundamental al conștiinței în situații date și derivarea datelor / activităților, sunt realizate rapoarte de determinări atât între Subiect și Obiect cât și în același timp intersubiective, care produc „schimbarea” necesară; *considerăm „schimbarea” Realității analog cu „schimbarea” lingvistică descrisă în integralismul lingvistic, în acord cu istoria de tip integralist, de Coșeriu*.

Deblocarea situației date într-un atelier de lucru integralist-transdisciplinar parcurge practic analog, aceleași etape parcurse de E. Coșeriu pentru „deblocarea”, extragerea „situației semnificative” lingvistice – respectiv a situației reale a limbajului - din perspectiva situației sale binare saussuriane. Concepția staticistă binară este în fond mult mai răspândită decât se crede sau consideră, cu consecințe identice: inoperabilitatea în și prin sistemul respectiv. Într-o situație concretă, tot ceea ce se întâmplă prin decizii binare este o *deplasare de accente* în interiorul aceleiași stări critice, a cărei evoluție în ansamblu nu poate fi decât deficitară (critică la rândul ei): nu se realizează o *schimbare reală, semnificativă*. Exemplele pe care le putem da în acest sens aparțin domeniului celor două obiecte integralist – transdisciplinare pe care noi le-am găsit și anume, *vindecarea și instituționalizarea*.

Vindecarea în perspectivă disciplinară este grevată de insuficiența prezumțiilor – atât teoretice cât și metodologice – de la care se pornește. În perspectiva acestor prezumții, *obiectul disciplinar este decupat artificial din realitate – extras din contextul său real*, iar deciziile care se aplică concret asupra lui sunt luate tot din perspectiva unor analize înafara contextelor; repunerea în contexte se face la rândul ei artificial, după ce obiectul (de studiu sau concret) a fost *de două ori decontextualizat* (o dată extern și o dată intern) și se obține o îndepărtare și mai mare de Realitate (în loc de raport constructiv analog dublu semiotic avem un raport dublu deconstructiv).

⁴⁵⁵ Amintim că denumirea de “situație semnificativă” am ales-o pentru a specifica analogia dintre *creația de semnificații* care face obiectul lingvisticii integrale – și *creația de situații semnificative* care face obiectul unei culturi integralist-transdisciplinare.

În timp, efectele acestei îndepărtări se concretizează în apariția unor probleme și mai mari decât cele care, eventual, au fost rezolvate: în acest caz, apar (la nivel general și local) noi frontiere problematice genetice, epidemiologice, imunologice. Ceea ce nu se poate explica la un anumit moment, este plasat în sfera unor necunoscute pentru rezolvarea cărora este necesar – incredibil – „un număr și mai mare de fapte”, care să ducă la momentul potrivit la o „teorie”.

Între timp, fenomenul îmbolnăvirilor în loc să regreseze, devine mai complex și mai complicat. Pentru cercetarea noastră, „sănătatea” nu este o „stare” ci, este văzută în relație cu *dinamicitatea* optimă a conștiinței, care ontologizează, creând noi *situații semnificative* însemnând vindecarea. Nu este posibilă, afirmăm din perspectivă integralist-transdisciplinară, vindecarea autentică în bază binară – ci doar o deplasare a problemelor atât la nivel individual cât și la nivel general uman (inclusiv ontologic).⁴⁵⁶

Situația privind al doilea obiect integralist-transdisciplinar găsit de noi - *instituționalizarea* – este similară. Instituționalizarea este „așezată” în acest moment pe baze binare, învechite, paradigma disciplinară creând în perseverența ei complexități (culturale și sub aspectul tiparului de civilizație generat) pe care nu le mai poate de fapt susține, modela. Este necesară *intervenția transdisciplinarității* cu punerea / *contextualizarea* problemelor existente la nivelul amplitudinii reale a temei – cu crearea unui *integralism instituțional / guvernamental* (v. anexa I).

Primul raport analog-semiotic *instituie* o situație intermediară, în primă instanță epistemologică (în virtutea noii epistemologii), de de-contextualizare mai întâi a situației binare de la care s-a pornit și apoi de re-contextualizare a sa, înspre ternar. *În cadrul atelierului integralist-transdisciplinar („câmp cultural”) se creează premisele epistemologice și ontologice ale unui nou tipar cultural și de civilizație, pornind de la o situație concretă dată.* Ceea ce se întâmplă în cadrul primului raport analog-semiotic este „mai mult” abstracție și epistemologizare, – în cadrul celui de al doilea raport, de *constituire* a unei situații semnificative, fiind vorba „mai mult” de ontologizare (dar și tratarea teoretică a acesteia). *Prin acest decalaj parțial între*

⁴⁵⁶ Problema este amplă și nu poate fi dezvoltată în acest cadru limitat. În opinia noastră – care poate fi fundamentată în cadrul unui model integralist - transdisciplinar – studiul, practica și atitudinea disciplinara duc la amplificarea fenomenului îmbolnăvirilor și “ontologizarea” problemelor la nivel genetic, imunologic și epidemiologic – cu creșterea ratei îmbolnăvirilor; intenționăm pregătirea unor lucrări în acest sens.

epistemologic și ontologic, (această lipsă de simetrie pe care am sesizat-o deja cu ocazia...la cap...), este asigurată de fapt dinamicitatea specifică a actului fundamental uman – care ține atât de abstracție cât și de revenirea cu înțelegeri noi la/în Realitate⁴⁵⁷ - astfel producându-se în mod real schimbarea.

Schimbarea este pusă în evidență, teoretizată de integralismul cultural, dar este necesară prezența modelului pentru a realiza efectiv schimbarea; atunci când schimbarea în sens coșerian se realizează, ea are loc în cadrul coerenței asumate a unui model concret. „Schimbarea” interesează pentru că „natura culturală” a lucrurilor este și trebuie să fie dinamică – însoțind discursul conștiinței, creator de situații semnificative (care sunt acele mutații pe care noi le numim „schimbări”).

Să revenim puțin asupra *schimbării lingvistice*, teoretizată de Coșeriu în *Sincronie, diacronie și istorie*. Autorul surprinde faptul că limba „se face”, iar ceea ce se numește „schimbare” este însăși „facerea” limbii – astfel problema generală a schimbării constă în a stabili modurile și condițiile aceste faceri. Dat fiind că ea are loc în virtutea libertății lingvistice a vorbitorilor, este necesară stabilirea condițiilor în care libertatea lingvistică face ca limba să se reînnoiască – iar pe de altă parte, este necesar să surprindem cum și în ce condiții se acceptă și se difuzează ceea ce s-a creat prin mijlocirea libertății de expresie (cum se integrează această creație în tradiția lingvistică și devine, la rândul ei, tradiție).

Exact aceeași pași trebuie să îi urmărim în înțelegerea schimbării culturale și respectiv, legată de civilizație.⁴⁵⁸ Considerând creația culturală analogă actului creator din limbaj (vorbirii) și civilizația analogă limbii /limbilor (considerând în esența ei civilizația ca sistem de coduri, acceptate la nivel general uman și devenite „tradiție”) – putem spune că, la nivel cultural, apar aceste creații, inovații (fie științifice, tehnice,

⁴⁵⁷ Coșeriu spune, cu privire la limbaj: “Chiar ‘mișcarea’ specifică limbajului nu ar putea fi înțeleasă fără abstractizarea unor principii ideale sincronice (nu în sensul de ‘simultane’ ci, mai degrabă, în sensul de ‘în afara timpului’) care guvernează mișcarea însăși, constituind aspectul său formal. În înțelegerea noastră, lingvistica, mai mult decât alte științe, prin natura însăși a obiectului său, trebuie să se miște constant între cei doi poli opuși ai concretului și ai abstractului: să urce de la constatarea empirică a fenomenelor concrete la abstracțiunea formelor ideale și sistematice, și, îmbogățită fiind prin cunoștințele generale dobândite în operația de abstractizare, să revină la fenomenele concrete. Important este să nu se mulțumească cu abstractizarea și să nu rămână în ea, pentru că înțelegerea intimă a realității limbajului nu se va putea atinge numai în acest al treilea moment al revenirii la concret.”; în E. Coșeriu, 2004, p. 17. În ce ne privește, Obiectele de studiu pe care le promovăm conțin de asemenea mai multe niveluri de Realitate, încât, analog studiului limbajului, este necesar pentru înțelegerea concretului (și deci pentru schimbare) mișcarea între concret și abstract, cu revenirea la concret în al treilea timp.

⁴⁵⁸ În cercetarea noastră considerăm raportul – dinamic - între cultură și civilizație conform celui exprimat de Anton Dumitriu în *Culturi eleate și culturi heracleitice*.

legate de filozofie, etc) – care se validează sau nu, ca schimbare, la nivel de civilizație. (Cu alte cuvinte, un act cultural de o anumită semnificație, amploare – schimbă sau nu „lumea” – provoacă sau nu schimbare, îmbunătățire la nivel de civilizație – la nivel general uman).

Știm de asemenea că problema mutabilității limbilor devine nelegitimă când e pusă ca problemă empirică (în termeni cauzali) și studiată naturalist – întrucât ea este o problema *rațională* și nu poate fi rezolvată prin acumularea de explicații parțiale: *ea se referă la modul de a fi al limbii și nu la schimbările particulare care se observă într-o limbă sau alta*. Limba este sistem în fiecare moment, „evoluează” ca sistem (constatarea caracterului sistematic în sincronie este posibilă tocmai pentru că limba se reface și se înnoiește în mod sistematic). Există o instabilitate perpetuă a limbilor și dacă, între două „stări”, limba se schimbă fără a înceta să fie sistematică, înseamnă că *schimbarea își găsește în sistem locul necesar* și este justificată de o posibilitate sau „insuficiență” a stării anterioare față de *noile necesități de expresie* ale vorbitorilor.

Schimbarea civilizațiilor este de asemenea justificată din interiorul acestora, de o insuficiență și / sau posibilitate a stării anterioare față de noile necesități de expresie ale indivizilor ei, - și determinată din interiorul acestora, prin creativitatea indivizilor. Ea trebuie explicată rațional în întregime (și nu empiric -cauzal), prin *modul de a fi* al civilizației, care „evoluează” ca sistem. Trebuie să ținem cont în acest moment de diferențierea realizată de Coșeriu între sistem și normă (comasate în ideea de limbă, până la el) – întrucât *sistemul* se oferă vorbitorului (este „depozitar” de opoziții) iar *norma* se impune (este univocă). Schimbarea se manifestă la început în sincronie – fie la nivelul culturii fie la nivelul civilizației - în *forme sporadice și întotdeauna percepute ca greșeli sau abateri de la normă*.

Integralismul și transdisciplinaritatea vin în egală măsură să arate că *schimbarea* nu este și nu poate fi o greșeală sau simplă abatere, deviere - ci, ține de însăși *modul de a fi* al sistemelor umane, care este *dinamic*. Există în mod cert un nivel natural al Realității și unul cultural, - virtual, cu posibilități de construcție culturală. Schimbarea este răspândirea unei inovații și întotdeauna o problemă *istorică*, intersubiectivă.

Existența umană e o permanentă anticipare a viitorului, o aducere a viitorului în prezent ca intenție, obligație sau posibilitate – și „*co-prezența*” *momentelor timpului nu poate exista fără corelativa lor dispersare* (E. Coșeriu, *Timp și limbaj*). Istoria nu se face înspre trecut, spune Coșeriu, ci întotdeauna spre viitor; istoria

explică nu faptul trecut care explică viitorul ci, dimpotrivă, asimilează (în teorie și descriere) faptul viitor care explică trecutul. (Spre exemplu, acum se pot căuta, la începutul războiului lui Hitler, anumite semne care, dacă ar fi fost înțelese atunci, ar fi fost evident că Hitler va fi învins; sau, răspândirea creștinismului, fapt ulterior, explică situația în care s-a produs creștinismul).⁴⁵⁹

Co-prezența momentelor timpului (în conștiință) explică, susține faptul că, în dispersare (corelativă!), se poate lucra într-o unitate coerentă (autoconsistentă!) de fapt a acestor momente. Modelul integralist transdisciplinar detemporalizează și retemporalizează, din acest punct de vedere, situațiile (binare) pe care le ia în considerare, pentru a realiza contextualizarea lor ternară și schimbarea (trecerea efectivă a situațiilor, ontologic, în ternaritate).

Civilizația nu este dinamică pentru că se schimbă (adică, pentru că schimbarea este un „fapt” - explicație cauzalistă) – ci, *se schimbă, pentru că natura ei este dinamică (explicație ternară – schimbarea este însăși „natura” sa internă, modul său de a fi, factura sa):* pentru că însăși cultura – promotorul schimbării - este și trebuie să fie, în totalitatea ei, o activitate liberă, adică creatoare.⁴⁶⁰ Schimbarea trebuie concepută ca un proces prin care sistemul „se face” și, în acord cu ceea ce implică propriile-i descoperiri, el nu poate fi o simplă diacronie, ci trebuie să se transforme în istorie. Trebuie să plecăm de la această schimbare, „facere” a sistemului pentru a înțelege formarea sa. Nu există defapt o contradicție între sistem și schimbarea sa – trebuie să vorbim nu despre sistem și schimbare / mișcare ci, despre *sistem în mișcare* – continuă *facere*; în general, empiric și la nivel local, sistemul se consideră efectiv ca *dat* și schimbarea o problemă, o eroare.

Schimbarea la nivel de civilizație (fie local) înspăimântă (și aceasta tocmai pentru că este percepută corect de om - universal – ceea ce, între limitele unor explicații și respectiv instrumente nepotrivite, care nu răspund universalului, este strivitor); ea nu a fost privită *rațional* niciodată – aceasta nefiind posibil înafara unei metodologii care să poată da seama integral și local în același timp, de această dinamică proprie „sistematicului” – *sistematizării*. Coșeriu aduce conceptul *permanentei sistematizări a limbii*: dezvoltarea limbii nu e o permanentă schimbare arbitrară, ci o permanentă sistematizare, în acord intim –intersubiectiv - cu creatorii de

⁴⁵⁹ E.Coșeriu, 1996, p. 80.

⁴⁶⁰ Limba nu este dinamică pentru că se schimbă ci, se schimbă pentru că natura ei este dinamică - limbajul fiind o activitate liberă, creatoare; în E. Coșeriu, 1997, p. 236.

limbaj care sunt toți vorbitorii. *Prin conceptul de sistematizare, antinomia dintre sincronie și diacronie se depășește radical, dat fiind că se elimină atât caracterul asistematic al diacronicului cât și pretinsul statism al sistematicului*, explică Coșeriu. Nu mai puțin, nu trebuie să eliminăm sau să ignorăm schimbarea pentru a înțelege limba / civilizația ca sistem, căci schimbarea nu e opusă (binar) sistemului. „Dimpotrivă, negarea sistematicității proprii sistemelor lingvistice [analog – sistemelor instituționale spre exemplu, în ce ne privește] – care e o sistematicitate dinamică – este statismul, care, cu timpul, face imposibilă funcționarea limbilor ca atare, transformându-le în ’limbi moarte’.” Cu alte cuvinte, sucombarea civilizațiilor survine atunci când nu își mai găsesc *sistematicitatea proprie*, - modul propriu al schimbării, dinamica specifică – transformându-se în simple coduri fără viață, fără dinamicitatea specifică a actului fundamental uman.

Aceasta este situația actuală în ce privește domeniile, *ariile* de interes fundamentale umane – cele în care este necesară configurarea obiectelor integralist-transdisciplinare de cercetare; cu alte cuvinte, *guvernamentalismul* este încetinit extrem față de ritmul propriu (care trebuie să includă instituționalizarea activă continuă a tuturor cetățenilor) iar *procesul de însănătoșire*, girat de discipline binare care separă vindecarea de conștiință, este anulat aproape complet.⁴⁶¹

Din perspectivă integralist-transdisciplinară, *descrierea* sistemelor – adică a sistematizării lor continue - nu trebuie să fie exterioară și consecventă (ulterioară) *istoriei* ei, ea trebuie să dea seama de posibilitățile deschise, de tot ceea ce, la un anumit moment, reprezintă „model productiv”; iar *istoria* confirmă descrierea corectă. Cu alte cuvinte, în sistemele culturale trebuie testate posibilitățile (virtualitățile) de dezvoltare sub forma unor scenarii (teorii, strategii în context instituțional) *coerente intuitiv intersubiectiv: semnificațiile fiind intersubiective, intersubiectivitatea reală - consensul constructiv - este un garant al semnificativității situațiilor care urmează a fi construite*. Istoria care se întâmplă - în acord cu descrierile, scenariile respective - pe care în același timp le conține (*descrierea* ternară nefiind separată de *istoria* ternară ei, unul din momentele ei) - confirmă sau infirmă aceste descrieri.

⁴⁶¹ Nu este vorba aici de reacția antipozitivistă la disciplinele pozitivistice ale vindecării - *de nici un aspect al “holismului” și de nici o disciplină “sincretică” în acest sens* care, în opinia noastră, este doar un compromis (extrem de complicat, încercând să îmbine complexități locale) între pozitivism și antipozitivism. Ne referim, exclusiv, la demersurile raționale integralist – transdisciplinare realizate în sensul, coerent universal, al vindecării.

Modelul integralist – transdisciplinar este axializat de *istorie*, care se realizează de către Subiect – în intersubiectivitate (ținând cont, în funcție de situație, de toți membrii unei comunități); *el asumă viitorul* (și nu trecutul) civilizației / faptelor de civilizație, ceea ce *asigură ternaritatea fundamentală a modelului: acesta susține dinamic atât teoria, cât și descrierea și istoria - depășind astfel atât antinomia dintre sincronie și diacronie, cât și cea dintre descriere și istorie*. Aceste antinomii nu sunt depășite actualmente de nici un sistem binar disciplinar: toate sistemele pozitivistice sau antipositivistice (și care rămân, totuși, binare) *descriu* „istoria” care a mistuit deja evenimentele – orientând astfel sistemele (civilizația /faptele de civilizație) înspre trecut; ori, nu se poate construi nimic orientat înspre trecut – constructele culturale binare nu pot susține din acest motiv o civilizație, transformările necesare din cadrul acesteia, care o definesc.

Relaționând acest model cu cercetările lui Peirce și Lupașcu, propuse de Basarab Nicolescu în sensul *sistemogenezei*⁴⁶² - constatăm o similitudine integrală și o posibilitate de analogizare a prezentărilor. Peirce sistematizează realitatea în *Primeitate* (modul de a fi a ceea ce este drept ceea ce este, pozitiv și fără referință la orice altceva), *Secunditate* (modul de a fi a ceea ce este drept ceea ce este în relație cu ceva, dar fără a lua în considerare un terț, oricare ar fi acesta) și *Terțeitate* (modul de a fi a ceea ce este drept ceea ce este, în relație mutuală cu ce este primul și al doilea).

Lupașcu ajunge la aceleași concluzii privind structura ternară a realității, termenii pe care el îi definește fiind *omogenizare* (procesul de înaintare spre dezordine și dezorganizare totală, înspre acumularea continuă de sisteme în aceeași stare – ceea ce semnifică moarte ca non-mișcare) , *eterogenizare* (este procesul de diferențiere, o eterogenizare absolută ducând la o ordine absolută, unde din nou nu există mișcare - ci moarte prin extremă diferențiere) și *terț inclus* (pentru ca mișcarea să fie posibilă, omogenul și eterogenul trebuie să *co-existe*: dinamica terțului inclus asigură echilibrul perfect, riguros dintre omogen și eterogen).

În perspectiva considerentului că Realitatea are tendința de a se rânduie / organiza (holomeric) prin om, - o reală „sistemogeneză” trebuie studiată însă în relație explicită cu cultura, *singura care poate preconiza actul caracteristic, fundamental, uman*; iar această considerare a culturii trebuie să aibă în centrul ei *cuvântul* – logosul

⁴⁶² Paul Cilliers, Basarab Nicolescu, Complexity and transdisciplinarity – Discontinuity, levels of reality and the Hidden Third, în *Futures*, Nr. 44, 2012.

uman - „sistemogeneza” actului fundamental lingvistic. Ideea de „sistemogeneză” la care ajunge Basarab Nicolescu, *din perspectiva naturii* - este co-incidentă cu ideea de „sistematizare” la care ajunge E. Coșeriu *din perspectiva culturii*. „Sistemogeneza” este în mod special susținută *dinamic* în perspectivă ternară, printr-un *operator al identității* O_s (care descrie tendința constituenților de a se regrupa în termenii similarității proprietăților lor), un *operator al diferențierii* O_o (care descrie deosebiriile dintre proprietățile constituenților săi) și un *operator al terțeității* O_t (care descrie *deschiderea* sistemelor complexe, interacțiunea acestora cu alte sisteme complexe, construind sisteme de sisteme). *Considerăm că prin introducerea operatorilor, Basarab Nicolescu introduce de fapt termenii întâlnirii (co-incident necesare și posibile) dintre natură și cultură – dintre considerentele ternare desprinse prin studiul fundamentelor (necesarelor) naturii și considerentele ternare desprinse prin studiul fundamentelor (posibililor) culturii.*

Co-incidența (co-incidențele) aspectelor fundamentale a două sisteme diferite este mai mult decât simpla lor „co-existență”: este *întâlnire pentru ceva*. „*Co-existența*” este un *fapt natural, dat* (cel mult „în așteptare”) – „*co-incidența*” este *deja un aspect cultural, o premisă a actului fundamental uman*.⁴⁶³ Considerăm întâlnirea dintre transdisciplinaritate și integralismul lingvistic / cultural o asemenea întâlnire necesară a complementarelor, în care fiecare conține virtual pe celălalt iar întâlnirea, pentru a avea rezultate, trebuie exprimată. Nu avem la îndemână pentru a ilustra această întâlnire (dintre necesar și posibil) decât *metafora nunții* – care este „modelul conjugal” prin definiție - care credem că tocmai asta susține, conjugarea conjuncțiilor co-incidențelor a două „sisteme” diferite complementare.

Actul fundamental uman (cultural, ținând de creativitate în sensul său integralist) – organizează civilizația umană și modifică în același timp ontologic Realitatea (plastică). Este motivul pentru care am ales imaginarea unor modele integralist - transdisciplinare – pe care le definim ca și sisteme culturale ternare (axializate de sistemul lingvistic integralist și, în același timp, transdisciplinar), care antrenează coerent natura în ternaritate (aceasta fiind în așteptarea „intervenției” umane – a actului fundamental uman).

⁴⁶³ Coincidențele sunt stârnite pretutindeni de om, în toate mișcările sale - căci totalitatea actelor sale conține inevitabil și quantumuri de „act fundamental” (coerent cu Universul) însă nesistematizate – și ele se manifestă ca atare, vin în întâmpinarea și sunt pregătirea unor acte conjugate, care însă rămân nerealizate – de aceea co-incidențele au (în acest caz) un caracter aparent brownian.

Considerăm în acest sens *Sincronia, diacronia și istoria* coșeriană ca fiind lucrarea fundamentală, care nu aparține doar lingvisticii ci, ea trebuie așezată la baza unei întregi *culturi* ternare - așa precum limbajul este și formă, și bază a culturii; *ea este lucrarea despre limbaj care, prin faptul că re-situează limbajul în adevărata sa dimensiune - dinamică, istorică, ternară – este capabilă să re-situeze, prin demersuri analoge, și cultura în adevărata sa dimensiune - analog dinamică, istorică și ternară.*

Congruent cu modelele lui Peirce și Lupașcu, putem afirma că *sincronia ține de Primeitate / omogenizare, descrierea de Secunditate / eterogenizare, iar istoria de Terțeitate / terț inclus*. În mod special am dori să ne oprim asupra *descrierii*, care creează cele mai mari probleme; ea ține de „secunditate”, eterogenizează și, dispusă în binaritate creează false diferențieri – false complexități – care nu răspund în nici un fel relației cu dimensiunea a treia, din ternaritate. Descrierea poate fi supusă (epistemic) și poate supune (ontologic) unei creații sterile, „logice”, teoretic fără sfârșit – care este însăși civilizația de tip modern; practic însă ea se autolimitează, nu se poate autoorganiza la infinit – pentru simplul fapt că dezordinea pe care ajunge să o creeze este atât de mare încât se autoinvalidază. Înainte însă de a se autoinvalida – ceea ce este sinonim cu (auto)anihilarea civilizației pe care o produce, cu toate consecințele care decurg de aici - este necesară intervenția unui alt tip de sistematizare a istoriei umane – a actului care definește omul în cultura sa, fundamental.

De aceea, *descrierea* trebuie re-așezată într-un sistem ternar – pentru a nu fi de fapt înafara *întemeierii* realizabilă doar prin relația cu terțul. În toate sistemele disciplinare binare, descrierea este de sine stătătoare, exterioară istoriei „care mistuie evenimentele” – iar pentru a deveni „operator de întemeiere”, este necesar să *participe* la dezvoltarea sistemelor din interior, ca și *continuă sistematizare* a acestora.

Sistemul este în fond modul de a defini „starea” dinamică a lucrurilor – faptul că, în Realitate, totul este mișcare. Nu mai spunem „stare” ci spunem „sistem” – iar când spunem „sistem”, conform ultimelor date ale fizicii cuantice, suntem obligați să ne gândim la *mișcare*. Așadar ontologic, *mișcarea* (și nu materia) - având la bază ternarul autoconsistent structură – funcție – relație, este cea care s-ar organiza autoconsistent în *sisteme*; iar, din punct de vedere epistemologic, elementele ternarului continuei sistematizări sunt sincronia, diacronia și istoria. Ontologicul și epistemologicul conlucrează, se întrepătrund și ca atare nu sunt simetrice – *situație pe*

care se bazează însăși posibilitatea de „intervenție” a omului în continua „facere” a Universului.

Concluzii

În efortul de constituire a modelului integralist-transdisciplinar *general* pe care îl propunem – a unei „matrici” de dezvoltare integralist-transdisciplinară capabilă să genereze constructe culturale coerente cu universul și cu civilizația - am constatat, în primul rând, *deplina complementaritate a integralismului lingvistic / cultural cu transdisciplinaritatea*. Integralismul conține metodologia transdisciplinară pentru a se structura coerent (integralismul ca atare nu poate postula coerența universală, poate doar să o constate și să se angajeze în maniera ei) - în timp ce transdisciplinaritatea are nevoie de cadrele integraliste pentru a se manifesta (pe care ea nu le poate postula ci, doar constata și poate, de asemenea să realizeze contextualizări în concordanță cu ele); determinarea asumată coerentă universal le aparține, complementar, ambelor doctrine.

Ambele doctrine promovează de asemenea, complementar, ternaritatea - integralismul susținând în bază transdisciplinară Obiectul – iar transdisciplinaritatea promovează, în mediu integralist, Subiectul (îl promovează cel mai „eficient” în mediul integralist și în orice caz, se ajunge prin contextualizare de fiecare dată, dacă se urmează calea corectă, la integralism – constatare la care s-a ajuns și prin alte cercetări realizate până în prezent, chiar o parte din cercetările doctorale). Putem spune astfel că integralismul este „mai mult” Obiect (semnifică recuperarea obiectului ternar, prin demers ternar) în timp ce transdisciplinaritatea este „mai mult” Subiect (semnifică mișcarea ternară a subiectului, în cadrul unei lumi structurată ternar). Considerăm astfel că deplina lor complementaritate este asigurată legitim în cadrul unui Model integralist-transdisciplinar.

Contribuții

- conceperea *metodei derivărilor*, în cadrul metodologiei transdisciplinare;
- definițiile corelate ale congruenței, conjuncției și conjugării pentru obținerea modelelor integralist-transdisciplinare;
- definirea *raportului analog dublu semiotic* cu captarea discontinuităților (și obținerea astfel a integrării); raportul de instituire și raportul de constituire;

- precizarea analogiilor fundamentale dintre sistemul integralist lingvistic și cultural;
- analogia dintre lingvistica integrală și metoda derivărilor cu operaționalizarea aferentă a termenilor modelului (congruență-semnificație, conjuncție-desemnare, conjugare-sens); aceasta a fost posibil întrucât lingvistica integrală însăși conține în interior o „derivare” continuă spre ternar;
- analogiile corelate dintre vorbire și cultură - limbă și civilizație, cu precizarea semnificațiilor *sincroniei*, *diacroniei* și *istoriei* coseriene pentru cultură și civilizație; precizarea riscurile *descrierii* binare (pentru cultură, civilizație);
- relația dintre integralism și transdisciplinaritate: integralismul conține transdisciplinaritatea, transdisciplinaritatea implică integralismul;
- legitimitatea modelului integralist transdisciplinar în perspectiva complementarității dintre integralism și transdisciplinaritate;
- descrierea lipsei de simetrie dintre epistemologic și ontologic și importanța ei (separarea epistemologicului de ontologic prin ternarizare);
- o primă aproximare a *principiului integrării*: captarea (integrarea) discontinuităților prin *raportul dublu semiotic al mecanismului ternar*; *principiul integrării* (europene) este principiul *autoconsistenței integraliste* (în sensul actului deliberat uman: de la raportul de posibilitare din limbaj, la raportul de determinare prin conștiință); iar *instrumentul integrării* (europene) este ternaritatea;
- identificarea etapelor contextualizării: de-contextualizare din binaritate și recontextualizare ternară;
- sublinierea mecanismului „schimbării” pentru conștiință (civilizație), prin analogie cu „schimbarea” în limbaj;
- evidențierea problematicei *descrierii* binare pentru cultură și civilizație, din perspectiva relației coșeriene dintre sincronie, diacronie și istorie;
- precizarea nivelurilor de determinare în construcția pe care o propunem: *congruența* ține de *nivelul reprezentărilor*, *conjuncția* de *nivelul instituirilor*, iar *conjugarea* ține de *nivelul constituirilor*.

CAPITOLUL VI

MODELUL INTEGRALIST-TRANSDISCIPLINAR AL COMUNICĂRII

Modelul este mediul ideal pentru contextualizările descrise de transdisciplinaritate, întrucât oferă exigențelor transdisciplinarității cadrul optim de desfășurare (o teorie completă a cadrelor / contextelor), venind în întâmpinarea sa cu propriile exigențe minime și suficiente, reducând astfel numărul mișcărilor (raportărilor, căutărilor inutile) la două rapoarte fundamentale: un raport (intermediar) de instituire și un raport (final) de constituire a unei situații semnificative pentru om.

Am definit prin urmare ceea ce trebuie să fie exigențele generale ale unui asemenea model – ținând cont de congruențele existente, conjuncțiile posibile și conjugarea optimă dintre integralism și transdisciplinaritate; am precizat de asemenea că, dincolo de faptul că există în opinia noastră puține obiecte de studiu integralist-transdisciplinare - vindecarea și instituționalizarea (pe lângă modelul deja constituit al limbajului, care le axializează) -, *orice astfel de model este un model integralist - transdisciplinar al comunicării* și dezvoltă în fond exigențele unei comunicări integralist-transdisciplinare. În acest ultim capitol vom expune motivele pentru care am afirmat acest lucru și care sunt exigențele unei astfel de comunicări.

1.Trasaturile fundamentale ale modelului integralist-transdisciplinar al comunicării

Pentru a prezenta optim trăsăturile unui model integralist-transdisciplinar al comunicării (MITDC), să trecem în revistă mai întâi trăsăturile generale obținute până acum ale unui model integralist-transdisciplinar (MITD).

- modelul este un „sistem” al cărui *mod de a fi* este continua *sistematizare*; în cercetarea și alcătuirea sistemului modelului nu căutăm „ce este” sistemul ci *cum* este, nu ne interesează „de ce” este într-un anumit fel ci *în ce scop*, care e finalitatea sa;
- construcția sa începe de la *co-incidentele* dintre obiectul de cercetare și subiectul cercetător; aceste congruențe semnifică „complementaritatea” subiectului și obiectului într-o situație dată, sinonimă cu complementaritatea dintre metodologia

transdisciplinară și integralismul cultural în acel moment (reperetele pot fi co-ordonate co-incidente fiind, adecvat);

- obiectul (de studiu) trebuie *contextualizat* integralist – transdisciplinar (decontextualizat din binaritate și recontextualizat ternar) de către subiectul (cercetător), având în vedere că există *o realitate dată și o realitate virtuală, posibilă*, a obiectului, accesibilă intuitiv subiectului ca și cunoaștere originară;

- contextualizarea obiectului de către subiect ține în întregime de *atitudinea* subiectului față de obiect: atitudinea transdisciplinară, în congruență deplină cu perspectiva integralistă a deontologiei coșeriene a culturii - astfel că, în perspectiva unui model integralist-transdisciplinar, vom vorbi de atitudine integralist-transdisciplinară;

- modelul este formulat prin *discursul* conștiinței subiectului, care este axializat de discursul prin limbaj, în sensul că respectă analog exigențele integralismului lingvistic; formularea modelului trece după stabilirea congruențelor de pornire, prin etapele de conjuncție (analog desemnării din limbaj, dar aici avem o instituire a unui obiect virtual/aspect virtual al obiectului de studiu) și conjugare (analog sensului din limbaj, aici având deja un obiect recontextualizat ternar, în care aspectele date și cele virtuale comunică, situație care provoacă efecte multiple coerente universale – atât pentru Subiect cât și pentru Obiect și, prin urmare, pentru toate contextele lor); este ceea ce am numit „raport analog dublu semiotic” (analog raportului dublu semiotic din limbaj);

- raportul dublu semiotic *integrează* discontinuitățile (zonele de nonrezistență - care nu se expun geometric euclidian ci mai degrabă topologic) în maniera creșterii de sens / de situații semnificative – aceasta asigurând completitudinea actului fundamental de creație; acesta, prin exigențele integraliste, respectă coerența universalilor umane și temporalitatea optimă corelativă a discursului creator de situații semnificative;

- creația de situații semnificative se referă (respectând analog exigențele creației de semnificații din limbaj), la creația situațiilor în care subiectul și obiectul sunt recontextualizate, cu efecte locale, generale și universale: există o „schimbare”, o resistemizare la toate aceste nivele o dată cu recontextualizarea ternară coerentă a unui obiect;

- modul de a fi al sistemelor (ceea ce se consideră a fi „schimbare”) - Subiect-Obiect-Terț Ascuns în varianta transdisciplinară sau subiect-obiect-contexte/universalii în varianta integralistă (contextele – de care nu poți să nu ții cont / universalii vin cu

forța Terțului Ascuns) - este continua lor *facere*, prin libertatea-creativitatea infinită a ființei umane; Realitatea – și natura prin urmare, „răspunde”, este „plastică”: modul de a fi al Universului este, în modelul nostru, autoconsistența, centrată de creativitatea umană - care răspunde libertății umane creatoare de situații semnificative coerent cu universul;

- modelul integralist-transdisciplinar conține „in situ” un alt tipar de argumentare, ceea ce face ca el să răspundă unei noi epistemologii; temporalitatea în „interiorul” modelului este de asemenea schimbată în raport cu / față de lumea „captată” disciplinar, ea *răspunde istoricității ancorate în viitor* (și nu în trecut);

- gradul de cunoaștere căruia îi răspunde modelul (ceea ce se petrece în interiorul modelului dar în conexiune coerentă sistematică cu toate tipurile de contexte) este *cunoașterea sigură fără justificare*; modelul – ca și creația – nu justifică ci *afirmă*, construiește (în cazul modelului, construiește sistematic integralist-transdisciplinar).

Dacă până în acest moment ne-am ocupat oarecum mai mult de *obiect* – este momentul să precizăm noțiunile despre *subiect* care reies dintr-un model integralist transdisciplinar – în sensul și în perspectiva comunicării; comunicarea – conștiința care se comunică constructiv (nu este posibil altfel – situația opusă fiind dis-comunicarea) - este apanajul exclusiv al subiectului.

Am precizat de la început faptul că, la nivelul *modelului* pe care îl promovăm, înțelegem prin *comunicare* mai mult decât comunicarea verbală: înțelegem și promovăm *întreaga disponibilitate umană pentru relaționare*, - tot ceea ce omul / subiectul poate și este necesar să „pună împreună” pentru a construi ceea ce îl reprezintă și este totodată coerent cu universul. Această disponibilitate poate fi articulată dincolo de „condiții” / cauzalitate locală – numai în și prin intermediul unui model.

E. Coșeriu precizează adesea în cadrul sistemului său lingvistic faptul că în cadrul comunicării trebuie să facem deosebirea între comunicare *cu* cineva și comunicare *despre* ceva; *pentru limbaj, este constitutivă comunicarea cu cineva* (*despre* ceva poate să lipsească, celălalt poate să nici nu înțeleagă).

Sistemul /modelul pe care îl promovăm articulează, prin intermediul comunicării *cu* cineva (limbajului ca temei – în înțelesul său integralist) – comunicarea *despre* ceva: este vorba de tot ceea ce, la un anumit moment, poate și

trebuie să fie luat în considerare de către om / subiect în sensul *facerii* sistemelor care îl reprezintă, - atât din punct de vedere epistemologic cât și ontologic.⁴⁶⁴

Dispoziția „naturală” a conștiinței, datul său firesc este acela de a construi, de „punere împreună” în sensul unei construcții pentru om, coerentă universal; cu alte cuvinte, coșerian vorbind, *esența* conștiinței (care semnifică nu *ce* este ea ci, în egală măsură ca elucidare și importanță, *cum* este ea) este *continua facere* - în sensul omului universal.

Dar o asemenea *con-strucție*, reprezentativă pentru om – în sensul *con-științei*, nu poate porni decât de la *co-prezența unor aspecte fundamentale, la un anumit moment / într-o anumită situație concretă, ale subiectului și obiectului*. Co-incidențele pe care le-am definit (congruențele de pornire) sunt, în acest sens, de fapt, *coprezența unor aspecte fundamentale între subiect și obiect*, care asigură complementaritatea subiectului cu obiectul într-o situație concretă dată (și deci, la un anumit moment). Acesta este motivul pentru care, numai pornind de la congruențe, se poate construi (în sensul conștiinței, adică, al omului / subiectului universal).

Așa cum am mai spus, în același timp, co-incidențele deplasează accentul în cercetare de la *substanță* (*ce* este), la *structură* (*cum* este) - început de relație și funcție în același timp, motiv pentru care vorbim din acest moment de *noul complex sistemic structură-funcție-relație* (îndelung și integral definit de altfel de integralism, complex definit de transdisciplinaritate); această deplasare de accent în cercetare (privind cercetarea sistemelor) marchează din punctul nostru de vedere începutul noii epistemologii.

Construcția efectivă pornind de la acest punct (complementaritatea prin congruențe dintre subiect și obiect) și în sensul con-științei, adică al *științei* (*saber*) *comune* a subiecților/indivizilor privind ceea ce este universal pentru om - cu alte cuvinte, *con-structurarea ca și continuă facere proprie conștiinței* - asigură „comuniunea”⁴⁶⁵ într-o *comunitate*, care, altfel, rămâne la ceea ce *sunt* lucrurile (și oamenii) – la *dat-ul lor natural*. Totodată, limbajul rămâne în acest caz la nivel de „mocirlă semantică” și nu are forță constitutivă – integralistă (nu i se cere).

⁴⁶⁴ În acest sens, profesorul A. Codoban spunea că filosofia coșeriană a limbajului este unică tocmai pentru că, afirmând autonomia limbajului, are curajul *transmodern* de a lăsa intactă autonomia cunoașterii și realității, făcînd din limbaj numai un temei al rearticulării lor, într-o ontologie a umanului; A. Codoban, 1988.

⁴⁶⁵ Prin “comuniune” înțelegem modul *holomeric* de a fi al comunității – în care *partea dă seama de întreg*; exemplul cel mai cunoscut este creștinismul, pentru care principiul comunității este principiul (holomeric) al perihorezei.

Construcția specifică umană în sensul *con-științei* – *al științei intuitive universale despre sine, despre lucruri și despre ceilalți a tuturor oamenilor* – trece așa cum am văzut prin fazele de conjuncție și conjugare, care sunt trepte de relaționare deja *activă* între subiect și obiect, - de *determinare*; în cadrul acestei construcții este importantă atitudinea subiectului care creează, pentru că relația dintre gândire și limbaj este doar una de „posibilitare”, spune Coșeriu, și nu de „determinare”.

În modelul nostru, limbajul axializează conștiința însă nu o determină; conștiința – știința intuitivă universală despre sine, despre lucruri și despre ceilalți a tuturor oamenilor – este un sistem analog limbajului, al cărui mod de a fi este defapt *continua sistematizare*. *Discursul conștiinței trebuie să fie* în acest sens continuu - în continuă facere, instituind și constituind situații semnificative pentru om care răspund acestuia universal – adică tuturor indivizilor și obiectelor naturale sau culturale. Conjuncția corespunde astfel și unei anumite trepte de *comunicare* între subiecți/indivizi – un alt nivel de „punere împreună”, *nu doar cu cineva ci și despre ceva* (implică nu doar limbajul, ci și con-știința, gândirea – nu doar posibilitarea ci și determinarea). *Instituirea* prin conjuncție (corespunzând creației instituționale, de instituții) este deja nivelul la care civilizația ar trebui să înceapă să se regleze în sensul unor construcții (constituiri) în continuare semnificative pentru om.

Științele fizice (naturii) nu pot vorbi despre intersubiectivitate (nu o pot postula, nu o pot conceptualiza; pot numai să o constate); *alteritatea este constitutivă limbajului și intersubiectivitatea este constitutivă conștiinței* – ambele obiecte culturale. Așa cum am văzut, pozitivismul face ca obiectele culturale să fie considerate naturalist iar antipozitivismul încearcă să le determine diferit, numai că în absența unei *alte metodologii*, radical diferite de a pozitivismului, ceea ce se obține este doar un rezultat opus, în limitele acelorași termeni; există desigur și o varietate de situații sincretice care, de asemenea, nu devansează metodologia binară.

Obiectul cultural este repus în drepturile sale abia în perspectiva metodologiei transdisciplinare, care permite reconsiderarea sa în acord cu niveluri virtuale de realitate și nu doar cu cele perceptibile prin organele noastre de simț; propunerea transdisciplinarității este regăsită, așa cum am văzut, în cercetarea de tip integralist (integralismul lingvistic) și este condiția sine qua non a integralismului cultural, de sorginte coșeriană. *Pentru studiul obiectelor culturale (care implică limbajul și*

conștiința) a fost și este necesară ternarizarea – trecerea de la cercetarea de tip binar la cercetarea de tip ternar a obiectului de studiu de către subiectul cercetător.

Prin cercetarea binară – cu toate caracteristicile pe care le-am prezentat atât din perspectiva constituirii transdisciplinarității cât și din perspectiva constituirii integralismului lingvistic – ceea ce se întâmplă și ne interesează acum, este incredibila situație că *obiectul de cercetat este confundat cu planul cercetării*; cu alte cuvinte, se confundă fereastra cu imaginea privită prin ea (Basarab Nicolescu) sau fotografia obiectului cu obiectul fotografiat (E. Coșeriu). Aceasta situație se petrece în continuare în toate domeniile teoretice și practice disciplinare (binare) – însă este inaparentă și prin urmare dificil de delimitat; lucrarea *Sincronie, diacronie și istorie* este în întregime dedicată delimitării și rezolvării acestei situații (este prima lucrare de acest gen în cultură) - din și în perspectiva *delimitării corecte a obiectului de studiu al limbajului* (așa numitei „schimbări” lingvistice).

În cadrul confuziei dintre epistemologic și ontologic, ceea ce se întâmplă de fapt, este delimitarea greșită dintre istorie și descriere în perspectiva teoriei unui obiect. Între istorie și descriere, elementul „pasiv” epistemologic este istoria; despre *descriere* am spus deja că, binar considerată fiind, ea produce o *ruptură* nepermisă și ireconciliabilă binar, între epistemologie și ontologie – între teorie și practică, între subiect și obiect. Să vedem de unde vine forța aceasta atât de mare a *descrierii*, de a deturna practic mersul unei întregi civilizații – în perspectiva *modelului* pe care îl constituim.

„Ruptura” despre care vorbim este, de fapt - în cadrul și prin disciplinele binare, o ruptură paradoxală, epistemologia și ontologia fiind, așa cum am văzut, de fapt confundate: este vorba de o ruptură de funcționare, de conlucrare a lor. Blocajul acesta epistemologic – care blochează și ontologia (stopează ceea ce probabil ar fi firesc să se întâmple la nivel ontologic dacă sistemul conștiinței ar „funcționa” corect) - este eludat treptat în „Sincronie, diacronie și istorie” pentru limbaj (situație pe care o preluăm analog, pentru celelalte obiecte culturale, acestea având la bază limbajul).

Autorul *Sincroniei, diacroniei și istoriei* demonstrează faptul că antinomia saussuriană a limbajului (*și se întâmplă analog pentru antinomiile esențiale ale culturii – cum ar fi spre exemplu cea dintre anatomia și fiziologia organismului uman, sau antinomia dintre decizional și executiv la nivel instituțional public*), eronat transpusă în planul obiectului, nu este altceva decât deosebirea dintre descriere și

istorie.⁴⁶⁶ „Ternarizarea”, prin care autorul resituează *descrierea* într-o poziție corectă față de *teorie* și *istorie*, asigură în fond treptat *abstragerea obiectului cultural din binaritate*, cu reconsiderarea integralistă a sincroniei, diacroniei și istoriei sale.

Cu alte cuvinte, disciplinaritatea descrie obiectul înafara istoriei sale, după ce faptele s-au consumat (constată ceea ce *este*) – ceea ce o orientează înspre trecut. Integralismul vede obiectul în virtualitatea sa și îl teoretizează „funcțional” (prin ceea ce *trebuie să fie*), în relație structurantă creativă continuă cu contextele sale (care cuprind, gradat, toate obiectele și toți subiecții – fizica cuantică demonstrează de altfel nonseparabilitatea universală) – această situație oferindu-i deschidere spre viitor, spre istoricitatea reală a faptelor de conștiință (de cultură).

Prin „*abstractizarea de tip ternar*” – prin abstragerea obiectului din binaritate - cel care se „abstrage” este de fapt subiectul (în și prin conștiința sa), tocmai pentru a putea realiza această operație asupra obiectului; prin acest proces de ternarizare se poate astfel observa faptul ca subiectul și obiectul sunt (trebuie să fie) de fapt, „împreună” (formează un Tot inseparabil – situație teoretizată în cadrul modelului transdisciplinar al Realității) – ceea ce permite și valorizarea *momentelor co-prezenței* lor (congruențelor structural-funcțional-relaționale dintre obiect și subiect) în vederea instituirii.

Abstractizarea de tip ternar „clivează” epistemologicul de ontologic, permițând astfel ruptura simetriei lor realizată de binaritate – permițând astfel, în fond, conlucrarea lor; această clivare se realizează așa cum am arătat, chiar la nivelul / în cadrul terțului inclus (care este logic dar este susținut de Terțul Ascuns). *În binaritate, nu există nici un „suport” pentru separarea abstracțiunii de concret, - ceea ce duce inevitabil la confunzia incredibilă dintre epistemologic și ontologic.*

Putem spune așadar că terțul inclus logic constituie „suportul” pentru abstractizarea de tip ternar, momentul vital al ruperii simetriei dintre epistemic și ontologic, dintre subiect și obiect – și al *regăsirii identității subiectului față de obiect*. Este, repetăm, o regăsire (și o situație) paradoxală, întrucât confuzia este „disaparentă” (are aparență inversă): subiectul și obiectul, spre exemplu, par separate unul de celalalt însă ele sunt, de fapt, confundate: *este corolarul confuziei dintre*

⁴⁶⁶ Limba considerată sincronă nu se schimbă – și nu există posibilitatea de a constata schimbarea ca atare în sincronie, căci primul lucru care se face în acest mod de a considera limba este ignorarea deliberată a succesiunii și a schimbării, spune autorul. Saussure compară aspectul sincron cu proiecția unui corp pe un plan – dar ajunge să nu mai distingă între starea de limbă reală și starea de limbă proiectată, cu situarea descrierii sistemului și a descrierii mișcării în două perspective diferite; în E. Coșeriu, 1997, p. 16-17.

planul cercetării și planul obiectului - cercetarea fiind reprezentată însăși de subiect (fiind însăși subiectul cercetător); de fapt, separarea dintre subiect și obiect există și este remarcabilă - ele sunt separate mai mult și de fapt, *temporal* (prin aruncarea lor în trecut, nu mai pot conlucra, cu toate că spațial vorbind, sunt confundate). Putem spune astfel că, prin cercetarea de tip binar - prin ruperea „obiectelor” de contexte și analizarea lor „in vitro” - apare o disjuncție „de lucru” cel puțin între spațiu și timp, care face în plus ca lucrurile să nu poată conlucra (să nu fie coprezente decât prin foarte puține aspecte ale lor, care trebuiesc valorificate – fiind de altfel singurele „momente” care pot fi valorificate în sensul unei construcții coerente universal. Astfel, co-incidența este, - așa cum îi arată și numele - *aspectul spațial și temporal în același timp* al posibilității inițierii constituirilor coerente cu universul).

Dat fiind că prin „abstragere” subiectul își regăsește identitatea față de obiect – și inevitabil față de contexte, putem spune – din perspectiva modelului integralist transdisciplinar pe care îl concepem - că aceasta este *prima* „cărămidă fundamentală” a universului autoconsistent pentru - și prin om; în sensul celor arătate, al orientării cercetării binare, naturaliste, înspre trecut – o cărămidă fundamentală „ultimă” nici nu era de găsit: autoconsistența are, atât timp cât depinde de conștiința umană congruentă cu limbajul, orientare discursivă liniară, spre viitor⁴⁶⁷ (fără „a lăsa” nimic în urmă, cu alte cuvinte; pre-facerea continuă prin om a universului autoconsistent face cu atât mai mult imposibilă găsirea unei cărămizi înainte ca aceasta să fie realizată de om însuși).

Comunicarea dintre oameni devine astfel indispensabilă atât la nivelul lui „cu cineva” (prin limbaj) cât și la nivelul lui „despre ceva” (prin conștiință); *instituirea și constituirea* sunt imposibile doar în limitele limbajului. Ele sunt trepte pentru care intersubiectivitatea coerentă universal este indispensabilă. Ternarizarea – cea care asigură în fond autoconsistența universului prin om, este girată de această coerență universală a subiecților unii cu alții.

⁴⁶⁷ În „Timp și limbaj”, Coșeriu arată cum diferitele ipostaze ale conștiinței discursive (prin limbaj) față de timp nu sunt decât simple încercări de a scăpa de liniaritatea timpului; „corelativa dispersare” a momentelor timpului probabil că este dată, astfel, pentru a fi valorizată ca atare.

2. Aplicații și deschideri

Dat fiind că obiectele de studiu integralist-transdisciplinare pe care noi le-am determinat cu ocazia acestui studiu – (care în opinia noastră sunt singurele posibile, am justificat de ce) sunt *instituționalizarea* și *vindecarea* – le vom dezbate foarte pe scurt pe fiecare din perspectiva comunicării/relaționării.

Am afirmat că la nivelul conjuncției congruențelor dintre obiect și subiect, corespunzând *instituirii*, ar trebui ca deja civilizația să se echilibreze: desigur, cu condiția ca aceasta să se petreacă la un anumit „nivel prag” (o instituire girată spre exemplu de la nivel guvernamental).

Am văzut prin studiul lingvisticii integrale că problema „schimbării” este o falsă problemă, ceea ce se întâmplă efectiv în cazul mutabilității limbilor fiind mișcarea lor firească, spontană - continua lor facere prin însăși creativitatea indivizilor la nivelul vorbirii; o inovație poate fi preluată și răspândită de alți membrii ai comunității, situație în care intervin anumiți factori determinanți care permit sau nu ca inovația să se valideze (consolideze) la nivelul limbii.

Instituționalizarea se validează analog răspândirii inovațiilor din limbaj și în același mod în care se realizează „schimbarea lingvistică”. Constituirea unei noi tradiții lingvistice, care o înlocuiește pe cea anterioară, trebuie să-și găsească „locul”, posibilitatea și justificarea intensivă și extensivă (funcțională și culturală) în ansamblul de tradiții deja constituite (în limba considerată ca tehnică sistematică și cultură); schimbarea fiind răspândirea unei inovații, aceasta trebuie să își găsească într-o stare de limbă condițiile favorabile pentru acceptarea ei interindividuală (E. Coșeriu, 1997).

Pentru a putea realiza schimbări instituționale în acest moment – este necesară în primul rând diferențierea între normă și sistem – în sensul în care Coșeriu realizează această diferențiere în limbaj (*Sistem, normă și vorbire*). Sistemul trebuie să fie depozitarul opozițiilor, posibilităților la nivelul intersubiectivității comunităților implicate (gradual), iar norma trebuie să fie univocă dar deschisă permanent transformărilor propuse de sistem; în acest moment nu este realizată la nivel instituțional /guvernamental niciunde în lume diferențierea clară între normă și sistem, cu atât mai mult în relație ternară cu libertatea indivizilor /cetățenilor. Acesta este un imperativ actual pragmatic al modelului integralist-transdisciplinar al comunicării - în varianta modelului guvernamental (v. Anexa I).

Schimbarea la nivel instituțional – care trebuie promovată, pentru a asigura coerența la nivel general și empiric (local), *din perspectiva unui program cu valențe universale, de la nivel guvernamental central* – este realizată prin promovarea „inovațiilor” membrilor comunității, motiv pentru care este necesară instituționalizarea continuă a întregii societăți; „schimbarea” însă se validează numai atunci când o inovație își găsește cu adevărat locul - posibilitatea și justificarea intensivă și extensivă (ținând de civilizație și culturală) prin intersubiectivitatea membrilor comunităților / societății. Cu toate că folosim termenul „schimbare”, este de subliniat faptul că în fond este vorba, ca și în cazul „schimbării” lingvistice, de *obținerea stării funcționale normale în instituțiile publice de stat*.

Este extrem de important de asemenea faptul că problema schimbării instituționale nu trebuie să fie o problemă empirică, nu se rezolvă prin acumularea de explicații parțiale pe care apoi să le generalizăm; actualmente ea este considerată în acest mod, devenind astfel nelegitimă – nu legitimează omul, cetățeanul și nu susține problemele lui. Mutabilitatea instituțională este o problemă *rațională*, care trebuie girată strategic ținând cont de ceea ce este universal uman.

Dincolo de acest imperativ al universalității, trebuie spus că de altfel este imposibil de susținut o societate de la nivelul empiric al dezvoltărilor ei, prin analiza multidisciplinară a acestora și decizii aferente; ceea ce se obține sunt doar niște considerente care acoperă, pe măsură ce trece timpul, „paradoxal”, tot mai puțin din fenomenalitatea situațiilor care se dezvoltă și care nu mai pot fi controlate (în sensul susținerii lor) în nici un fel. În lipsa unei coordonări autentice, se ajunge la forme tot mai abuzive de control a membrilor comunității și activităților lor.

Privind capacitatea de vindecare a omului – trebuie spus că aceasta este la rândul ei „autoconsistentă” și, mai presus de toate, un atribut firesc al conștiinței omului. Este necesară redefinirea în perspectiva conștiinței a „sănătății” – „normalității” - care este dinamică (nu este o „stare”) și ține la rândul ei de creativitatea umană, de libertatea omului de a se autodefini și forma, cu respectarea exigențelor universale ale devenirii.

În perspectiva modelului integralist-transdisciplinar al comunicării, pot fi de asemenea create și susținute programe individuale și comunitare de vindecare cu coerență universală.

Concluzii

În acest ultim capitol ne-am ocupat în special de perspectiva inter-subiectivă a unui model integralist-transdisciplinar – cu alte cuvinte, de perspectiva comunicării; disponibilitatea omului pentru comunicare trebuie privită în sensul ei complex, atât de comunicare verbală - *cu cineva* – cât și relațională - *despre ceva*.

Conștiința se comunică numai constructiv și privește întreaga disponibilitate umană pentru relaționare, limbajul fiind temeiul articulării sale cu Realitatea; alteritatea fiind constitutivă limbajului iar intersubiectivitatea, conștiinței – am propus valorizarea întregii opere coșeriene în sensul unei culturi conjuncte cu civilizația, care să promoveze prin programe cu valențe *universale*, de la nivel *general* (al guvernamentalismului central), inovația / schimbarea la nivelul *particular* al membrilor comunității.

Contribuții

- abordarea integralist-transdisciplinară a comunicării – la nivel verbal și relațional (al conștiinței);
- precizări integraliste asupra „dispoziției” firești a conștiinței – prin analogie cu sistemul integralist lingvistic coșerian: în mod esențial, „facerea” ei continuă, în acord cu tripartiția ei (trei niveluri ale aceleiași realități: universal, particular și istoric) și toate consecințele care decurg de aici;
- precizări privind complementaritatea dintre subiect și obiect – sub aspectul *co-incidentelor în spațiu și timp*, care trebuie valorificate în construcțiile inter-umane; numai de aici se poate porni (de la aceste congruențe dintre subiect și obiect), construcțiile numai astfel sunt posibile, dat fiind că în binaritatea extinsă în care ne aflăm, a existat deja o disjunctie temporală funcțională între subiect și obiect;
- sesizarea deplasării *co-incidente* a accentului, atât în științele fizice cât și în ale culturii, de la „substanță” la „structură” cu articularea noului complex sistemic structură-relație-funcție, care asigură trecerea la o nouă epistemologie – epistemologia integralist-transdisciplinară;
- precizarea problematicei binare a *descrierii* și necesitatea ternarizării obiectelor integralist-transdisciplinare analog celei realizate de Coșeriu în *Sincronia, diacronia și istoria*;

- necesitatea definirii sistemelor prin diferențiere cu normele / activitatea normativă – la orice nivel, inclusiv guvernamental; dependența integrării instituționale de precizarea sistemelor (se confundă sistemul cu norma, ca și în doctrinele lingvistice binare);
- definirea descrierii de tip ternar cu abstragerea subiectului din binaritate – „*prima* cărămidă fundamentală” a universului antropocentric integralist-transdisciplinar;
- problema „schimbării” instituționale nu e o problemă empirică – pusă la nivel empiric (cu generalizare ulterioară), așa cum se întâmplă inclusiv în instituționalismul european, ea delegitimează omul (subiectul, cetățeanul); problema trebuie re-fundamentată prin nivelul ei real, universal - și obiectele de studiu astfel recontextualizate; problema instituționalizării este o problemă *rațională*, în sensul ei integralist-transdisciplinar.

CONCLUZII

Am abordat de la început cercetarea comunicării cu convingerea că modelul este locul privilegiat al acțiunii, scena pe care se întâlnesc „in situ”, – într-o situație concretă dată / „în facere”, toate componentele fundamentale ale relaționării interumane. Aspectele care conferă această capacitate modelului sunt, așa cum am încercat să demonstrăm, principal, următoarele:

- schimbarea interfeței argumentării (argumentarea devine ternară pe multiple fronturi, ceea ce asigură extragerea din mecanismele binare și recontextualizarea continuă a obiectului de studiu),
- elucidarea (nu există și modelul nu asumă explicit un continuum argumentativ ci, integrează coerent discontinuitățile inerente ale obiectului de studiu),
- caracterul afirmativ (nu arată ce „este” ci este în „facere” continuă).

Aceste caractere esențiale sunt date de apartenența modelului la metodologia transdisciplinară și noua epistemologie integralistă, a cărei existență este posibilă așa cum am încercat să arătăm, tocmai prin intermediul transdisciplinarității. Modelul asigură o „captură” a conștiinței în forma corelată a reprezentărilor, instituirilor și constituirilor, axializată de limbaj în accepțiunea sa coșeriană. Această coerență integralist-transdisciplinară este cea care asigură, o dată asumată, echilibrul dinamic al individului în comunitate și însăși echilibrul universului antropocentric.

În contextul acestei situații, recuperarea „principiului integrării” este extrem de importantă, deoarece girarea la nivel public a condițiilor devenirii este elementul de echilibru (dinamic) între universal și individual; așa cum bine se știe, unificarea europeană a pornit la drum fără cunoașterea acestui principiu.

În urma cercetării noastre, suntem tentați să definim „principiul integrării” ca fiind dat de *autoconsistența integralist-transdisciplinară* – semnificând prin autoconsistență capacitatea sistemelor de a se autoorganiza coerent împreună cu propriile discontinuități (zone de non-rezistență); universul are această capacitate după cum demonstrează importante studii recente de cosmologie subcuantică - astfel, ea trebuie inteferată exact în maniera ei pentru a determina în continuare devenirea universului / universală prin om, pentru a nu induce perturbări și discontinuități artificiale. Există astfel o *responsabilitate a omului față de ceea ce este Realitatea*, așa cum arată Basarab Nicolescu în lucrările sale.

O asumare integralist transdisciplinară a autoconsistenței lucrurilor și faptelor umane, vizibilă în orice aspect al realității, repune în pagină problema unui principiu integrator, afilierea metodelor integrării la metodologia transdisciplinară și regândirea capacității instrumentale a principalelor demersuri integratoare, în acord cu reconsiderarea demnității fiecărui om.

În cercetarea pe care am realizat-o am demonstrat / elucidat lucrurile nu „substanțial” – ci *structural-funcțional-relațional*, în virtutea ideii de model pe care o reprezentăm; în același timp, am urmărit cum prin studiul dialogului eu-tu, de *adresare*, îl putem studia pe cel de *atribuire*, Eu-Tu (în sensul lui Buber, „rostit cu întreaga ființă, nu cu organul vorbirii”). Am constatat posibilitatea de articulare a „culturii naturii” cu umanismul tocmai la acest nivel, dată fiind co-incidența faptelor elementare dintre natură și limbaj, care îndreaptă similar și simultan atenția de la substanță (*ce sunt lucrurile*) la devenirea sistemelor (*cum sunt și în ce scop*).

Un alt aspect important este diferențierea dintre epistemic și ontic în perspectiva cercetării de tip ternar – care are loc, în opinia noastră, la nivelul terțului inclus; în cercetarea disciplinară binară, planul cercetării este confundat cu planul obiectului, ceea ce face ca subiectul și obiectul să fie confundate, cu implicații profunde dis-funcționale față de Realitate și deci, pentru om. Ternarizarea asigură reconsiderarea obiectului de studiu în perspectiva reala a istoricității sale, care ține cont totodată de virtualitatea unui obiect (de posibilitatea sa de devenire) nu doar de prezența sa fizică imediată (statică, respectiv supusă disoluției) - în acord cu poziționarea intersubiectivă față de fiecare situație (semnificativă).

Cu alte cuvinte, considerăm cercetarea integralist-transdisciplinară ca aparținând unei *noi epistemologii*, întrucât vorbim de o metodologie radical diferită față de cea disciplinară și de reconfigurarea / recontextualizarea obiectului de studiu, în perspectivă intersubiectivă coerentă la nivel universal, general și particular (istoric). Temporalitatea în *istoria* de tip integralist este schimbată, ea este orientată sau mai bine zis ancorată în viitor, - oferind astfel o bază conceptualizării și strategiilor la orice nivel. În mod particular am dori să atragem atenția că, o strategie construită corect la nivel intersubiectiv asigură devenirea.

Fără a mai trece încă o dată în revistă valențele particulare ale celor două doctrine care sunt fundamentul cercetării noastre, menționând doar că ele sunt *complet congruente*, precizăm că integralismul vine mai mult din perspectiva obiectului, asigurând reconfigurarea contextuală coerentă a acestuia – în timp ce

transdisciplinaritatea privește mai mult determinarea subiectului, asigurând accesul corect al acestuia la obiect; recontextualizarea este propusă la nivel individual dar realizarea ei efectivă ține de intersubiectivitate.

O concluzie-corolar a cercetării de față este, în perspectiva atitudinii integralist-transdisciplinare pe care o promovăm, faptul că ni se pare necesară în acest moment, accentuarea ultimului principiu al deontologiei culturii (chiar trecerea sa oarecum pe primul loc) – și anume, *principiul utilității publice*.

O dată popularizate aspectele cele mai importante ale cercetărilor, extrem de *anevoioase cultural* – s-ar putea ca acestea să apară brusc ca extrem de simple, accesibile, fiabile cu omul – prin însăși răspândirea lor. Este posibilă imensa surpriză ca, o dată ieșite din turnurile de fildeș ale „marilor savanți”, să devină instantaneu firești, elementare, „dintotdeauna” știute (să își găsească locul foarte ușor).

Din punctul nostru de vedere, toate aceste transformări pe care noua epistemologie – integralist-transdisciplinară le poate propune, devin realități doar în măsura în care sunt promovate de la nivelul decizional (general) al comunității. Așa cum spune E.Coșeriu despre „schimbare” – ea este *factor de continuitate cu viitorul și factor de discontinuitate față de trecut* – și nu este posibilă decât la un anumit nivel prag al acceptării intersubiective.

Ternaritatea asigură declanșarea autoconsistenței – așa încât, în opinia noastră, este extrem de importantă răspândirea accesibilă a noii epistemologii (ceea ce efectiv este posibil) – și în acest sens, Basarab Nicolescu oferă și este un exemplu unic de activitate integratoare la nivel general uman, singura în măsură să declanșeze schimbarea; însăși factura con-științei asigură unitatea deschisă autoconsistentă a transformărilor – având însă nevoie de expresia corelativă exterioară a activităților umane.

BIBLIOGRAFIE

BIBLIOGRAFIE PRINCIPALĂ

Borcilă, Mircea, *Sub semnul integralismului*, în „Echinox”, XXVII, Nr. 10-11-12, Cluj-Napoca, 1996

Borcilă, Mircea, *Dualitatea metaforicului și principiul poetic*, în „Eonul Blaga. Întâiul veac”, Ed. Albatros, București, 1997a

Borcilă, Mircea, *Bazele integralismului. I. Doctrina lingvistică, II. Metaforica nucleară*, curs masterat, Facultatea de litere, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, 1996/1997

Borcilă, Mircea, *Opera lui Coșeriu a învins deja veacurile*, în „Contrafort”, Chișinău, noiembrie 2003

Borcilă, Mircea, *Eugenio Coseriu și orizonturile lingvisticii*, în „Echinox”, XX, Nr.5, Cluj-Napoca, 1988

Borcilă, Mircea, *Început de drum în studiile integraliste*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, seria Philologia, XLVI, Nr.4, Cluj-Napoca, 2001

Borcilă, Mircea, *Între Blaga și Coșeriu. De la metaforica limbajului la o poetică a culturii*, în „Revista de Filosofie”, XLIV, nr.1-2, București, 1997b

Borcilă, Mircea, *Lingvistica integrală și fundamentele metaforologiei*, în „Dacoromania”, serie nouă, VII-VIII, Ed. Academiei Române, 2002-2003

Bojoga, Eugenia, *Teoria semantică a lui E. Coșeriu în Spania*, în Studia Universitatis Babeș-Bolyai, în „Philologia”, XLVI, Nr.4, 2001

Bojoga, Eugenia, *Întâlnirea cu Eugeniu Coșeriu a fost decisivă pentru tot restul vieții mele*, interviu cu Nelson Cartagena, în „Revista Limba Română”, Nr. 11-12, anul XXI, 2011

Bojoga, Eugenia, *„Principiul tradiției ne obligă să transmitem mai departe învățătura lui Eugeniu Coșeriu”*, dialog cu Reinhard Meisterfeld, în „Sud Est. Artă, Cultură, Civilizație”, Nr 3, 2007a

Bojoga, Eugenia, *Despre opera lui Eugeniu Coșeriu – Oscar Loureda Lamas (Spania) în dialog cu Eugenia Bojoga*, în „Contrafort”, Nr.9 (155), Chișinău, 2007b

Bojoga, Eugenia, „Am înființat editura din dorința de a-i publica studiile lui Eugeniu Coșeriu”, dialog cu Gunter Narr, în „Observator Cultural”, Nr. 622, București, 2012

Buber, Martin, *Eu și Tu*, Ed. Humanitas, București, 1992

Coșeriu, Eugen, *Universaliiile limbajului (și altele)*, în „Dacoromania”, serie nouă, VII – VIII, 2002 – 2003, Cluj-Napoca, p. 19-50

Coșeriu, Eugeniu, *Determinare și cadru*, în „Teoria limbajului și lingvistica generală. Cinci studii”, Editura Enciclopedică, București, 2004

Coșeriu, Eugeniu, *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*, Ed. Enciclopedică, București, 1997

Coșeriu, Eugeniu, *Sistem, normă și vorbire*, în “Teoria limbajului și lingvistica generală. Cinci studii”, Editura Enciclopedică, București, 2004

Coșeriu, Eugeniu, *Logicism și antilogicism în gramatică*, în “Teoria limbajului și lingvistica generală. Cinci studii”, Editura Enciclopedică, București, 2004

Coșeriu, Eugeniu, *Formă și substanță în sunetele limbii*, în “Teoria limbajului și lingvistica generală. Cinci studii”, Editura Enciclopedică, București, 2004

Coșeriu, Eugen, *Istoria filozofiei limbajului. De la începuturi pâna la Rousseau*, Ed. Humanitas, Col. Academica, București, 2011

Coșeriu, Eugeniu, *Introducere în lingvistică*, Editura Echinoc, Cluj, 1995

Coseriu, Eugenio, *Lecții de lingvistică generală*, Editura ARC, Chișinău, 2000; trad. E. Bojoga

Coșeriu, Eugen, *Prelegeri și conferințe*, editor Eugen Munteanu, în « Anuar de lingvistică și istorie literară », editat de Institutul de Filologie Română « A. Philippide » din Iași, (1992-1993) 1994

Coșeriu, Eugeniu, *Teoria limbajului și lingvistica generală. Cinci studii*, Editura Enciclopedică, București, 2004

Coseriu, Eugeniu, *Deontologia culturii*, Echinoc – ciclul „Conferintele Echinoc”, nr. 7-8-9, 1999, Cluj-Napoca

Coșeriu, Eugen, *Creația metaforică în limbaj*, în „Dacoromania”, serie nouă, IV, 2000-2001, Cluj-Napoca, p.15-37.

Coșeriu, Eugen, *La lingua di Ion Barbu (con alcune considerazioni sulla semantica delle lingue 'imparate')*, în „Atti del Sodalizio Glottologico Milanese” I, 2, p. 47-53, Milano, 1949.

Coșeriu, Eugen, *Timp și limbaj*, în „Omul și limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală”, Ed. Universității „Alexandru Ioan

Cuza”, Iași, 2009

Coseriu, Eugenio, *Principiile lingvisticii ca știință a culturii*, în *Apostrof*, Cluj Napoca, nr. 2, 1992

Ilie, Emanuela, *Basarab Nicolescu*, eseu monografic, Editura Timpul, Iași, 2008

Laplace, Colette, *Theorie du langage et theorie de la traduction*, Didier Erudition, Paris, 1994

Lazăr, Lucian, *Lingvistica Integrală. Interviu cu Eugeniu Coșeriu*, în „Echinox”, nr. 10-12, Cluj-Napoca, 1996

Lazăr, Lucian, *Dimensiunea istorică a limbajului în lingvistica integrală*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Philologia*, XLVI, Nr.4, 2001

Lazăr, Lucian, *Limba și semnificație: distincția „semantic vs. real” în lingvistică (I)*, *Revista Limba Română* Nr. 4-6, anul XVII, 2007

Lazăr, Lucian, *Limba și semnificație: distincția „semantic vs. real” în lingvistică (II)*, *Revista Limba Română* Nr. 7-9, anul XVII, 2007

Lazăr, Lucian, *Structuri lexicale din perspectiva lexematicii integrale*, în „Limba primar vs. metalimbaj. Structuri, funcții și utilizări ale limbii”, Presa Universitară Clujeană, 2008

Lazăr, Lucian, *Repere pentru situarea lingvisticii în perspectivă integralistă*, în *Echinox*, XXVII, 10-11-12, Cluj-Napoca, 1996

Munteanu, Eugen, *Componenta aristotelică a gândirii lingvistice coșeriene*, în „Analele Științifice ale Universității Al. I. Cuza”, Iași, Lingvistică, 1991-92, p. 73-81

Nicolescu, Basarab, *Ion Barbu. Cosmologia „Jocului secund”*, postfață de Pompiliu Crăciunescu, Ed. Univers Enciclopedic, București, 2004

Nicolescu, Basarab, *Noi, particula și lumea*, Ed. Junimea, Iași, 2007

Nicolescu, Basarab, *Transdisciplinaritatea. Manifest*, Ed. Polirom, Iași, 1999.

Nicolescu, Basarab, *Ce este realitatea? Eseu în jurul gândirii lui Stéphane Lupasco*, traducere din limba franceză de Simona Modreanu, Editura Junimea, Iași, 2009

Nicolescu, Basarab, *Teoreme poetice*, Ed. Cartea Românească, 1996

Nicolescu, Basarab, *Metode generale de cercetare și metodica elaborării de lucrări științifice*, curs doctoral 2008-2009, Facultatea de Studii Europene, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca

Nicolescu, Basarab, *Valea Uimirii - Lumea Cuantică*, dialog între Michel Camus și Basarab Nicolescu pentru radio France Culture, <http://www.caravancafe-des-arts.com/Basarab-Nicolescu-Le-Monde-quantique.htm>

Nicolescu, Basarab, *Transdisciplinarity – Past, Present and Future*, Moving Worldviews – Reshaping sciences, policies and practices for endogenous sustainable development, COMPAS Editions, Holland, 2006, p.142-166

Nicolescu, Basarab, *Mecatronică și transdisciplinaritate*, Convorbiri literare, Nr.12, Iași, 2011

Nicolescu, Basarab, *Methodology of Transdisciplinarity – Levels of Reality, Logic of the Included Middle and Complexity*, The Atlas, Transdisciplinary Journal of Engineering & Science Vol. 1, No. 1, 2010, pp. 19-38

Nicolescu, Basarab, *International Congresses on Transdisciplinarity: Their Importance for the Emergence of a Transdisciplinary Methodology*, in Transdisciplinarity and Sustainability, TheAtlas Publishing, Lubbock, Texas, 2012, pp. 1-7.

Nicolescu, Basarab, website oficial CIRET: <http://basarab.nicolescu.perso.sfr.fr/ciret/>

Paul Cilliers, Basarab Nicolescu, *Complexity and transdisciplinarity – Discontinuity, levels of Reality and the Hidden Third*, în „Futures”, 44 (2012), 711-718; journal homepage: www.elsevier.com/locate/futures

Saramandu, Nicolae, *Lingvistica integrală. Interviu cu Eugeniu Coșeriu*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996

Saramandu, Nicolae, *In memoriam Eugeniu Coșeriu*, Ed. Academiei Române, București, 2004

Spence, N.C.W., *Spre o nouă sinteză în lingvistică: opera lui Eugenio Coșeriu*, în „Echinox”, Nr 10-11-12, Cluj-Napoca, 1996, p. 10-13.

Tămăianu-Morita, Emma, Ulrich Miorița coordonatori, *Limba primar vs. metalimbaj. Structuri, funcții și utilizări ale limbii*, Presa Universitară Clujeană, 2008

Tămăianu-Morita, Emma, *Fundamentele tipologiei textuale – o abordare în lumina lingvisticii integrale*, Ed.Clusium, Cluj, 2001

Vîlcu, Dina, *Integralism vs. generativism. O confruntare de ansamblu a celor două abordări lingvistice*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Philologia, XLVI, Nr.4, 2001

Vîlcu, Cornel Dumitru, *Orizontul problematic al integralismului, Vol 1, Integralism și fenomenologie*, Ed. Argonaut & Scriptor, Cluj-Napoca, 2010

Vîlcu, Cornel, *E. Coşeriu şi 'răsturnarea lingvistică'. O (nouă) deschidere spre postmodernitate*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai”, Philologia, XLVI, Nr.4, 2001

Vîlcu, Cornel, *Designatum designati, et omnia...designatio*, în „Limba primar vs. metalimbaj. Structuri, funcţii şi utilizări ale limbii”, Presa Universitară Clujeană, 2008

Vîlcu, Cornel, *Fenomenologie, limbaj, cultură. Un survol teoretic*, în „Echinox”, Nr 5-6, Cluj-Napoca, 2001

Vîlcu, Cornel, *De la semnificat la designat. Excurs despre Logos semantikos*, în „Dacoromania”, VII-VIII, 2002-2003

Zagaevschi, Lolita, *Despre statutul metaforei ca funcţie textuală în lingvistica textului*, în Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Philologia, XLVI, Nr.4, 2001

Zagaevschi Cornelius, Lolita, *Funcţiile metaforice în Luntrea lui Caron de Lucian Blaga. Abordare în perspectivă integralistă*, Ed. Clusium, 2005

BIBLIOGRAFIE SECUNDARĂ

Afloroaei, Ştefan, *Cum este posibilă filozofia în estul Europei*, Ed. Polirom, Iaşi, 1997

Afloroaei, Ştefan, *Blaga şi tradiţia răsăriteană*, în Eonul Blaga. Întâiul veac, Ed. Albatros, Bucureşti, 1997

Afloroaei, Ştefan, *Metafizica şi experienţa religioasă. Analogii posibile*, postfaţă la Chretien, Jean-Louis, Henry, Michel, Marion, Jean-Luc, Ricoeur, Paul, „Fenomenologie şi teologie”, Ed. Polirom, Iasi, 1996.

Băican, Eugen, *Perspectiva holomeric-organizaţională în gândirea actuală*, lucrare de licenţă, Cluj-Napoca, 1987

Biriş, Ioan - *Totalitate, sistem, holon*, Ed. Mirton, Timişoara, 1992

Biriş, Ioan – *Sociologia civilizaţiilor*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 2000;

Blaga, Lucian, *Arta si valoare*, Ed. Humanitas, Bucuresti, 1992

Blaga, Lucian, *Trilogia culturii*, Ed. Minerva, Bucureşti, 1985

Blaga, Lucian, *Eonul dogmatic*, Ed. Humanitas, Bucureşti 1993

Boc, Oana, *Textualitatea literară şi lingvistica integrală. O abordare funcţional-tipologică a textelor lirice ale lui Arghezi şi Apollinaire*, Ed. Clusium, 2007

Bohm, David, *Plenitudinea lumii şi ordinea ei*, Ed. Humanitas, 1995

Calabrese, Marco, *Hierarchical-Granularity Holonic Modelling*, Teză de doctorat, Universitatea din Milano, 2010

Cassirer, Ernst, *Eseu despre om. O introducere în filozofia culturii umane*, Ed. Humanitas, București, 1994

Cimpoi, M., *Lucian Blaga. Poem critic*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1997

Ciobanu, Anatol, *Profesorul Eugen Coșeriu – prințul științei lingvistice*, 2002, http://ro.wikipedia.org/wiki/Eugen_Co%C8%99eriu

Ciomoș, Virgil, *Intuiție eidetică versus reducere arhitectonică*, în *Intenționalitatea de la Plotin la Lévinas. Metamorfoza unei idei*, Editura Universității din București, București, 2005, pp. 71-95;

Chardin, Teilhard, *Dincolo de colectiv: hiperpersonalul*, în „Interval - restaurarea omului”, revistă lunară a Uniunii Scriitorilor din România, Nr.3/1990

Chomsky, Noam, *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge, Massachusetts, the MIT Press, 1965

Chretien, Jean-Louis, Henry, Michel, Marion, Jean-Luc, Ricoeur, Paul, *Fenomenologie și teologie*, Ed. Polirom, Iași, 1996

Clinard Marshall B. – Robert Merton: *Anomie and Social Structure*, în „Anomie and Deviant Behaviour”, The Free Press of Glencoe, 1964

Codoban, Aurel, *Sacru și ontofanie. Pentru o nouă filozofie a religiilor*, Ed Polirom, Iași, 1998

Codoban, Aurel, *Eugenio Coseriu, un filozof al limbii pentru secolul XXI*, în „Echinox”, anul XX, Nr.5, Cluj-Napoca, 1998

Constantin, Dumitru, *Inteligența materiei*, Ed. Militară, București, 1981

Culda, Lucian, *Interogări procesual-organice. Vol. 1, Procesualitatea socială*, Ed. Licorna, 1994

Culda, Lucian, *Interogări procesual-organice. Vol 2, Critica psihologiilor. Posibilitățile oamenilor în procesualitatea socială*, Ed. Licorna, 1995

Culda, Lucian, *Interogări procesual-organice, vol.III, Emergența și reproducerea națiunilor*, Ed. Licorna, 1996

Culianu, I.P., *Gnozele dualiste ale Occidentului*, Ed. Nemira, București, 1995

Culianu, I.P., *Arborele gnozei. Mitologia gnostică de la creștinismul timpuriu la nihilismul modern*, Ed. Nemira, București, 1998

Dictionaire de la sociologie, Larousse, Paris 1996;

Dumitriu, Anton, *Culturi eleate și culturi heracleitice*, Ed. Cartea Românească, București, 1987

Dumitriu, Anton, *Aletheia. Încercare asupra ideii de adevăr în Grecia antică*, Ed. Eminescu, București, 1984

Ene, Marius Cristian, *Rene Daumal (1908-1944) de la poezie la metafizica experimentală*, Teză de doctorat, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, 2011

Frunză, Sandu, *O antropologie mistică*, Ed. Omniscope, Craiova, 1996

Gavriliu, Leonard, *Inconștientul în viziunea lui Lucian Blaga. Preludii la o noologie abisală*, Ed. IRI, București, 1997

Gavriliuță, Nicu, *Culianu, jocurile minții și lumile multidimensionale*, Ed. Polirom, Iași, 2000.

Gyemant, Ladislau, *Preistoria construcției europene*, Ed. Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 1999.

Grigorean, Silvia Mihaela, *Evangelia după Toma – hermeneutică transdisciplinară*, Teză de doctorat, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, 2010

Heidegger, Martin, *Repere pe drumul gândirii*, Ed. Politică, București, 1988

Heidegger, Martin, *Timpul imaginii lumii*, Ed. Paideia, 1998

Hurduzeu, Ovidiu, Platon, Mircea, *A treia forță. România profundă*, Ed. Logos, București, 2008

Husserl, Edmund, *Meditații carteziene*, Ed. Humanitas, București, 1994

Ică, I. Ioan, *Europa, model trinitar și/sau mecanism victimar. Note preliminare la o euroutopie "ecumenică"*, în "Transilvania", Nouă serie nouă, Anul XXI (XCVIII), Nr. 3-4, 1992

Lacoste, Jean-Yves, *Timpul – o fenomenologie teologică*, Ed. Deisis, Sibiu, 2005

Levinas, Emmanuel, *Între noi. Încercare de a-l gândi pe celălalt*, Ed. Bic All, București, 2000.

Levinas, Emmanuel, "Proximitatea semenului e responsabilitatea mea pentru el", discuție realizată la Paris în februarie 1985 de L. Adert și J-C. Aeschliman pentru săptămânalul "Construire" din Zurich și reluat în volumul colectiv (P. Ricoeur, S. Moses, C. Chaliel, G. Petitdemange, M. Fessard): *Repondre d'Autrui*. Emmanuel Levinas, Neuchâtel, 1989, p. 9-16, în Transilvania, Nouă serie nouă, Anul XXI (XCVIII), Nr. 3-4, 1992

Levinas, Emmanuel, *Dieu, la mort et le temps*, Ed. Grasset & Fasquelle, Paris, 1993

Lossky, Vladimir, *Teologia mistică a bisericii de răsărit*, Ed. Anastasia, București, 1993.

Lossky, Vladimir, *Vederea lui Dumnezeu*, Ed. Deisis, Sibiu 1995

Mantzaridis, Georgios, *Globalizare și universalitate*, Ed. Bizantină, București, 2002.

Marga, Andrei, *Religia în era globalizării*, Ed. Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 2004

Marga, Andrei, *Filosofia lui Habermas*, Ed. Polirom, Iași, 2006.

Marga, Andrei, *Filosofia lui Habermas*, curs doctoral 2008-2009, sem. al II-lea, Facultatea de Studii Europene, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca.

Marga, Andrei, *Argumentarea*, Ed. Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 2006

Marga, Andrei, *Filosofia unificării europene*, Ed. Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 2001.

Marga, Andrei, *Filosofia unificării europene*, curs universitar 2008-2009, sem. al II-lea, Facultatea de Studii Europene, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca.

Marino, Adrian, *Europa: o idee în expansiune*, în “Transilvania”, Nouă serie nouă, Anul XXI (XCVIII), Nr 3-4, 1992

Memelis, Gabriel, Iosif, Adrian, Răileanu, Dan, *A Transdisciplinary Perspective on the Concept of Reality*, în „Transdisciplinarity in Science and Religion”, Nr. 6, 2009

Militaru, Petrișor, *Suprarealismul și știința modernă – O abordare transdisciplinară*, Teză de doctorat, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, 2010

Motocu, Marius, *A Transdisciplinary Understanding for Economic Risk Management*, in *Transdisciplinarity and Sustainability*, The Atlas Publishing, Lubbock, Texas, 2012, p.58-75.

Mustea, Anca Cristina, *O abordare transdisciplinară a nevoii de sacru în societatea contemporană*, Teză de doctorat, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, 2010

Oltean, Dana Lăcrămioara, *De la competence esthetique a la competence transculturelle: l'approche transdisciplinaire en didactique de la langue-culture française*, Teză de doctorat, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, 2011

Patapievici, H.R., *Ioan Petru Culianu: o mathesis universalis*, Postfață la Culianu, I.P., *Gnozele dualiste ale occidentului*, Ed. Nemira, București 1995

Păun, Nicolae, *Istoria construcției europene*, Ed. Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 1999

Păun, Nicolae, *Finalitatea Europei. O analiză a proiectului instituțional al Uniunii Europene*, Ed. Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 2007

Pfohl, Stephen, *Images of Deviance and Social Control: a sociological history*, Ed. McGraw-Hill, New York, 1994

Popescu, Livia, *Perspective teoretice în analiza problemelor sociale*, curs doctoral 2008-2009 sem I, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca.

Pompiliu Crăciunescu, *Terțul ascuns*, Convorbiri literare, Nr.9, Iași, 2010, p. 85-88

Restian, Adrian, *Unitatea lumii și integrarea științelor sau Integronica*, Ed. Științifică și enciclopedică, București, 1989

Richir, Marc, *La crise du sens et la phenomenologie*, Ed. Jerome Millon, Grenoble, 1990

Ricoeur, Paul, *La metaphore vive*, Editions du Seuil, Paris, 1997

Rosenzweig, F, *Cărticica despre mintea omenească sănătoasă și bolnavă*, Ed. Humanitas, 1995

de Rougement, Denis, *Cetatea europeană*, Discurs rostit la Universitatea din Bonn la 15 aprilie 1970 cu prilejul primirii Premiului Robert Schumann, trad. de Mircea Ivănescu, în „Transilvania”, Nouă serie nouă, Anul XXI (XCVIII), Nr 3-4, 1992

Staniloae, Dumitru, *Teologia dogmatică ortodoxă*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al BOR, București 1996.

Velasco, J. Martin, *Introducere în fenomenologia religiei*, Ed. Polirom, Iași, 1997

Volckmann, Russ, *Transdisciplinarity: Basarab Nicolescu Talks with Russ Volckmann*, Integral Review, Nr.4, p 73-90, 2007

Wallace, Helen, Wallace, William, Pollack, Mark, *Elaborarea politicilor în Uniunea Europeană*, Ediția a cincea, IER, Bucuresti, 2005.

Walter Biemel, *Heidegger*, Ed. Humanitas, 1996

Website-urile oficiale europene

Yannaras, Christos, *Heidegger și Areopagitul*, Ed. Anastasia, București 1996

PROGRAM INTEGRALIST-TRANSDISCIPLINAR DE GUVERNARE Schită

SCOP

1. Crearea “Integralismului guvernamental” cu implicarea reală a diversității la toate nivelurile.
2. Implementarea metodologiei transdisciplinare în cadrul instituțiilor publice de stat.

VIZIUNE

Integralistă – cadrul de abordare adecvat instituționalismului / guvernamentalismului
Transdisciplinară – metodologia adecvată de abordare a realității în continuă schimbare

OBIECTIVE

1. Formarea de *analisti transdisciplinari și analisti - coordonatori transdisciplinari*, cu implicarea acestora în toate instituțiile statului, centrale și teritoriale, la toate nivelurile
3. Asumarea treptată a diversității – la toate nivelurile ei, inclusiv crearea unei platforme de consultare cu publicul (varianta transdisciplinară a “dezbaterii publice”)

MIJLOACE

1. *Programe integralist-transdisciplinare de guvernare* – la nivel guvernamental integral și la nivelul instituțiilor centrale (implicând interinstituționalismul aferent)
2. *Proiecte Pilot de Proces*: se pune accent pe temporalitate, pe dezvoltarea coordonată a instituției în timp datorită intervenției proceselor de coordonare și consultare

METODA

1. *Coordonarea integralist-transdisciplinară intra și interinstituțională* – la nivelul instituției centrale, între aceasta și subunitățile proprii teritoriale și între instituții diferite (cu rafinarea protocoalelor de colaborare în acest ultim caz)
 2. *Intervenția procesului consultativ* – crearea platformelor specifice de comunicare cu cetățenii
- Proiectele Pilot de Proces sunt instituite la nivelul tuturor instituțiilor guvernamentale.*

INSTRUMENTE

1. *Platforme de comunicare și coordonare transdisciplinare intra și interinstituționale*
2. *Centre de consultare și coordonare a consultării cu publicul /cetățenii* (contact cu publicul similar Tel Verde dar cu atribuții puțin mai complexe, la nivelul unităților teritoriale - varianta transdisciplinară a “dezbaterii publice”).

ACTIUNI - linii principale de acțiune:

1. *Identificarea viitorilor analiști / analiști coordonatori* (un “call for experts” specific transdisciplinar);
2. *Formarea analiștilor / analiștilor coordonatori transdisciplinari* (similar “formării de formatori”);
3. *Instituționalizarea analiștilor*: crearea platformelor de comunicare și coordonare și crearea centrelor de consultare cu cetățenii;
4. *Raportarea și integrarea specifică a datelor și acțiunilor*: crearea *Centrelor de coordonare a programelor transdisciplinare de guvernare* (similar punctelor de contact)

LINII BUGET

1. *Identificarea și formarea analiștilor / analiștilor coordonatori transdisciplinari* (costuri minimale)
 2. *Crearea centrelor de consultare cu cetățenii* (costuri minimale)
- Obs. Activitatea în sine nu implică nici un fel de costuri suplimentare deoarece este vorba de munca/atribuțiile obișnuite ale funcționarilor publici.

REZULTATE

1. *Rezolvarea crizei actuale* – care este o criză de decompensare paradigmatică universală (viziunea științifică disciplinară este insuficientă în fața complexității actuale)
 - la nivel intern: obținerea *statusului național actual real al României*, care să definească real și constructiv diferențele ca diversitate față de UE
 - la nivel extern: *participarea României* (și implicit a cetățenilor) *în procesul de elaborare a politicilor UE*
2. *Responsabilizarea funcționarilor publici* în primul rand prin intervenția altei viziuni decât cea disciplinară și complementar, instituirea unei *noi atitudini* în cadrul proiectelor de proces - cu implicarea reală instituțională în elaborarea normelor societății
3. *Creșterea rolului cetățenilor în elaborarea politicilor* - naționale și UE (implicarea coordonată a componentei sociale în procesul de elaborare a politicilor UE).

ANEXA II

Preludiu la o nouă umanitate

V-aș ruga să vă caracterizați ca om și ca om de știință.

E foarte greu să te caracterizezi singur. Te caracterizează, mai curând, alții, care te văd, poate mai obiectiv. Ceea ce pot spune sigur este că, dacă ai anumite principii, trebuie să declari aceste principii: (...) principiile de conduită, de purtare atât în viața – să zicem – publică, personală cât și în activitatea științifică.

În viața publică și în viața personală, principiile sunt principii de morală universală, adică să ai totdeauna încredere în om – nu numai în tine însuși, ci și în fiecare om - și să încerci să-l înțelegi pe fiecare din punctul lui de vedere, chiar când îți pare că procedează greșit sau când modul lui de a se purta îți aduce dezavantaje, neplăcere ș.a.m.d. Deci, tocmai, să nu răspunzi neplăcerilor care ți se fac, sau nedreptăților care ți se fac, cu alte nedreptăți și, în măsura în care îți este posibil, să-i ajuți pe ceilalți, mai ales să se regăsească pe ei înșiși, și să nu urăști pe nimeni. Ura nu poate fi un principiu de viață.

De altfel, eu am aplicat mereu aceste principii. Eu am răspuns totdeauna, dacă nu cu prietenie, cel puțin cu afabilitate și cu înțelegere tuturor atacurilor personale – și celor deschise, fățișe și celor nefățișe, ascunse. De foarte multe ori am știut că cutare sau cutare vorbea așa și așa despre mine, dar niciodată nu m-am îngrijit de asta. Nu i-am considerat pe cei despre care știam așa ceva ca dușmani, și nu i-am tratat așa, ci i-am considerat în valoarea lor personală, oricare ar fi fost ei. Niciodată nu am răspuns la atacuri cu ură. Am colaborat, de exemplu, la volumul omagial al unui lingvist român, deși mi se insinuase că mă vorbește de rău și spune tot felul de prostii despre mine. Adică, pe toți i-am considerat din punctul lor de vedere. Dacă cineva este mic și procedează cu micime, asta se răsfrânge asupra lui, nu asupra mea. Așa că, nu m-am îngrijit de asta și nici n-am răspuns răului cu rău. Acesta este principiul meu.